सत्यमेव जयते

महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी

२०१४-१५

अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय,
नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.

महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी
२०१४-१५

अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय,
नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.

प्रस्तावना

'महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी' हे प्रकाशन राज्य विधानमंडळाच्या अर्थसंकल्पीय अधिवेशनामध्ये सादर करण्यासाठी अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, नियोजन विभाग दरवर्षी तयार करते. सदर प्रकाशन २०१४-१५ या वर्षासाठी तयार करण्यात आले असून मालिकेतील हा ५४ वा अंक आहे. या प्रकाशनात अर्थव्यवस्थेतील विविध सामाजिक-आर्थिक क्षेत्रांच्या स्थितीबाबतची माहिती व संदर्भासाठी आवश्यक त्या ठिकाणी निर्देशांक व स्थितीदर्शक कल देण्यात आले आहेत.

२. अद्ययावत माहिती उपलब्ध करून देण्याच्या प्रयत्नामुळे या प्रकाशनात समाविष्ट केलेली काही आकडेवारी / अंदाज अस्थायी स्वरुपातील आहेत.

३. केंद्र व राज्य शासनाचे संबंधित विभाग व उपक्रम यांनी उपयुक्त माहिती या संचालनालयास वेळेत उपलब्ध करून दिल्यामुळे हे प्रकाशन तयार करणे शक्य झाले, त्याबद्दल हे संचालनालय त्यांचे आभारी आहे.

अ.दी. देव
अर्थ व सांख्यिकी संचालक,
महाराष्ट्र शासन

मुंबई

दिनांक : १७ मार्च, २०१५

महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी २०१४-१५

अनुक्रमणिका

	विषय	पृष्ठ क्रमांक
	राज्याचा संक्षिप्त आढावा	१
अ.	**दृष्टीक्षेपात महाराष्ट्र**	३
ब.	**महाराष्ट्र आणि भारताची तुलनात्मक माहिती**	६
१.	**राज्य अर्थव्यवस्था**	९
२.	**लोकसंख्या**	१३
३.	**राज्य उत्पन्न**	२१
४.	**किंमती व सार्वजनिक वितरण व्यवस्था** किंमती सार्वजनिक वितरण व्यवस्था	३३
५.	**लोकवित्त**	५१
६.	**संस्थांद्वारे वित्त पुरवठा व भांडवली बाजार**	६५
७.	**कृषि व संलग्न कार्ये** कृषि सिंचन फलोत्पादन पशुसंवर्धन दुग्ध विकास मत्स्यव्यवसाय वने व सामाजिक वनीकरण	७५
८.	**उद्योग आणि सहकार** उद्योग सहकार	१०३
९.	**पायाभूत सुविधा** ऊर्जा वाहतूक व दळणवळण	१२५
१०.	**सामाजिक क्षेत्र** शिक्षण सार्वजनिक आरोग्य महिला व बाल कल्याण रोजगार व दारिद्र्य गृहनिर्माण पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता पर्यावरण संवर्धन सामाजिक न्याय	१४९
११.	**मानव विकास**	१९७
	व्याख्या सूची	२०१
क.	**भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक**	२०६

परिशिष्टे

	विषय	पृष्ठ क्र.
परि. २.१	महाराष्ट्राची व भारताची जनगणनांवर आधारित लोकसंख्या	१६
परि. २.२	महाराष्ट्राची जनगणनांवर आधारित ग्रामीण आणि नागरी लोकसंख्या	१६
परि. २.३	जिल्हानिहाय लोकसंख्याविषयक निर्देशक - जनगणना २०११	१७
परि. २.४	जिल्हानिहाय अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती लोकसंख्येचे प्रमाण आणि त्यांचे साक्षरता दर - जनगणना २०११	१८
परि. २.५	जिल्हानिहाय किशोरवयीन आणि युवकांच्या लोकसंख्येचे प्रमाण - जनगणना २०११	१९
परि. ३.१	औद्योगिक स्रोतांनुसार स्थूल राज्य उत्पन्न - चालू किंमतीनुसार	२५
परि. ३.२	औद्योगिक स्रोतांनुसार स्थूल राज्य उत्पन्न - स्थिर (२००४-०५) किंमतीनुसार	२६
परि. ३.३	औद्योगिक स्रोतांनुसार निव्वळ राज्य उत्पन्न - चालू किंमतीनुसार	२७
परि. ३.४	औद्योगिक स्रोतांनुसार निव्वळ राज्य उत्पन्न - स्थिर (२००४-०५) किंमतीनुसार	२८
परि. ३.५	आर्थिक कार्यानुसार मूळ किंमतीवर आधारित स्थूल मूल्यवृद्धीचे अंदाज - चालू किंमतीनुसार	२९
परि. ३.६	आर्थिक कार्यानुसार मूळ किंमतींवर आधारित स्थूल मूल्यवृद्धीचे अंदाज स्थिर (२०११-१२) किंमतींनुसार	३०
परि. ३.७	जिल्ह्यांतर्गत स्थूल / निव्वळ उत्पन्न आणि दरडोई जिल्हा उत्पन्न	३१
परि. ४.१	महाराष्ट्रातील ग्रामीण भागाकरिता ग्राहक किंमतींचे गटवार निर्देशांक	३८
परि. ४.२	महाराष्ट्रातील नागरी भागाकरिता ग्राहक किंमतींचे गटवार निर्देशांक	३९
परि. ४.३	महत्त्वाच्या राज्यांसाठी ग्राहक किंमती निर्देशांक (केंद्रिय)	४०
परि. ४.४	महाराष्ट्र व अखिल भारतातील शेतमजुरांकरिता व ग्रामीण मजुरांकरिता ग्राहक किंमतींचे निर्देशांक	४१
परि. ४.५	औद्योगिक कामगारांकरिता अखिल भारतीय ग्राहक किंमतींचे निर्देशांक	४२
परि. ४.६	महाराष्ट्रातील निवडक केंद्रांमधील औद्योगिक कामगारांकरिता ग्राहक किंमतींचे निर्देशांक	४३
परि. ४.७	महाराष्ट्रातील निवडक केंद्रांमधील औद्योगिक कामगारांकरिता ग्राहक किंमतींचे निर्देशांक	४४
परि. ४.८	अखिल भारतीय घाऊक किंमतींचे निर्देशांक	४५
परि. ४.९	महत्त्वाच्या किंमती निर्देशांकावर आधारित चलनवाढीचे दर	४६
परि. ४.१०	जिल्हावार शिधापत्रिकांची संख्या (३१ डिसेंबर,२०१४)	४७
परि. ४.११	महाराष्ट्रातील अधिकृत शिधावाटप / रास्त भाव दुकानांना देण्यात आलेला तांदुळ व गहू	४८
परि. ४.१२	भारत सरकारकडून महाराष्ट्र राज्याला मिळालेले नियतन	४८
परि. ४.१३	जिल्हावार उपलब्ध गोदामांची संख्या, क्षमता, रास्त भाव दुकानांची संख्या	४९

	विषय	पृष्ठ क्र.
परि. ५.१	महाराष्ट्र शासन : दृष्टिक्षेपात अर्थसंकल्प	५८
परि. ५.२	महाराष्ट्र शासन अर्थसंकल्प : महसुली व भांडवली लेख्यांवरील जमेतील कल	५९
परि. ५.३	महाराष्ट्र शासन अर्थसंकल्प : महसुली व भांडवली लेख्यांवरील खर्चातील कल	६०
परि. ५.४	वर्षभरातील कर्जे व इतर दायित्वे	६१
परि. ५.५	शासनाच्या उपभोग्य बाबींवरील अंतिम खर्च व भांडवल निर्मितीवरील खर्च	६२
परि. ५.६	१३ व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशीनुसार प्राप्त झालेली अनुदाने व खर्च	६३
परि. ६.१	महाराष्ट्र राज्याच्या ग्रामीण, निमनागरी व नागरी / महानगर क्षेत्रातील सर्व अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या ठेवी व कर्ज	७२
परि. ६.२	जिल्हानिहाय वार्षिक कर्ज योजना (२०१४-१५)	७३
परि. ७.१	राज्यातील मुख्य पिकांखालील क्षेत्र, पिक आणि प्रति हेक्टर उत्पादन	९३
परि. ७.२	राज्यातील कृषि उत्पादनाचे पीकनिहाय निर्देशांक	९६
परि. ७.३	राज्यातील जमिनीच्या वापराची आकडेवारी	९७
परि. ७.४	कृषि गणनांनुसार राज्यातील एकूण वहिती खातेदार, वहितीचे एकूण क्षेत्र व सरासरी क्षेत्र	९८
परि. ७.५	राज्यातील सिंचनाखालील क्षेत्र	१००
परि. ७.६	सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टी आकारणी, वसुली व थकबाकी	१०१
परि. ७.७	महाराष्ट्र राज्यातील पशुधन आणि कोंबड्या व बदके	१०२
परि. ८.१	महाराष्ट्रातील उद्योगांना वित्तीय संस्थांनी मंजूर केलेले व वितरित केलेले अर्थसहाय्य	११७
परि. ८.२	महाराष्ट्रातील खनिजांचे उत्पादन	११८
परि. ८.३	भारतातील औद्योगिक उत्पादनांचे निर्देशांक	११९
परि. ८.४	महाराष्ट्रातील उद्योगांच्या महत्त्वाच्या बाबी	१२०
परि. ८.५	महाराष्ट्रातील सहकारी संस्थांचा तपशील	१२२
परि. ९.१	राज्यातील विजेचा पुरवठा व वापर	१४४
परि. ९.२	महाराष्ट्र राज्यातील रस्त्यांची प्रकारांनुसार लांबी (सार्वजनिक बांधकाम विभाग व जिल्हा परिषदा यांच्या देखभालीखालील)	१४५
परि. ९.३	सार्वजनिक बांधकाम विभागाच्या व जिल्हा परिषदांच्या देखभालीखालील जिल्हानिहाय साध्य केलेली रूंदीनुसार रस्त्यांची लांबी	१४६
परि. ९.४	महाराष्ट्र राज्यातील वापरात असलेली मोटार वाहने	१४७
परि. १०.१	राज्यनिहाय संयुक्त शिक्षण विकास निर्देशांक सर्व शाळा : सर्व व्यवस्थापन	१८४
परि. १०.२	महाराष्ट्र राज्यातील उपलब्ध वैद्यकीय सुविधा (सार्वजनिक आणि शासन सहाय्यित)	१८५
परि. १०.३	महाराष्ट्र राज्याचे नमुना नोंदणी पाहणीवर आधारित जन्मदर, मृत्युदर, अर्भकमृत्युदर व एकूण जननदर	१८६
परि. १०.४	काम करणाऱ्या लोकांची जनगणना २०११ अनुसार आर्थिक वर्गवारी	१८७
परि. १०.५	दृष्टिक्षेपात आर्थिक गणना १९९८ आणि २००५	१८८

	विषय	पृष्ठ क्र.
परि. १०.६	प्रमुख उद्योग गटांनुसार आस्थापनांची आणि नित्य कार्यरत व्यक्तींची संख्या (आर्थिक गणना २००५)	१८९
परि. १०.७	महाराष्ट्रातील विविध उद्योगांतील सरासरी दैनिक रोजगार	१९०
परि. १०.८	महाराष्ट्रातील कार्यरत कारखाने व त्यांतील रोजगार	१९१
परि. १०.९	राज्यातील रोजगार व स्वयंरोजगार मार्गदर्शन केंद्रांमध्ये नोंदणी झालेल्या व्यक्तींची संख्या, अधिसूचित केलेली रिक्त पदे व भरलेली पदे	१९२
परि. १०.१०	रोजगार व स्वयंरोजगार मार्गदर्शन केंद्रांच्या चालू नोंदवहीत ३१ डिसेंबर, २०१४ अखेर असलेल्या व्यक्तींची संख्या	१९३
परि. १०.११	महाराष्ट्रातील महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेखाली घेण्यात आलेल्या विविध कामांच्या प्रकारानुसार संख्या व त्यावरील खर्च	१९४
परि. १०.१२	महाराष्ट्रात राबविण्यात येणाऱ्या केंद्र पुरस्कृत रोजगार कार्यक्रमांची प्रगती	१९५
परि. १०.१३	महाराष्ट्रातील औद्योगिक विवाद	१९६

राज्याचा संक्षिप्त आढावा

देशाचा पश्चिम व मध्य भाग व्यापलेल्या महाराष्ट्र राज्यास अरबी समुद्राचा ७२० किमी लांबीचा विस्तीर्ण सागरी किनारा लाभला आहे. पश्चिमेकडील सह्याद्री पर्वताच्या रांगा राज्याचा प्राकृतिक कणा असून उत्तरेस असलेल्या सातपुडा पर्वताच्या रांगा व पूर्वेस असलेल्या भामरागड - चिरोली - गायखुरी या डोंगररांगा राज्याच्या नैसर्गिक सीमा आहेत. राज्याच्या वायव्येस गुजरात, उत्तरेस मध्य प्रदेश, पूर्वेस छत्तीसगढ, आग्नेयेस आंध्रप्रदेश, दक्षिणेस कर्नाटक व नैऋत्येस गोवा ही राज्ये आहेत.

राज्यात उष्ण कटिबंधीय मोसमी हवामान आहे. मार्चपासून सुरु होणारा, अंगाची लाहीलाही करणारा उन्हाळा जूनच्या सुरुवातीला पाऊस घेऊन येतो. पावसाळ्यातील हिरवळीत लपेटलेले उबदार आल्हाददायी वातावरण, ऑक्टोबरच्या त्रासदायक वातावरणानंतर येणाऱ्या हिवाळ्यात टिकून राहते. पश्चिम समुद्र तटावरुन येणाऱ्या पावसाळी ढगांमुळे सह्याद्रीच्या डोंगर रांगांवर ४०० सेंमी पेक्षा जास्त पाऊस पडतो. समुद्र किनारपट्टीवरील कोकणात मुसळधार पाऊस पडतो व तो उत्तरेकडे सरकताना कमी होत जातो. सह्याद्रीच्या पूर्वेला पश्चिम पठारावरील जिल्ह्यात ७० सेंमी एवढा अत्यल्प पाऊस पडत असून सोलापूर व अहमदनगर हे सर्वाधिक कोरडे जिल्हे आहेत. पूर्वेस विदर्भ व मराठवाड्याकडे सरकताना पावसाचे प्रमाण काहीसे वाढते.

लोकसंख्येच्या बाबतीत महाराष्ट्र हे देशात दुसऱ्या क्रमांकाचे राज्य असून राज्याचे एकूण भौगोलिक क्षेत्र ३.०८ लक्ष चौ.किमी आहे. राज्याची लोकसंख्या सुमारे ११.२४ कोटी (जनगणना २०११) असून ती देशातील एकूण लोकसंख्येच्या ९.३ टक्के आहे. राज्याचे मोठ्या प्रमाणावर नागरीकरण झाले असून ४५.२ टक्के लोकसंख्या नागरी भागात राहते.

राज्यात ३६ जिल्हे असून प्रशासकीय सुविधेसाठी ते कोकण, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद, अमरावती व नागपूर या सहा महसुली विभागात विभागले आहेत. जिल्हा स्तरावरील नियोजनासाठी राज्यात प्रभावी यंत्रणा कार्यरत आहेत. स्थानिक प्रशासनासाठी राज्याच्या ग्रामीण भागात ३४ जिल्हा परिषदा, ३५१ पंचायत समित्या व २७,८७३ ग्रामपंचायती आहेत, तर नागरी भागात २६ महानगरपालिका, २२६ नगरपरिषदा, १३ नगरपंचायती व सात कटक मंडळे आहेत.

मुंबई ही महाराष्ट्राची राजधानी तसेच देशाची आर्थिक राजधानी असून जवळजवळ सर्वच प्रमुख निगम व वित्तीय संस्थांची मुख्यालये या शहरात आहेत. देशातील प्रमुख वायदे व भांडवली बाजार आणि विक्रेय वस्तू व्यापार विनिमय केंद्रे मुंबईत आहेत.

चालू किंमतींनुसार २०१३-१४ या वर्षाचे अंदाजित स्थूल राज्य उत्पन्न ₹ १५,१०,१३२ कोटी आहे. राज्यातील औद्योगिक व सेवा या दोन्ही क्षेत्रांचा स्थूल राज्य उत्पन्नात एकत्रित हिस्सा ८८.७ टक्के तर कृषि व संलग्न कार्ये या क्षेत्राचा हिस्सा ११.३ टक्के आहे.

राज्यातील २३१ लाख हेक्टर जमीन लागवडीखाली तर ५२.१ लाख हेक्टर वनांखाली आहे. सिंचनात वाढ व्हावी यासाठी अनेक सिंचन प्रकल्प राबविण्यात येत आहेत. बिगर सिंचन क्षेत्रात मृद व जलसंधारणाची कामे गतीने होण्यासाठी पाणलोट क्षेत्र विकास कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे.

पशुसंवर्धन हे कृषि क्षेत्राशी संबंधीत महत्वाचे क्षेत्र आहे. देशातील पशुधन व कुक्कुट पक्ष्यांच्या संख्येमध्ये राज्याचा हिस्सा अनुक्रमे ६.३ व ११ टक्के आहे.

महाराष्ट्र हे मोठ्या प्रमाणात औद्योगिकीकरण झालेल्या राज्यांपैकी एक राज्य आहे. लघु उद्योगात हे अग्रेसर असून देशांतर्गत तसेच विदेशी संस्थांकडून औद्योगिक क्षेत्रात गुंतवणूक आकर्षित करण्यात राज्याने सातत्य राखले आहे. माहिती तंत्रज्ञानाचे हे प्रमुख केंद्र आहे.

राज्याने प्राथमिक शिक्षणास महत्व दिल्यामुळे साक्षरता दरात सातत्याने सुधारणा होत आहे. जनगणना २०११ नुसार देशाच्या ७३ टक्के साक्षरता दराच्या तुलनेत राज्याचा साक्षरता दर ८२.३ टक्के आहे. बारावीपर्यंतच्या मुलींना मोफत शिक्षण दिले जात असून राज्यात अभियांत्रिकी, वैद्यकीय आणि व्यवस्थापन क्षेत्रातील उच्च शिक्षणाच्या उत्कृष्ट संस्था आहेत.

भारताचा मानव विकास अहवाल २०११ नुसार देशाचा मानव विकास निर्देशांक ०.४६७ आहे तर राज्यासाठी तो ०.५७२ आहे.

राज्यात २.६४ लाख किलोमीटर लांबी असलेले (सार्वजनिक बांधकाम विभाग व जिल्हा परिषदेच्या देखभालीखालील) व सर्वदूर पसरलेले रस्त्यांचे जाळे आहे. येथील ९९ टक्क्यांपेक्षा जास्त गावे बारमाही व हंगामी रस्त्यांनी जोडलेली आहेत. भूपृष्ठीय वाहतूक सुविधा तसेच बंदरे व विमानतळांशी असणाऱ्या संपर्क व्यवस्थेमुळे राज्यात वाहतूकीची चांगली सुविधा उपलब्ध झाली आहे.

हे राज्य प्रशासकीय क्षमता आणि नवीन धोरणे अंगिकारण्यासाठी प्रसिद्ध आहे. महिला धोरण राबविणारे तसेच महिलांच्या विकासासाठी ‘महिला व बालकल्याण’ या स्वतंत्र विभागाची स्थापना करुन अर्थसंकल्पीय तरतूद करणारे हे पहिले राज्य आहे. 'रोजगार हमी योजना' राबविणारे हे आद्यप्रवर्तक राज्य असून केंद्र शासनाने ही योजना अंगिकारली आहे.

महाराष्ट्र हे केवळ भौगोलिक सीमांनी रेखांकित केलेले राज्य नसून येथील जनतेने संघटितरित्या परिश्रमपूर्वक घडविलेले राज्य आहे. या राज्याची वैशिष्ट्यपूर्ण मराठी संस्कृती विकसित होण्यास नैसर्गिक तसेच सांस्कृतिक विविधता सहाय्यभूत झाली आहे. स्वत:ची अध्यात्मिक बैठक असलेले हे राज्य 'संतांची भूमी' म्हणून ओळखले जाते. राज्याने देशाच्या सामाजिक व राजकीय क्षेत्रात लक्षणीय भूमिका बजावली आहे.

अजंठा, वेरूळ व घारापुरीची लेणी, गेट वे ऑफ इंडिया आणि वास्तुशास्त्राच्या वैशिष्ट्यपूर्ण वास्तू जसे विहार व चैत्य यामुळे जगभरातील पर्यटक राज्याकडे आकर्षित होतात. मानव विकासास सहाय्यभूत ठरणाऱ्या प्रत्येक क्षेत्रात कार्य करणारी व्यक्तिमत्वे राज्यात उदयास आली आहेत. क्रीडा, कला, साहित्य व सामाजिक सेवा यामध्ये राज्याचे भरीव योगदान आहे. 'बॉलीवूड' नावाने जगप्रसिध्द असलेला चित्रपट उद्योग राज्यात स्थित आहे.

महाराष्ट्र हे या सर्व वैशिष्ट्यांमुळे सर्वोत्तम राज्य बनले आहे.

* * * * *

अ. दृष्टिक्षेपात महाराष्ट्र

	बाब (१)	१९६०-६१ (२)	१९७०-७१ (३)	१९८०-८१ (४)	१९९०-९१ (५)	२०००-०१ (६)	२०१०-११ (७)	२०१३-१४* (८)
१.	**भौगोलिक क्षेत्र** - (हजार चौ.कि.मी.)	३०६	३०८	३०८	३०८	३०८	३०८	३०८
२.	**प्रशासकीय रचना -**							
	महसूली विभाग	४	४	६	६	६	६	६
	जिल्हे	२६	२६	२८	३१	३५	३५	३५
	तहसील	२२९	२३५	३०१	३०३	३५३	३५५[@@]	३५५[@@]
	वस्ती असलेली गावे	३५,८५१	३५,७७८	३९,३५४	४०,४१२	४१,०९५	४०,९५९	४०,९५९
	वस्ती नसलेली गावे	३,०१६	२,८८३	२,४७९	२,६१३	२,६१६	२,७०६	२,७०६
	शहरे [#]	२६६	२८९	३०७	३३६	३७८	५३४	५३४
३.	**जनगणनेनुसार लोकसंख्या** - (हजारात)	(१९६१)	(१९७१)	(१९८१)	(१९९१)	(२००१)	(२०११)	(२०११)
	एकूण	३९,५५४	५०,४१२	६२,७८४	७८,९३७	९६,८७९	१,१२,३७४	१,१२,३७४
	पुरुष	२०,४२९	२६,११६	३२,४१५	४०,८२६	५०,४०१	५८,२४३	५८,२४३
	स्त्रिया	१९,१२५	२४,२९६	३०,३६९	३८,१११	४६,४७८	५४,१३१	५४,१३१
	ग्रामीण	२८,३९१	३४,७०१	४०,७९१	४८,३९५	५५,७७८	६१,५५६	६१,५५६
	नागरी	११,१६३	१५,७११	२१,९९३	३०,५४२	४१,१०१	५०,८१८	५०,८१८
	अनुसूचित जाती	२,२२७	३,१७७	४,४८०	८,७५८	९,८८२	१३,२७६	१३,२७६
	अनुसूचित जमाती	२,३९७	३,८४१	५,७७२	७,३१८	८,५७७	१०,५१०	१०,५१०
	लोकसंख्या घनता (प्रती चौ.कि.मी.)	१२९	१६४	२०४	२५७	३१५	३६५	३६५
	साक्षरता प्रमाण (टक्के)	३५.१	४५.८	५७.१	६४.९	७६.९	८२.३	८२.३
	स्त्री-पुरुष प्रमाण (स्त्रिया प्रति हजार पुरुष)	९३६	९३०	९३७	९३४	९२२	९२९	९२९
	नागरी लोकसंख्येचे प्रमाण (टक्के)	२८.२२	३१.१७	३५.०३	३८.६९	४२.४३	४५.२	४५.२
४.	**राज्य उत्पन्न** - (चालू किंमतीनुसार) (२००४-०५ च्या मालिकेप्रमाणे)							
	राज्य उत्पन्न (₹ कोटी)	२,२४९	५,७८०	१९,३७७	६८,८६१	२,४३,५८४	९,५०,७७१	१३,६५,१४९[+]
	कृषि व संलग्न कार्ये क्षेत्र (₹ कोटी)	५८५	१,०७८	३,७५६	१२,३२६	३२,७११	१,२२,९३२	१,६०,६४०[+]
	उद्योग क्षेत्र (₹ कोटी)	५५३	१,७३२	६,२२४	२२,५५४	६४,९४२	२,६३,५१२	३,४५,९६२[+]
	सेवा क्षेत्र (₹ कोटी)	१,१११	२,९६९	९,३९७	३३,९८१	१,४५,९३१	५,६४,३२६	८,५८,५४७[+]
	दरडोई राज्य उत्पन्न (₹)	५७६	१,१६८	३,११२	८,८११	२८,५४०	८४,८५८	१,१७,०९१[+]
५.	**कृषि** - (क्षेत्र हजार हेक्टरमध्ये)							
	निव्वळ पेरणी क्षेत्र	१७,८७८	१७,६६८	१८,२९९	१८,५६५	१७,८४४	१७,४०६	उ. ना.
	पिकांखालील स्थूल क्षेत्र	१८,८२३	१८,७३७	१९,६४२	२१,८५९	२१,६१९	२३,१७५	उ. ना.
	स्थूल सिंचित क्षेत्र	१,२२०	१,५७०	२,४१५	३,३१९	३,८५२	@	@
	त्यापैकी लाभ क्षेत्र ^	२२६[$]	४२२	७१८	१,०७६[$$]	१,७६४[##]	२,९५५[##]	३,२६०[##]
	स्थूल सिंचित क्षेत्राचे पिकांखालील एकूण स्थूल क्षेत्राशी प्रमाण (टक्के)	६.५	८.४	१२.३	१५.२	१७.८	उ. ना.	उ. ना.
६.	**प्रमुख पिकांखालील क्षेत्र -** (हजार हेक्टरमध्ये)							
	तांदूळ	१,३००	१,३५२	१,४५९	१,५९७	१,५१२	१,५१६	१,६१२
	गहू	९०७	८१२	१,०६३	८६७	७५४	१,३०७	१,०९७
	ज्वारी	६,२८४	५,७०३	६,४६९	६,३००	५,०९४	४,०६०	३,०४८
	बाजरी	१,६३५	२,०३९	१,५३४	१,९४०	१,८००	१,०३५	७६२
	सर्व तृणधान्ये	१०,६०६	१०,३२०	१०,९७६	११,१३६	९,८२४	८,९८५	७,७०२
	सर्व कडधान्ये	२,३४९	२,५६६	२,७१५	३,२५७	३,५५७	४,०३८	३,९५३
	सर्व अन्नधान्ये	१२,९५५	१२,८८६	१३,६९१	१४,३९३	१३,३८२	१३,०२३	११,६५५

* अस्थायी   उ. ना. - उपलब्ध नाही   @@ मुंबई व मुंबई उपनगर जिल्ह्यांमधील ३ तहसिल वगळून   # गणना शहरांसह   + पहिले सुधारित अंदाज

@ विशेष तपासणी पथकाच्या शिफारशींनुसार पुढील कार्यवाही ठरविण्यासाठी विविध समित्या / उपसमित्या गठित करण्यात आल्या आहेत.

$ १९६१-६२ $$ १९९१-९२ ## प्रकल्पाच्या लाभक्षेत्रातील कालव्यावरील, उपसा व धरणातून नदी नाल्यामध्ये सोडलेल्या तसेच लाभक्षेत्रातील विहिरीव्दारे प्रत्यक्ष सिंचित क्षेत्र.

^ जलसंपदा विभागाकडून निर्मित लाभक्षेत्र

अ. दृष्टिक्षेपात महाराष्ट्र

बाब (१)	१९६०-६१ (२)	१९७०-७१ (३)	१९८०-८१ (४)	१९९०-९१ (५)	२०००-०१ (६)	२०१०-११ (७)	२०१३-१४* (८)
ऊस क्षेत्र	१५५	२०४	३१९	५३६	६८७	१,०४१	१,०९९
ऊस तोडणी क्षेत्र	१५५	१६७	२५८	४४२	५९५	९६५	९३७
कापूस	२,५००	२,७५०	२,५५०	२,७२१	३,०७७	३,९४२	४,१६०
भूईमूग	१,०८३	९०४	६९५	८६४	४९०	३९५	३१५
७. प्रमुख पिकांचे उत्पादन -							
(हजार टनात)							
तांदूळ	१,३६९	१,६६२	२,३१५	२,३४४	१,९३०	२,६९१	३,१२०
गहू	४०१	४४०	८८६	९०९	९४८	२,३०१	१,६०२
ज्वारी	४,२२४	१,५५७	४,४०९	५,९२९	३,९८८	३,४५२	२,४८२
बाजरी	४८९	८२४	६९७	१,११५	१,०८७	१,१२३	७८८
सर्व तृणधान्ये	६,७५५	४,७३७	८,६४७	१०,७४०	८,४९७	१२,३१७	११,४०४
सर्व कडधान्ये	९८९	६७७	८२५	१,४४१	१,६३७	३,०९६	३,१७०
सर्व अन्नधान्ये	७,७४४	५,४१४	९,४७२	१२,१८१	१०,१३३	१५,४१३	१४,५७४
ऊस	१०,४०४	१४,४३३	२३,७०६	३८,१५४	४९,५६९	८५,६९१	७६,९०१
कापूस (रुई)#	१,६७३	४८४	१,२२४	१,८७५	१,८०३	७,४७३	८,८३४
भुईमूग	८००	५८६	४५१	९७९	४७०	४७०	३९३
८. कृषि उत्पादनाचा निर्देशांक@ -	--	--	--	१३६.५	१२७.४	२२३.८	२२४.६
९. कृषि गणना -		(१९७०-७१)	(१९८०-८१)	(१९९०-९१)	(२०००-०१)	(२००५-०६)	(२०१०-११)
वहिती खातेदारांची संख्या (हजारात)	--	४,९५१	६,८६३	९,४७०	१२,१३८	१३,७१६	१३,६९८
वहिती क्षेत्र (हजार हेक्टर्समध्ये)	--	२१,१७९	२१,३६२	२०,९२५	२०,१०३	२०,००५	१९,७६७
वहितीचे सरासरी क्षेत्र (हेक्टर)	--	४.२८	३.११	२.२१	१.६६	१.४६	१.४४
१०. पशुधन गणना -	(१९६१)	(१९६६)	(१९७८)	(१९८७)	(१९९७)	(२००७)	(२०१२)
एकूण पशुधन (हजारात)	२६,०४८	२५,४४१	२९,६४२	३४,२५५	३९,६३८	३५,९५५	३२,४८९
एकूण कोंबड्या-बदके (हजारात)	१०,५७७	९,९०२	१८,७९१	२४,८३९	३५,३९२	६४,७५६	७७,७९५
						(२००३)	(२०१०-११)^
ट्रॅक्टर	१,४२७	३,२७४	१२,९१७	३४,५२९	७९,८९३	१,०५,६११	१२,७२,०३४
११. वन क्षेत्र (चौ.कि.मी.)	६३,५४४	६२,३११	६४,२२२	६३,७९८	६१,९३५	६१,९३९	६१,७३४
१२. औद्योगिक गुंतवणूक$ -						(२०१३-१४)	(२०१४-१५)
मंजूर प्रकल्प (संख्या)	--	--	--	--	--	१८,४०६	१८,७०९
प्रस्तावित गुंतवणूक (₹ कोटी)	--	--	--	--	--	१०,२१,६३३	१०,६३,३४२
१३. वीज - (दशलक्ष कि.वॅ.तास)							
एकूण निर्मिती	३,२६८	७,९२५	१७,८६४	३६,४३०	६१,२०९	८३,०१७	९१,९८७
एकूण वापर	२,७२०	७,६५०	१४,०३४	२९,९७१	४७,२८९	८७,३९६	१,०२,९८९
औद्योगिक वापर	१,८५३	५,३१२	८,१३०	१४,७०६	१८,३६३	३४,४१६	३८,९४९
कृषि वापर	१५	३५६	१,७२३	६,६०४	९,९४०	१६,२५७	२१,७२५
घरगुती वापर	२६०	७३२	१,७७९	५,०६५	११,१७२	१९,५४७	२३,६७९

* अस्थायी # कापसाचे उत्पादन १७० किलोची एक गासडी याप्रमाणे हजार गासड्यांमध्ये

@ पाया - त्रैवार्षिक सरासरी १९७९-८२ = १०० $ ऑगस्ट, १९९१ ते ऑक्टोबर ^ कृषि गणनेवर आधारित

अ. दृष्टिक्षेपात महाराष्ट्र

बाब (१)	१९६०-६१ (२)	१९७०-७१ (३)	१९८०-८१ (४)	१९९०-९१ (५)	२०००-०१ (६)	२०१०-११ (७)	२०१३-१४* (८)
१४. बँका - (अनुसूचित वाणिज्यिक)		(जून,१९७१)	(जून, १९८१)	(जून, १९९१)	(जून, २००१)	(जून, २०१०)	(जून, २०१३)
बँक कार्यालये	उ.ना.	१,४७१	३,६२७	५,५९१	६,२९४	८,०३७	९,९११
				(मार्च, १९९१)	(मार्च, २००१)		
ग्रामीण लोकसंख्येसाठी बँक कार्यालये	उ.ना.	४५०	१,३५५	२,७४९	२,२९४	२,१७०	२,५४६
१५. शिक्षण+ -							
प्राथमिक शाळा	३४,५९४	४४,५३५	५१,०४५	५७,७४४	६५,९६०	७५,६९५	९६,१७८
विद्यार्थी (हजारात)	४,१७८	६,५३९	८,३९२	१०,४२४	११,८५७	१०,६२६	१६,१५९
माध्यमिक शाळा (उच्च माध्यमिकसह)	२,४६८	५,३१३	६,११९	१०,५१९	१५,३८९	२१,३५७	२३,७५२
विद्यार्थी (हजारात)	८५८	१,९८५	३,३०९	६,२६०	९,२६७	१०,७११	५,९११
१६. आरोग्य -		(१९७१)	(१९८१)	(१९९१)	(२००१)	(२०११)	(२०१३)
रुग्णालये	उ.ना.	२९९	५३०	७६८	१,१०२	१,३६८	१,३९५
दवाखाने	उ.ना.	१,३७२	१,७७६	१,८९६	१,५४४	३,०१२	३,०८७
दर लाख लोकसंख्येमागे खाटा	उ.ना.	८८	११४	१४४	१०६	१०३	१०७
							(२०१३)
जन्मदर@	३४.७	३२.२	२८.५	२६.२	२०.७	१६.७	१६.५
मृत्युदर@	१३.८	१२.३	९.६	८.२	७.५	६.३	६.२
अर्भक मृत्युदर@	८६	१०५	७९	६०	४५	२५	२४
१७. वाहतूक -							
रेल्वे मार्गाची लांबी (किलोमीटर)	५,०५६	५,२२६	५,२३३	५,४३४	५,४५९	५,९८४	६,१०३
एकूण रस्त्यांची लांबी (किलोमीटर)†	३९,२४१	६५,३६४	१,४१,१३१	१,७२,९६५	२,१६,९६८	२,४१,७१२	२,६३,७०८
त्यापैकी पृष्ठांकित	२४,८५२	३५,८५३	६६,६१६	१,३२,०४८	१,७८,९९९	२,२१,१८२	२,३३,४५२
मोटार वाहने (हजारात)	१००	३१२	८०५	२,६४१	६,६०७	१६,९९०	२२,८८८
१८. सहकार -							
प्राथमिक कृषि पतसंस्था	२१,४००	२०,४२०	१८,५७७	१९,५६५	२०,५५१	२१,४५१	२१,१८५
सभासद (लाखात)	२२	३८	५४	७९	१०१	१५०	१५७
सहकारी संस्थांची एकूण संख्या	३१,५६५	४२,५९७	६०,७४७	१,०४,६२०	१,५८,०१६	२,२४,३०६	२,३०,२९५
एकूण सभासद (लाखात)	४२	८६	१४८	२६९	४३०	५३०	५०९
सहकारी संस्थांचे एकूण खेळते भांडवल (₹ कोटी)	२९१	१,४८९	५,२१०	२४,२८४	१,३४,४४०	२,४८,४३४	२,६१,३१५
१९. स्थानिक स्वराज्य संस्था -							(२०१४-१५)$
जिल्हा परिषदा	२५	२५	२५	२९	३३	३३	३४
ग्रामपंचायती	२१,६३६	२२,३००	२४,२८१	२५,८२७	२७,७३५	२७,९१३	२७,८७३
पंचायत समित्या	२९५	२९६	२९६	२९८	३२१	३५१	३५१
नगर परिषदा	२१९	२२१	२२०	२२८	२२८	२२२	२२६
महानगरपालिका	३	४	५	११	१५	२३	२६
नगर पंचायत	--	--	--	--	३	४	१३
कटक मंडळे	७	७	७	७	७	७	७

* अस्थायी   @ नमुना नोंदणी पाहणी   उ. ना. उपलब्ध नाही

† सार्वजनिक बांधकाम विभाग व जिल्हा परिषदांच्या देखभालीखालील रस्ते $ राज्य निवडणूक आयोगाच्या अहवालानुसार

\+ वर्ष २०११-१२ पासून सदर माहितीचा आधार बदलला असल्यामुळे सदर माहिती प्राथमिक शाळा (१ ते ८) व माध्यमिक शाळा (उच्च माध्यमिकसह) (९ ते १२) या स्वरुपात प्राप्त झाली असून पूर्वीची माहिती प्राथमिक शाळा (१ ते ७) व माध्यमिक शाळा (उच्च माध्यमिकसह) (८ ते १२) या स्वरुपात आहे. तसेच सदर माहितीचा आधार (२०१३-१४) यु-डीआयएसई आहे.

ब. महाराष्ट्र आणि भारताची तुलनात्मक माहिती

बाब (१)	परिमाण (२)	महाराष्ट्र (३)	भारत (४)	भारताशी तुलना (टक्केवारी) (५)
१. लोकसंख्या (२०११)				
१.१ एकूण लोकसंख्या	हजारात	१,१२,३७४	१२,१०,८५५	९.३
(अ) पुरुष	-"-	५८,२४३	६,२३,२७०	९.३
(ब) स्त्रिया	-"-	५४,१३१	५,८७,५८५	९.२
१.२ (अ) ग्रामीण लोकसंख्या	हजारात	६१,५५६	८,३३,७४९	७.४
(ब) ग्रामीण लोकसंख्येची एकूण लोकसंख्येशी टक्केवारी	टक्के	५४.८	६८.९	--
१.३ (अ) नागरी लोकसंख्या	हजारात	५०,८१८	३,७७,१०६	१३.५
(ब) नागरी लोकसंख्येची एकूण लोकसंख्येशी टक्केवारी	टक्के	४५.२	३१.१	--
१.४ स्त्री-पुरुष प्रमाण	दर हजार पुरुषांमागे स्त्रियांची संख्या	९२९	९४३	--
१.५ लोकसंख्येचा दशवार्षिक वृद्धीदर (२००१-२०११)	टक्के	१६.०	१७.७	--
१.६ साक्षरता प्रमाण	-"-	८२.३	७३.०	--
१.७ अनुसूचित जाती व जमातींची लोकसंख्या	हजारात	२३,७८६	३,०५,९२४	७.८
१.८ एकूण काम करणारे	-"-	४९,४२८	४,८१,८८९	१०.३
१.९ भौगोलिक क्षेत्र (२०११)	लाख चौ.कि.मी.	३.०८	३२.९	९.४
२. कृषि (२०११-१२)				
२.१ निव्वळ पेरणी क्षेत्र	हजार हेक्टर	१७,३८६	१,४०,८०१	१२.३
२.२ पिकांखालील स्थूल क्षेत्र	-"-	२३,१०६	१,९५,२४६	११.८
२.३ स्थूल सिंचित क्षेत्र	-"-	उ.ना.	९१,५३०	--
२.४ स्थूल सिंचित क्षेत्राची एकूण पिकांखालील स्थूल क्षेत्राशी टक्केवारी	टक्के	उ.ना.	४६.९	--
२.५ प्रमुख पिकांखालील क्षेत्र (२००९-१० ते २०११-१२ या वर्षाची सरासरी)				
(१) तांदूळ	हजार हेक्टर	१,५१०	४२,९२९	३.५
(२) गहू	-"-	१,०८९	२९,१३०	३.७
(३) ज्वारी	-"-	३,८२२	७,१३८	५३.५
(४) बाजरी	-"-	९६९	९,०९८	१०.७
(५) एकूण तृणधान्ये	-"-	८,४२८	९९,५३८	८.५
(६) एकूण अन्नधान्ये (तृणधान्ये व कडधान्ये)	-"-	११,९९८	१,२४,२५३	९.७
(७) ऊस क्षेत्र	-"-	१,०१०	४,६९९	२१.५
तोडणी क्षेत्र	-"-	९१४	उ.ना.	--
(८) कापूस	-"-	३,८३४	११,१८२	३४.३
(९) भूईमूग	-"-	३४७	५,५३२	६.३

उ.ना. उपलब्ध नाही

महाराष्ट्र आणि भारताची तुलनात्मक माहिती

बाब (१)		परिमाण (२)	महाराष्ट्र (३)	भारत (४)	भारताशी तुलना (टक्केवारी) (५)
३.	**पशुधन गणना**				
	३.१ एकूण पशुधन (२०१२)	हजारात	३२,४८९	५,१२,०५७	६.३
	३.२ व्हील ट्रॅक्टर्स (२००३)	-"-	१०६	२,३६१	४.५
	३.३ सिंचनाकरिता वापरलेली डिझेल इंजिने व इलेक्ट्रीक पंप (२००३)	-"-	१,१७४	१५,६८४	७.५
४.	**वने**				
	४.१ एकूण वन क्षेत्र (२०१३)	चौ.कि.मी.	६१,७३४	७,७१,८२१	८.०
५.	**उद्योग**				
	५.१ औद्योगिक गुंतवणूक $				
	(अ) मंजूर प्रकल्प	संख्या	१८,७०९	१,०४,०३४	१८.०
	(ब) प्रस्तावित गुंतवणूक	₹ कोटी	१०,६३,३४२	१,०७,८०,४४९	९.९
	५.२ विदेशी थेट गुंतवणूक $$				
	(अ) मंजूर प्रकल्प	संख्या	४,२४६	२०,६४३	२०.६
	(ब) प्रस्तावित गुंतवणूक	₹ कोटी	९७,७९९	४,२५,८११	२२.९
६.	**वीज (२०१२-१३)**				
	६.१ एकूण निर्मिती	दशलक्ष कि. वॅ. तास	८८,१३९	९,६४,४८९	९.१
	६.२ एकूण वापर	-"-	१,००,६६५	७,०८,८३७	१४.२
	६.३ (अ) औद्योगिक वापर	-"-	३८,११०	२,५०,५२६	१५.२
	(ब) औद्योगिक वापराची एकूण वापराशी टक्केवारी	टक्के	३७.९	३५.३	--
७.	**बँका** (अनुसूचित वाणिज्यिक) (मार्च, २०१४)				
	७.१ बँक कार्यालये	संख्या	१०,६४०	१,१५,८२२	९.२
	७.२ बँक कार्यालये असलेली शहरे व गावे (मार्च, २०१३)	-"-	२,६५७	३८,६५१	६.९
८.	**राज्य / राष्ट्रीय उत्पन्न (२०१३-१४)**				
	८.१ चालू किंमतीनुसार उत्पन्न	₹ कोटी	१३,६५,१४९+	१,००,५६,५२३#	@
	८.२ चालू किंमतीनुसार दरडोई उत्पन्न	₹	१,१७,०९१+	८०,३८८#	--
	८.३ घटक खर्चावर आधारित स्थूल राज्य उत्पन्न / देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न	₹ कोटी	१५,१०,१३२+	१,१३,४५,०५६#	@
	८.४ दरडोई स्थूल राज्य उत्पन्न / देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न	₹	१,२९,५२६+	९०,६८८#	--

$ ऑगस्ट, १९९१ ते ऑक्टोबर, २०१४ $$ ऑगस्ट, १९९१ ते मार्च, २०१२ + पहिले सुधारित अंदाज

पायाभूत वर्ष २०११-१२ नुसार सुधारित @ राज्याचे अंदाज पायाभूत वर्ष २००४-०५ नुसार व राष्ट्राचे अंदाज पायाभूत वर्ष २०११-१२ नुसार असल्यामुळे तुलनात्मक नाहीत.

१

राज्य अर्थव्यवस्था

१. राज्य अर्थव्यवस्था

राज्य उत्पन्न

१.१ पूर्वानुमानानुसार स्थिर (२००४-०५) किंमतींप्रमाणे २०१४-१५ च्या स्थूल राज्य उत्पन्नात ५.७ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. कृषि व संलग्न कार्ये क्षेत्रात घट तर उद्योग व सेवा क्षेत्रात अनुक्रमे चार टक्के व ८.१ टक्के वाढ अपेक्षित आहे.

१.२ पहिल्या सुधारित अंदाजानुसार स्थिर (२००४-०५) किंमतींप्रमाणे २०१३-१४ च्या स्थूल राज्य उत्पन्नात ७.३ टक्के वाढ होऊन ते ₹ ८,९६,७६८ कोटी झाले जे मागील वर्षी ₹ ८,३५,९२९ कोटी होते. चालू किंमतींनुसार २०१३-१४ चे स्थूल राज्य उत्पन्न ₹ १५,१०,१३२ कोटी असून ते मागील वर्षीपेक्षा १४.२ टक्क्यांनी अधिक आहे.

१.३ पहिल्या सुधारित अंदाजानुसार २०१३-१४ मध्ये निव्वळ राज्य उत्पन्न ₹ १३,६५,१४९ कोटी तर राज्याचे दरडोई उत्पन्न ₹ १,१७,०९१ आहे.

१.४ केंद्र शासनाने राष्ट्रीय लेख्यांचे पायाभूत वर्ष २००४-०५ वरून २०११-१२ असे सुधारित केले आहे. केंद्र शासनाने प्रसिद्ध केलेल्या २०१४-१५ च्या पूर्वानुमानानुसार 'वास्तविक' किंवा 'स्थिर (२०११-१२) किंमतींनुसार' देशांतर्गत स्थूल उत्पन्नामध्ये ७.४ टक्के वाढ होऊन ते ₹ १,०६,५६,९२५ कोटी इतके अपेक्षित आहे, तर 'नॉमिनल' किंवा 'चालू किंमतींनुसार' देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न ₹ १,२६,५३,७६२ कोटी इतके अपेक्षित आहे.

किंमती

१.५ एप्रिल ते डिसेंबर, २०१४ या कालावधीत राज्याच्या ग्रामीण व नागरी भागांचा सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांक गतवर्षीच्या तत्सम कालावधीच्या तुलनेत अनुक्रमे ३.५ टक्के व ४.० टक्के वाढला.

१.६ अखिल भारतीय स्तरावर परिगणित करण्यात येणाऱ्या घाऊक किंमती निर्देशांकावर आधारित वर्ष ते वर्ष चलनवाढीचा दर एप्रिल, २०१४ मध्ये ५.६ टक्के होता. त्यानंतर, त्यात सातत्याने घट होऊन तो नोव्हेंबर, २०१४ मध्ये (-) ०.२ टक्क्यांवर (जुलै, २००९ पासूनचा निचांक) पोहोचला. 'खाद्य पदार्थ' उपगटासाठी तो एप्रिल, २०१४ मधील ८.७ टक्क्यांवरून नोव्हेंबर, २०१४ मध्ये ०.७ टक्क्यांपर्यंत घटला. डिसेंबर, २०१४ मध्ये 'सर्व वस्तुंसाठी' आणि 'खाद्य पदार्थ' उपगटासाठी चलनवाढीचा दर अनुक्रमे ०.१ टक्के व ५.२ टक्के होता.

लोकवित्त

१.७ राज्य शासनाची महसुली जमा सन २०१३-१४(सुअं) मध्ये ₹ १,५८,४१० कोटी होती, तर सन २०१४-१५(अअं) मध्ये ती ₹ १,८०,३२० कोटी अपेक्षित आहे. सन २०१४-१५(अअं) मध्ये कर महसूल आणि करेतर महसूल अनुक्रमे ₹ १,३८,८५३ कोटी आणि ₹ ४१,४६७ कोटी अपेक्षित आहे. एप्रिल ते डिसेंबर, २०१४ या कालावधीत प्रत्यक्ष महसुली जमा ₹ १,१४,६९३ कोटी (अर्थसंकल्पीय अंदाजाच्या ६३.६ टक्के) होती.

१.८ राज्य शासनाचा सन २०१४-१५(अअं) मधील महसुली खर्च ₹ १,८४,४२३ कोटी अपेक्षित असून तो २०१३-१४(सुअं) मध्ये ₹ १,६१,४२७ कोटी आहे.

१.९ अर्थसंकल्पित अंदाजाप्रमाणे सन २०१४-१५ मध्ये महसुली तूट ₹ ४,१०३ कोटी, वित्तीय तूट ₹ ३०,९६५ कोटी आणि ऋणभार ₹ ३,००,४७७ कोटी आहे. सन २०१४-१५(अअं) मध्ये वित्तीय तुटीचे स्थूल राज्य उत्पन्नाशी प्रमाण १.८४ टक्के तसेच ऋणभाराचे स्थूल राज्य उत्पन्नाशी प्रमाण १७.८१ टक्के अपेक्षित असून ते तेराव्या वित्त आयोगाने 'एकत्रित वित्तीय सुधारणेचा मार्ग' अंतर्गत निश्चित केलेल्या मर्यादेत आहे.

संस्थांद्वारे वित्तपुरवठा

१.१० बँकांतील एकूण ठेवी ३१ मार्च, २०१४ रोजी ₹ २०.५२ लाख कोटी व एकूण कर्ज ₹ १८.१४ लाख कोटी होते तर कर्ज-ठेवी प्रमाण ८८.४ टक्के होते.

१.११ दि. ३१ मार्च, २०१४ रोजी ६.९ लाख स्व-सहाय्यता गटांची एकूण बचत ₹ ७४८.१ कोटी होती. सुमारे दोन लाख स्व-सहाय्यता गटांकडे एकूण ₹ १,३२०.३ कोटी कर्ज थकीत होते.

१.१२ प्रधानमंत्री जन-धन योजना देशातील सर्व कुटुंबांना वित्तीय समावेशात आणणारे राष्ट्रीय अभियान असून ते २८ ऑगस्ट, २०१४ रोजी सुरू करण्यात आले. जानेवारी, २०१५ अखेर राज्यात सुमारे ८७ लाख बँक खाती उघडण्यात आली.

कृषि व संलग्न कार्ये

१.१३ सन २०१४ मध्ये राज्यात सरासरीच्या ७०.२ टक्के पाऊस पडला. राज्यातील एकूण ३५५ तालुक्यांपैकी (मुंबई शहर व मुंबई उपनगर जिल्ह्यांतील तालुके वगळून) २२६ तालुक्यांत अपुरा, ११२ तालुक्यांत साधारण तर १७ तालुक्यांत सरासरीपेक्षा अधिक पाऊस पडला.

१.१४ सन २०१४ च्या खरीप हंगामामध्ये १४५.७९ लाख हेक्टर क्षेत्रावर पेरणी पूर्ण करण्यात आली व ती मागील वर्षाच्या (१५०.५६ लाख हेक्टर) तुलनेत तीन टक्के कमी आहे. मागील वर्षाच्या तुलनेत तृणधान्यांच्या व कडधान्यांच्या पिकांखालील क्षेत्रात घट झाली तर तेलबियांखालील तसेच ऊसाखालील क्षेत्रात किंचित वाढ झाली. मागील वर्षाच्या तुलनेत तृणधान्ये, कडधान्ये, तेलबिया व कापूस यांच्या उत्पादनात घट तर ऊस उत्पादनात किंचित वाढ अपेक्षित आहे.

१.१५ सन २०१४ च्या खरीप हंगामातील असमाधानकारक पावसामुळे रब्बी हंगामातील क्षेत्रात मागील वर्षाच्या तुलनेत २७ टक्के घट अपेक्षित आहे. तृणधान्ये, कडधान्ये व तेलबिया पिकांखालील क्षेत्र तसेच उत्पादन यात मागील वर्षाच्या तुलनेत घट अपेक्षित आहे.

१.१६ द्वितीय पूर्वानुमानानुसार २०१४-१५ मध्ये मागील वर्षाच्या तुलनेत ऊस वगळता सर्व प्रमुख पिकांच्या उत्पादनात घट अपेक्षित आहे. ही घट प्रामुख्याने राज्याच्या सर्व भागात पेरणीच्या कालावधीत तसेच खरीप पिकांच्या वाढी दरम्यान झालेल्या अत्यंत अपुऱ्या पावसामुळे झाली आहे.

१.१७ सन २०१३-१४ मध्ये वाणिज्यिक बँकांकडून ₹ १६,४६२ कोटी, प्रादेशिक ग्रामीण बँकांकडून ₹ १,६११ कोटी आणि महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँक, जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँका व भूविकास बँका यांचेकडून एकत्रित ₹ १३,३५४ कोटी रकमेच्या पिक कर्जाचे वाटप करण्यात आले. तसेच या सर्व बँकांनी ₹ ८,२५७ कोटी रकमेच्या कृषि मुदत कर्जाचे वाटप केले. सन २०१३-१४ मध्ये प्राथमिक कृषि सहकारी पतपुरवठा संस्थांकडून शेतकऱ्यांना ₹ ८,५६७ कोटींचे कर्जवाटप करण्यात आले. त्यापैकी, ₹ ४,२७९ कोटींची कर्जे अल्प भूधारक व सीमांतिक शेतकऱ्यांना देण्यात आली.

१.१८ शासकीय व सहकारी दुग्धसंस्थांद्वारे २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर अखेर दैनिक सरासरी दूध संकलन ४३.३ लाख लिटर होते, तर २०१३-१४ मध्ये ते ३९.२ लाख लिटर होते. सन २०१३-१४ मध्ये दुधाचे एकूण उत्पादन ९१ लाख मे. टन होते.

१.१९ सागरी व गोड्या पाण्यातील अंदाजित मत्स्य उत्पादन सन २०१४-१५ मध्ये सप्टेंबर पर्यंत अनुक्रमे १.२२ लाख मे. टन व ०.८३ लाख मे. टन होते, तर २०१३-१४ मध्ये ते अनुक्रमे ४.६७ लाख मे. टन व १.३५ लाख मे. टन होते.

उद्योग

१.२० ऑगस्ट, १९९१ ते ऑक्टोबर, २०१४ या कालावधीत राज्यात ₹ १०,६३,३४२ कोटी प्रस्तावित गुंतवणुकीच्या १८,७०९ औद्योगिक प्रकल्पांना मान्यता देण्यात आली. त्यापैकी, ₹ २,५४,७८४ कोटी (२३.९ टक्के) प्रस्तावित गुंतवणुकीचे ८,३७६ प्रकल्प (४४.८ टक्के) कार्यान्वित झाले.

१.२१ राज्यात डिसेंबर, २०१४ अखेर ₹ ५०,६३७ कोटी गुंतवणुकीचे व २६.९ लाख रोजगार असलेले सुमारे २.१२ लाख सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम कार्यरत होते.

१.२२ केंद्र शासनाने प्रकाशित केलेल्या वार्षिक उद्योग पाहणी २०१२-१३ च्या अस्थायी निष्कर्षांप्रमाणे स्थूल मूल्यवृद्धी, स्थिर भांडवल व कामगार वेतन यामध्ये राज्य प्रथम क्रमांकावर आहे.

सहकार

१.२३ मार्च, २०१४ अखेर सुमारे ५०९ लाख सभासद असलेल्या २.३० लाख सहकारी संस्था कार्यरत होत्या. त्यापैकी, नऊ टक्के कृषि पतपुरवठा, १० टक्के बिगर-कृषि पतपुरवठा तर ८१ टक्के इतर संस्था होत्या. एकूण सहकारी संस्थांपैकी २४ टक्के सहकारी संस्था तोट्यात होत्या, त्यापैकी, २०.७ टक्के संस्था कृषि पतपुरवठासंबंधी होत्या.

ऊर्जा

१.२४ विजेची स्थापित क्षमता ३१ डिसेंबर, २०१४ रोजी ३०,९१७ मेगावॅट होती. डिसेंबर, २०१४ अखेर ७८,४८८ दशलक्ष युनिटस् इतकी वीज निर्मिती झाली असून मागील वर्षाच्या तत्सम कालावधी पेक्षा १८.१ टक्क्यांनी अधिक होती. अक्षय उर्जेची स्थापित क्षमता ६,६१३ मेगावॅट होती व त्याद्वारे डिसेंबर, २०१४ अखेरपर्यंत ५,२०७ दशलक्ष युनिटस्ची वीज निर्मिती झाली. सन २०१३-१४ मध्ये महापारेषण कंपनीची पारेषण हानी, महावितरण कंपनीची वितरण हानी व एकत्रित तांत्रिक व व्यावसायिक हानी अनुक्रमे ४.०८ टक्के, १४.० टक्के व १७.७६ टक्के होती.

परिवहन

१.२५ मार्च, २०१४ अखेर सार्वजनिक बांधकाम विभाग व जिल्हा परिषदांच्या देखभालीखालील रस्त्यांची लांबी सुमारे २.६४ लाख किमी इतकी होती. सुमारे ९९ टक्के पेक्षा जास्त गावे बारमाही वा हंगामी रस्त्यांनी जोडलेली होती तर २५० गावे कोणत्याही रस्त्यांनी जोडलेली नव्हती.

१.२६ राज्यातील रस्त्यावरील वाहनांची १ जानेवारी, २०१५ रोजी एकूण संख्या २५० लाख होती (दर लाख लोकसंख्येमागे २१,१५२ वाहने आणि दर किमी रस्त्याला ९५ वाहने). सन २०१४ मध्ये एकूण अपघातांची व अपघातात मृत झालेल्या व्यक्तिंची संख्या अनुक्रमे ६१,५११ व १२,६९१ होती.

१.२७ सन २०१३-१४ मध्ये मोठी बंदरे व लहान बंदरे यांच्यामार्फत झालेली एकत्रित मालवाहतूक १,४६२.९१ लाख मे. टन असून त्यामध्ये मुंबई पोर्ट ट्रस्ट व जवाहरलाल नेहरू पोर्ट ट्रस्ट यांचा हिस्सा अनुक्रमे ४०.५ टक्के व ४२.६ टक्के होता.

१.२८ सन २०१३-१४ मध्ये राज्यातील विमानतळांमार्फत झालेली देशांतर्गत व आंतरराष्ट्रीय मालवाहतूक अनुक्रमे २.०९ लाख मे. टन व ४.६८ लाख मे. टन होती. तर देशांतर्गत व आंतरराष्ट्रीय विमानतळांमार्फत झालेली प्रवासी वाहतूक अनुक्रमे २७२.१ लाख व १०२.४ लाख होती.

सामाजिक क्षेत्र

१.२९ जनगणना २०११ नुसार राज्याची एकूण लोकसंख्या ११.२४ कोटी असून स्त्रियांचे प्रमाण ४८.२ टक्के आहे. नागरी लोकसंख्येचे प्रमाण ४५.२ टक्के आहे. राज्याचा दशवार्षिक लोकसंख्या वृद्धीदर १६ टक्के असून तो मागील दशकाच्या तुलनेत ६.७ टक्के अंकांनी कमी आहे. राज्यातील स्त्री-पुरूष प्रमाण ९२९ असून ते ०-६ वर्षे वयोगटातील बालकांमध्ये ८९४ आहे. राज्यातील साक्षरतेचे प्रमाण ८२.३ टक्के असून अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातीसाठी ते अनुक्रमे ७९.७ टक्के व ६५.७ टक्के आहे.

१.३० सन २०१३-१४ मध्ये एकूण ९६,१७८ प्राथमिक (इयत्ता १ ली ते ८ वी) शाळा होत्या व पटावरील विद्यार्थ्यांची संख्या सुमारे १.६२ कोटी होती, त्यापैकी, ४६.८ टक्के मुली होत्या. सन २०१३-१४ मध्ये मुलींसाठी शौचालये (कार्यरत) उपलब्ध असलेल्या शाळांची टक्केवारी ९७.३ होती व पिण्याच्या पाण्याची सोय उपलब्ध असणाऱ्या शाळांची टक्केवारी ९९.३ होती.

१.३१ सन २०१३ मधील जन्म दर, अर्भक मृत्युदर व मृत्युदर हे अनुक्रमे १६.५, २४ व ६.२ होते, तर २०१२ मध्ये हे दर अनुक्रमे १६.६, २५ व ६.३ होते. सन २०११-२०१३ या कालावधीत माता मृत्यू प्रमाण ६८ होते.

१.३२ 'महाराष्ट्र मानव विकास अहवाल २०१२' नुसार राज्याचा मानव विकास निर्देशांक ०.७५२ आहे. बृहन्मुंबईचा मानव विकास निर्देशांक सर्वाधिक ०.८४१ आहे तर नंदूरबारचा मानव विकास निर्देशांक सर्वात कमी ०.६०४ आहे. राज्यातील एकूण जिल्ह्यांपैकी २७ जिल्ह्यांचा निर्देशांक राज्याच्या मानव विकास निर्देशांकापेक्षा कमी आहे.

* * * * *

२

लोकसंख्या

२. लोकसंख्या

२.१ राज्यांच्या सहकार्याने केंद्र शासनामार्फत दर दहा वर्षांनी जनगणना घेण्यात येते व याद्वारे लोकसंख्येबाबत व्यापक माहिती उपलब्ध होते. सन २०११ मध्ये घेण्यात आलेली जनगणना ही मालिकेतील १५ वी असून त्यानुसार राज्याची लोकसंख्या ११.२४ कोटी तर त्यातील स्त्रियांचे प्रमाण ४८.२ टक्के आहे. राज्याचा दशवार्षिक लोकसंख्या वृद्धीदर २००१-२०११ या कालावधीत ६.७ टक्के अंकांनी कमी झाला असून राष्ट्रीय पातळीवर तो ३.८ टक्के अंकांनी कमी झाला आहे. राज्यामध्ये दशवार्षिक लोकसंख्या वृद्धीदरात नोंदवली गेलेली ही सर्वाधिक घट आहे.

कुटुंबाचा आकार

२.२ राज्यामध्ये सामान्य कुटुंबांची, ज्यात बेघर व संस्थांमध्ये राहणाऱ्या कुटुबांचा समावेश नाही, संख्या २.४३ कोटी असून त्यामध्ये ९८.९ टक्के लोकसंख्या आहे. राज्यातील सामान्य कुटुंबाचा सरासरी आकार ४.६ आहे जो २००१ मध्ये ४.९ होता. अनुसूचित जाती (अजा) व अनुसूचित जमाती (अज) प्रवर्गासाठी सामान्य कुटुंबाचा सरासरी आकार अनुक्रमे ४.५ व ४.७ आहे. अखिल भारतीय स्तरावर सामान्य कुटुंबाचा सरासरी आकार ४.८ असून तो अजा व अज प्रवर्गासाठी देखील सारखाच आहे.

वयोगटानुसार लोकसंख्या

२.३ जनगणना २०११ नुसार राज्यातील सुमारे एक पंचमांश लोकसंख्या किशोरवयीन गटातील (वय १०-१९ वर्षे) असून युवा गटाचे (वय १५-२४ वर्षे) प्रमाणही सारखेच आहे. किशोरवयीन लोकसंख्येचे प्रमाण नंदूरबार जिल्ह्यामध्ये सर्वाधिक (२३ टक्के) असून मुंबई शहरामध्ये ते सर्वात कमी (१६.१ टक्के) आहे. युवा लोकसंख्येचे प्रमाण गडचिरोली जिल्ह्यामध्ये सर्वाधिक (२०.५ टक्के) असून सिंधुदुर्गमध्ये ते सर्वात कमी (१६.५ टक्के) आहे. वयोगटानुसार लोकसंख्येचे व स्त्री-पुरुष प्रमाण तक्ता २.१ मध्ये दिले आहे. किशोरवयीन व युवा वयोगटातील जिल्हानिहाय लोकसंख्येचे व साक्षरतेचे प्रमाण तसेच एकूण कामगारांशी या गटातील मुख्य व सीमांतीक कामगारांचे प्रमाण परिशिष्ट २.५ मध्ये दिले आहे.

तक्ता २.१ वयोगटानुसार लोकसंख्येचे व स्त्री-पुरुष प्रमाण

वयोगट (वर्षे)	लोकसंख्येचे प्रमाण		स्त्री-पुरुष प्रमाण #	
	२००१	२०११	२००१	२०११
०-६	१४.१	११.९	९१३	८९४
०७-१४	१८.०	१४.८	९१८	८९७
१५-२६	२३.४	२३.६	८६१	८९१
२७-४९	२९.४	३१.९	९२०	९३५
५०-५९	६.४	७.९	९२२	९३३
६०+	८.७	९.९	१,१५०	१,११४
एकूण	**१००.०**	**१००.०**	**९२२**	**९२९**
किशोरवयीन (वय १०-१९ वर्षे)	२१.६	१९.०	८६५	८७८
युवा (वय १५-२४ वर्षे)	१९.०	१९.३	८३५	८७९

आधार : भारताचे महानिबंधक # स्त्रिया प्रति '००० पुरुष

२.४ जनगणना २०११ नुसार राज्याची सुमारे ९.९ टक्के लोकसंख्या ६० वर्षे व त्यापेक्षा अधिक वयोगटामधील असून २००१ मध्ये हे प्रमाण ८.७ टक्के होते. राष्ट्रीय पातळीवर हे प्रमाण २००१ व २०११ करिता अनुक्रमे ७.४ व ८.६ टक्के आहे. राज्यामध्ये ६० वर्षे व त्यापेक्षा अधिक वयोगटातील व्यक्तींची सुमारे ५.१२ लाख एक-सदस्य कुटुंबे आहेत. तर राष्ट्रीय पातळीवर अशा कुटुंबांची संख्या ४९.७६ लाख आहे. राज्य तसेच राष्ट्रीय पातळीवर ग्रामीण भागांमध्ये ६० वर्षे व त्यापेक्षा अधिक वयोगटातील व्यक्तींच्या एक-सदस्य कुटुंबांची संख्या अधिक असून तपशील तक्ता २.२ मध्ये दिला आहे.

तक्ता २.२ ६० वर्षे व त्यापेक्षा अधिक वयोगटातील व्यक्तींची एक-सदस्यीय कुटुंबे

(लाखात)

क्षेत्र	महाराष्ट्र			भारत		
	कुटुंबे	पुरुष	स्त्रिया	कुटुंबे	पुरुष	स्त्रिया
एकूण	५.१२	१.१६	३.९७	४९.७६	१३.५२	३६.२४
ग्रामीण	३.६८	०.७४	२.९३	३८.३६	१०.३५	२८.०१
नागरी	१.४८	०.४०	१.०४	११.४०	३.१७	८.२२

आधार : भारताचे महानिबंधक

अनुसूचित जातींची लोकसंख्या

२.५ जनगणना २०११ नुसार राज्यातील अजा प्रवर्गातील लोकसंख्या १.३३ कोटी (एकूण लोकसंख्येच्या ११.८ टक्के) आहे. अजा प्रवर्गाच्या लोकसंख्येतील (२००१-२०११ या कालावधीतील) दशवार्षिक वाढ ३४.३ टक्के आहे. अजा प्रवर्गाच्या लोकसंख्येतील साक्षरतेचा दर २००१ मधील ७१.९ टक्यांपासून २०११ मध्ये ७९.७ टक्यांपर्यंत वाढला आहे. जिल्हानिहाय साक्षरता दर परिशिष्ट २.४ मध्ये दर्शविले आहे.

अनुसूचित जमातींची लोकसंख्या

२.६ जनगणना २०११ नुसार राज्यातील अज प्रवर्गातील लोकसंख्या १.०५ कोटी (एकूण लोकसंख्येच्या ९.४ टक्के) आहे. अज प्रवर्गाच्या लोकसंख्येतील (२००१-२०११ या कालावधीतील) दशवार्षिक वाढ २२.५ टक्के आहे. अज प्रवर्गाच्या लोकसंख्येतील साक्षरतेचा दर २००१ मधील ५५.२ टक्यांपासून २०११ मध्ये ६५.७ टक्यांपर्यंत वाढला आहे. जिल्हानिहाय साक्षरता दर परिशिष्ट २.४ मध्ये दर्शविले आहे.

तिसरा लिंगगट

२.७ जनगणनेमध्ये 'इतर' या तिसऱ्या लिंग गटाचा प्रथमच समावेश करण्यात आला आहे. या गटामध्ये किन्नर लोकसंख्येसह ज्या व्यक्ती 'इतर' गटामध्ये नोंद करुन घेण्यास इच्छुक आहेत अशांचाही समावेश करण्यात आला आहे. जनगणना २०११ नुसार राष्ट्रीय पातळीवर सुमारे ४.८८ लाख व्यक्तींची नोंद या गटामध्ये करण्यात आली असून त्यापैकी ८.४ टक्के व्यक्ती राज्यामध्ये आहेत. राज्यातील या गटाचा कार्य सहभाग दर ३८ असून राष्ट्रीय पातळीवर तो ३४ आहे.

साक्षरता

२.८ राज्यातील साक्षरतेचे प्रमाण २००१ मधील ७६.९ टक्यांपासून २०११ मध्ये ८२.३ टक्क्यांपर्यंत वाढले आहे. या कालावधीकरिता स्त्री साक्षरता दरामधील वाढ (८.९ टक्के अंक) ही पुरुष साक्षरता दरातील वाढीपेक्षा (२.४ टक्के अंक) अधिक आहे. स्त्री-पुरुष साक्षरता दरामधील तफावत २००१ मधील १८.९ टक्के अंकांवरुन २०११ मध्ये १२.५ टक्के अंकांपर्यंत कमी झाली आहे. राज्यातील ग्रामीण व नागरी भागातील साक्षरतेचे प्रमाण अनुक्रमे ७७ टक्के व ८८.७ टक्के आहे. साक्षरता दरातील ग्रामीण-नागरी तफावतदेखील २००१ मधील १५.१ टक्के अंकांवरुन २०११ मध्ये ११.७ टक्के अंकांपर्यंत कमी झाली आहे.

आलेख २.१ : ग्रामीण-नागरी आणि स्त्री-पुरुष साक्षरता दरातील तफावत

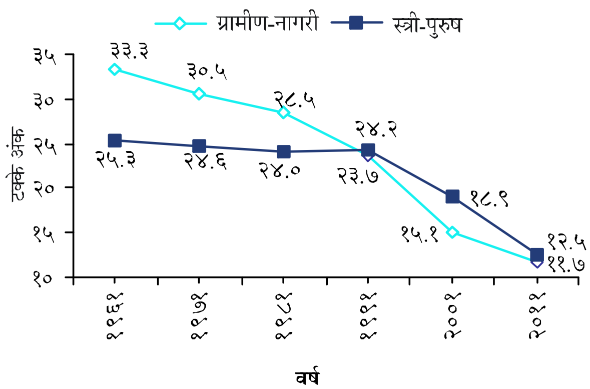

बाल लिंग गुणोत्तर प्रमाण

२.९ राज्यातील बाल लिंग गुणोत्तर प्रमाण २००१ मधील ९१३ वरुन १९ अंकांनी कमी होऊन २०११ मध्ये ८९४ झाले आहे. बीड जिल्ह्यामध्ये २०११ मध्ये हे प्रमाण सर्वात कमी (८०७) असून वर्ष २००१-२०११ या कालावधीमध्ये ८६ अंकांची मोठी घट नोंदविली गेली आहे. सन २००१ ते २०११ या कालावधीत कोल्हापूर (८६३), सातारा (८९५), सांगली (८६७) आणि चंद्रपूर (९५३) जिल्ह्यांमध्ये बाल लिंग गुणोत्तर प्रमाणामध्ये किंचित सुधारणा झाली आहे.

आलेख २.२ : राज्यातील बाल लिंग गुणोत्तर प्रमाण

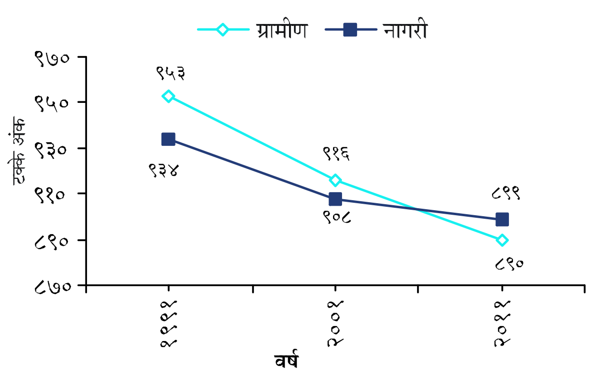

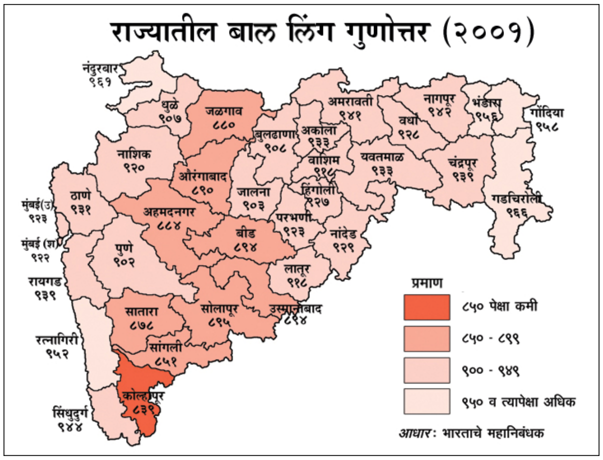

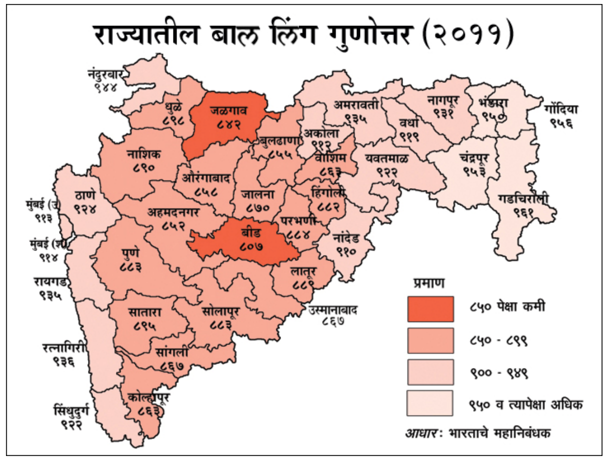

नि:समर्थ बालके

२.१० राज्यातील नि:समर्थ व्यक्तींची लोकसंख्या ३० लाख असून त्यापैकी २.१७ लाख लोकसंख्या ०-६ वर्षे वयोगटातील आहे. नि:समर्थतेमध्ये अंधत्वाचे प्रमाण अधिक आहे. नि:समर्थतेच्या प्रकारानुसार राज्यातील ०-६ वर्षे वयोगटातील लोकसंख्येचे प्रमाण तक्ता २.३ मध्ये दिले आहे.

तक्ता २.३ ०-६ वर्षे वयोगटातील प्रकारानुसार नि:समर्थ लोकसंख्येचे प्रमाण

प्रकार	एकूण	पुरुष	स्त्रिया	अजा	अज	ग्रामीण	नागरी
अंध	२१.८	२१.४	२२.३	२२.७	२२.०	२०.८	२३.०
कर्णबधीर	१६.८	१६.२	१७.३	१५.१	१७.१	१३.९	२०.२
मूक/वाचादोष	८.७	८.७	८.८	६.४	५.३	८.६	८.९
पांगळे	९.३	१०.२	८.२	१०.१	११.३	११.९	६.०
मंदबुद्धी	४.९	५.२	४.७	५.४	४.८	५.२	४.७
मनोरुग्ण	०.६	०.६	०.६	०.५	०.५	०.५	०.७
इतर	३१.७	३१.०	३२.५	३३.३	३२.८	३१.७	३१.७
एकाधिक	६.२	६.७	५.६	६.५	६.२	७.३	४.७
एकूण	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**
(प्रत्यक्ष आकडे)	(२,१७,३६१)	(१,१८,७८६)	(९८,५७५)	(२८,८४४)	(१९,७३०)	(१,२०,८०७)	(९६,५५४)

आधार : भारताचे महानिबंधक

* * * * *

परिशिष्ट २.१
महाराष्ट्राची व भारताची जनगणनांवर आधारित लोकसंख्या

वर्ष		एकूण लोकसंख्या (कोटी)		दशवर्षीय वाढीची टक्केवारी		साक्षरतेची टक्केवारी ££	
		महाराष्ट्र	भारत	महाराष्ट्र	भारत	महाराष्ट्र	भारत
(१)		(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
१९६१	--	३.९६	४३.९२	२३.६	२१.५	३५.१	२८.३
१९७१	--	५.०४	५४.८२	२७.५	२४.८	४५.८	३४.५
१९८१	--	६.२८	६८.५२	२४.५	२५.०	५७.२	४३.७§
१९९१	--	७.८९	८४.६३£	२५.७	२३.९£	६४.९	५२.२@@
२००१	--	९.६९	१०२.८७	२२.७	२१.५	७६.९	६४.८
२०११	--	११.२४	१२१.०९	१६.०	१७.७	८२.३	७३.०

आधार — भारताचे महानिबंधक

£ जम्मू व काश्मीरची प्रक्षेपित केलेली लोकसंख्या धरुन

££ १९६१ व १९७१ ची साक्षरतेची टक्केवारी ५ वर्षे व त्यापेक्षा अधिक वयाच्या लोकसंख्येसाठी आहे. १९८१, १९९१, २००१ व २०११ ची साक्षरतेची टक्केवारी ७ वर्षे व अधिक वयाच्या लोकसंख्येसाठी आहे.

§ १९८१ च्या साक्षरतेची टक्केवारी आसाम आणि जम्मू व काश्मीर वगळून

@@ १९९१ च्या साक्षरतेची टक्केवारी आसाम आणि जम्मू व काश्मीर वगळून

परिशिष्ट २.२
महाराष्ट्राची जनगणनांवर आधारित ग्रामीण आणि नागरी लोकसंख्या

वर्ष	लोकसंख्या (कोटी)					नागरी लोकसंख्येची एकूण लोकसंख्येशी टक्केवारी	स्त्री-पुरुष प्रमाण			प्रति चौ.कि.मी. घनता
	ग्रामीण	नागरी	एकूण	पुरुष	स्त्रिया		एकूण	ग्रामीण	नागरी	
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)
१९६१	२.८४	१.१२	३.९६	२.०४	१.९१	२८.२	९३६	९९५	८०१	१२९
१९७१	३.४७	१.५७	५.०४	२.६१	२.४३	३१.२	९३०	९८५	८२०	१६४
१९८१	४.०८	२.२०	६.२८	३.२४	३.०४	३५.०	९३७	९६७	८५०	२०४
१९९१	४.८४	३.०५	७.८९	४.०८	३.८१	३८.७	९३४	९७२	८७५	२५७
२००१	५.५८	४.११	९.६९	५.०४	४.६५	४२.४	९२२	९६०	८७३	३१५
२०११	६.१६	५.०८	११.२४	५.८२	५.४१	४५.२	९२९	९५२	९०३	३६५

आधार — भारताचे महानिबंधक

टीप — आकडे संक्षिप्तात दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

परिशिष्ट २.३
जिल्हानिहाय लोकसंख्याविषयक निर्देशक
जनगणना २०११

अनु. क्र.	जिल्हा	एकूण लोकसंख्या ('०००)			दशवार्षिक वृद्धिदर (%) (२००१-२०११)	कुटुंबाचा सरासरी आकार		स्त्री - पुरुष प्रमाण	बालकांमधील स्त्री-पुरुष प्रमाण (० -६ वर्षे वयोगट)	साक्षरता दर		
		पुरुष	स्त्री	एकूण		सा.कु.@	बे.कु.#			पुरुष	स्त्री	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)	(१३)
१	मुंबई शहर	१,६८५	१,४०१	३,०८५	(-)७.६	४.६	३.६	८३२	९१४	९१.५	८६.५	८९.२
२	मुंबई उपनगर	५,०३१	४,३२६	९,३५७	८.३	४.४	४.२	८६०	९१३	९२.९	८६.४	८९.९
३	ठाणे	५,८६५	५,१९५	११,०६०	३६.०	४.४	३.२	८८६	९२४	८८.७	७९.८	८४.५
४	रायगड	१,३४४	१,२९०	२,६३४	१९.३	४.३	३.९	९५९	९३५	८९.१	७६.९	८३.१
५	रत्नागिरी	७६१	८५४	१,६१५	(-)४.८	४.१	३.८	१,१२२	९३६	९०.९	७४.५	८२.२
६	सिंधुदुर्ग	४१७	४३२	८५०	(-)२.२	४.०	३.६	१,०३६	९२२	९१.६	७९.८	८५.६
७	नाशिक	३,१५७	२,९५०	६,१०७	२२.३	४.९	३.५	९३४	८९०	८८.२	७६.१	८२.३
८	धुळे	१,०५४	९९७	२,०५१	२०.१	४.९	४.६	९४६	८९८	७९.५	६५.८	७२.८
९	नंदुरबार	८३३	८१५	१,६४८	२५.७	४.९	४.४	९७८	९४४	७२.२	५६.५	६४.४
१०	जळगाव	२,१९७	२,०३३	४,२३०	१४.९	४.७	४.२	९२५	८४२	८५.४	७०.६	७८.२
११	अहमदनगर	२,३४३	२,२००	४,५४३	१२.४	४.९	४.०	९३९	८५२	८६.८	७०.९	७९.१
१२	पुणे	४,९२४	४,५०५	९,४२९	३०.४	४.४	३.४	९१५	८८३	९०.८	८१.१	८६.२
१३	सातारा	१,५११	१,४९३	३,००४	६.९	४.६	३.७	९८८	८९५	८९.४	७६.३	८२.९
१४	सांगली	१,४३६	१,३८६	२,८२२	९.२	४.७	३.६	९६६	८६७	८८.२	७४.६	८१.५
१५	सोलापूर	२,२२८	२,०९०	४,३१८	१२.२	४.९	३.४	९३८	८८३	८५.०	६८.५	७७.०
१६	कोल्हापूर	१,९८१	१,८९५	३,८७६	१०.०	४.६	३.४	९५७	८६३	८८.६	७४.२	८१.५
१७	औरंगाबाद	१,९२४	१,७७७	३,७०१	२७.८	४.९	३.४	९२३	८५८	८७.४	७०.१	७९.०
१८	जालना	१,०११	९४८	१,९५९	२१.५	५.०	४.०	९३७	८७०	८१.५	६१.०	७१.५
१९	परभणी	९४३	८९३	१,८३६	२०.२	५.१	३.६	९४७	८८४	८२.६	६३.६	७३.३
२०	हिंगोली	६०६	५७१	१,१७७	१९.३	५.१	४.४	९४२	८८२	८६.९	६९.०	७८.२
२१	बीड	१,३४९	१,२३६	२,५८५	१९.६	४.८	४.१	९१६	८०७	८५.६	६७.८	७७.०
२२	नांदेड	१,७३०	१,६३१	३,३६१	१६.९	५.०	४.०	९४३	९१०	८४.३	६६.१	७५.५
२३	उस्मानाबाद	८६२	७९६	१,६५८	११.५	४.७	४.३	९२४	८६७	८५.८	७०.५	७८.४
२४	लातूर	१,२७३	१,१८१	२,४५४	१८.०	५.१	४.३	९२८	८८९	८४.४	६९.६	७७.३
२५	बुलढाणा	१,३३८	१,२४९	२,५८६	१५.८	४.६	३.७	९३४	८५५	९०.५	७५.८	८३.४
२६	अकोला	९३२	८८२	१,८१४	११.३	४.६	३.४	९४६	९१२	९२.३	८३.५	८८.०
२७	वाशिम	६२०	५७७	१,१९७	१७.३	४.६	४.१	९३०	८६३	९०.५	७५.५	८३.२
२८	अमरावती	१,४८१	१,४०८	२,८८८	१०.८	४.४	३.६	९५१	९३५	९१.५	८३.१	८७.४
२९	यवतमाळ	१,४२०	१,३५२	२,७७२	१२.८	४.३	३.४	९५२	९२२	८९.४	७५.९	८२.८
३०	वर्धा	६६८	६३२	१,३०१	५.२	४.२	३.४	९४६	९१९	९१.९	८१.८	८७.०
३१	नागपूर	२,३८५	२,२६९	४,६५४	१४.४	४.४	३.१	९५१	९३१	९२.१	८४.५	८८.४
३२	भंडारा	६०६	५९५	१,२००	५.६	४.३	४.१	९८२	९५०	९०.४	७७.१	८३.८
३३	गोंदिया	६६२	६६१	१,३२३	१०.१	४.५	३.४	९९९	९५६	९२.०	७७.९	८५.०
३४	चंद्रपूर	१,१२४	१,०८०	२,२०४	६.४	४.१	३.६	९६१	९५३	८६.८	७३.०	८०.०
३५	गडचिरोली	५४१	५३२	१,०७३	१०.६	४.२	४.१	९८२	९६१	८२.३	६६.३	७४.४
	महाराष्ट्र राज्य	**५८,२४३**	**५४,१३१**	**१,१२,३७४**	**१६.०**	**४.६**	**३.७**	**९२९**	**८९४**	**८८.४**	**७५.९**	**८२.३**

आधार - भारताचे महानिबंधक   टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.   @ सा.कु. - सामान्य कुटुंबे   # बे.कु. - बेघर कुटुंबे

परिशिष्ट २.४

जिल्हानिहाय अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती लोकसंख्येचे प्रमाण आणि त्यांचे साक्षरता दर जनगणना २०११

अनु. क्र.	जिल्हा	एकूण लोकसंख्येशी टक्केवारी						साक्षरता दर					
		अनुसूचित जाती			अनुसूचित जमाती			अनुसूचित जाती			अनुसूचित जमाती		
		ग्रामीण	नागरी	एकूण	ग्रामीण	नागरी	एकूण	पुरुष	स्त्री	एकूण	पुरुष	स्त्री	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)	(१३)	(१४)
१	मुंबई शहर	०.०	७.१	७.१	०.०	०.८	०.८	९३.१	८१.७	८७.५	८७.९	७८.२	८३.४
२	मुंबई उपनगर	०.०	६.२	६.२	०.०	१.१	१.१	९१.४	७९.०	८५.३	८७.७	७५.८	८२.०
३	ठाणे	३.३	७.६	६.६	४९.७	३.३	१३.९	९०.०	७९.०	८४.७	६८.५	४९.३	५८.९
४	रायगड	३.९	७.३	५.१	१६.३	३.५	११.६	९१.७	८०.८	८६.३	६६.०	४९.१	५७.६
५	रत्नागिरी	४.३	३.६	४.१	१.४	०.६	१.३	९१.६	७४.४	८२.५	७४.३	५५.५	६५.१
६	सिंधुदुर्ग	६.६	६.४	६.५	०.८	०.९	०.८	८८.९	७३.२	८०.७	८६.६	७७.०	८१.९
७	नाशिक	६.६	१२.५	९.१	३९.९	६.४	२५.६	८९.८	७५.१	८२.५	७४.७	५८.३	६६.६
८	धुळे	५.६	७.९	६.२	४१.१	६.९	३१.६	८४.४	६६.२	७५.४	५९.०	४२.७	५०.९
९	नंदुरबार	२.२	६.३	२.९	७९.७	१७.३	६९.३	८६.७	६७.०	७६.९	६३.२	४७.०	५५.०
१०	जळगाव	९.३	९.१	९.२	१८.६	५.०	१४.३	८३.५	६३.५	७३.७	६८.४	४८.८	५८.९
११	अहमदनगर	१२.२	१४.३	१२.६	९.८	२.५	८.३	८५.३	६७.५	७६.५	७२.४	५१.९	६२.२
१२	पुणे	९.८	१४.३	१२.५	६.९	१.६	३.७	८७.९	७५.१	८१.६	८०.९	६४.९	७३.१
१३	सातारा	१०.२	१३.३	१०.८	०.९	१.३	१.०	८७.२	७१.७	७९.५	७९.५	६६.३	७३.०
१४	सांगली	१२.०	१४.०	१२.५	०.६	०.८	०.६	८६.२	६९.८	७८.०	८२.२	६९.८	७६.२
१५	सोलापूर	१५.२	१४.८	१५.०	१.७	२.०	१.८	८२.२	६२.४	७२.५	८०.४	६०.३	७०.५
१६	कोल्हापूर	१३.४	१२.१	१३.०	०.८	०.६	०.८	८६.३	६९.३	७७.८	८७.०	७२.७	८०.०
१७	औरंगाबाद	११.९	१८.१	१४.६	५.७	१.६	३.९	८५.५	६६.१	७६.१	७३.४	५१.७	६२.८
१८	जालना	१४.३	१२.२	१३.९	२.३	१.७	२.२	७६.७	५५.३	६६.२	७५.४	५३.३	६४.८
१९	परभणी	१३.६	१३.१	१३.५	२.५	१.५	२.२	७९.१	५९.३	६९.४	७७.०	५६.१	६६.७
२०	हिंगोली	१६.२	११.६	१५.५	१०.७	२.९	९.५	८४.६	६६.०	७५.५	८१.९	६२.०	७२.२
२१	बीड	१३.५	१४.१	१३.६	१.३	१.२	१.३	८२.०	६३.७	७३.०	७७.७	५९.७	६८.९
२२	नांदेड	१९.३	१८.३	१९.१	९.९	४.४	८.४	८२.२	६३.७	७३.२	८०.५	६०.२	७०.६
२३	उस्मानाबाद	१६.१	१५.६	१६.०	२.२	२.१	२.२	८१.६	६५.०	७३.५	७७.४	५८.५	६८.२
२४	लातूर	२०.२	१७.८	१९.६	२.६	१.५	२.३	८०.२	६४.४	७२.५	७९.९	६४.१	७२.३
२५	बुलढाणा	१९.४	१३.८	१८.२	५.७	१.६	४.८	८७.८	६८.९	७८.६	७७.६	५९.१	६८.६
२६	अकोला	२३.२	१५.४	२०.१	७.८	२.०	५.५	९०.२	७५.८	८३.२	८६.५	७१.५	७९.२
२७	वाशिम	२०.३	१३.८	१९.२	७.९	१.५	६.७	८८.९	७१.७	८०.५	८३.९	६५.१	७४.७
२८	अमरावती	१८.७	१५.५	१७.५	१९.९	३.४	१४.०	९०.६	७८.३	८४.६	८३.१	६६.७	७५.०
२९	यवतमाळ	११.५	१३.२	११.८	२१.८	६.७	१८.५	९०.१	७५.३	८२.८	८४.१	६८.०	७६.१
३०	वर्धा	१३.१	१७.५	१४.५	१४.३	५.८	११.५	९२.६	८०.४	८६.६	८५.७	७१.८	७८.९
३१	नागपूर	१५.९	१९.९	१८.६	१३.६	७.५	९.४	९२.७	८४.२	८८.५	८७.९	७६.३	८२.२
३२	भंडारा	१६.१	१९.३	१६.७	८.२	४.३	७.४	९२.५	७८.७	८५.६	८७.५	७१.१	७९.२
३३	गोंदिया	१२.३	१८.०	१३.३	१८.४	५.५	१६.२	९४.२	८०.२	८७.२	८८.२	७०.१	७९.०
३४	चंद्रपूर	१३.१	२०.७	१५.८	२२.७	८.५	१७.७	८९.१	७५.१	८२.२	८२.०	६५.४	७३.८
३५	गडचिरोली	१०.७	१६.०	११.३	४१.७	१४.४	३८.७	८६.९	७०.५	७८.८	७६.३	५९.८	६८.०
महाराष्ट्र राज्य		**१२.२**	**११.४**	**११.८**	**१४.६**	**३.०**	**९.४**	**८७.२**	**७१.९**	**७९.७**	**७४.३**	**५७.०**	**६५.७**

आधार - भारताचे महानिबंधक

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

परिशिष्ट २.५

जिल्हानिहाय किशोरवयीन आणि युवकांच्या लोकसंख्येचे प्रमाण
जनगणना २०११

अनु. क्र.	जिल्हा	किशोरवयीन लोकसंख्या (१०-१९ वर्षे)				युवकांची लोकसंख्या (१५-२४ वर्षे)			
		शेकडा प्रमाण		कामगारांशी शेकडा प्रमाण		शेकडा प्रमाण		कामगारांशी शेकडा प्रमाण	
		लोकसंख्या	साक्षर	मुख्यत: काम करणारे	सीमांतिक कामगार	लोकसंख्या	साक्षर	मुख्यत: काम करणारे	सीमांतिक कामगार
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
१	मुंबई शहर	१६.१	९५.०	४.०	०.७	१९.४	९३.५	१५.३	१.५
२	मुंबई उपनगर	१७.१	९६.३	३.८	०.८	१९.६	९५.०	१४.९	१.६
३	ठाणे	१७.८	९३.३	४.३	१.६	१९.२	९१.४	१४.३	३.१
४	रायगड	१८.३	९५.४	३.३	१.८	१८.७	९३.६	१०.९	४.१
५	रत्नागिरी	१९.१	९८.४	२.८	२.३	१६.७	९७.३	९.०	४.४
६	सिंधुदुर्ग	१७.६	९७.०	१.८	२.०	१६.५	९६.४	६.३	५.४
७	नाशिक	२०.१	९५.१	६.६	१.५	१९.८	९२.८	१६.९	२.४
८	धुळे	२०.२	८८.४	६.६	१.९	१८.७	८४.६	१५.०	२.९
९	नंदुरबार	२३.०	८४.९	८.०	३.१	१९.९	७७.३	१६.३	४.६
१०	जळगाव	१९.७	९२.०	५.४	१.५	१९.१	८९.६	१४.४	२.८
११	अहमदनगर	१९.३	९५.४	४.८	१.१	१९.२	९४.०	१४.९	२.०
१२	पुणे	१७.०	९५.८	३.८	०.९	१९.६	९४.९	१४.२	१.९
१३	सातारा	१८.०	९६.१	३.१	१.३	१८.१	९५.३	१०.३	२.७
१४	सांगली	१८.३	९६.१	३.६	१.२	१८.२	९५.१	११.४	२.४
१५	सोलापूर	१९.८	९५.९	५.१	०.९	१९.५	९३.८	१५.२	१.८
१६	कोल्हापूर	१७.९	९६.१	२.९	१.१	१८.४	९५.५	१०.७	२.५
१७	औरंगाबाद	२०.५	९५.४	५.९	१.५	२०.१	९३.५	१६.८	२.३
१८	जालना	२०.४	९२.९	६.६	१.६	१९.२	८९.९	१७.६	२.५
१९	परभणी	२१.२	९३.६	७.२	१.३	१९.८	९१.२	१७.६	२.१
२०	हिंगोली	२१.४	९६.०	७.५	१.४	१९.४	९४.१	१७.३	२.५
२१	बीड	२०.२	९६.८	६.०	१.२	१९.३	९४.७	१५.७	२.१
२२	नांदेड	२१.८	९४.१	६.८	१.७	२०.४	९१.४	१६.९	३.०
२३	उस्मानाबाद	२०.१	९६.७	५.५	१.०	१९.५	९५.६	१४.५	२.१
२४	लातूर	२१.०	९४.९	५.३	०.९	१९.८	९३.५	१५.०	१.८
२५	बुलढाणा	२०.३	९६.६	५.७	१.१	१९.६	९५.३	१५.८	२.३
२६	अकोला	२०.०	९७.१	५.०	१.१	१९.७	९६.६	१३.५	२.४
२७	वाशिम	२१.१	९७.१	५.७	१.३	१९.५	९५.६	१४.९	२.८
२८	अमरावती	१९.८	९७.७	३.७	१.७	१९.५	९६.९	११.५	३.५
२९	यवतमाळ	२०.७	९६.८	६.०	१.५	१९.७	९५.३	१४.५	३.०
३०	वर्धा	१८.१	९८.५	२.९	१.२	१८.७	९८.१	१०.१	२.९
३१	नागपूर	१८.०	९७.१	३.१	१.१	१९.३	९६.७	१०.९	२.६
३२	भंडारा	१९.०	९७.०	२.२	२.०	१९.०	९६.८	८.४	६.०
३३	गोंदिया	२०.०	९७.८	२.५	२.६	१९.५	९७.६	८.२	७.३
३४	चंद्रपूर	१९.०	९६.६	२.८	२.१	१९.६	९५.८	९.६	५.४
३५	गडचिरोली	२१.८	९४.९	५.०	३.९	२०.४	९२.५	११.१	८.२
महाराष्ट्र राज्य		**१९.०**	**९५.२**	**४.७**	**१.४**	**१९.३**	**९३.७**	**१४.०**	**२.७**

आधार - भारताचे महानिबंधक

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

३

राज्य उत्पन्न

३. राज्य उत्पन्न

३.१ देशांतर्गत स्थूल उत्पन्नात राज्याचा हिस्सा सुमारे १४ टक्के असून, देशाच्या अर्थव्यवस्थेत राज्याचा मोठा वाटा आहे. तथापि, राज्याची अर्थव्यवस्था अद्यापही मोठ्या प्रमाणात पावसावर अवलंबून असून पावसाच्या अस्थिरतेमुळे राज्याच्या कृषि व सेवा क्षेत्रांवर आणि अनुषंगाने राज्याच्या अर्थव्यवस्थेवर प्रतिकूल परिणाम होतो.

राज्य अर्थव्यवस्था

पूर्वानुमान (२०१४-१५)

३.२ पूर्वानुमानानुसार २०१४-१५ चे स्थिर (२००४-०५) किंमतींनुसार स्थूल राज्य उत्पन्न २०१३-१४ च्या तुलनेत ५.७ टक्क्यांनी वाढून ₹ ९,४७,५५० कोटी होईल असे अपेक्षित आहे.

३.२.१ राज्यात सरासरी पर्जन्यमानाच्या सुमारे ७० टक्के झालेल्या पावसामुळे कृषि क्षेत्रात मागील वर्षाच्या तुलनेत १२.३ टक्के घट अपेक्षित आहे. वन संवर्धन क्षेत्रात मागील वर्षाच्या तुलनेत ७.३ टक्के वाढ अपेक्षित असून, मासेमारी क्षेत्रात २.६ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. परिणामतः कृषि व संलग्न क्षेत्रात मागील वर्षाच्या तुलनेत (-) ८.५ टक्क्यांची वाढ अपेक्षित आहे. उद्योग क्षेत्रात चार टक्के वाढ अपेक्षित असून, या मध्ये 'वीज, वायू व पाणीपुरवठा' या क्षेत्राच्या १६.३ टक्के व बांधकाम क्षेत्राच्या १०.४ टक्के वाढीचा वाटा मोठा आहे. मागील वर्षाच्या तुलनेत वस्तुनिर्माण क्षेत्रात ०.५ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. सेवा क्षेत्रात ८.१ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. एकंदरित, सन २०१४-१५ मध्ये अर्थव्यवस्थेत ५.७ टक्क्यांची वाढ अपेक्षित आहे.

स्थूल राज्य उत्पन्न (२०१३-१४)

३.३ चालू किंमतींनुसार २०१३-१४ चे स्थूल राज्य उत्पन्नाचे पहिले सुधारित अंदाज ₹ १५,१०,१३२ कोटी असून, २०१२-१३ च्या तुलनेत १४.२ टक्क्यांनी अधिक आहे. स्थिर (२००४-०५) किंमतींनुसार २०१३-१४ मध्ये स्थूल राज्य उत्पन्न ₹ ८,९६,७६८ कोटी इतके अंदाजित आहे. राज्याच्या अर्थव्यवस्थेत २०१३-१४ मध्ये ७.३ टक्के वाढ अपेक्षित असून, ती २०१२-१३ मध्ये ७.८ टक्के होती.

३.३.१ कृषि उत्पादनात २०१२-१३ च्या तुलनेत २०१३-१४ मध्ये भरीव वाढ दिसून आली. एकूण अन्नधान्य उत्पादनात २९.६ टक्क्यांची वाढ झाली आहे. कापूस उत्पादन देखील मागील वर्षाच्या तुलनेत ३०.१ टक्क्यांनी वाढले आहे. ऊसाचे (तोडणीच्या क्षेत्रावरील) उत्पादन २.१ टक्क्यांनी वाढले आहे. परंतु, तेलबियांचे उत्पादन ६.५ टक्क्यांनी कमी झाले आहे. त्यामुळे, कृषि क्षेत्रात २०१२-१३ मधील (-) ०.७ टक्के वृद्धीदराच्या तुलनेत २०१३-१४ मध्ये ८.१ टक्के इतकी वाढ आहे. वन संवर्धन व मासेमारी ही क्षेत्रे अनुक्रमे ६.५ टक्के व १.२ टक्के दराने वाढत आहेत. त्यानुसार, कृषि व संलग्न कार्ये क्षेत्राच्या वृद्धीदरात ७.७ टक्के वाढ अपेक्षित आहे.

३.३.२ वार्षिक उद्योग पाहणी, २०१२-१३ च्या तात्पुरत्या निष्कर्षांच्या आधारे, वस्तुनिर्माण क्षेत्रातील नोंदणीकृत घटकात उल्लेखनीय वाढ अंदाजित आहे. तथापि, २०१३-१४ मध्ये या घटकात (-) १.४ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. वस्तुनिर्माण क्षेत्र २.५ टक्के या दराने वाढणे अपेक्षित आहे. 'वीज, वायू व पाणीपुरवठा' आणि बांधकाम या क्षेत्रात अनुक्रमे १०.५ टक्के व ९.७ टक्के वाढ अपेक्षित असून, 'खाण व दगड खाणकाम' या क्षेत्रात (-) ८.७ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. यामुळे, उद्योग क्षेत्रात मागील वर्षाच्या तुलनेत ४.५ टक्के वाढ अपेक्षित आहे.

३.३.३ दळणवळण क्षेत्रामध्ये १९.४ टक्के व रेल्वे मध्ये ९.४ टक्के अपेक्षित वाढीसह, 'व्यापार, हॉटेल्स व उपहारगृहे, परिवहन, साठवण आणि दळणवळण' या क्षेत्रात मागील वर्षाच्या तुलनेत ७.६ टक्क्यांची भरीव वाढ अपेक्षित आहे. 'वित्त, विमा, स्थावर मालमत्ता व व्यवसाय सेवा' ९.८ टक्के वाढणे अपेक्षित आहे. अशा प्रकारे, सेवा क्षेत्रात ८.६ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. स्थिर (२००४-०५) किंमतींनुसार स्थूल राज्य उत्पन्नाचे क्षेत्रनिहाय वार्षिक वृद्धिदर तक्ता ३.१ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता ३.१ स्थिर (२००४-०५) किंमतींनुसार स्थूल राज्य उत्पन्नाचे क्षेत्रनिहाय वार्षिक वृद्धिदर

(टक्के)

क्षेत्र	स्थूल राज्य उत्पन्न		
	२०१२-१३##	२०१३-१४#	२०१४-१५$
कृषि व संलग्न कार्ये	**०.५**	**७.७**	**(-)८.५**
१. कृषि	(-)०.७	८.१	(-)१२.३
२. वन संवर्धन	५.९	६.५	७.३
३. मत्स्यव्यवसाय	१.५	१.२	२.६
उद्योग	**९.२**	**४.५**	**४.०**
१. खाण व दगड खाणकाम	०.६	(-)८.७	०.५
२. वस्तुनिर्माण	१०.९	२.५	०.५
३. वीज, वायू व पाणी पुरवठा	१०.४	१०.५	१६.३
४. बांधकाम	५.०	९.७	१०.४
सेवा	**८.१**	**८.६**	**८.१**
१. व्यापार, हॉटेल्स व उपहारगृहे, वाहतूक, साठवण व दळणवळण	९.१	७.६	६.९
२. वित्त, विमा, स्थावर मालमत्ता व व्यवसाय सेवा	६.६	९.८	१०.१
३. सामुहिक व वैयक्तिक सेवा	९.५	७.७	५.९
राज्यांतर्गत स्थूल उत्पन्न	**७.८**	**७.३**	**५.७**

आधार: अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन ## दुसरे सुधारित अंदाज # पहिले सुधारित अंदाज $ पूर्वानुमान

राज्य उत्पन्न (२०१३-१४)

३.४ पहिल्या सुधारित अंदाजांप्रमाणे चालू किंमतींनुसार २०१२-१३ मधील निव्वळ राज्य उत्पन्न ₹ ११,९५,२०९ कोटीच्या तुलनेत १४.२ टक्क्यांनी वाढून २०१३-१४ मध्ये ते ₹ १३,६५,१४९ कोटी इतके अंदाजित आहे. स्थिर (२००४-०५) किंमतींनुसार २०१२-१३ मधील ₹ ७,४९,१३७ कोटी निव्वळ राज्य उत्पन्नात ७.५ टक्के वाढ अपेक्षित असून ते २०१३-१४ मध्ये ₹ ८,०५,५९३ कोटी इतके अंदाजित आहे. स्थूल व निव्वळ राज्य उत्पन्नाचा तपशील परिशिष्ट ३.१ ते ३.४ मध्ये दिला आहे.

३.४.१ चालू किंमतींनुसार २०१२-१३ चे दरडोई राज्य उत्पन्न ₹ १,०३,८५६ च्या तुलनेत २०१३-१४ मध्ये ₹ १,१७,०९१ इतके अपेक्षित असून, त्यामध्ये मागील वर्षाच्या तुलनेत १२.७ टक्के वाढ आहे. प्रमुख राज्यांमध्ये दरडोई उत्पन्नात महाराष्ट्राचा दुसरा क्रमांक आहे.

चालू मालिकेत क्षेत्रनिहाय हिस्सा व वाढ

३.५ चालू मालिकेत, म्हणजे २००४-०५ ते २०१४-१५ या कालावधीत, कृषि व संलग्न कार्ये क्षेत्राचा चालू किंमतींनुसार स्थूल राज्य उत्पन्नात ११ टक्के सरासरी हिस्सा असून त्या क्षेत्राची स्थिर (२००४-०५) किंमतींनुसार सरासरी वाढ ४.१ टक्के आहे. उद्योग क्षेत्राचा सरासरी वाटा २९.७ टक्के असून त्यात ८.४ टक्के सरासरी वाढ आहे. सेवा क्षेत्र सरासरी ९.५ टक्के या सर्वोच्च दराने वाढत असून त्याचा स्थूल राज्य उत्पन्नातील सरासरी वाटा ५९.३ टक्के आहे.

३.५.१ उपक्षेत्र स्तरावर, कृषि क्षेत्र सरासरी ४.४ टक्क्यांनी वाढत असून, चालू मालिकेत स्थूल राज्य उत्पन्नात त्याचा सरासरी वाटा ८.६ टक्के आहे. वस्तुनिर्माण क्षेत्राचा सरासरी वाटा २०.९ टक्के असून त्यात सरासरी ७.९ टक्के दराने वाढ होत आहे. 'व्यापार, हॉटेल्स व उपाहारगृहे' क्षेत्र सरासरी १४.८ टक्के वाट्यासह, सरासरी ७.२ टक्के दराने वाढत आहे. अर्थ व्यवस्थेतील इतर सर्व क्षेत्रांच्या तुलनेत 'दळणवळण' क्षेत्राची वाढ जरी अत्युच्च दराने होत असली तरी, त्याचा स्थूल राज्य उत्पन्नातील सरासरी वाटा केवळ १.६ टक्के इतका आहे. 'बँका व विमा' क्षेत्रात सरासरी १२.७ टक्के दराने वाढ होत असून या क्षेत्राचा सरासरी वाटा १०.६ टक्के आहे. 'व्यवसाय सेवा' क्षेत्राची सरासरी १२.९ टक्के दराने वाढ होत असून त्याचा सरासरी वाटा ८.९ टक्के आहे.

जिल्हा उत्पन्न

३.६ अर्थव्यवस्थेतील वृद्धिदराची मोजणी करण्यासाठी जिल्हा उत्पन्न हे अतिशय महत्त्वाचे मापक आहे. जिल्हा उत्पन्न हे संयुक्त मानव विकास निर्देशांकातील तीन निर्देशकांपैकी एक असल्याने, अलिकडे जिल्हा उत्पन्न अंदाजांना अधिक महत्व प्राप्त झाले आहे.

३.६.१ जिल्हा उत्पन्नाचे अंदाज तयार करण्यासाठी 'उत्पन्न स्रोत पद्धती' चा अवलंब करण्यात येत असल्याने सदर अंदाजांना सर्व अंगभूत मर्यादा लागू आहेत. आकडेवारीच्या उपलब्धतेचा अभाव, अनुरूप निर्देशकांचा वापर, तसेच अंदाज तयार करण्याच्या पद्धती

मधील विविध मर्यादा या सर्वांमुळे जिल्हा उत्पन्नाचे अचूक अंदाज परिगणित करण्यामध्ये मर्यादा येत असल्याने, हे अंदाज जिल्हा उत्पन्नाचे स्तर ढोबळमानाने अजमाविण्याकरिताच वापरावेत. जिल्हा उत्पन्न अंदाज परिशिष्ट ३.७ मध्ये दिलेआहेत.

३.६.२ स्थूल राज्य उत्पन्नात मुंबई (२२.१ टक्के), ठाणे (१३.३ टक्के) व पुणे (११.४ टक्के) या जिल्ह्यांचा प्रमुख वाटा आहे. एकत्रितपणे हा वाटा ४६.८ टक्के आहे. नाशिक जिल्ह्याचा कृषि व संलग्न कार्ये क्षेत्राचा सर्वाधिक असा १०.४ टक्के वाटा आहे. उद्योग क्षेत्रात मुंबई, ठाणे व पुणे या जिल्ह्यांचा एकत्रित सुमारे ५० टक्के वाटा आहे. सेवा क्षेत्रामध्ये मुंबईचा २७.४ टक्के असा सर्वाधिक वाटा असून, त्याखालोखाल ठाण्याचा वाटा १४.१ टक्के आहे.

भारतीय अर्थव्यवस्था

नवीन मालिकेनुसार अंदाज

३.७ राष्ट्रीय लेख्यांच्या संकलनाच्या पद्धतीत सुधारणा करून तसेच, नवीन व अलिकडील माहिती समाविष्ट करून, राष्ट्रीय सांख्यिकी कार्यालय, भारत सरकार यांनी राष्ट्रीय लेख्यांचे पायाभूत वर्ष २००४-०५ वरून २०११-१२ असे सुधारित केले आहे. 'घटक खर्चावर आधारित देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न' याला 'घटक खर्चावर आधारित स्थूल मूल्यवृद्धी' असे संबोधण्यात येते. 'बाजार किंमतींवर आधारित देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न' यास 'देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न' असे संबोधित करण्यात येईल.

पूर्वानुमान (२०१४-१५)

३.८ केंद्रीय सांख्यिकी कार्यालय, भारत सरकार यांनी प्रसिद्ध केलेल्या २०१४-१५ च्या पूर्वानुमानानुसार वास्तविक किंवा स्थिर (२०११-१२) किंमतींनुसार देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न मागील वर्षाच्या तुलनेत ७.४ टक्क्यांनी वाढून ₹ १,०६,५६,९२५ कोटी असून, 'नॉमिनल' किंवा चालू किंमतींनुसार देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न ₹ १,२६,५३,७६२ कोटी इतके अपेक्षित आहे.

३.८.१ पूर्वानुमानानुसार 'कृषि, वन संवर्धन व मासेमारी' या क्षेत्रामध्ये १.१ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. अन्नधान्य उत्पादनात २.९ टक्के घट अपेक्षित आहे. डाळी व तेलबियांच्या उत्पादनातही अनुक्रमे ३.४ टक्के व ९.६ टक्के घट अपेक्षित आहे. फळे व भाज्यांच्या उत्पादनात १.१ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. 'वस्तुनिर्माण', 'खाण व दगड खाणकाम', 'वीज, वायू व पाणीपुरवठा' आणि बांधकाम क्षेत्रांमध्ये अनुक्रमे ६.८ टक्के, २.३ टक्के, ९.६ टक्के व ४.५ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. 'व्यापार, हॉटेल्स, वाहतूक, दळणवळण व प्रसारणासंबंधीत सेवा' क्षेत्रात ८.४ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. 'वित्तीय, स्थावर मालमत्ता व व्यवसाय सेवा' या क्षेत्रामध्ये १३.७ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. 'सामान्य प्रशासन, सुरक्षा व इतर सेवा' या क्षेत्रात नऊ टक्के वाढ अपेक्षित आहे.

देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न (२०१३-१४)

३.९ 'नॉमिनल' देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न ₹ १,१३,४५,०५६ कोटी अंदाजित असून वास्तविक देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न ₹ ९९,२१,१०६ कोटी इतके अंदाजित आहे. नवीन मालिकेनुसार, कृषि क्षेत्रात ३.७ टक्के, उद्योग क्षेत्रात ४.५ टक्के आणि सेवा क्षेत्रात ९.१ टक्के वाढ होणे अपेक्षित असून, देशाच्या अर्थव्यवस्थेत २०१३-१४ मध्ये ६.९ टक्के वाढ होणे अपेक्षित आहे. अंदाज तयार करण्याच्या पद्धतीतील सुधारणा तसेच, नवीन व अलिकडील माहितीचा समावेश यामुळे तयार करण्यात आलेल्या अंदाजांमध्ये उल्लेखनीय परिणाम दिसतात. सुधारित पद्धतीमुळे अंदाजांवर झालेले परिणाम तक्ता ३.२ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता ३.२ अंदाज तयार करण्याच्या सुधारित पद्धतीमुळे झालेले परिणाम

(₹ लाख कोटी)

बाब	२०११-१२			२०१२-१३			२०१३-१४		
	२००४-०५ मालिका	२०११-१२ मालिका	शेकडा बदल	२००४-०५ मालिका	२०११-१२ मालिका	शेकडा बदल	२००४-०५ मालिका	२०११-१२ मालिका	शेकडा बदल
घटक खर्चावर आधारित स्थूल मूल्यवृद्धी	८३.९	८२.१	(-)२.२	९३.९	९२.६	(-)१.३	१०४.७	१०४.९	०.२
मूळ किंमतींनुसार स्थूल मूल्यवृद्धी	८५.४	८२.०	(-)४.०	९५.६	९२.५	(-)३.२	उ.ना.	१०४.८	-
देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न	९०.१	८८.३	(-)२.०	१०१.१	९९.९	(-)१.२	११३.६	११३.५	(-)०.१

आधार : केंद्रीय सांख्यिकी कार्यालय, भारत सरकार

३.९.१ स्थिर (२०११-१२) किंमतींनुसार, मागील वर्षाच्या तुलनेत २०१३-१४ मध्ये कृषि व संलग्न कार्ये या क्षेत्रात ३.७ टक्के वाढ होणे अपेक्षित आहे. उद्योग क्षेत्रातील 'खाण व दगड खाणकाम' व वस्तुनिर्माण या क्षेत्रांत अनुक्रमे ५.४ टक्के व ५.३ टक्के वाढ अपेक्षित आहे.

'व्यापार, दुरुस्ती, हॉटेल्स व उपहारगृहे' या क्षेत्रात १३.३ टक्के अशी लक्षणीय वाढ अपेक्षित आहे. स्थिर (२०११-१२) किंमतींनुसार मागील वर्षाच्या तुलनेत उद्योग निहाय वाढ तक्ता ३.३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ३.३ मूळ किंमतींनुसार उद्योगनिहाय स्थूल मूल्यवृद्धीतील वार्षिक वृद्धीदर (स्थिर (२०११-१२) किंमतींनुसार)

(टक्के)

उद्योग	२०१२-१३	२०१३-१४
कृषि, वन संवर्धन व मासेमारी	१.२	३.७
खाण व दगड खाणकाम	(-)०.२	५.४
वस्तुनिर्माण	६.२	५.३
वीज, वायू, पाणीपुरवठा व इतर उपयोगिता सेवा	४.०	४.८
बांधकाम	(-)४.३	२.५
व्यापार,दुरुस्ती, हॉटेल्स व उपहारगृहे	१०.३	१३.३
परिवहन, साठवण, दळणवळण आणि प्रसारणासंबंधीत सेवा	८.४	७.३
वित्तीय, स्थावर मालमत्ता व व्यवसाय सेवा	८.८	७.९
सामुहिक, सामाजिक व वैयक्तिक सेवा	८.८	७.९
मूळ किंमतींनुसार एकूण स्थूल मूल्यवृद्धी	**४.९**	**६.६**
देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न	**५.१**	**६.९**

आधार : केंद्रीय सांख्यिकी कार्यालय, भारत सरकार

टीप : देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न = मूळ किंमतींनुसार स्थूल मूल्यवृद्धी + आयातकरांसह उत्पादनावरील कर – उत्पादनावरील अर्थसहाय्य

राष्ट्रीय उत्पन्न

३.१० 'नॉमिनल' (चालू किंमतींनुसार) निव्वळ राष्ट्रीय उत्पन्न मागील वर्षाच्या तुलनेत १३.७ टक्क्यांनी वाढून २०१३-१४ मध्ये ₹ १,००,५६,५२३ कोटी इतके अंदाजित आहे. वास्तविक (स्थिर (२०११-१२) किंमतींनुसार) निव्वळ राष्ट्रीय उत्पन्न मागील वर्षाच्या तुलनेत ६.८ टक्क्यांनी वाढून २०१३-१४ मध्ये ₹ ८७,५१,८३४ कोटी इतके अंदाजित आहे.

३.१०.१ दरडोई राष्ट्रीय उत्पन्न २०१२-१३ मधील ₹ ७१,५९३ च्या तुलनेत २०१३-१४ मध्ये ₹ ८०,३८८ इतके आहे.

चालू मालिकेत क्षेत्रनिहाय हिस्सा व वाढ

३.११ नवीन मालिकेत, मूळ किंमतींवर आधारित स्थूल मूल्यवृद्धीत कृषि व संलग्न कार्ये क्षेत्राचा सरासरी १८.१ टक्के वाटा असून, या क्षेत्राची वाढ सरासरी २.४ टक्के दराने होत आहे. उद्योगक्षेत्राचा सरासरी वाटा ३१.९ टक्के असून या क्षेत्रात सरासरी ३.५ टक्के दराने वाढ होत आहे. सेवाक्षेत्राचा सरासरी वाटा सर्वाधिक ५० टक्के असून त्या क्षेत्रात सरासरी ८.५ टक्के दराने वाढ होत आहे. देशांतर्गत स्थूल व निव्वळ उत्पन्नाचा तपशील परिशिष्ट ३.५ व ३.६ मध्ये दिलेला आहे.

देशांतर्गत हरित स्थूल उत्पन्न

३.१२ देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न आर्थिक व सामाजिक प्रगतीचे निर्देशक आहे. तथापि, नैसर्गिक संपत्तीत होत असलेला ऱ्हास किंवा प्रदुषणातील वाढ यांनी होणारी हानी त्यात विचारात घेतली जात नाही. पारंपरिकरित्या तयार करण्यात आलेल्या देशांतर्गत स्थूल उत्पन्नात पर्यावरणातील दूरगामी परिणाम समाविष्ट करून काढलेले देशांतर्गत हरित स्थूल उत्पन्न हे आर्थिक वृद्धीचे निर्देशक आहे. सांख्यिकी व कार्यक्रम अंमलबजावणी मंत्रालय यांनी राष्ट्रीय स्तरावर देशांतर्गत हरित स्थूल उत्पन्न परिगणित करण्याबाबत पुढाकार घेतला आहे. यासाठी अनेक निर्देशक व संख्यांक निश्चित करण्यात आले आहेत.

*****

परिशिष्ट ३.१
औद्योगिक स्त्रोतांनुसार स्थूल राज्य उत्पन्न - चालू किंमतींनुसार

(₹ कोटी)

अ. क्र.	उद्योग	२००४-०५	२००८-०९	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३++	२०१३-१४+
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१	कृषि	३४,४२३	५९,११८	६८,६७९	१,०७,१३५	१,०८,३५८	१,१३,६११	१,३३,८३९
२	वन संवर्धन	९,१३०	१४,८९८	१७,९५९	१९,८१६	२२,७६९	२५,२६०	३२,५३४
३	मासेमारी	१,३७४	१,७३७	१,९४०	२,३८६	२,९४१	३,५१९	३,८५५
४	**कृषि व संलग्न कार्ये**	**४४,९२७**	**७५,८३३**	**८८,५७८**	**१,२९,३३६**	**१,३४,०६८**	**१,४२,४६९**	**१,७०,२२९**
	(उप-बेरीज-१+२+३)	*(१०.८)*	*(१०.१)*	*(१०.४)*	*(१२.३)*	*(११.५)*	*(१०.८)*	*(११.३)*
५	खाण व दगड खाणकाम	३,४९१	५,१६८	५,४१०	५,०२०	६,२४६	६,२४०	५,७८७
६	**प्राथमिक क्षेत्र (उप-बेरीज -४+५)**	**४८,४१८**	**८१,००१**	**९३,९८८**	**१,३४,३५६**	**१,४०,३१४**	**१,४८,७१०**	**१,७६,०१६**
७	नोंदणीकृत वस्तुनिर्माण	५८,५४५	१,२०,७४८	१,२८,८१२	१,६१,५२९	१,६७,८५३	१,९५,१८५	१,९८,९१९
८	अनोंदणीकृत वस्तुनिर्माण	२६,९३१	४६,४३७	५१,१४७	५९,३१२	६०,४१४	६३,१७४	७४,३१२
९	बांधकाम	२६,१४३	५२,५१२	५५,६५८	६८,३६८	७९,२७७	८५,५५३	९४,८७८
१०	वीज, वायू आणि पाणीपुरवठा	७,९१२	११,२२४	१४,०८१	१७,३६३	१७,५५२	२४,०६७	३६,८९३
११	**द्वितीय क्षेत्र (उप-बेरीज -७ ते १०)**	**१,१९,५३१**	**२,३०,९२१**	**२,४९,६९८**	**३,०६,५७१**	**३,२५,०९६**	**३,६७,९७९**	**४,०५,००२**
१२	**उद्योग**	**१,२३,०२२**	**२,३६,०८९**	**२,५५,१०८**	**३,११,५९१**	**३,३१,३४३**	**३,७४,२१९**	**४,१०,७८९**
	(उप-बेरीज -५+११)	*(२९.६)*	*(३१.३)*	*(२९.८)*	*(२९.७)*	*(२८.३)*	*(२८.३)*	*(२७.२)*
१३	रेल्वे	२,८५३	४,५२२	६,०४३	५,४७७	६,१०६	६,६४२	७,३२८
१४	परिवहन व साठवण	२१,८४७	३८,९५८	४५,३४५	५२,५९५	६१,७५३	७०,९०७	७९,५९३
१५	दळणवळण	८,२२९	१२,९९५	१४,८४७	१४,६४०	१६,७८१	१९,४१८	२१,३९१
१६	व्यापार, हॉटेल्स व उपाहारगृहे	६७,१५६	१,१२,७४०	१,२९,६२०	१,५२,८७१	१,७१,२८१	१,९२,५२३	२,०८,०४७
१७	बँका व विमा उद्योग	४७,४२६	८३,३२०	८९,३०६	१,०९,४०८	१,२६,३९१	१,४०,४६५	१,६२,३५९
१८	स्थावर मालमत्ता व राहत्या घरांची मालकी, व्यवसाय सेवा व विधी सेवा	५३,२६२	१,०६,३०३	१,२७,७७८	१,५६,२०६	१,८६,७३१	२,२१,९१४	२,६७,३३४
१९	सार्वजनिक प्रशासन	१९,५३६	३५,९५३	४१,२३५	४५,९९३	५०,४२२	५०,६३४	५९,४१३
२०	इतर सेवा	२७,२२३	४७,२५७	५७,८९१	७१,०३२	८५,२४५	१,०३,०३२	१,२३,६५१
२१	**तृतीय क्षेत्र / सेवा**	**२,४७,५३१**	**४,४२,०४८**	**५,१२,०६५**	**६,०८,२२३**	**७,०४,७११**	**८,०५,५३४**	**९,२९,११५**
	(उप-बेरीज -१३ ते २०)	*(५९.६)*	*(५८.६)*	*(५९.८)*	*(५८.०)*	*(६०.२)*	*(६०.९)*	*(६१.५)*
२२	**स्थूल राज्य उत्पन्न**	**४,१५,४८०**	**७,५३,९७०**	**८,५५,७५१**	**१०,४९,१५०**	**११,७०,१२१**	**१३,२२,२२२**	**१५,१०,१३२**
	एकूण - (६+११+२१)	*(१००.०)*	*(१००.०)*	*(१००.०)*	*(१००.०)*	*(१००.०)*	*(१००.०)*	*(१००.०)*
२३	**दरडोई स्थूल राज्य उत्पन्न (₹)**	**४०,५०९**	**६९,२३०**	**७७,४५४**	**९३,६३९**	**१,०३,०३२**	**१,१४,८९३**	**१,२९,५२६**

आधार - अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

\+ पहिले सुधारित अंदाज ++ दुसरे सुधारित अंदाज

टीप - कंसातील आकडे स्थूल राज्य उत्पन्नांशी टक्केवारी दर्शवितात.

आकडेवारी संक्षिप्तात दिल्यामुळे काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

परिशिष्ट ३.२
औद्योगिक स्त्रोतांनुसार स्थूल राज्य उत्पन्न - स्थिर (२००४-०५) किंमतींनुसार

(₹ कोटी)

अ. क्र.	उद्योग	२००४-०५	२००८-०९	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३++	२०१३-१४+
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१	कृषि	३४,४२३	४१,५४९	४३,२८६	५४,०१६	५१,६३३	५१,२८२	५५,४४१
२	वन संवर्धन	९,१३०	१०,७७५	९,६१०	१०,२२७	१०,८६२	११,५०८	१२,२५८
३	मासेमारी	१,३७४	१,४८४	१,४६१	१,५०४	१,५७०	१,५९४	१,६१३
४	**कृषि व संलग्न कार्ये (उप-बेरीज - १+२+३)**	**४४,९२७**	**५३,८०८**	**५४,३५७**	**६५,७४७**	**६४,०६५**	**६४,३८४**	**६९,३११**
		(१००.०)	*(११९.८)*	*(१२१.०)*	*(१४६.३)*	*(१४२.६)*	*(१४३.३)*	*(१५४.२)*
५	खाण व दगड खाणकाम	३,४९१	३,५७१	३,७६०	३,८९७	४,१३५	४,१६१	३,७९९
६	**प्राथमिक क्षेत्र (उप-बेरीज - ४+५)**	**४८,४१८**	**५७,३७९**	**५८,११७**	**६९,६४४**	**६८,२००**	**६८,५४६**	**७३,११०**
७	नोंदणीकृत वस्तुनिर्माण	५८,५४५	९३,६८७	१,००,४६४	१,१६,५२७	१,१२,२७२	१,२९,११०	१,२७,२९९
८	अनोंदणीकृत वस्तुनिर्माण	२६,९३१	३८,२१३	४०,७२६	४४,०५६	४१,५६५	४१,४८७	४७,५५६
९	बांधकाम	२६,१४३	४१,८४४	४३,८८९	५०,१७७	५५,५६५	५८,३४२	६३,९८१
१०	वीज, वायू आणि पाणीपुरवठा	७,९१२	१०,००७	११,३९६	१२,८९४	१४,४६६	१५,९७४	१७,६५४
११	**द्वितीय क्षेत्र (उप-बेरीज - ७ ते १०)**	**१,१९,५३१**	**१,८३,७५१**	**१,९६,४७५**	**२,२३,६५५**	**२,२३,८६७**	**२,४४,९१३**	**२,५६,४९१**
१२	**उद्योग (उप-बेरीज - ५+११)**	**१,२३,०२२**	**१,८७,३२२**	**२,००,२३५**	**२,२७,५५२**	**२,२८,००२**	**२,४९,०७४**	**२,६०,२८९**
		(१००.०)	*(१५२.३)*	*(१६२.८)*	*(१८४.९)*	*(१८५.३)*	*(२०२.४)*	*(२११.५)*
१३	रेल्वे	२,८५३	३,९२१	४,६७५	४,५६५	४,९६२	५,३८८	५,८९५
१४	परिवहन व साठवण	२१,८४७	२६,६४५	३१,९६७	३१,६००	३४,०२६	३६,४१६	३८,१९८
१५	दळणवळण	८,२२९	१६,००४	२४,३२७	३४,०४४	३८,९७७	४३,६८६	५२,१६०
१६	व्यापार, हॉटेल्स व उपाहारगृहे	६७,१५६	८९,७६९	१,०५,००१	१,१०,३५५	१,१४,५०९	१,२४,४८०	१,२९,५७३
१७	बँका व विमा उद्योग	४७,४२६	८८,६४७	९५,२८९	१,०८,३९६	१,२०,५२३	१,२५,५७८	१,३८,४७२
१८	स्थावर मालमत्ता व राहत्या घरांची मालकी, व्यवसाय सेवा व विधी सेवा	५३,२६२	८०,४८९	८३,८०९	८८,७४७	९६,०००	१,०५,३०९	१,१४,९३६
१९	सार्वजनिक प्रशासन	१९,५३६	२७,९८४	२८,८७२	२८,८५४	२८,८७५	३१,१६४	३३,१४६
२०	इतर सेवा	२७,२२३	३५,६०३	३८,४१२	४२,१८२	४५,६७०	५०,४५०	५४,७८८
२१	**तृतीय क्षेत्र / सेवा (उप-बेरीज - १३ ते २०)**	**२,४७,५३१**	**३,६९,०६२**	**४,१२,३५२**	**४,४८,७४३**	**४,८३,५४२**	**५,२२,४७०**	**५,६७,१६७**
		(१००.०)	*(१४९.१)*	*(१६६.६)*	*(१८१.२)*	*(१९५.३)*	*(२११.०)*	*(२२९.१)*
२२	**स्थूल राज्य उत्पन्न एकूण - (६+११+२१)**	**४,१५,४८०**	**६,१०,१९२**	**६,६६,९४४**	**७,४२,०४२**	**७,७५,६१०**	**८,३५,९२९**	**८,९६,७६७**
		(१००.०)	*(१४६.९)*	*(१६०.५)*	*(१७८.६)*	*(१८६.६)*	*(२०१.२)*	*(२१५.८)*
२३	**दरडोई स्थूल राज्य उत्पन्न (₹)**	**४०,५०९**	**५६,०२८**	**६०,३६५**	**६६,२२९**	**६८,२९४**	**७२,६३७**	**७६,९१७**
		(१००.०)	*(१३८.३)*	*(१४९.०)*	*(१६३.४)*	*(१६८.५)*	*(१७९.३)*	*(१८९.८)*

आधार - अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

+ पहिले सुधारित अंदाज ++ दुसरे सुधारित अंदाज

टीप - कंसातील आकडे स्तंभ (३) शी टक्केवारी दर्शवितात.

आकडेवारी संक्षिप्तात दिल्यामुळे काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

परिशिष्ट ३.३
औद्योगिक स्त्रोतांनुसार निव्वळ राज्य उत्पन्न - चालू किंमतींनुसार

(₹ कोटी)

अ. क्र.	उद्योग	२००४-०५	२००८-०९	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३++	२०१३-१४+
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१	कृषि	३१,१३६	५५,२०४	६३,८४२	१,०१,३०५	१,०२,१२१	१,०६,३६०	१,२५,२०९
२	वन संवर्धन	९,००९	१४,७०५	१७,७२९	१९,५९२	२२,४९८	२४,९५५	३२,१४२
३	मासेमारी	१,१९६	१,४९३	१,६४८	२,०३५	२,४८२	३,००२	३,२८९
४	**कृषि व संलग्न कार्ये**	**४१,३४१**	**७१,४०२**	**८३,२१९**	**१,२२,९३२**	**१,२७,१०१**	**१,३४,३१७**	**१,६०,६४०**
	(उप-बेरीज - १+२+३)	*(११.२)*	*(१०.५)*	*(१०.८)*	*(१२.९)*	*(१२.०)*	*(११.२)*	*(११.८)*
५	खाण व दगड खाणकाम	२,९११	४,०५६	४,१२४	३,९९०	५,१२३	४,९४६	४,५८७
६	**प्राथमिक क्षेत्र (उप-बेरीज - ४+५)**	**४४,२५२**	**७५,४५८**	**८७,३४३**	**१,२६,९२२**	**१,३२,२२४**	**१,३९,२६३**	**१,६५,२२७**
७	नोंदणीकृत वस्तुनिर्माण	४३,१७१	९४,८६२	१,०२,२७४	१,३१,१५५	१,३५,७८४	१,६०,१६८	१,६३,२३२
८	अनोंदणीकृत वस्तुनिर्माण	२४,१५७	४२,०९४	४६,१९७	५३,९२८	५४,४७०	५६,९३८	६६,९७८
९	बांधकाम	२५,१२५	४९,८७४	५२,७८५	६४,८७५	७५,०६६	८०,६१३	८९,४००
१०	वीज, वायू आणि पाणीपुरवठा	३,५६३	६,१०८	७,८०१	९,५६५	९,००३	१४,६६३	२१,७६६
११	**द्वितीय क्षेत्र (उप-बेरीज - ७ ते १०)**	**९६,०१६**	**१,९२,९३८**	**२,०९,०५७**	**२,५९,५२२**	**२,७४,३२३**	**३,१२,१८३**	**३,४१,३७५**
१२	**उद्योग**	**९८,९२७**	**१,९६,९९४**	**२,१३,१८१**	**२,६३,५१२**	**२,७९,४४७**	**३,१७,१२९**	**३,४५,९६२**
	(उप-बेरीज - ५+११)	*(२६.७)*	*(२९.१)*	*(२७.७)*	*(२७.७)*	*(२६.४)*	*(२६.५)*	*(२५.३)*
१३	रेल्वे	२,३४२	३,७०६	५,२०९	४,५०१	५,१४८	५,५७३	६,१४९
१४	परिवहन व साठवण	१९,३६५	३४,४२८	३९,९९४	४६,४३६	५४,१४७	६१,७९४	६९,३६४
१५	दळणवळण	६,९०९	१०,५६६	११,८८८	११,६०५	१२,५०५	१४,४२०	१५,८८५
१६	व्यापार, हॉटेल्स व उपाहारगृहे	६५,०६५	१,०८,१४०	१,२४,४४५	१,४६,३१३	१,६२,७८१	१,८१,९०३	१,९६,५७०
१७	बँका व विमा उद्योग	४६,४९९	८१,९९९	८७,९०३	१,०७,८२७	१,२४,६७३	१,३८,५०९	१,६०,०९८
१८	स्थावर मालमत्ता व राहत्या घरांची मालकी, व्यवसाय सेवा व विधी सेवा	४८,२२९	९६,७५०	१,१६,६४०	१,४२,९९४	१,७१,८६६	२,०४,७०३	२,४७,३३१
१९	सार्वजनिक प्रशासन	१५,७०५	३०,१२७	३४,७३५	३८,६३३	४२,५७७	४१,१००	४८,२२७
२०	इतर सेवा	२५,६४१	४३,६७०	५३,५८०	६६,०१८	७९,१४८	९५,७६०	१,१४,९२४
२१	**तृतीय क्षेत्र / सेवा**	**२,२९,७५५**	**४,०९,३८६**	**४,७४,३९४**	**५,६४,३२६**	**६,५२,८४४**	**७,४३,७६२**	**८,५८,५४७**
	(उप-बेरीज - १३ ते २०)	*(६२.१)*	*(६०.४)*	*(६१.५)*	*(५९.४)*	*(६१.६)*	*(६२.२)*	*(६२.९)*
२२	**निव्वळ राज्य उत्पन्न**	**३,७०,०२३**	**६,७७,७८२**	**७,७०,७९४**	**९,५०,७७१**	**१०,५९,३९२**	**११,९५,२०९**	**१३,६५,१४९**
	एकूण - (६+११+२१)	*(१००.०)*	*(१००.०)*	*(१००.०)*	*(१००.०)*	*(१००.०)*	*(१००.०)*	*(१००.०)*
२३	**दरडोई निव्वळ राज्य उत्पन्न** (₹)	**३६,०७७**	**६२,२३४**	**६९,७६५**	**८४,८५८**	**९३,२८२**	**१,०३,८५६**	**१,१७,०९१**

आधार - अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

\+ पहिले सुधारित अंदाज ++ दुसरे सुधारित अंदाज

टीप - कंसातील आकडे निव्वळ राज्य उत्पन्नांशी टक्केवारी दर्शवितात.

आकडेवारी संक्षिप्तात दिल्यामुळे काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

परिशिष्ट ३.४
औद्योगिक स्त्रोतांनुसार निव्वळ राज्य उत्पन्न - स्थिर (२००४-०५) किंमतींनुसार

(₹ कोटी)

अ. क्र.	उद्योग	२००४-०५	२००८-०९	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३++	२०१३-१४+
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१	कृषि	३१,१३६	३८,३९८	३९,८५७	५०,२२१	४७,८२३	४७,१४२	५०,९६५
२	वन संवर्धन	९,००९	१०,६२५	९,४५१	१०,०८६	१०,७०३	११,३४५	१२,०८५
३	मासेमारी	१,१९६	१,२८१	१,२२८	१,२३६	१,२४६	१,२५१	१,२६६
४	**कृषि व संलग्न कार्ये**	**४१,३४१**	**५०,३०४**	**५०,५३६**	**६१,५४३**	**५९,७७३**	**५९,७३८**	**६४,३१५**
	(उप-बेरीज - १+२+३)	*(१००.०)*	*(१२१.७)*	*(१२२.२)*	*(१४८.८)*	*(१४४.६)*	*(१४४.५)*	*(१५५.६)*
५	खाण व दगड खाणकाम	२,९११	२,६४४	२,७३९	३,१२९	३,३४६	३,२९९	३,०११
६	**प्राथमिक क्षेत्र (उप-बेरीज - ४+५)**	**४४,२५२**	**५२,९४९**	**५३,२७५**	**६४,६७२**	**६३,११९**	**६३,०३७**	**६७,३२६**
७	नोंदणीकृत वस्तुनिर्माण	४३,१७१	७१,२९८	७८,२३४	९१,९५६	८७,३२१	१,०२,८९२	१,०१,४४८
८	अनोंदणीकृत वस्तुनिर्माण	२४,१५७	३४,५३६	३६,६६७	३९,८३०	३७,०९८	३६,९५७	४२,३६४
९	बांधकाम	२५,१२५	३९,५६०	४१,५०४	४७,३८८	५२,३३६	५४,७०४	५९,९९२
१०	वीज, वायू आणि पाणीपुरवठा	३,५६३	५,६१७	६,४७२	७,०६६	८,३९६	९,४६२	१०,४२४
११	**द्वितीय क्षेत्र (उप-बेरीज - ७ ते १०)**	**९६,०१६**	**१,५१,०११**	**१,६२,८७७**	**१,८६,२४०**	**१,८५,१५२**	**२,०४,०१५**	**२,१४,२२८**
१२	**उद्योग**	**९८,९२७**	**१,५३,६५५**	**१,६५,६१६**	**१,८९,३६८**	**१,८८,४९७**	**२,०७,३१४**	**२,१७,२३९**
	(उप-बेरीज - ५+११)	*(१००.०)*	*(१५५.३)*	*(१६७.४)*	*(१९१.४)*	*(१९०.५)*	*(२०९.६)*	*(२१९.६)*
१३	रेल्वे	२,३४२	३,२४३	३,९९२	३,८१४	४,२६९	४,६४८	५,०८६
१४	परिवहन व साठवण	१९,३६५	२२,६९९	२७,४६४	२६,५८३	२८,०५०	२९,५३८	३०,९८४
१५	दळणवळण	६,९०९	१३,९५६	२१,९७८	३१,७९१	३५,८६३	४०,१८३	४७,९७७
१६	व्यापार, हॉटेल्स व उपाहारगृहे	६५,०६५	८६,०९३	१,००,९९७	१,०५,५५८	१,०८,६७६	१,१७,६३०	१,२२,४४३
१७	बँका व विमा उद्योग	४६,४९९	८७,५१३	९४,१२८	१,०७,१४०	१,१९,२११	१,२४,१४०	१,३६,८८७
१८	स्थावर मालमत्ता व राहत्या घरांची मालकी, व्यवसाय सेवा व विधी सेवा	४८,२२९	७३,२३४	७५,७०७	७९,७९०	८६,६२५	९५,१८४	१,०४,३८४
१९	सार्वजनिक प्रशासन	१५,७०५	२३,२२१	२३,९६१	२३,६८७	२३,६९४	२५,३३१	२६,९४१
२०	इतर सेवा	२५,६४१	३२,६१५	३४,९५९	३८,३५१	४१,२४६	४५,४३१	४९,३३६
२१	**तृतीय क्षेत्र / सेवा**	**२,२९,७५५**	**३,४२,५७४**	**३,८३,१८६**	**४,१६,७१४**	**४,४७,६३४**	**४,८२,०८४**	**५,२४,०३९**
	(उप-बेरीज - १३ ते २०)	*(१००.०)*	*(१४९.१)*	*(१६६.८)*	*(१८१.३)*	*(१९४.८)*	*(२०९.८)*	*(२२८.१)*
२२	**निव्वळ राज्य उत्पन्न**	**३,७०,०२३**	**५,४६,५३३**	**५,९९,३३८**	**६,६७,६२५**	**६,९५,९०४**	**७,४९,१३७**	**८,०५,५९३**
	एकूण - (६+११+२१)	*(१००.०)*	*(१४७.७)*	*(१६२.०)*	*(१८०.४)*	*(१८८.१)*	*(२०२.५)*	*(२१७.७)*
२३	**दरडोई निव्वळ राज्य उत्पन्न (₹)**	**३६,०७७**	**५०,१८३**	**५४,२४६**	**५९,५८७**	**६१,२७६**	**६५,०९५**	**६९,०९७**
		(१००.०)	*(१३९.१)*	*(१५०.४)*	*(१६५.१)*	*(१६९.८)*	*(१८०.४)*	*(१९१.५)*

आधार - अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय,महाराष्ट्र शासन, मुंबई

+ पहिले सुधारित अंदाज ++ दुसरे सुधारित अंदाज

टीप - कंसातील आकडे स्तंभ (३) शी टक्केवारी दर्शवितात.

आकडेवारी संक्षिप्तात दिल्यामुळे काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

परिशिष्ट ३.५

आर्थिक कार्यानुसार मूळ किंमतींवर आधारित स्थूल मूल्यवृद्धीचे अंदाज
चालू किंमतींनुसार

(₹ कोटी)

अ.क्र.	उद्योग	२०११-१२	२०१२-१३ ++	२०१३-१४ +
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१.	कृषि, वन संवर्धन व मासेमारी	१५,०५,५८०	१६,६८,६७६	१८,८१,१५२
२.	खाण व दगड खाणकाम	२,६२,८१३	२,८४,७७१	२,९८,५४४
३.	वस्तुनिर्माण	१४,८२,१५८	१६,५४,०८४	१८,०८,३७०
४.	वीज, वायू, पाणीपुरवठा आणि इतर उपयुक्त सेवा	१,९४,४०३	२,१३,८२६	२,४४,२२०
५.	बांधकाम	७,७४,०९३	८,०१,८८४	८,६८,८०८
६.	व्यापार, दुरूस्ती, हॉटेल्स व उपहारगृहे	८,८२,९५७	१०,४६,२४१	१२,५७,३२४
७.	परिवहन, साठवण, दळणवळण आणि प्रसारणासंबंधीत सेवा	५,३०,१६३	६,१४,२३६	६,८८,७३६
८.	वित्तीय सेवा	४,८०,२३२	५,४६,४४०	६,०९,४६४
९.	स्थावर मालमत्ता, राहत्या घरांची मालकी आणि व्यवसाय सेवा	१०,५९,३४२	१२,६१,२५९	१४,६५,१५९
१०.	सार्वजनिक प्रशासन व संरक्षण	४,९२,४०५	५,५४,३७५	६,३०,५००
११.	इतर सेवा	५,३१,३९८	६,०६,२५९	७,२४,८६२
१२.	**मूळ किंमतींनुसार एकुण स्थूल मूल्यवृध्दी**	**८१,९५,५४६**	**९२,५२,०५१**	**१,०४,७७,१४०**
१३.	आयात शुल्का सह उत्पादनावरील कर	८,८६,९६९	१०,५७,४४२	११,९७,९३८
१४.	वजा उत्पादनावरील अर्थसहाय्य	२,५०,५०३	३,२०,९५३	३,३०,०२२
१५.	**देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न (१२+१३-१४)**	**८८,३२,०१२**	**९९,८८,५४०**	**१,१३,४५,०५६**
१६.	परदेशातून प्राप्त निव्वळ प्राथमिक उत्पन्न	(-)७६,८२४	(-)१,१६,७६३	(-)१,३९,८८७
१७.	**देशांतर्गत निव्वळ उत्पन्न (१५+१६)**	**८७,५५,१८८**	**९८,७१,७७७**	**१,१२,०५,१६९**
१८.	स्थिर भांडवलीचा वापर	९,०८,६५७	१०,३०,०४४	११,४८,६४५
१९.	**निव्वळ राष्ट्रीय उत्पन्न (१७-१८)**	**७८,४६,५३१**	**८८,४१,७३३**	**१,००,५६,५२३**
२०.	**दरडोई राष्ट्रीय उत्पन्न (₹)**	**६४,३१६**	**७१,५९३**	**८०,३८८**

आधार — केंद्रीय सांख्यिकी कार्यालय, भारत सरकार

\+ पहिले सुधारित अंदाज ++ दुसरे सुधारित अंदाज

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्यामुळे काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

परिशिष्ट ३.६

आर्थिक कार्यानुसार मूळ किंमतींवर आधारित स्थूल मूल्यवृद्धीचे अंदाज
स्थिर (२०११-१२) किंमतींनुसार

(₹ कोटी)

अ.क्र.	उद्योग	२०११-१२	२०१२-१३ ++	२०१३-१४ +
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१.	कृषि, वन संवर्धन व मासेमारी	१५,०५,५८०	१५,२३,४७०	१५,७९,२९०
२.	खाण व दगड खाणकाम	२,६२,८१३	२,६२,२५३	२,७६,३८०
३.	वस्तुनिर्माण	१४,८२,१५८	१५,७४,४७१	१६,५८,१७६
४.	वीज, वायू, पाणीपुरवठा आणि इतर उपयुक्त सेवा	१,९४,४०३	२,०२,२२४	२,११,८४६
५.	बांधकाम	७,७४,०९३	७,४०,५१८	७,५८,८८७
६.	व्यापार, दुरूस्ती, हॉटेल्स व उपहारगृहे	८,८२,९५७	९,७३,८००	११,०३,५३२
७.	परिवहन, साठवण, दळणवळण आणि प्रसारणासंबंधीत सेवा	५,३०,१६३	५,७४,९३९	६,१६,९८१
८.	वित्तीय सेवा	४,८०,२३२	५,१२,३१३	५,४५,१०७
९.	स्थावर मालमत्ता, राहत्या घरांची मालकी आणि व्यवसाय सेवा	१०,५९,३४२	११,६३,०९२	१२,६२,२३१
१०.	सार्वजनिक प्रशासन व संरक्षण	४,९२,४०५	५,०७,९४८	५,३२,५९६
११.	इतर सेवा	५,३१,३९८	५,६४,१९६	६,२४,७६१
१२.	**मूळ किंमतींनुसार एकुण स्थूल मूल्यवृध्दी**	**८१,९५,५४६**	**८५,९९,२२४**	**९१,६९,७८७**
१३.	आयात शुल्का सह उत्पादनावरील कर	८,८६,९६९	९,७८,६०३	१०,३७,००६
१४.	वजा उत्पादनावरील अर्थसहाय्य	२,५०,५०३	२,९७,०२४	२,८५,६८७
१५.	**देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न (१२+१३-१४)**	**८८,३२,०१२**	**९२,८०,८०३**	**९९,२१,१०६**
१६.	परदेशातून प्राप्त निव्वळ प्राथमिक उत्पन्न	(-)७६,८२४	(-)१,०७,८७८	(-)१,२०,२९३
१७	**देशांतर्गत निव्वळ उत्पन्न (१५+१६)**	**८७,५५,१८८**	**९१,७२,९२५**	**९८,००,८१३**
१८	स्थिर भांडवलीचा वापर	९,०८,६५७	९,७९,४९८	१०,४८,९७९
१९.	**निव्वळ राष्ट्रीय उत्पन्न (१७-१८)**	**७८,४६,५३१**	**८१,९३,४२७**	**८७,५१,८३४**
२०.	**दरडोई राष्ट्रीय उत्पन्न (₹)**	**६४,३१६**	**६६,३४४**	**६९,९५९**

आधार — केंद्रीय सांख्यिकी कार्यालय, भारत सरकार

+ पहिले सुधारित अंदाज ++ दुसरे सुधारित अंदाज

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्यामुळे काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

परिशिष्ट ३.७

जिल्ह्यांतर्गत स्थूल / निव्वळ उत्पन्न आणि दरडोई जिल्हा उत्पन्न

अ. क्र.	जिल्हा	चालू किंमतींनुसार (₹ कोटी)				स्थिर (२००४-०५) किंमतींनुसार (₹ कोटी)				दरडोई जिल्हा उत्पन्न (₹)	
		स्थूल जिल्हा उत्पन्न		निव्वळ जिल्हा उत्पन्न		स्थूल जिल्हा उत्पन्न		निव्वळ जिल्हा उत्पन्न		चालू किंमतींनुसार	
		२०१२-१३++	२०१३-१४+	२०१२-१३++	२०१३-१४+	२०१२-१३++	२०१३-१४+	२०१२-१३++	२०१३-१४+	२०१२-१३++	२०१३-१४+
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)
१	मुंबई #	२,८७,७९६	३,३४,४२१	२,६१,०९२	३,०२,९६२	१,९१,४०२	२,०८,९४६	१,७२,९८५	१,८९,१५९	१,६६,१३९	१,८८,७३९
२	ठाणे	१,७७,६३७	२,००,२१७	१,५९,०३२	१,७९,५२६	१,१६,९४४	१,२४,६६५	१,०३,९४७	१,११,२३८	१,५६,०९३	१,७३,१५०
३	रायगड	३४,७२७	३८,४५८	३०,५२५	३३,८४४	२२,०९५	२२,८८१	१९,१२०	१९,८८७	१,२०,३५६	१,३२,११२
४	रत्नागिरी	१७,११६	१९,३६५	१५,३४५	१७,२९४	१०,९०६	११,५२६	९,६८०	१०,२३६	८०,६८१	९०,२२६
५	सिंधुदुर्ग	९,७०९	११,०१९	८,९३५	१०,१४२	५,७६२	५,९४०	५,२७९	५,४४२	९२,०७५	१,०३,७४२
कोकण विभाग		**५,२६,९८६**	**६,०३,४८१**	**४,७४,९२९**	**५,४३,७६९**	**३,४७,११०**	**३,७३,९५९**	**३,११,०१०**	**३,३५,९६२**	**१,५१,६७६**	**१,७०,५८७**
६	नाशिक	६४,०२४	७३,१२१	५७,८३४	६६,०६३	३८,५५६	४०,९००	३४,४०३	३६,५६८	९८,१३७	१,१०,७१७
७	धुळे	१६,२३०	१८,८६७	१४,६८८	१७,०४९	९,९८४	१०,७७०	८,९४६	९,६९३	७४,६०३	८५,७०६
८	नंदुरबार	८,४१८	९,२३५	७,७०५	८,४४८	४,८९४	५,०८१	४,४२७	४,६०१	५१,९९३	५६,५२१
९	जळगाव	३२,८१८	३८,८०२	२९,८२९	३५,२३९	२०,२८३	२२,५५२	१८,२८६	२०,३६९	६९,९४१	८१,७४१
१०	अहमदनगर	३७,८५७	४४,४०२	३४,३६९	४०,३४८	२३,०९३	२५,२९१	२०,७७३	२२,८११	७४,६५५	८६,८३२
नाशिक विभाग		**१,५९,३४६**	**१,८४,४२७**	**१,४४,४२५**	**१,६७,१४७**	**९६,८१०**	**१,०४,५९४**	**८६,८३५**	**९४,०४२**	**७९,३००**	**९०,७९९**
११	पुणे	१,५३,४२९	१,७२,१५५	१,३६,९०६	१,५४,००४	९७,३७०	१,०३,१४१	८५,८३६	९१,२४१	१,५४,९४८	१,७१,६३६
१२	सातारा	२८,२३४	३२,७९९	२५,७००	२९,८५३	१७,५५६	१९,११०	१५,८४३	१७,२९५	८१,१८०	९३,५१८
१३	सांगली	२९,५९९	३४,११७	२६,९५०	३१,०७०	१८,७८४	२०,०४२	१६,९७०	१८,१५३	९०,७६३	१,०३,५८८
१४	सोलापूर	३९,३७७	४४,३४९	३५,७४४	४०,२८९	२४,६१५	२६,३२९	२२,१३२	२३,७२६	७९,६९७	८८,८२१
१५	कोल्हापूर	४९,२६१	५४,६३०	४४,६५३	४९,५२५	३१,४८१	३३,०७९	२८,३०१	२९,७८९	१,०९,१९०	१,१९,७८३
पुणे विभाग		**२,९९,९००**	**३,३८,०५२**	**२,६९,९५३**	**३,०४,७४१**	**१,८९,८०६**	**२,०१,७००**	**१,६९,०८२**	**१,८०,२०३**	**१,१४,६५३**	**१,२७,८५६**

(पुढे चालू)

परिशिष्ट ३.७ (समाप्त)

अ. क्र.	जिल्हा	चालू किंमतींनुसार (₹ कोटी)				स्थिर (२००४-०५) किंमतींनुसार (₹ कोटी)				दरडोई जिल्हा उत्पन्न (₹)	
		स्थूल जिल्हा उत्पन्न		निव्वळ जिल्हा उत्पन्न		स्थूल जिल्हा उत्पन्न		निव्वळ जिल्हा उत्पन्न		चालू किंमतींनुसार	
		२०१२-१३++	२०१३-१४+	२०१२-१३++	२०१३-१४+	२०१२-१३++	२०१३-१४+	२०१२-१३++	२०१३-१४+	२०१२-१३++	२०१३-१४+
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)
१६	औरंगाबाद	३५,४४७	४१,४९६	३१,६८५	३७,२१५	२२,०११	२४,१८९	१९,४०८	२१,४२३	९२,८९५	१,०७,७८४
१७	जालना	१२,१४६	१५,५८९	११,११४	१४,३०६	६,७१५	७,९९८	६,०६३	७,२४५	६०,५७१	७७,२५१
१८	परभणी	११,९८०	१३,९४८	११,०५९	१२,८५६	६,८५४	७,४९३	६,२७३	६,८६१	६२,१३९	७१,४२६
१९	हिंगोली	६,२४६	६,५५५	५,७७८	६,०५१	३,५४३	३,४६३	३,२४५	३,१७३	५१,७८९	५३,७८०
२०	बीड	१४,७७३	१७,७०८	१३,५४०	१६,१८०	८,७०७	९,६०४	७,८९३	८,७०९	५५,१९५	६५,३६९
२१	नांदेड	२१,५४३	२४,५५१	१९,८२०	२२,५६५	१२,३७०	१३,१४०	११,२७६	११,९८८	६०,०१९	६७,६५४
२२	उस्मानाबाद	९,८५१	१३,०५४	९,०२३	११,९७६	५,८५४	६,९८१	५,३०६	६,३४१	५३,७०२	७०,६६३
२३	लातूर	१७,७८४	२०,९८४	१६,४१३	१९,३६८	९,९९९	१०,८९७	९,१३०	९,९५९	६८,७७१	८०,३५२
	औरंगाबाद विभाग	**१,२९,७६९**	**१,५३,८८५**	**१,१८,४३३**	**१,४०,५१८**	**७६,०५४**	**८३,७६५**	**६८,५९४**	**७५,६९९**	**६५,९३०**	**७७,४४०**
२४	बुलढाणा	१५,८२९	१९,०४०	१४,४९२	१७,४३६	९,४०१	१०,३५०	८,५२८	९,४०३	५६,८३२	६७,७३०
२५	अकोला	१५,०२०	१७,०२५	१३,७४३	१५,५४०	९,४२५	१०,०९७	८,५७३	९,१८९	७१,४७७	७९,८२९
२६	वाशिम	९,५७४	१०,३३८	८,८२९	९,५२२	५,००९	५,१०३	४,५५३	४,६४३	७६,३००	८१,५६८
२७	अमरावती	२३,६२७	२६,९११	२१,७३७	२४,६९२	१३,९५२	१४,८३७	१२,७३५	१३,५४८	७१,२०८	७९,९४५
२८	यवतमाळ	१९,२९५	२०,४८१	१७,६३१	१८,६८९	११,५१०	११,५५९	१०,४०७	१०,४५६	६३,१०१	६६,२८७
	अमरावती विभाग	**८३,३४४**	**९३,७९६**	**७६,४३१**	**८५,८७९**	**४९,२९७**	**५१,९४७**	**४४,७९६**	**४७,२३८**	**६६,५९९**	**७४,०५७**
२९	वर्धा	१२,३३१	१३,७५८	११,२४३	१२,५२९	७,५८०	७,९४१	६,८५०	७,१८२	७८,८४०	८६,९४९
३०	नागपूर	६२,४८१	७०,१८३	५६,२८५	६३,११४	४०,७१५	४३,१७०	३६,४४६	३८,७०३	१,१२,०४७	१,२३,६१०
३१	भंडारा	९,४७३	१०,७४४	८,६४९	९,८०९	५,६८२	५,९५४	५,१४४	५,३९७	६७,३७९	७५,७६४
३२	गोंदिया	९,४५७	१०,२००	८,६५९	९,३२६	५,६७१	५,८१०	५,१३८	५,२६६	६४,२५९	६८,६६५
३३	चंद्रपूर	२२,३३५	२४,६९१	१९,९०९	२१,९५२	१३,७६६	१४,५१८	१२,१२०	१२,८०५	८२,४६३	८९,९०२
३४	गडचिरोली	६,८००	६,९१७	६,२९३	६,३६४	३,४३८	३,४१०	३,१२२	३,०९६	५८,३५३	५८,६०३
नागपूर विभाग		**१,२२,८७७**	**१,३६,४९३**	**१,११,०३८**	**१,२३,०९४**	**७६,८५२**	**८०,८०३**	**६८,८१९**	**७२,४५०**	**८८,३१३**	**९६,७१५**
	महाराष्ट्र	**१३,२२,२२२**	**१५,१०,१३२**	**११,९५,२०९**	**१३,६५,१४९**	**८,३५,९२९**	**८,९६,७६७**	**७,४९,१३७**	**८,०५,५९३**	**१,०३,८५६**	**१,१७,०९१**

आधार - अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

+ पहिले सुधारित अंदाज ++ दुसरे सुधारित अंदाज # मुंबई (शहर + उपनगर) जिल्हा

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्यामुळे बेरजा जुळणार नाहीत.

४

किंमती व सार्वजनिक वितरण व्यवस्था

४. किंमती व सार्वजनिक वितरण व्यवस्था

किंमती

४.१ ग्राहक किंमती निर्देशांक (ग्राकिंनि) हा सुनिश्चित वस्तू व सेवांच्या किरकोळ किंमतीत ठराविक कालावधीत होणारे बदल दर्शवितो तर घाऊक किंमती निर्देशांक (घाकिंनि) हा वस्तुंच्या घाऊक किंमतींतील बदलांवर आधारित असतो. घाकिंनि हा वितरणाच्या सुरुवातीच्या टप्प्यातील किंमतीतील बदल विचारात घेत असल्याने चलनवाढ मोजण्यासाठीचे प्राथमिक मापक आहे.

किंमती निर्देशांक

४.२ अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन यांचेतर्फे ग्रामीण भागातील ६८ केंद्रांमधून १०६ बाबी आणि नागरी भागातील ७४ केंद्रांमधून १२७ बाबींच्या साप्ताहिक किरकोळ किंमती संकलित केल्या जातात. या किंमतींच्या आधारे राज्याच्या ग्रामीण व नागरी भागाकरिता स्वतंत्रपणे मासिक ग्राहक किंमती निर्देशांक (पायाभूत वर्ष २००३) तयार करण्यात येतात.

४.३ केंद्रिय सांख्यिकी कार्यालय, भारत सरकार, अखिल भारतीय व राज्य/केंद्रशासित प्रदेशातील ग्रामीण, नागरी तसेच एकत्रित असे वेगवेगळे मासिक ग्राहक किंमती निर्देशांक (पायाभूत वर्ष २०१०) प्रकाशित करते. यासाठी राज्यातील ग्रामीण भागातील ६६ आणि नागरी भागातील ८६ केंद्रांमधून किंमती संकलित केल्या जातात. जानेवारी, २०१५ पासून पायाभूत वर्ष २०१२ करण्यात आले आहे.

४.४ शेत मजुरांकरिता ग्राकिंनि, ग्रामीण मजुरांकरिता ग्राकिंनि, औद्योगिक कामगारांकरिता ग्राकिंनि असे इतर तीन ग्राकिंनि श्रम केंद्र, भारत सरकार दरमहा संकलित व प्रकाशित करते. महाराष्ट्रासह देशातील २० राज्यांकरिता दरमहा शेतमजूर आणि ग्रामीण मजुरांकरिता ग्राहक किंमती निर्देशांक (पायाभूत वर्ष १९८६-८७) संकलित केले जातात. ह्या निर्देशांकांचा उपयोग कृषि क्षेत्रातील शेतमजुरीचा किमान दर निश्चित आणि सुधारित करण्यासाठी होतो. सदर निर्देशांक तयार करण्यासाठी भारतातील ६०० केंद्रांमधून किरकोळ किंमती गोळा केल्या जातात, त्यापैकी ५४ केंद्रे राज्यातील आहेत. औद्योगिक कामगारांकरिता ग्राहक किंमती निर्देशांकांचा (औका-ग्राकिंनि) (पायाभूत वर्ष २००१) वापर प्रामुख्याने सार्वजनिक क्षेत्रातील लक्षावधी कर्मचाऱ्यांना देण्यात येणारा महागाई भत्ता ठरविण्यासाठी तसेच वर्गीकृत रोजगारातील किमान वेतन निश्चित व सुधारीत करणे यासाठी केला जातो. हा निर्देशांक देशातील औद्योगिकदृष्ट्या विकसित अशा निवडक ७८ केंद्रांमधील जीवनावश्यक वस्तू व सेवा यांच्या किरकोळ किंमतींवर आधारित आहे. त्यामध्ये राज्यातील पाच केंद्रांचा समावेश आहे. सदर पाच केंद्रांव्यतिरिक्त राज्यातील पाच अतिरिक्त केंद्रांसाठी कामगार आयुक्त कार्यालय, महाराष्ट्र शासन यांच्याकडून औका-ग्राकिंनि स्वतंत्रपणे तयार करण्यात येतात.

४.५ घाऊक किंमती निर्देशांक (पायाभूत वर्ष २००४-०५) आर्थिक सल्लागार कार्यालय, वाणिज्य व उद्योग मंत्रालय, भारत सरकार दरमहा प्रकाशित करतात. सदर निर्देशांक तयार करण्यासाठी ६७६ वस्तुंच्या घाऊक किंमती संकलित केल्या जातात. त्यापैकी, १०२ वस्तू 'प्राथमिक वस्तू' गटातील, १९ वस्तू 'इंधन व शक्ती' गटातील आणि ५५५ वस्तू 'वस्तुनिर्माण' गटातील आहेत.

आलेख ४.१ : ग्राकिंनि-ग्रामीण

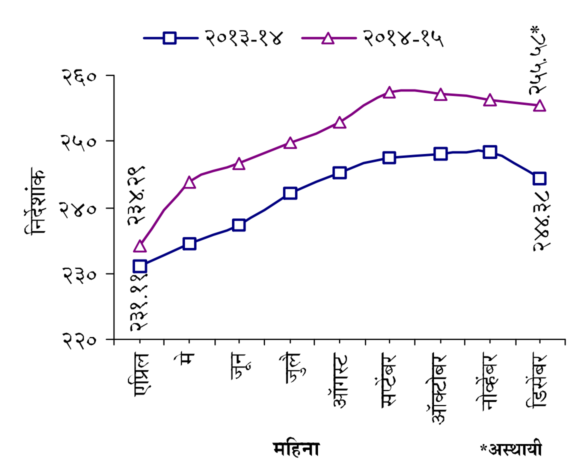

आलेख ४.२ : ग्राकिंनि-नागरी

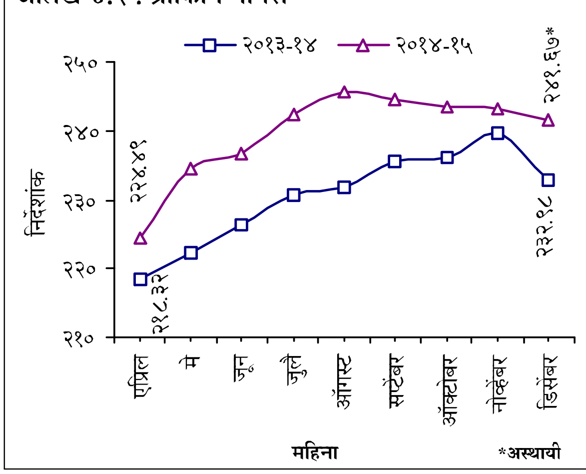

महाराष्ट्रातील किंमतीविषयक स्थिती

४.६ ग्रामीण व नागरी भागांचा एप्रिल ते डिसेंबर, २०१४ या कालावधीतील सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांक गतवर्षीच्या तत्सम कालावधीच्या तुलनेत अनुक्रमे ३.५ टक्के व ४.० टक्के वाढला. निर्देशांकातील ही वाढ मुख्यत: 'खाद्यपदार्थ' या गटातील किंमतींच्या वाढीमुळे झाली आहे. ग्राहक किंमती निर्देशांकावर आधारित वर्ष-ते-वर्ष चलनवाढीचा दर एप्रिल व डिसेंबर, २०१४ मध्ये ग्रामीण भागासाठी अनुक्रमे १.४ टक्के व ४.६ टक्के होता, तर नागरी भागासाठी तो अनुक्रमे २.८ टक्के व ३.७ टक्के होता. ग्रामीण भागासाठी 'खाद्यपदार्थ' गटाचा वर्ष-ते-वर्ष चलनवाढीचा दर एप्रिल व डिसेंबर, २०१४ मध्ये अनुक्रमे ०.५ टक्के व ३.७ टक्के, तर नागरी भागासाठी तो अनुक्रमे १.६ टक्के व ३.० टक्के होता. ग्रामीण भागासाठी 'इंधन, शक्ती व दिवाबत्ती' गटाचा वर्ष-ते-वर्ष चलनवाढीचा दर एप्रिल व डिसेंबर, २०१४ मध्ये अनुक्रमे १.२ टक्के व ४.६ टक्के, तर नागरी भागासाठी अनुक्रमे १.२ टक्के व २.५ टक्के इतका होता.

४.७ एप्रिल ते डिसेंबर, २०१४ या कालावधीतील केंद्रिय सांख्यिकी कार्यालयाने संकलित केलेले महाराष्ट्रासाठीचे ग्रामीण, नागरी व एकत्रित सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांक अनुक्रमे १४१.९, १३८.३ व १३९.७ होते.

४.८ एप्रिल ते डिसेंबर, २०१४ करिता राज्यासाठी शेतमजुरांकरिता सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांक आणि ग्रामीण मजुरांकरिता सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांक अनुक्रमे ८४४.० आणि ८४०.७ होते, जे गतवर्षीच्या तत्सम कालावधीच्या तुलनेत अनुक्रमे ६.४ टक्के व ६.७ टक्क्यांनी जास्त होते.

आलेख ४.३ : महाराष्ट्रासाठी अखिल भारतीय ग्राकिंनि (एकत्रित)

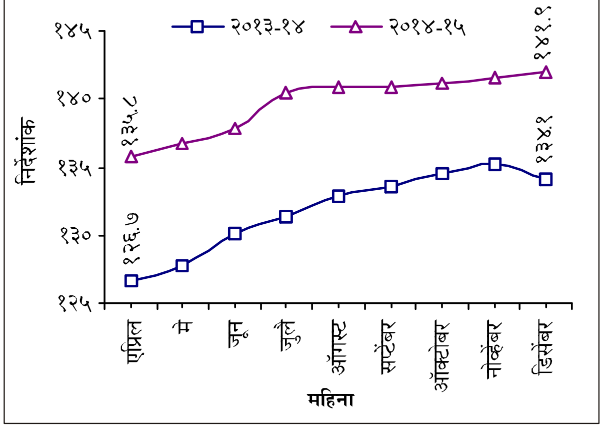

अखिल भारतीय स्तरावर किंमतीविषयक स्थिती

४.९ एप्रिल ते डिसेंबर, २०१४ या कालावधीतील केंद्रिय सांख्यिकी कार्यालयाने संकलित केलेले अखिल भारतासाठीचे ग्रामीण, नागरी व एकत्रित सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांक अनुक्रमे १४४.९, १४१.१ व १४३.३ होते.

४.१० एप्रिल ते डिसेंबर, २०१४ करिता अखिल भारतासाठी शेतमजुरांकरिता सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांक आणि ग्रामीण मजुरांकरिता सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांक अनुक्रमे ७९८.२ आणि ८००.६ होते, जे गतवर्षीच्या तत्सम कालावधीच्या तुलनेत अनुक्रमे ६.९ टक्के व ७.२ टक्क्यांनी जास्त होते.

४.११ एप्रिल ते डिसेंबर, २०१४ दरम्यानच्या कालावधीतील औद्योगिक कामगारांकरिता सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांक २४९.९ होता व तो गतवर्षीच्या तत्सम कालावधीच्या तुलनेत ६.२ टक्के वाढ दर्शवितो.

आलेख ४.४ : महाराष्ट्रासाठी शेत मजुरांकरिता ग्राकिंनि

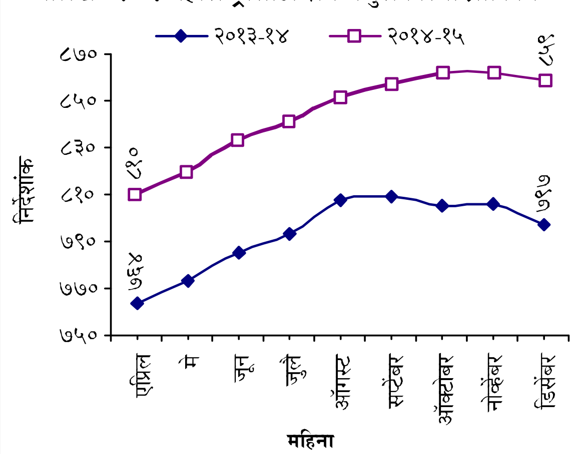

आलेख ४.५ : महाराष्ट्रासाठी ग्रामीण मजुरांकरिता ग्राकिंनि

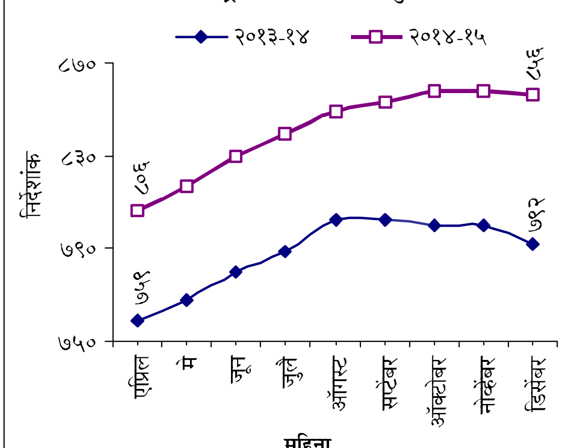

आलेख ४.६ : औद्योगिक कामगारांकरिता ग्राकिंनि व चलनवाढीचा दर (२०१४)

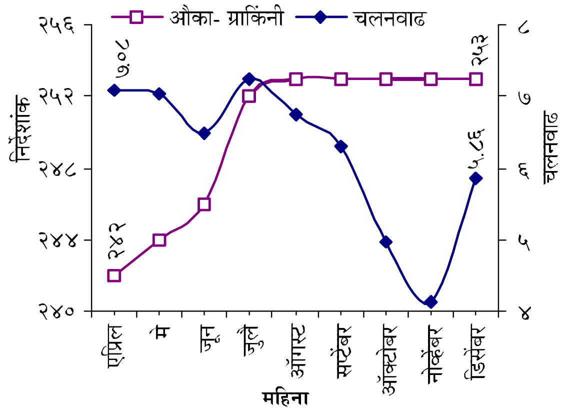

आलेख ४.७ : अखिल भारतीय घाकिंनि व ग्राकिंनि वर आधारित चलनवाढीचा दर (२०१४)

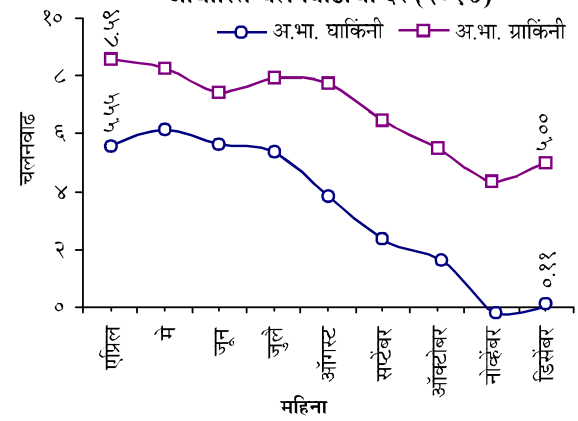

घाऊक किंमती निर्देशांक

४.१२ घाऊक किंमती निर्देशांक 'प्राथमिक वस्तु', 'इंधन व शक्ती' आणि 'वस्तुनिर्माण' या विविध गटांतील महत्त्वाच्या वस्तुंच्या घाऊक किंमतीतील कल दर्शवितो. या तीन गटांचा भार अनुक्रमे २०.१२ टक्के, १४.९१ टक्के व ६४.९७ टक्के आहे.सर्व वस्तूंसाठी घाऊक किंमती निर्देशांक एप्रिल, २०१४ मधील १८०.८ वरुन ऑगस्ट, २०१४ मध्ये १८५.९ पर्यंत वाढला. नंतर त्यामध्ये घट होऊन डिसेंबर, २०१४ मध्ये तो १७९.८ झाला.एप्रिल ते डिसेंबर, २०१४ या कालावधीत 'प्राथमिक वस्तू' गटाच्या निर्देशांकात २४२.४ वरुन २४९.० आणि 'वस्तुनिर्माण' गटात १५४.६ वरुन १५४.९ पर्यंत वाढ झाली. तर 'इंधन व शक्ती ' या गटात २११.८ वरुन १९४.६ पर्यंत घट झाली.

४.१२.१ घाऊक किंमती निर्देशांकावर आधारित वर्ष-ते-वर्ष चलनवाढीचा दर एप्रिल, २०१४ मध्ये ५.६ टक्के होता. नंतर त्यात सातत्याने घट होऊन तो नोव्हेंबर, २०१४ मध्ये (-) ०.२ टक्क्यांवर पोचला (जो जुलै, २००९ पासूनचा निचांकी दर होता). ही घट प्रामुख्याने इंधन व खाद्य पदार्थ यांच्या किंमतीतील घटीमुळे झाली. या कालावधीत 'प्राथमिक वस्तू ' गटातील चलनवाढीचा दर ७.० टक्क्यांवरून (-) १.६ टक्के इतका घटला तर 'प्राथमिक वस्तु' गटातील 'खाद्य पदार्थ' उपगटाचा चलनवाढीचा दर एप्रिल, २०१४ मधील ८.७ टक्क्यांवरून नोव्हेंबर, २०१४ मध्ये ०.७ टक्के इतका घटला. ही घट मुख्यत्वेकरून तृणधान्ये व कांद्याच्या किंमतीतील घटीमुळे झाली. डिसेंबर, २०१४ मध्ये सर्व वस्तुंसाठी, 'प्राथमिक वस्तु' गटासाठी आणि 'प्राथमिक वस्तु' गटातील 'खाद्य पदार्थ' उपगटासाठी चलनवाढीचा दर अनुक्रमे ०.१ टक्के, २.२ टक्के आणि ५.२ टक्के होता.

४.१३ विविध ग्राहक किंमती निर्देशांकांची मालिका परिशिष्ट ४.१ ते ४.८ मध्ये दिली आहे तर महत्त्वाच्या किंमतींच्या निर्देशांकांवर आधारित चलनवाढीचे दर परिशिष्ट ४.९ मध्ये दिले आहेत.

आलेख ४.८ : घाकिंनि चलनवाढीचा दर

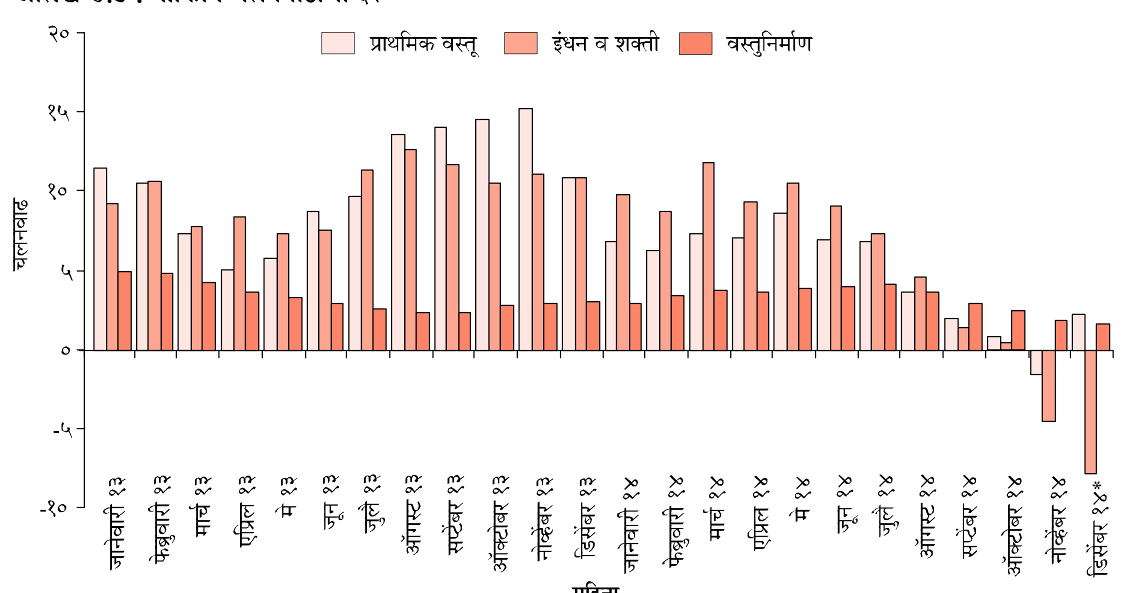

*अस्थायी

सार्वजनिक वितरण व्यवस्था

४.१४ सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेमार्फत गरिबांना रास्त दराने अन्नधान्याचा पुरवठा करण्यात येतो. सार्वजनिक वितरण व्यवस्था केंद्र व राज्य शासन संयुक्तरित्या राबविते. गहू, तांदूळ, साखर आणि केरोसीन या प्रमुख वस्तू रास्त भाव दुकानांमार्फत वितरित करण्यात येतात. वस्तुंचे प्रापण, साठवणूक, वाहतूक आणि ठोक नियतन ही केंद्र शासनाची जबाबदारी आहे तर रास्त भाव दुकानांच्या प्रस्थापित जाळ्यामार्फत ग्राहकांना वितरण करण्याची जबाबदारी राज्य शासनांची आहे. दारिद्र्य रेषेखालील (दारेखा) कुटुंबांची निश्चिती करणे, शिधापत्रिकांचे वाटप आणि रास्त भाव दुकानांच्या कामाचे पर्यवेक्षण व संनियंत्रण यासारख्या कार्यात्मक जबाबदाऱ्या देखील राज्य शासनांच्या आहेत.

४.१५ शिधापत्रिकाधारकांची सोय आणि भौगोलिक संरचना विचारात घेऊन रास्त भाव दुकान सुरू करण्यात येते. राज्यात ३१ डिसेंबर, २०१४ रोजी ५१,१९३ रास्त भाव दुकाने कार्यरत होती. त्यापैकी २९ फिरती तर ५,४२७ रास्त भाव दुकाने आदिवासी भागात आहेत. रास्त भाव दुकानांचे नियमित निरिक्षण केले जाते आणि सन २००९ ते २०१३ या कालावधीत २,८३१ रास्त भाव दुकानांचे परवाने रद्द करण्यात आले व २,८६० निलंबित करण्यात आले होते. सन २०१४-१५ मध्ये अन्नधान्यासाठी ₹ ७६१.४९ कोटीचे अर्थसहाय्य आहे. डिसेंबर, २०१४ अखेर एकूण २.३७ कोटी शिधापत्रिकांचे वाटप करण्यात आले आहे. शिधापत्रिकाधारकांचा जिल्हानिहाय तपशील परिशिष्ट ४.१० मध्ये देण्यात आला आहे.

लक्ष्यनिर्धारीत सार्वजनिक वितरण व्यवस्था

४.१६ लक्ष्यनिर्धारीत सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेअंतर्गत ३५ किलो धान्य (गहू व तांदूळ), गहू ₹ पाच प्रति किलो व तांदूळ ₹ सहा प्रति किलो या दराने दारिद्र्य रेषेखालील (दारेखा) कुटुंबांना देण्यात येत होते. दारिद्र्य रेषेवरील (दारेव) (केशरी शिधापत्रिकाधारक) कुटुंबांना १५ किलो धान्य (गहू व तांदूळ), गहू ₹ ७.२० प्रति किलो आणि तांदूळ ₹ ९.६० प्रति किलो या दराने देण्यात येत होते. दारेखा व दारेव कुटुंबांसाठी अन्नधान्याचे नियतन व उचल तक्ता ४.१ मध्ये देण्यात आले आहे.

तक्ता ४.१ लक्ष्यनिर्धारीत सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेअंतर्गत नियतन व उचल

(लाख मे.टन)

वर्ष	लाभार्थ्यांचा प्रकार	तांदूळ		गहू	
		नियतन	उचल	नियतन	उचल
२०१२-१३	दारेखा	१०.४१	८.७१	११.४४	९.४३
	दारेव	५.२३	३.२४	१४.९१	८.०५
२०१३-१४+	दारेखा	६.८६	६.५०	७.३८	७.१५
	दारेव	७.५५	५.२५	९.२३	७.१७

आधार: अन्न, नागरी पुरवठा आणि ग्राहक संरक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन + जानेवारीपर्यंत

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अधिनियम, २०१३

४.१७ राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अधिनियम, २०१३ दि. ५ जुलै, २०१३ पासून अस्तित्वात आला असून राज्यात दि. १ फेब्रुवारी, २०१४ पासून कार्यान्वित करण्यात आला आहे. सदर अधिनियमानुसार अंत्योदय अन्न योजनेखालील लाभार्थ्यांना प्रति माह प्रति कुटुंब ३५ किलो धान्य मिळत राहील व इतर पात्र लाभार्थ्यांना प्रति व्यक्ति प्रति माह पाच किलो या प्रमाणात धान्य मिळते. या अधिनियमानुसार ₹ तीन प्रति किलो दराने तांदूळ, ₹ दोन प्रति किलो दराने गहू व ₹ एक प्रति किलो दराने भरडधान्य देण्याची तरतूद करण्यात आली आहे. सदर अधिनियमानुसार राज्यातील ६२.३ टक्के (सुमारे सात कोटी) लोकसंख्या अनुदानित दराने धान्य मिळण्यास पात्र आहे. यापैकी ७६.३ टक्के (सुमारे ४.७० कोटी) ग्रामीण व ४५.३ टक्के (सुमारे २.३० कोटी) नागरी लोकसंख्या आहे. फेब्रुवारी, २०१४ पासून सर्व दारेखा कुटुंबे आणि दारेव कुटुंबांपैकी (केशरी शिधापत्रिकाधारक) ग्रामीण भागातील वार्षिक उत्पन्न ₹ ४४,००० पर्यंत असणारी २१६.८५ लाख कुटुंबे व नागरी भागातील वार्षिक उत्पन्न ₹ ५९,००० पर्यंत असणा-या १८३.२२ लाख कुटुंबांना प्राधान्य गटातील कुटुंबे असे संबोधण्यात येत आहे. प्राधान्य गटातील कुटुंब व बिगर प्राधान्य गटातील कुटुंब/ बिगर राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अधिनियम कुटुंबांसाठी अन्नधान्याचे नियतन व उचल तक्ता ४.२ मध्ये देण्यात आले आहे.

तक्ता ४.२ प्राधान्य गट व बिगर प्राधान्य गट कुटुंबांसाठी अन्नधान्याचे नियतन व उचल

(लाख मे.टन)

वर्ष	लाभार्थ्यांचा प्रकार	तांदूळ		गहू	
		नियतन	उचल	नियतन	उचल
२०१३-१४#	प्राधान्य गट कुटुंब	२.४६	२.३४	३.३२	३.२०
	बिगर प्राधान्य गट/ बिगर राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अधिनियम कुटुंब	०	०	०	०
२०१४-१५+	प्राधान्य गट कुटुंब	११.०५	९.६२	१४.९६	१३.१०
	बिगर प्राधान्य गट/ बिगर राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अधिनियम कुटुंब	१.७९	१.५१	२.१९	१.९४

आधार: अन्न, नागरी पुरवठा आणि ग्राहक संरक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन # फेब्रुवारी व मार्च + डिसेंबरपर्यंत

अंत्योदय अन्न योजना

४.१८ या योजनेअंतर्गत अंअयो शिधापत्रिका धारकांना ३५ किलो धान्य (गहू व तांदूळ अनुक्रमे ₹ दोन व ₹ तीन प्रति किलो दराने) पुरविले जाते. अन्नधान्याचे नियतन व उचल तक्ता ४.३ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ४.३ अंअयो अंतर्गत अन्नधान्याचे नियतन व उचल

(लाख मे.टन)

वर्ष	तांदूळ		गहू	
	नियतन	उचल	नियतन	उचल
२०१२-१३	५.१०	४.८१	५.१०	४.७०
२०१३-१४	५.०८	४.९०	५.२५	४.९२
२०१४-१५+	३.७६	३.५३	३.९८	३.७३

आधार: अन्न, नागरी पुरवठा आणि ग्राहक संरक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

अन्नपूर्णा योजना

४.१९ राष्ट्रीय वृद्धापकाळ निवृत्ती वेतन अथवा राज्य निवृत्ती वेतन या योजनांतर्गत लाभ मिळत नसलेल्या ६५ वर्षे व त्यावरील वयाच्या निराधारांना अन्नपूर्णा योजनेअंतर्गत दरमहा १० किलो धान्य मोफत पुरविले जाते. केंद्र शासनाकडून एप्रिल, २०१४ ते मार्च, २०१५ करिता अन्नधान्याचे नियतन प्राप्त झालेले नाही. अन्नधान्याचे नियतन व उचल तक्ता ४.४ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ४.४ अन्नपूर्णा योजनेअंतर्गत अन्नधान्याचे नियतन व उचल

('००० मे.टन)

वर्ष	तांदूळ		गहू	
	नियतन	उचल	नियतन	उचल
२०१२-१३	३.३२	०.९८	५.७८	१.८९
२०१३-१४	२.३५	१.५९	३.७३	२.०४

आधार : अन्न, नागरी पुरवठा आणि ग्राहक संरक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन

साखर

४.२० दारिद्रय रेषेखालील शिधापत्रिकाधारक आणि त्यांची लोकसंख्या यानुसार दरमहा राज्य शासनाला सुमारे १३,९१७.५ मे. टन साखरेचे नियतन केंद्र शासनाने निश्चित केले आहे. सणासुदीच्या महिन्यांमध्ये (ऑगस्ट-सप्टेंबर आणि ऑक्टोबर- नोव्हेंबर, २०१४) राज्याला सुमारे १८,३७१.१ मे. टन साखरेचे नियतन प्राप्त झाले. भारत सरकार २०१३-१४ आणि २०१४-१५ करिता प्रति क्विंटल ₹ १,८५० अनुदान उपलब्ध करुन देणार आहे.

केरोसीन

४.२१ एप्रिल, २०१४ पासून राज्यास प्रति माह सुमारे ०.६१ लाख किलो लिटर नियतन प्राप्त होते. हे नियतन केरोसीनच्या गरजेच्या फक्त ३४ टक्के आहे. सद्यस्थितीत मुंबई/ठाणे शिधावाटप क्षेत्रात केरोसीनची किरकोळ किंमत ₹ १५.१४ प्रति लिटर आहे आणि इतर जिल्ह्यांमध्ये ₹ १५.१४- ₹ १७.१४ प्रति लिटर या दरम्यान आहे. राज्याची केरोसीनची मासिक मागणी १.७७ लाख किलो लिटर असून मागणीच्या २८ टक्के केरोसीनचे नियतन माहे जानेवारी, २०१५ पासून राज्यास प्राप्त होत आहे.

गोदामे

४.२२ सन २०१४-१५ मध्ये राज्य शासनाच्या मालकीची एकूण १,०६३ गोदामे असून त्यांची साठवणूक क्षमता सहा लाख मे. टन आहे. त्यापैकी ०.८१ लाख मे. टन क्षमतेची १८९ गोदामे वापरासाठी अयोग्य असून ०.०४ लाख मे. टन क्षमतेची नऊ गोदामे भाडे तत्वावर देण्यात आली आहेत. राज्य शासनाने ०.९३ लाख मे. टन क्षमतेची १४० गोदामे अन्नधान्याच्या साठवणुकीसाठी भाड्याने घेतली आहेत. सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेअंतर्गत गोदामांच्या साठवणूक क्षमतेत वाढ करण्यासाठी नाबार्डच्या अर्थ सहाय्याने राज्य शासनाने नवीन गोदामे (५.९५ लाख मे. टन) बांधण्याच्या कामास सुरुवात केली आहे. जिल्हानिहाय उपलब्ध गोदामांची संख्या व त्यांची क्षमता परिशिष्ट ४.१३ मध्ये देण्यात आली आहे.

* * * * *

परिशिष्ट ४.१
महाराष्ट्रातील ग्रामीण भागाकरिता ग्राहक किंमतींचे गटवार निर्देशांक

(पायाभूत वर्ष -२००३)

वर्ष/ महिना	खाद्यपदार्थ	पान, सुपारी आणि तंबाखू	इंधन, वीज व दिवाबत्ती	कापड, बिछाना व पादत्राणे	संकीर्ण	सर्व वस्तू	वार्षिक चलन वाढीचा दर
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
भारांक	**५२.८५**	**२.१५**	**१०.६७**	**८.५३**	**२५.८०**	**१००.००**	--
२००४-०५	१०४	१०५	१०३	१०२	१०२	१०४	--
२००५-०६	१०९	१०९	१०८	१०३	१०५	१०७	३.८
२००६-०७	११८	११७	१३२	१०५	१०८	११६	७.८
२००७-०८	१२८	१२६	१७६	१०७	११५	१२८	१०.३
२००८-०९	१४२	१३९	२३८	११०	१२५	१४५	१३.२
२००९-१०	१६६	१५६	२६१	१११	१३६	१६३	१२.८
२०१०-११	१८४	१७४	२९७	११४	१५०	१८१	१०.९
२०११-१२	२०१	२०५	३२६	११९	१६२	१९८	९.१
२०१२-१३	२२२	२४३	३८३	१२५	१७२	२१८	१०.५
२०१३-१४	२४२	२६४	४३४	१३१	१९२	२४१	१०.२
२०१४-१५@	२५०	२८६	४६५	१३३	१९९	२५०	३.५
एप्रिल, २०१४	२३२	२७०	४१५	१३२	१९५	२३४	१.४
मे, २०१४	२४०	२७१	४६७	१३२	१९५	२४४	४.१
जून, २०१४	२४४	२७४	४६९	१३२	१९५	२४७	४.०
जुलै, २०१४	२५०	२८१	४६९	१३३	१९४	२५०	३.१
ऑगस्ट, २०१४	२५५	२८७	४७१	१३३	१९५	२५३	३.१
सप्टेंबर, २०१४	२६०	२८८	४७२	१३३	२०३	२५८	४.१
ऑक्टोबर, २०१४	२५८	२९५	४७४	१३३	२०३	२५७	३.६
नोव्हेंबर, २०१४	२५६	३०२	४७५	१३३	२०४	२५६	३.३
डिसेंबर, २०१४*	२५४	३०५	४७७	१३३	२०५	२५६	४.६

आधार - अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.

@ ९ महिन्यांची सरासरी * अस्थायी

परिशिष्ट ४.२
महाराष्ट्रातील नागरी भागाकरिता ग्राहक किंमतींचे गटवार निर्देशांक

(पायाभूत वर्ष -२००३)

वर्ष/ महिना	खाद्यपदार्थ	पान, सुपारी आणि तंबाखू	इंधन, वीज व दिवाबत्ती	कापड, बिछाना व पादत्राणे	संकीर्ण	सर्व वस्तू	वार्षिक चलन वाढीचा दर
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
भारांक	**४५.८०**	**१.५४**	**१०.२८**	**७.५१**	**३४.८७**	**१००.००**	--
२००४-०५	१०५	१०३	१०३	१०२	१०४	१०४	--
२००५-०६	१०९	१०७	१०७	१०३	१०७	१०८	३.२
२००६-०७	१२०	११२	१२४	१०५	११०	११५	७.२
२००७-०८	१२८	१२१	१६२	१०६	११५	१२५	८.७
२००८-०९	१४२	१३४	२२४	१०९	१२३	१४१	१२.९
२००९-१०	१६५	१४७	२४५	११३	१३१	१५७	११.४
२०१०-११	१८६	१६९	२७८	११८	१४३	१७५	११.४
२०११-१२	२०१	२०५	२९७	१२६	१५४	१८९	७.९
२०१२-१३	२२४	२३३	३४९	१३२	१६०	२०८	१०.१
२०१३-१४	२४८	२६२	३९६	१३७	१७५	२३०	१०.३
२०१४-१५@	२५५	२८४	४२७	१३९	१८४	२४०	४.०
एप्रिल, २०१४	२३८	२७०	३७१	१३८	१८०	२२४	२.८
मे, २०१४	२४६	२७२	४३४	१३९	१८०	२३५	५.६
जून, २०१४	२५१	२७३	४३३	१३९	१८०	२३७	४.६
जुलै, २०१४	२६३	२७९	४३३	१३९	१८०	२४२	५.१
ऑगस्ट, २०१४	२६३	२८७	४३३	१३९	१८९	२४६	६.०
सप्टेंबर, २०१४	२६२	२८८	४३४	१३९	१८७	२४४	३.८
ऑक्टोबर, २०१४	२५९	२९३	४३४	१३९	१८८	२४४	३.१
नोव्हेंबर, २०१४	२५८	२९५	४३५	१४०	१८८	२४३	१.५
डिसेंबर, २०१४*	२५५	२९६	४३५	१३९	१८७	२४२	३.७

आधार - अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.

@ ९ महिन्यांची सरासरी * अस्थायी

परिशिष्ट ४.३
महत्त्वाच्या राज्यांसाठी ग्राहक किंमती निर्देशांक (केंद्रिय)

(पायाभूत वर्ष २०१०) (एप्रिल -डिसेंबर)

राज्ये	ग्रामीण			नागरी			एकत्रित		
	२०१३-१४	२०१४-१५	% वाढ	२०१३-१४	२०१४-१५	% वाढ	२०१३-१४	२०१४-१५	% वाढ
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
आंध्र प्रदेश	१३४.५६	१४१.५१	५.१७	१३४.५६	१४२.४०	५.८३	१३४.५४	१४१.८८	५.४५
बिहार	१३६.२१	१४८.७३	९.१९	१३१.५०	१४१.२७	७.४३	१३५.४३	१४७.४९	८.९०
गुजरात	१३७.५६	१४६.३२	६.३७	१३१.३८	१३८.२०	५.१९	१३४.१७	१४१.८८	५.७५
कर्नाटक	१३८.७३	१४५.७३	५.०५	१३७.२१	१४८.७४	८.४१	१३७.९६	१४७.२९	६.७७
केरळ	१३४.३३	१४५.८२	८.५५	१३६.५४	१४९.३१	९.३५	१३५.०३	१४६.९७	८.८४
मध्य प्रदेश	१३६.६२	१४४.६९	५.९०	१३१.०८	१३९.३१	६.२८	१३४.२८	१४२.४१	६.०६
महाराष्ट्र	१३३.६०	१४१.९४	६.२५	१३०.७७	१३८.३२	५.७८	१३१.८०	१३९.६७	५.९७
पंजाब	१२८.३६	१३७.२३	६.९२	१२९.७९	१३७.४७	५.९२	१२९.०६	१३७.३४	६.४२
राजस्थान	१३५.४६	१४५.७९	७.६३	१२९.६१	१३७.५२	६.१०	१३३.३३	१४२.८०	७.१०
तामिळनाडू	१३७.७०	१४५.४२	५.६१	१३६.४८	१४५.०२	६.२६	१३७.००	१४५.२०	५.९९
उत्तरप्रदेश	१३५.६०	१४५.६२	७.३९	१३२.५७	१४१.८९	७.०३	१३४.६३	१४४.४६	७.३०
पश्चिम बंगाल	१३९.५०	१४९.७८	७.३७	१३२.४४	१४१.६०	६.९१	१३६.४२	१४६.२१	७.१८
अखिल भारत	**१३५.४३**	**१४४.९२**	**७.०१**	**१३२.५३**	**१४१.१२**	**६.४८**	**१३४.१८**	**१४३.२८**	**६.७८**

आधार : केंद्रिय सांख्यिकी कार्यालय, भारत सरकार

टीप : प्रत्येक राज्यासाठी आयटेम बास्केट वेगवेगळी आहे.

परिशिष्ट ४.४

महाराष्ट्र व अखिल भारतातील शेतमजुरांकरिता व ग्रामीण मजुरांकरिता ग्राहक किंमतींचे निर्देशांक

(पायाभूत वर्ष १९८६-८७)

वर्ष / महिना	शेतमजुरांकरिता ग्राहक किंमतींचा निर्देशांक				ग्रामीण मजुरांकरिता ग्राहक किंमतींचा निर्देशांक			
	महाराष्ट्र		अखिल भारत		महाराष्ट्र		अखिल भारत	
	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
२०००-०१	३१६	३०५	३०३	३०५	३१६	३०५	३०३	३०७
२००१-०२	३०७	३०३	३०२	३०९	३०८	३०४	३०३	३११
२००२-०३	३२२	३१७	३१२	३१९	३२२	३१७	३१३	३२१
२००३-०४	३४२	३३२	३२५	३३१	३४१	३३२	३२६	३३३
२००४-०५	३५७	३४६	३३३	३३९	३५६	३४६	३३४	३४१
२००५-०६	३६५	३६२	३४४	३५३	३६४	३६२	३४५	३५५
२००६-०७	४०२	३९४	३७६	३८०	४००	३९२	३७६	३८२
२००७-०८	४३७	४२३	४०६	४०९	४३४	४२०	४०६	४०९
२००८-०९	४८४	४६४	४५२	४५०	४८०	४६०	४५२	४५१
२००९-१०	५७४	५४०	५२२	५१३	५७१	५३५	५२३	५१३
२०१०-११	६३३	६००	५७२	५६४	६२९	५९५	५७३	५६४
२०११-१२	७०४	६७६	६०२	६११	६९७	६६८	६०३	६११
२०१२-१३	७७०	७४४	६५८	६७२	७६३	७३७	६६०	६७३
२०१३-१४	८१८	७९३	७३७	७५०	७९३	७८६	७३९	७५१
२०१४-१५@	८६९	८४४	७७९	७९८	८६१	८४१	७८२	८०१
एप्रिल, २०१४	८२८	८१०	७५१	७७१	८१९	८०६	७५३	७७३
मे, २०१४	८४०	८२०	७५७	७७७	८३३	८१७	७६०	७८०
जून, २०१४	८५८	८३३	७६६	७८५	८५१	८३०	७६९	७८७
जुलै, २०१४	८६८	८४१	७८३	७९९	८६२	८३९	७८६	८०१
ऑगस्ट, २०१४	८८१	८५२	७९१	८०८	८७४	८४९	७९५	८१०
सप्टेंबर, २०१४	८८४	८५७	७९४	८११	८७७	८५३	७९७	८१३
ऑक्टोबर, २०१४	८९०	८६२	७९४	८१३	८८३	८५८	७९७	८१५
नोव्हेंबर, २०१४	८८९	८६२	७९३	८१३	८८०	८५८	७९६	८१६
डिसेंबर, २०१४	८८२	८५९	७८२	८०७	८७४	८५६	७८६	८१०

आधार - श्रम ब्युरो, भारत सरकार, सिमला

@ ९ महिन्यांची सरासरी

परिशिष्ट ४.५

औद्योगिक कामगारांकरिता अखिल भारतीय ग्राहक किंमतींचे निर्देशांक

(पायाभूत वर्ष -२००१)

वर्ष/ महिना	खाद्यपदार्थ	पान, सुपारी, तंबाखू व मादक पदार्थ	इंधन व दिवाबत्ती	निवास	कापड, बिछाना व पादत्राणे	संकीर्ण	सर्वसाधारण निर्देशांक
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
भारांक	**४६.१९**	**२.२७**	**६.४३**	**१५.२७**	**६.५८**	**२३.२६**	**१००.०**
२००५-०६	११५	११२	१२३	११८	११०	१२०	११७
२००६-०७	१२६	११६	१३०	१२६	११४	१२६	१२५
२००७-०८	१३६	१२८	१३३	१३१	११८	१३१	१३३
२००८-०९	१५३	१३८	१४४	१३७	१२२	१४१	१४५
२००९-१०	१७६	१५०	१४९	१६६	१२८	१४९	१६३
२०१०-११	१९४	१६८	१६३	२०१	१३६	१५७	१८०
२०११-१२	२०६	१९४	१८८	२२२	१५५	१६८	१९५
२०१२-१३	२३०	२२३	२१४	२३८	१७०	१८२	२१५
२०१३-१४	२५९	२४९	२३०	२५४	१८१	१९५	२३६
२०१४-१५@	२७६	२७२	२४०	२६५	१८९	२०६	२५०
एप्रिल, २०१४	२६४	२६०	२३६	२६०	१८६	२०२	२४२
मे, २०१४	२६७	२६३	२३९	२६०	१८८	२०३	२४४
जून, २०१४	२७०	२६५	२३९	२६०	१८८	२०४	२४६
जुलै, २०१४	२८०	२६७	२३९	२६८	१८९	२०५	२५२
ऑगस्ट, २०१४	२८२	२७३	२३९	२६८	१९०	२०६	२५३
सप्टेंबर, २०१४	२८०	२७७	२४१	२६८	१९०	२०७	२५३
ऑक्टोबर, २०१४	२८०	२७९	२४२	२६८	१९०	२०८	२५३
नोव्हेंबर, २०१४	२८०	२८१	२४२	२६८	१९१	२०९	२५३
डिसेंबर, २०१४	२७७	२८३	२४४	२६८	१९२	२१०	२५३

आधार - श्रम ब्युरो, भारत सरकार, सिमला

@ ९ महिन्यांची सरासरी

परिशिष्ट ४.६

महाराष्ट्रातील निवडक केंद्रांमधील औद्योगिक कामगारांकरिता ग्राहक किंमतींचे निर्देशांक

(पायाभूत वर्ष - २००१) (केंद्रिय केंद्रे)

वर्ष / महिना	मुंबई		सोलापूर		नागपूर		पुणे		नाशिक	
	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)
भारांक	**४८.९**	**१००.०**	**५४.७**	**१००.०**	**४३.१**	**१००.०**	**३९.८**	**१००.०**	**४१.४**	**१००.०**
२००५-०६	११५	११८	११३	११५	११५	११९	१२०	११९	११९	११८
२००६-०७	१२६	१२८	१२६	१२७	१३३	१३४	१३४	१३०	१३१	१२६
२००७-०८	१३६	१३६	१४९	१४२	१४६	१४२	१४५	१३८	१४०	१३२
२००८-०९	१५१	१४८	१५९	१५१	१६६	१५५	१६०	१५०	१५५	१४२
२००९-१०	१७३	१६३	१७६	१६६	१९२	१८३	१८३	१६७	१८३	१६५
२०१०-११	१९१	१७८	१८९	१८२	२०५	२०७	२०३	१८५	२०२	१८६
२०११-१२	२०८	१९६	२१४	२०४	२१६	२२४	२२६	२०४	२१६	२०८
२०१२-१३	२३२	२१८	२२८	२२०	२४४	२४६	२४७	२२१	२३३	२२८
२०१३-१४	२६०	२४२	२६०	२४६	२८०	२६८	२८०	२४२	२५८	२४४
२०१४-१५@	२८१	२६०	२७९	२६३	२९४	२८०	२९८	२५६	२७६	२५९
एप्रिल, २०१४	२६८	२५०	२७०	२५६	२७७	२७०	२८८	२५०	२५६	२४६
मे, २०१४	२७२	२५३	२७०	२५७	२८४	२७४	२९३	२५३	२६४	२५०
जून, २०१४	२७९	२५७	२६७	२५५	२८४	२७६	२९१	२५२	२६९	२५३
जुलै, २०१४	२८४	२६२	२८०	२६२	३०९	२८८	२९५	२५६	२७४	२५७
ऑगस्ट, २०१४	२८८	२६४	२८४	२६४	३११	२८९	३०५	२६०	२८५	२६५
सप्टेंबर, २०१४	२८५	२६३	२७८	२६२	२९८	२८४	३०७	२६१	२८४	२६५
ऑक्टोबर, २०१४	२८२	२६२	२८३	२६७	२९४	२८१	३०२	२५९	२८५	२६५
नोव्हेंबर, २०१४	२८४	२६४	२८७	२७०	२९३	२८१	३००	२५८	२८६	२६५
डिसेंबर, २०१४	२८९	२६७	२९१	२७१	२९२	२८१	२९८	२५८	२८४	२६६

आधार - श्रम ब्युरो, भारत सरकार, सिमला

@ ९ महिन्यांची सरासरी

परिशिष्ट ४.७

महाराष्ट्रातील निवडक केंद्रांमधील औद्योगिक कामगारांकरिता ग्राहक किंमतींचे निर्देशांक

(पायाभूत वर्ष - २००१) (राज्य केंद्रे)

वर्ष / महिना	अकोला		कोल्हापूर		जळगाव		नांदेड		औरंगाबाद	
	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक	खाद्यपदार्थ गट	सर्वसाधारण निर्देशांक
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)
भारांक	**४५.८८**	**१००.०**	**४८.२२**	**१००.०**	**४७.७६**	**१००.०**	**४९.०५**	**१००.०**	**४०.७९**	**१००.०**
२००८-०९	१३४	१४४	१५०	१४९	१५१	१५०	१५३	१५४	१४८	१५०
२००९-१०	१५६	१६१	१६९	१६४	१७२	१६७	१६९	१७४	१७१	१६४
२०१०-११	१७०	१७५	१९१	१८४	१९५	१८६	१८७	२००	१८८	१८३
२०११-१२	१८३	१८८	२१७	२०७	२१८	२०६	२१५	२२७	२१२	२०६
२०१२-१३	२१०	२१६	२३६	२२६	२४१	२३०	२३२	२५१	२३९	२३४
२०१३-१४*	२३१	२३८	२५८	२४५	२६२	२५१	२६१	२७५	२६६	२५८
२०१४-१५@*	२१६	२४०	२६२	२५४	२६८	२६०	२६७	२८७	२७६	२७१
एप्रिल, २०१४*	२००	२२६	२५०	२४६	२६२	२५३	२५४	२७४	२७४	२६४
मे, २०१४*	२०४	२३३	२५७	२४९	२६३	२५६	२५२	२७८	२६८	२६६
जून, २०१४*	२१०	२३६	२६२	२५१	२६५	२५७	२५७	२७९	२७३	२६७
जुलै, २०१४*	२२१	२४२	२६८	२५६	२७६	२६४	२६९	२८७	२८२	२७४
ऑगस्ट, २०१४*	२१८	२४५	२६७	२५७	२७०	२६४	२७४	२९२	२७९	२७४
सप्टेंबर, २०१४*	२२१	२४४	२६०	२५५	२६७	२६१	२७२	२९०	२७८	२७२
ऑक्टोबर,२०१४*	२१८	२४३	२६५	२५७	२६८	२६१	२७४	२९२	२७५	२७१
नोव्हेंबर, २०१४*	२३३	२४९	२७०	२५९	२७०	२६२	२७८	२९४	२७५	२७५
डिसेंबर, २०१४*	२३३	२४६	२६२	२५७	२६६	२६१	२७७	२९४	२७५	२७५

आधार - कामगार आयुक्त यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

@ ९ महिन्यांची सरासरी * अस्थायी

परिशिष्ट ४.८

अखिल भारतीय घाऊक किंमतींचे निर्देशांक

(पायाभूत वर्ष - २००४-०५)

वर्ष/ महिना	प्राथमिक वस्तू	इंधन, वीज, दिवाबत्ती व वंगण	वस्तुनिर्माण उत्पादने	सर्व वस्तू
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
भारांक	**२०.१२**	**१४.९१**	**६४.९७**	**१००.००**
२००५-०६	१०४.३	११३.६	१०२.४	१०४.५
२००६-०७	११४.३	१२०.९	१०८.२	१११.४
२००७-०८	१२३.९	१२१.०	११३.४	११६.६
२००८-०९	१३७.५	१३५.०	१२०.४	१२६.०
२००९-१०	१५४.९	१३२.१	१२३.१	१३०.८
२०१०-११	१८२.४	१४८.३	१३०.१	१४३.३
२०११-१२	२००.३	१६९.०	१३९.५	१५६.१
२०१२-१३	२२०.०	१८६.५	१४७.१	१६७.६
२०१३-१४	२४१.६	२०५.४	१५१.५	१७७.६
२०१४-१५@	२५२.०	२०९.३	१५५.५	१८२.९
एप्रिल, २०१४	२४२.४	२११.८	१५४.६	१८०.८
मे, २०१४	२४६.८	२१२.१	१५५.१	१८२.०
जून, २०१४	२५०.३	२१२.३	१५५.४	१८३.०
जुलै, २०१४	२५६.६	२१४.६	१५६.०	१८५.०
ऑगस्ट, २०१४	२६१.२	२१४.०	१५६.१	१८५.९
सप्टेंबर, २०१४	२५७.८	२१३.४	१५६.०	१८५.०
ऑक्टोबर, २०१४	२५३.३	२१०.८	१५५.९	१८३.७
नोव्हेंबर, २०१४	२५०.८	२००.१	१५५.२	१८१.२
डिसेंबर, २०१४*	२४९.०	१९४.६	१५४.९	१७९.८

आधार - आर्थिक सल्लागारांचे कार्यालय, वाणिज्य व उद्योग मंत्रालय, भारत सरकार, नवी दिल्ली.

@ ९ महिन्यांची सरासरी   * अस्थायी

परिशिष्ट ४.९

महत्त्वाच्या किंमती निर्देशांकावर आधारित चलनवाढीचे दर

वर्ष / महिना	चलन वाढीचे दर			
	अखिल भारतीय घाऊक किंमतीचा निर्देशांक #	औद्योगिक कामगारांसाठी अखिल भारतीय ग्राहक किंमतीचा निर्देशांक +	शेतमजुरांकरिता अखिल भारतीय ग्राहक किंमतीचा निर्देशांक +	ग्रामीण मजुरांकरिता अखिल भारतीय ग्राहक किंमतीचा निर्देशांक +
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
२०००-०१	७.१३	३.८२	(-) ०.३३	०.०३
२००१-०२	३.६२	४.३१	१.०९	१.३३
२००२-०३	३.३८	३.९८	३.१६	३.१३
२००३-०४	५.४९	३.८५	३.९०	३.७९
२००४-०५	६.४८	३.८३	२.६०	२.५८
२००५-०६	४.४७	४.४१	३.८५	३.८५
२००६-०७	६.५९	६.८३	७.८५	७.५२
२००७-०८	४.७४	६.४०	७.४५	७.१८
२००८-०९	८.०५	९.०९	१०.२३	१०.१९
२००९-१०	३.८०	१२.३७	१३.९१	१३.७६
२०१०-११	९.५६	१०.४५	१०.००	१०.०१
२०११-१२	८.९४	८.३९	८.१९	८.३५
२०१२-१३	७.३६	१०.४४	१०.०३	१०.१९
२०१३-१४	५.९८	९.६८	११.७४	११.४७
२०१४-१५@	३.३६	६.१९	६.९०	७.१७
एप्रिल, २०१४	५.५५	७.०८	८.४४	८.७२
मे, २०१४	६.१८	७.०२	८.०७	८.३३
जून, २०१४	५.६६	६.४९	७.६८	७.८१
जुलै, २०१४	५.४१	७.२३	७.९७	८.१०
ऑगस्ट, २०१४	३.८५	६.७५	७.१६	७.५७
सप्टेंबर, २०१४	२.३८	६.३०	६.८५	७.११
ऑक्टोबर, २०१४	१.६६	४.९८	६.१४	६.४०
नोव्हेंबर, २०१४	(-) ०.१७	४.१२	४.६३	५.००
डिसेंबर, २०१४	०.११*	५.८६	५.४९	५.७०

आधार - # आर्थिक सल्लागार , वाणिज्य व उद्योग मंत्रालय, भारत सरकार, नवी दिल्ली यांचे कार्यालय

+ श्रम ब्युरो, भारत सरकार, सिमला

टीप - चलन वाढ दर = मागील वर्षाच्या तत्सम कालावधीतील निर्देशांकापेक्षा चालू कालावधीतील निर्देशांकात झालेली टक्केवारीतील वाढ

@ ९ महिन्यांची सरासरी * अस्थायी

परिशिष्ट ४.१०

जिल्हावार शिधापत्रिकांची संख्या (३१ डिसेंबर,२०१४ रोजी)

जिल्हा	पिवळी		केशरी	अन्नपूर्णा	सफेद	एकूण शिधापत्रिका
	दारिद्र्य रेषेखालील	अंत्योदय अन्न योजना	दारिद्र्य रेषेवरील			
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
मुंबई/ठाणे शिधावाटप क्षेत्र	३०,८५८	१८,७७८	३२,८९,११९	९,३८४	८,१४,००२	४१,६२,१४१
ठाणे	५६,४९३	४७,०५१	८०,४९०	३०४	७,०८२	१,९१,४२०
पालघर	१,०५,३४८	९४,६७८	४,१२,१९९	१,७०७	३३,३७६	६,४७,३०८
रायगड	९९,६७९	७८,४७५	४,१२,८५७	१,७६७	१,०२,०३३	६,९४,८११
रत्नागिरी	७२,६०६	४२,६४८	२,६१,७१६	८५३	३९,६५८	४,१७,४८१
सिंधुदुर्ग	४८,०१८	२३,४४८	१,३७,५१४	४९२	२१,६३५	२,३१,१०७
नाशिक	३,०१,७७६	१,७९,७४३	६,६८,४२७	८१५	७८,७३३	१२,२९,४९४
धुळे	१,४३,८७४	७५,४८२	२,०२,७२९	१,७१८	१०,११२	४,३३,९१५
नंदुरबार	१,०४,३५२	१,०५,९२४	१,०७,०७९	१,२५१	८,२७२	३,२६,८७८
जळगाव	२,१५,७३४	१,३६,९३७	५,०१,९३४	२,००२	७१,३४४	९,२७,९५१
अहमदनगर	३,१७,०४३	९१,८१४	४,९२,०९९	१,८७०	५५,२६६	९,५८,०९२
पुणे	१,६२,१६१	७०,९४९	१४,३९,०४५	८८२	१,८६,५५७	१८,५९,५९४
सातारा	१,२४,१५२	३४,८३३	४,९८,२११	१,६८०	५२,२९१	७,११,१६७
सांगली	६९,६०४	३५,६०५	४,८६,१२५	१,००७	७३,३६०	६,६५,७०१
सोलापूर	२,२२,३०५	८४,९२३	५,४२,११२	१,१००	७६,९३७	९,२७,३७७
कोल्हापुर	१,४८,३७१	५६,२८६	६,४१,४४२	१८१	९३,७०८	९,३९,९८८
औरंगाबाद	१,७६,९५९	७०,२२५	५,०४,३७३	२,३६३	९,८२४	७,६३,७४४
जालना	१,१४,५५३	४२,९७१	१,७५,६७३	२,२२०	५,५२५	३,४०,९४२
परभणी	७४,८३९	४४,५८३	२,३८,९२०	१,९७१	२,३८५	३,६२,६९८
हिंगोली	६०,३५०	२७,३०९	१,५७,७५०	९८४	२,४५५	२,४८,८४८
बीड	२,४८,३०९	४२,८९१	३,५८,५००	२,२३६	१३,३६१	६,६५,२९७
नांदेड	१,४२,४९०	७८,१७३	४,००,२६५	२,०२५	९,००२	६,३१,९५५
उस्मानाबाद	१,१६,७५५	३८,५१२	२,०८,४७२	८५७	११,५५३	३,७६,१४९
लातूर	८७,०८५	४०,९६६	२,९७,८२५	१,८६७	१७,२७९	४,४५,०२२
बुलढाणा	१,४८,१७३	६५,७३०	२,६८,७९४	२,९०२	७,६५०	४,९३,२४९
अकोला	१,५९,४५३	४४,४७४	१,२४,७५७	१,५५५	१३,९९३	३,४४,२३२
वाशिम	१,५१,५७२	४०,६२४	७९,१६६	१,९२५	१२,९१५	२,८६,२०२
अमरावती	१,७२,७९५	१,२१,३७२	२,९४,०४८	२,७४९	१४,३५१	६,०५,३१५
यवतमाळ	१,३३,०९५	१,३२,८३४	२,८६,२५७	२,६४२	११,०८७	५,६५,९१५
वर्धा	४७,७६९	४३,२३९	१,८९,४३०	२,३७८	११,९७५	२,९४,७९१
नागपूर	१,३६,८९४	१,००,६१२	४,३६,११६	६,९०२	६९,३३९	७,४९,८६३
भंडारा	१,०२,६७७	६३,२४९	८१,९८३	७७५	२५२	२,४८,९३६
गोंदिया	९१,८७८	७५,५६१	१,०१,८५५	१,१८९	७,६१२	२,७८,०९५
चंद्रपुर	१,०७,४५५	१,३१,११२	१,८९,३९२	३१३	३७,१८६	४,६५,४५८
गडचिरोली	३९,३६१	९०,७४२	७८,३४९	०	११,०७८	२,१९,५३०
महाराष्ट्र	**४५,३४,८३६**	**२४,७२,७५३**	**१,४६,४५,०२३**	**६४,८६६**	**१९,९३,१८८**	**२,३७,१०,६६६**

आधार - अन्न, नागरी पुरवठा व ग्राहक संरक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन

परिशिष्ट ४.११
महाराष्ट्रातील अधिकृत शिधावाटप / रास्त भाव दुकानांना देण्यात आलेला तांदूळ व गहू

(लाख मे.टन)

वर्ष	तांदूळ			गहू		
	मुंबई शिधावाटप क्षेत्र	इतर जिल्हे	एकूण (२) + (३)	मुंबई शिधावाटप क्षेत्र	इतर जिल्हे	एकूण (५) + (६)
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
२००१-०२ (एकूण)	०.०२	५.१६	५.१८	०.०५	८.४८	८.५३
पैकी, लसाविव्य	०.०२	५.००	५.०२	०.०४	८.२७	८.३१
२००६-०७ (एकूण)	०.२८	१०.४५	१०.७३	०.४७	१२.८५	१३.३२
पैकी, लसाविव्य	०.०८	१०.२१	१०.२९	०.०७	१२.११	१२.१८
२०१०-११ (एकूण)	०.८७	१४.६२	१५.४९	१.९९	१९.४४	२१.४३
पैकी, लसाविव्य	०.१३	१२.७१	१२.८४	०.०८	१३.४१	१३.४९
२०११-१२ (एकूण)	०.६४	१४.९१	१५.५५	१.७४	१९.४०	२१.१४
पैकी, लसाविव्य	०.१४	१३.३०	१३.४४	०.०७	१३.९४	१४.०१
२०१२-१३ (एकूण)	१.०१	१५.५३	१६.५४	१.८५	२०.२८	२२.१३
पैकी, लसाविव्य	०.१४	१३.३५	१३.४९	०.०६	१४.१६	१४.२२
२०१३-१४ (एकूण)	१.६८	१५.९२	१७.६०	१.९५	१८.५१	२०.४६
पैकी, लसाविव्य	०.४८	१२.३४	१२.८२	०.५५	१३.५८	१४.१३
२०१४-१५ (एकूण)+	१.६५	१३.०५	१४.७०	२.२०	१६.५२	१८.७२
पैकी, लसाविव्य	१.३६	११.९५	१३.३१	१.८७	१५.०८	१६.९५

+ डिसेंबरपर्यंत

परिशिष्ट ४.१२
भारत सरकारकडून महाराष्ट्र राज्याला मिळालेले नियतन

(लाख मे.टन)

वर्ष	तांदूळ	गहू
(१)	(२)	(३)
२००१-०२ (एकूण)	९.२३	१७.१३
पैकी, लसाविव्य	६.५५	१२.१६
२००६-०७ (एकूण)	२७.९०	१९.०३
पैकी, लसाविव्य	१२.९४	१४.५०
२०१०-११ (एकूण)	१९.२०	३२.१२
पैकी, लसाविव्य	१४.६८	१५.८५
२०११-१२ (एकूण)	१९.३६	३२.८५
पैकी, लसाविव्य	१६.२३	१६.९६
२०१२-१३ (एकूण)	२०.७४	३१.४५
पैकी, लसाविव्य	१५.५१	१६.५४
२०१३-१४ (एकूण)	२१.९६	२५.१९
पैकी, लसाविव्य	१४.४१	१५.९६
२०१४-१५ (एकूण) +	१६.६०	२१.१२
पैकी, लसाविव्य	१४.८१	१८.९३

+ डिसेंबरपर्यंत

आधार - अन्न, नागरी पुरवठा व ग्राहक संरक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन.

टीप - १. लक्ष्यनिर्धारित सार्वजनिक वितरण व्यवस्थे (लसाविव्य) अंतर्गत आकडेवारीमध्ये अंत्योदय अन्न योजनेची आकडेवारी समाविष्ट केलेली आहे.

२. फेब्रुवारी, २०१४ पासून प्राधान्य गट कुटुंबे व अंअयो लाभार्थ्यांना राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अधिनियम, २०१३ अंतर्गत नियतन प्राप्त होत आहे.

परिशिष्ट ४.१३

जिल्हावार उपलब्ध गोदामांची संख्या, क्षमता, रास्त भाव दुकानांची संख्या

जिल्हा	उपलब्ध गोदामे (जून, २०१४ पर्यंत)		रास्त भाव दुकानांची संख्या (डिसेंबर, २०१४ पर्यंत)
	संख्या	क्षमता (मे.टन)	
(१)	(२)	(३)	(४)
मुंबई	९	७,८०७	३,८५४
ठाणे	१५	७,५००	१,४६७@
पालघर	२०	७,९५०	
रायगड	३२	१४,७००	१,१५९
रत्नागिरी	२६	११,५५०	८२२
सिंधुदुर्ग	१७	७,४९०	३९१
नाशिक	३०	१४,८००	२,५५३
धुळे	२०	११,४९०	९८३
नंदुरबार	२६	१३,०००	१,०२५
जळगाव	४२	२१,२५०	१,९२१
अहमदनगर	४१	३२,०५०	१,६३३
पुणे	४३	३७,५८०	२,८०८
सातारा	४३	१५,४९०	१,६४६
सांगली	२४	१२,१६०	१,५३३
सोलापूर	६५	५३,१२४	१,८३४
कोल्हापुर	२०	१०,७५०	१,५७४
औरंगाबाद	५१	५८,९७८	१,७७७
जालना	२०	१८,९००	१,२८५
परभणी	२३	१०,६००	१,१७६
हिंगोली	१०	६,१००	७९५
बीड	३२	२५,२४०	२,०२०
नांदेड	४९	२५,२४०	१,९२९
उस्मानाबाद	२७	१६,४००	१,०६८
लातूर	२१	१७,५००	१,३४८
बुलढाणा	४३	१५,७००	१,५३६
अकोला	२५	१२,९००	१,०५२
वाशिम	१३	७,८५०	७७४
अमरावती	३७	१६,०५०	१,९०९
यवतमाळ	३४	१७,०००	२,०१०
वर्धा	१७	१०,६८५	८२८
नागपूर	५४	२८,८३५	१,८८४
भंडारा	१४	८,०००	८८७
गोंदिया	११	१०,०५०	१,००३
चंद्रपुर	३०	१४,२५०	१,५२२
गडचिरोली	२१	८,५५०	१,१८७
महाराष्ट्र	**१,००५**	**६,०७,५१९**	**५१,१९३**

आधार - अन्न, नागरी पुरवठा व ग्राहक संरक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन @ - पालघर जिल्हा धरून

५

लोकवित्त

५. लोकवित्त

अर्थसंकल्प २०१४-१५

५.१ सन २०१४-१५ चा अर्थसंकल्प ₹ ४,१०३ कोटीची महसुली तूट व ₹ २, १२,३७८ कोटींच्या एकूण अपेक्षित जमेसह सादर करण्यात आला. सन २०१३-१४ मधील वित्तीय तूट राज्य उत्पन्नाच्या १.८ टक्के असून ती तेराव्या वित्त आयोगाने घालून दिलेल्या मर्यादेत आहे. दृष्टिक्षेपात अर्थसंकल्प तक्ता ५.१ मध्ये व अधिक तपशील परिशिष्ट ५.१ मध्ये दिला आहे.

महसुली जमा

५.२ सन २०१३-१४ (सुअं) मध्ये महसुली जमा मागील वर्षाच्या तुलनेत १०.८ टक्क्यांनी वाढली. सन २०१४-१५ (अअं) मध्ये अपेक्षित एकूण महसुली जमा ₹ १,८०,३२० कोटी आहेत. महसुली जमा तक्ता ५.२ मध्ये दिल्या आहेत.

कर महसूल

५.३ मागील वर्षाच्या तुलनेत २०१३-१४ (सुअं) मध्ये एकूण कर महसूल सात टक्क्याने वाढला. सन २०१४-१५ (अअं) साठी कर महसुलाचा एकूण महसुली जमेत ७७ टक्के वाटा अपेक्षित आहे. कर महसूल तक्ता ५.३ मध्ये दिला आहे.

५.४ सन २०१४-१५ (अअं) मध्ये एकूण महसुली जमेमधील व कर महसुलातील राज्याच्या स्वत:च्या कर महसुलाचा हिस्सा अनुक्रमे ६५.८ टक्के व ८५.४ टक्के आहे. मागील वर्षाच्या तुलनेत २०१३-१४ (सुअं) मध्ये राज्याचा स्वत:चा कर महसूल ६.७ टक्क्यांनी वाढला. राज्याच्या स्वत:च्या कर महसुलात ५८.२ टक्क्यांसहीत मूल्यवर्धित कर (व्हॅट) / विक्री कराचा प्रमुख हिस्सा असून त्या खालोखाल मुद्रांक व नोंदणी शुल्काचा १६.४ टक्के हिस्सा आहे. राज्याचा स्वत:च्या कर महसुलाचा तपशील परिशिष्ट ५.२ मध्ये दिला आहे.

आलेख ५.१ : कर उद्धरण

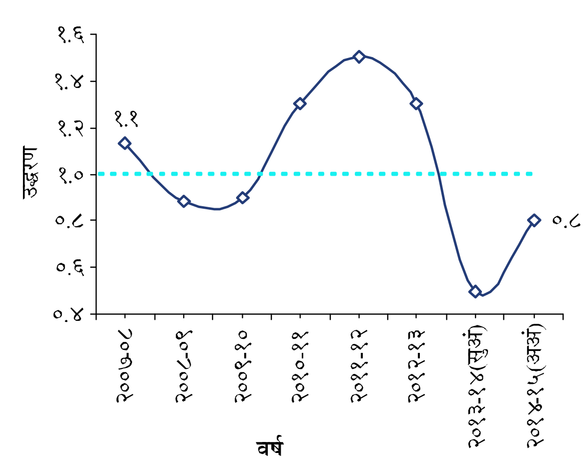

तक्ता ५.१ दृष्टिक्षेपात अर्थसंकल्प

(₹ कोटी)

बाब	२०१२-१३ (प्रत्यक्ष)	२०१३-१४ (सुअं)	२०१४-१५ (अअं)
१. महसुली जमा	१,४२,९४७	१,५८,४१०	१,८०,३२०
२. महसुली खर्च	१,३८,७३६	१,६१,४२७	१,८४,४२३
३. महसुली तूट (२-१)	(-)४,२११	३,०१७	४,१०३
स्थूल राज्य उत्पन्नाशी टक्केवारी	(-)०.३	०.२	०.२
४. भांडवली जमा #	१४,७९८	२७,५२८	३२,०५८
५. भांडवली खर्च #	१८,८१४	२४,४२३	२७,८९८
६. एकूण जमा (१+४) #	१,५७,७४५	१,८५,९३८	२,१२,३७८
७. एकूण खर्च (२+५) #	१,५७,५५०	१,८५,८५०	२,१२,३२१
८. अर्थसंकल्पीय तूट (७-६)	(-) १९५	(-) ८८	(-) ५७
९. वित्तीय तूट	१३,७४०	२६,५६३	३०,९६५
स्थूल राज्य उत्पन्नाशी टक्केवारी	१.०	१.८	१.८

आधार : वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन # कर्ज परताव्याच्या निव्वळ रकमा

सुअं - सुधारित अंदाज अअं –अर्थसंकल्पीय अंदाज

तक्ता ५.२ महसुली जमा

(₹ कोटी)

वर्ष	कर महसूल	करेतर महसूल @	एकूण महसुली जमा
२०१०-११	८६,४४७	१९,४२१	१,०५,८६८
२०११-१२	१,००,९५२	२०,३३४	१,२१,२८६
२०१२-१३	१,१८,६४०	२४,३०७	१,४२,९४७
२०१३-१४(सुअं)	१,२६,९६१	३१,४४९	१,५८,४१०
२०१४-१५(अअं)	१,३८,८५३	४१,४६७	१,८०,३२०

आधार : वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन @ केंद्रीय अनुदानांसह

तक्ता ५.३ कर महसूल

(₹ कोटी)

वर्ष	राज्याचा स्वत:चा कर महसूल	केंद्रीय करातील हिस्सा	एकूण
२०१०-११	७५,०२८	११,४१९	८६,४४७
२०११-१२	८७,६४८	१३,३०४	१,००,९५२
२०१२-१३	१,०३,४४८	१५,१९२	१,१८,६४०
२०१३-१४ (सुअं)	१,१०,३७४	१६,५८७	१,२६,९६१
२०१४-१५ (अअं)	१,१८,६४०	२०,२१३	१,३८,८५३

आधार : वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

५.५ कर उद्धरण (Tax buoyancy) म्हणजे मागील वर्षाच्या तुलनेत कर महसुलातील शेकडा वाढ व स्थूल राज्य उत्पन्नातील शेकडा वाढ यांचे गुणोत्तर होय. हे गुणोत्तर एकपेक्षा जास्त असल्यास कर उद्धरण झाले असे समजण्यात येते. सन २०१०-११ ते २०१२-१३ या सलग वर्षांसाठी कर उद्धरण एकपेक्षा जास्त आहे.

५.६ तेराव्या वित्त आयोगाच्या शिफारशीनुसार वाटणीयोग्य कर संकलनातील राज्याचा हिस्सा ३०.५ टक्क्यांवरुन ३२ टक्क्यांपर्यंत वाढविण्यात आला आहे. केंद्रीय करांतील (सेवाकरांव्यतिरिक्त) राज्यांना वितरणासाठी निश्चित केलेल्या राज्याच्या हिश्श्यात ४.९९७ टक्क्यांवरुन ५.१९९ टक्के इतकी वाढ झाली आहे. तसेच राज्याचा सेवा करांतील हिस्सा ५.०६३ टक्क्यांवरुन वाढून तो ५.२८१ टक्के झाला आहे. सन २०१४-१५च्या अर्थसंकल्पीय अंदाजानुसार राज्याला केंद्रीय करांतील हिश्श्यापोटी ₹ २०,२१३ कोटी मिळणे अपेक्षित आहे.

करेतर महसूल

५.७ मागील वर्षाच्या तुलनेत २०१३-१४ (सुअं) मध्ये करेतर महसूल २९.४ टक्के वाढला आणि त्याचा सन २०१४-१५ साठी एकूण महसुली जमेतील अपेक्षित हिस्सा २३ टक्के आहे. करेतर महसुलात केंद्रीय अनुदानांचा वाटा सर्वाधिक आहे. करेतर महसूल तक्ता ५.४ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ५.४ करेतर महसूल

(₹ कोटी)

वर्ष	व्याजाच्या जमा रकमा	इतर करेतर महसूल	केंद्रीय अनुदाने	एकूण करेतर महसूल
२०१०-११	१,४२२	६,८०३	११,१९६	१९,४२१
२०११-१२	१,३५९	६,८०९	१२,१६६	२०,३३४
२०१२-१३	२,४६५	७,५२०	१४,३२२	२४,३०७
२०१३-१४ (सुअं)	३,१४३	९,६१५	१८,६९१	३१,४४९
२०१४-१५ (अअं)	२,९७४	१०,५३५	२७,९५८	४१,४६७

आधार : वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

तेराव्या वित्त आयोगाच्या शिफारशी

५.८ वित्त आयोगाने केंद्रीय करातील हिश्श्याव्यतिरिक्त राज्यांना काही विशिष्ट कामांकरिता सहाय्यक अनुदाने देण्याची शिफारस केली आहे. यात स्थानिक स्वराज्य संस्था, आधार ओळखपत्र (UID), न्याय प्रक्रिया सुधारणा, जिल्ह्यातील नाविन्यपूर्ण योजना, जिल्हा व राज्य सांख्यिकी प्रणालीत सुधारणा करणे आणि कर्मचारी व निवृत्तीवेतन विषयक माहितीकोष तयार करणे यासाठी सहाय्यक अनुदानांचा समावेश आहे. या सहाय्यक अनुदानांपोटी राज्याला सन २०१३-१४ (सुअं) मध्ये ₹ २,७३२ कोटी इतकी रक्कम प्राप्त झाली असून २०१४-१५ (अअं) मध्ये ₹ ४,४१९ कोटी मिळणे अपेक्षित आहे. सहाय्यक अनुदानांचा तपशील परिशिष्ट ५.६ मध्ये देण्यात आला आहे.

महसुली खर्च

५.९ महसुली खर्च प्रामुख्याने वेतन व मजुरी, निवृत्तीवेतन आणि व्याजप्रदाने यावर केला जातो. ऋणभारात वाढ होत असल्याने व्याज प्रदाने सातत्याने वाढत आहेत, तथापि त्यांचा महसुली खर्चातील हिस्सा सातत्याने घटत आहे. महसुली खर्चाचे घटक तक्ता ५.५ मध्ये दिले आहेत.

५.१० सन २०१४-१५ मध्ये अपेक्षित विकास खर्च एकूण महसुली खर्चाच्या ६६.१ टक्के इतका आहे. विकास खर्चापैकी सुमारे निम्मा खर्च हा शिक्षण, आरोग्य, पाणीपुरवठा, इ. अशा सामाजिक सेवांवर होणे अपेक्षित आहे. विकासेतर खर्चाचा एकूण महसुली खर्चातील हिस्सा ३३.९ टक्के अपेक्षित असून मागील वर्षाच्या तुलनेत तो १३.२ टक्क्यांनी अधिक आहे. महसुली खर्चाचा तपशील परिशिष्ट ५.३ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ५.५ महसुली खर्चाचे घटक

(₹ कोटी)

वर्ष	वेतन व मजुरी	निवृत्ती वेतन	व्याज	इतर	एकूण महसुली खर्च
२०१०-११	४१,७४६ (३९.२)	९,८८६ (९.३)	१५,६४८ (१४.७)	३९,१७९ (३६.८)	१,०६,४५९ (१००.०)
२०११-१२	४५,४६७ (३६.८)	११,६८२ (९.५)	१७,५०५ (१४.२)	४८,९०० (३९.६)	१,२३,५५४ (१००.०)
२०१२-१३	५३,२९५ (३८.४)	१३,४३० (९.७)	१९,०७६ (१३.७)	५२,९३५ (३८.२)	१,३८,७३६ (१००.०)
२०१३-१४ (सुअं)	६०,६८७ (३७.६)	१५,६०८ (९.७)	२१,३७३ (१३.२)	६३,७५९ (३९.५)	१,६१,४२७ (१००.०)
२०१४-१५ (अअं)	६५,९५७ (३५.८)	१७,६३३ (९.६)	२३,८०५ (१२.९)	७७,०२८ (४१.८)	१,८४,४२३ (१००.०)

आधार : वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

टीप : कंसातील आकडे महसुली खर्चाशी टक्केवारी दर्शवितात.

अर्थसहाय्य

५.११ महाराष्ट्र शासन काही विशिष्ट अत्यावश्यक वस्तू व सेवा जनतेला किफायतशीर दराने उपलब्ध होण्याकरिता अर्थसहाय्य पुरवते. सन २०१४-१५ करिता दिलेली प्रमुख अर्थसहाय्ये पुढीलप्रमाणे आहेत :

- कृषि व यंत्रमागासाठी सवलतीच्या दरात वीज पुरवठा करण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य वीज वितरण कंपनी मर्या.यांना भरपाईपोटी ₹ ९,००० कोटी.
- विशाल औद्योगिक प्रकल्पांसह औद्योगिक घटकांसाठी ₹ २,५०० कोटी.
- जेष्ठ नागरिक, विद्यार्थी, स्वातंत्र्य सैनिक, इत्यादीं सारख्या काही प्रवासी वर्गांना दिलेल्या प्रवास खर्चातील सवलतींमुळे होणाऱ्या तोट्याची भरपाई करण्याकरिता महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळास ₹ १,५०८ कोटी.
- अन्नधान्य वितरण व अनुषंगिक योजना जसे अंत्योदय अन्न योजना, अन्नपूर्णा योजना इ. साठी ₹ ७६२ कोटी.

कर वसुली

५.१२ सन २०१२-१३ मध्ये आकारलेला परंतु वसूल न झालेला एकूण कर ₹ ३९,३३५ कोटी होता, जो मागील वर्षाच्या तुलनेत २१ टक्क्यांनी जास्त होता. एकूण आकारलेला परंतु वसूल न झालेल्या करापैकी ४९.१ टक्के रक्कम विवादास्पद होती.

५.१३ विक्री कर / मूल्यवर्धित कर (मोटार स्पिरिट व वंगण यावरील करांसह) व केंद्रीय विक्रीकर यांचा वसूल न झालेल्या करांमध्ये अनुक्रमे ६८.१ टक्के व २६.२ टक्के वाटा आहे. आकारलेला परंतु वसूल न झालेला कर (२०१२-१३) तक्ता ५.६ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ५.६ आकारलेला परंतु वसूल न झालेला कर - २०१२-१३

(₹ कोटी)

तपशील	रक्कम		एकूण
	वादग्रस्त	वादातीत	
विक्रीकर / मूल्यवर्धित कर (मोटार स्पिरीट व वंगण यांवरील करांसह)	१४,५३५	१२,२४०	२६,७७५
केंद्रीय विक्री कर	३,८७७	६,४२२	१०,२९९
व्यवसाय, व्यापार व रोजगारावरील कर	५	७५४	७५९
गौण खनिजे इ.	२३८	१६१	३९९
विद्युत कर	३९२	२२	४१५
इतर	२७१	४१७	६८८
एकूण	**१९,३१८**	**२०,०१७**	**३९,३३५**

आधार : वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

महसुली जमा २०१४-१५

५.१४ डिसेंबर, २०१४ अखेर, एकूण महसुली जमा २०१४-१५ च्या अर्थसंकल्पीय अंदाजाच्या ६३.६ टक्के इतकी होती, तर २०१३-१४(सुअं) मध्ये तत्सम कालावधीत ती ६५.४ टक्के इतकी होती. महसुली जमेचा तपशील तक्ता ५.७ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ५.७ महसुली जमेचा तपशील

(₹ कोटी)

बाब	प्रत्यक्ष जमा		शेकडा बदल	२०१४-१५(अअं) शी टक्केवारी
	२०१३ +	२०१४ +		
अ) कर महसूल (१ + २)	**९०,२३८**	**९६,७४९**	**७.२**	**६९.७**
१) स्वत:चा कर महसूल (१ ते ९)	७८,६११	८३,८९८	६.७	७०.७
१) मूल्यवर्धित कर	४६,०७३	५०,४९८	९.६	७३.१
२) मुंद्राक व नोंदणी शुल्क	१४,०५९	१४,९५०	६.३	७७.०
३) राज्य उत्पादन शुल्क	६,९०४	७,८२२	१३.३	६८.०
४) विजेवरील कर व शुल्क	३,३०६	२,४७३	(-) २५.२	३८.०
५) जमीन महसूल	७५५	८१९	८.५	४३.९
६) वाहनांवरील कर	३,७३३	३,९२५	५.१	७४.८
७) उत्पन्न व खर्चावरील इतर कर	१,५४४	१,५४०	(-) ०.३	७२.०
८) माल व उतारुंवरील कर	१,०८८	२०७	(-) ८१.०	१८.९
९) वस्तू व सेवा यांवरील इतर कर व शुल्क	१,१४९	१,६६४	४४.८	९४.०
२) केंद्रीय करांतील हिस्सा	११,६२७	१२,८५१	१०.५	६३.६
ब) करेतर महसूल (१ + २)	**१३,३८१**	**१७,९४४**	**३४.१**	**४३.३**
१) करेतर महसूल	६,०३६	७,३४७	२१.७	५४.४
२) केंद्रीय अनुदाने	७,३४५	१०,५९७	४४.३	३७.९
एकूण (अ+ब)	**१,०३,६१९**	**१,१४,६९३**	**१०.७**	**६३.६**

आधार : महालेखापाल यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र + डिसेंबरअखेर

महसुली खर्च २०१४-१५

५.१५ डिसेंबर, २०१४ अखेर राज्याचा एकूण महसुली खर्च ₹ १,०८,८२६ कोटी २०१४-१५ (अअं) च्या ५९ टक्के असून त्यापैकी, योजनांतर्गत खर्च ₹ १३,१९९ कोटी (२०१४-१५(अअं) च्या ३०.६ टक्के) होता. विकास खर्च आणि सामाजिक सेवांवर झालेला खर्च अनुक्रमे ₹ ७०,२०९ कोटी (२०१४-१५(अअं) च्या ५७.६ टक्के) आणि ₹ ४६, ६८९ कोटी (२०१४-१५ (अअं) च्या ६०.५ टक्के) होता.

खर्चाचे आर्थिक वर्गीकरण

५.१६ भारत सरकारच्या केंद्रीय सांख्यिकी कार्यालयाने दिलेल्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार राज्याच्या अर्थसंकल्पीय खर्चाचे आर्थिक बाबींनुसार वर्गीकरण केले जाते. अर्थसंकल्पीय खर्च २०१४-१५ च्या आर्थिक वर्गीकरणांनुसार उपभोग्य बाबी व स्थूल भांडवल निर्मितीवरील अपेक्षित खर्च अनुक्रमे ₹ ६०,३५४ कोटी व ₹ १९,४५७ कोटी असून तो मागील वर्षाच्या तुलनेत अनुक्रमे २०.६ टक्के व ४७.५ टक्के जास्त आहे. उपभोग्य बाबी व भांडवल निर्मितीवरील खर्चाचा तपशील परिशिष्ट ५.५ मध्ये दिला आहे.

भांडवली जमा आणि भांडवली खर्च

५.१७ भांडवली जमेचा प्रमुख स्रोत 'ऋण' (कर्जे व इतर दायित्वे) हा आहे. सन २०१४-१५ च्या अर्थ संकल्पीय अंदाजानुसार, एकूण भांडवली जमा ₹ ४३,७९३ कोटी असून त्यातील ₹ ३१,०४८ कोटी अंतर्गत ऋणाचा सर्वात मोठा वाटा असेल.

५.१८ सन २०१४-१५ मध्ये भांडवली खर्च हा ₹ ३९,६३३ कोटी अपेक्षित असून तो एकूण खर्चाच्या १७.७ टक्के आहे. भांडवली खर्चामध्ये महसुली लेख्याबाहेरील भांडवली खर्च, राज्य शासनाने दिलेली कर्जे व आगाऊ रकमा आणि देशांतर्गत ऋणाची परतफेड यांचा समावेश होतो. सन २०१४-१५ मध्ये भांडवली खर्चामध्ये महसुली लेख्याबाहेरील भांडवली खर्चाचा (₹ २६,९१५ कोटी) मोठा हिस्सा असून एकूण खर्चामधील भांडवली खर्चाचे प्रमाण ६७.९ टक्के अपेक्षित आहे.भांडवली जमा व भांडवली खर्च तक्ता ५.८ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता ५.८ भांडवली जमा व भांडवली खर्च

(₹ कोटी)

वर्ष	भांडवली जमा		भांडवली खर्च		
	एकूण	त्यापैकी अंतर्गत ऋण	एकूण	त्यापैकी	
				महसुली खर्चाबाहेरील	देशांतर्गत ऋणाची परतफेड
२०१०-११	२३,७३९	१९,९२०	२४,५४६	१७,९६३	५,६२४
२०११-१२	२८,३३६	२४,१४६	२५,६७४	१७,८८०	६,९५८
२०१२-१३	२१,८४२	२१,३६६	२६,७३३	१७,३९८	७,९१९
२०१३-१४ (सुअं)	३८,८६६	२७,७८८	३५,७६१	२२,६०४	११,३३८
२०१४-१५ (अअं)	४३,७९३	३१,०४८	३९,६३३	२६,९१५	११,७३५

आधार : वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

तुटीचा कल

५.१९ राज्य शासनाने २००५ मध्ये राजकोषीय उत्तरदायित्व व अर्थसंकल्पीय व्यवस्थापन अधिनियम पारित केल्यानंतर महसुली तुटीची राज्य उत्पन्नाशी असलेली टक्केवारी बरीच कमी राहिली आहे. राजकोषीय उत्तरदायित्व व अर्थसंकल्पीय व्यवस्थापन अधिनियमानुसार सन २०१४-१५ मध्ये वित्तीय तूट तीन टक्क्यांपेक्षा कमी अपेक्षित आहे. तेराव्या वित्त आयोगाने २००९-१० ते २०१४-१५ या कालावधीकरिता राज्यांना 'एकत्रित वित्तीय सुधारणा' अंतर्गत घालून दिलेल्या मर्यादा तक्ता ५.९ मध्ये देण्यात आल्या आहेत.

तक्ता ५.९ राज्यांसाठी एकत्रित वित्तीय सुधारणा अंतर्गत घालून दिलेल्या मर्यादा

(स्थूल राज्य उत्पन्नाशी टक्केवारी)

वर्ष	मर्यादा	
	राजकोषिय तूट	ऋणस्थिती
२००९-१०	२.८	२७.१
२०१०-११	२.६	२६.६
२०११-१२	२.५	२६.१
२०१२-१३	२.५	२५.५
२०१३-१४	२.४	२४.८
२०१४-१५	२.४	२४.३

आधार - १३ वा वित्त आयोग, भारत सरकार

आलेख ५.२ : एकत्रित वित्तीय सुधारणेकडे मार्गाच्या सापेक्ष राज्याची प्रगती

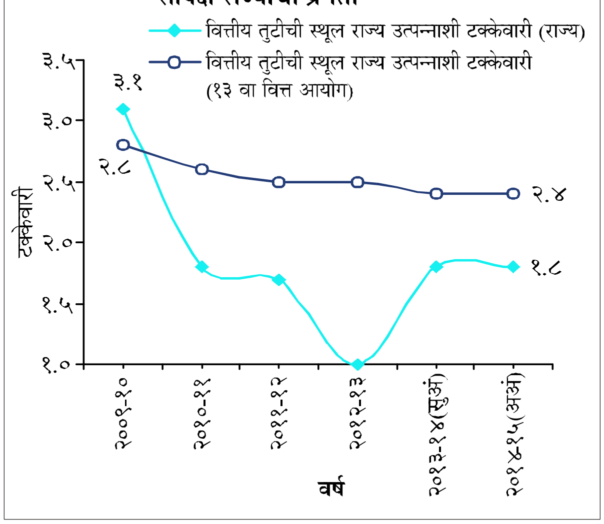

ऋणस्थिती

५.२० राज्याच्या दायित्वामध्ये (ऋणभार) परतावा न केलेले संचित कर्ज व इतर दायित्वे यांचा समावेश होतो. सन २००९-१० च्या अखेरीस असलेल्या ₹ १,८१,४४७ कोटी इतक्या ऋणभारात प्रति वर्षी सरासरी १०.६ टक्के दराने वाढ होऊन सन २०१४-१५ मध्ये तो ₹ ३,००,४७७ कोटी अपेक्षित आहे व त्याचे स्थूल राज्य उत्पन्नाशी प्रमाण १७.८ टक्के असून ते तेराव्या वित्त आयोगाने घालून दिलेल्या मर्यादेत (२४.३ टक्के) आहे. कर्जाचे सरासरी मूल्य सन २०१४-१५ मध्ये ८.८ टक्के राहणे अपेक्षित आहे. ऋणभार व व्याज प्रदाने तक्ता ५.१० मध्ये दिली आहेत.

५.२१ राज्याच्या ऋणभारामध्ये खुल्या बाजारातील कर्जे व राष्ट्रीय अल्पबचत निधीचे रोखे यांचा वाटा सुमारे ७५ टक्के आहे. राज्याचे देशांतर्गत ऋण ₹ २,२८,८८१ कोटी (ऋणभाराच्या ७६.२ टक्के) असून, त्यापैकी खुल्या बाजारातील कर्जे ₹ १,४७,५८३ कोटी आहेत. सन २०१४-१५च्या अर्थसंकल्पीय अंदाजानुसार एकूण देशांतर्गत ऋण ₹ ३१,०४८ कोटी असून त्यापैकी ₹ २५,०८३ कोटी इतके कर्ज खुल्या बाजारातून घेणे अपेक्षित आहे. या देशांतर्गत ऋणापैकी ₹ १०,९८६ कोटी इतकी रक्कम कर्जांच्या परतफेडीकरिता वापरण्यात येईल.

तक्ता ५.१० ऋणभार व व्याज प्रदाने

(₹ कोटी)

वर्ष	ऋणभार	व्याजाची परतफेड	कर्जाचे सरासरी मूल्य $
२०१०-११	२,०३,०९७	१५,६४८	८.६
२०११-१२	२,२५,९७६	१७,५०५	८.६
२०१२-१३	२,४६,६९२	१९,०७६	८.४
२०१३-१४ (सुअं)	२,७१,८४५	२१,३७३	८.७
२०१४-१५ (अअं)	३,००,४७७	२३,८०५	८.८

आधार : वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

$ कर्जाचे सरासरी मूल्य हे त्या वर्षातील व्याज प्रदानाचे त्याअगोदरच्या वर्षातील एकूण ऋणभाराशी असणारे शेकडा प्रमाण होय.

आलेख ५.३ : तुटीचा कल

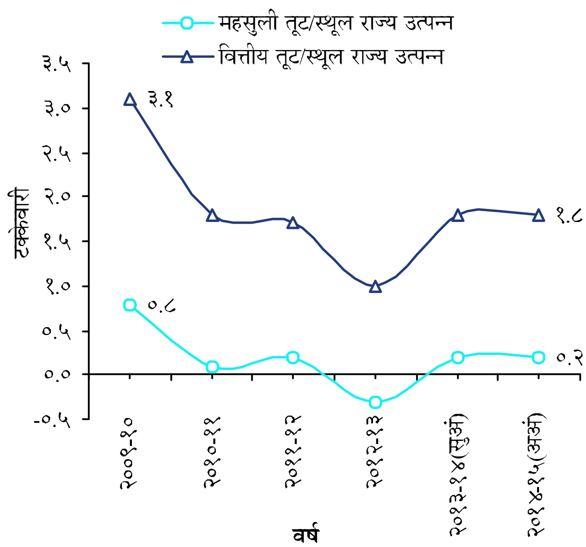

आलेख ५.४ : ऋणभार

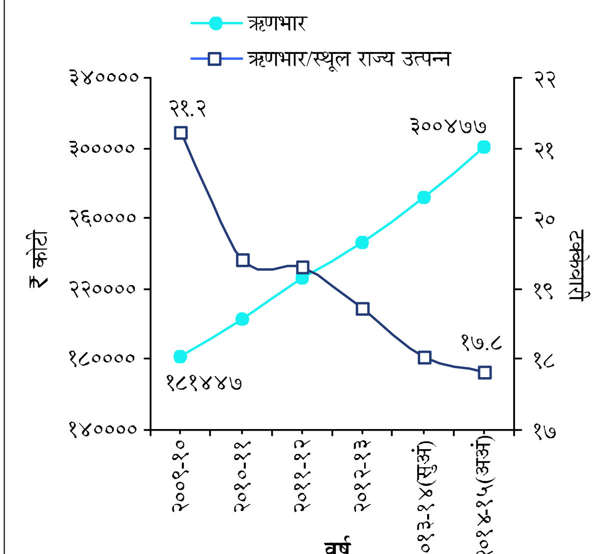

राज्य योजनेची प्रगती

५.२२ बाराव्या पंचवार्षिक योजनेचा मंजूर नियतव्यय ₹ २,७५,००० कोटी असून अकराव्या पंचवार्षिक योजनेपेक्षा ७०.७ टक्क्यांनी अधिक आहे. वार्षिक योजना - नियतव्यय व खर्च तक्ता ५.११ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ५.११ वार्षिक योजना - नियतव्यय व खर्च

(₹ कोटी)

सन	नियतव्यय	खर्च	खर्चाची नियतव्ययाशी टक्केवारी
२०१०-११	३७,९१६	३२,५७७	८५.९
२०११-१२	४२,०००	३७,७०८	८९.८
२०१२-१३	४५,०००	३५,८६७	७९.७
२०१३-१४	४९,०००	४८,०६१$	९८.१

आधार : नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन $ अपेक्षित

वार्षिक योजना २०१४-१५

५.२३ वार्षिक योजना २०१४-१५ साठी ₹ ५१,२२३ कोटी नियतव्यय निश्चित करण्यात आला असून त्यापैकी सर्वसाधारण जिल्हा योजनेसाठी ₹ ५,९०२ कोटी नियतव्यय आहे. एकूण नियतव्ययापैकी अनुसूचित जाती उपयोजनेसाठी ₹ ६,०४४ कोटी तर आदिवासी उपयोजनेसाठी ₹ ४,२१५ कोटी नियतव्यय आहे. एकूण नियतव्ययापैकी सर्वाधिक ₹ २२,२०९ कोटी नियतव्यय सामाजिक व सामूहिक सेवा या क्षेत्रासाठी तर त्या खालोखाल ₹ ९,०२२ कोटी पाटबंधारे आणि पूरनियंत्रण क्षेत्रासाठी मंजूर करण्यात आला. क्षेत्रनिहाय पंचवार्षिक व वार्षिक योजना तक्ता ५.१२ मध्ये दिल्या आहेत.

तक्ता ५.१२ क्षेत्रनिहाय पंचवार्षिक व वार्षिक योजना

(₹ कोटी)

क्षेत्रे	बारावी पंचवार्षिक योजना		वार्षिक योजना २०१२-१३ प्रत्यक्ष खर्च	वार्षिक योजना २०१३-१४		वार्षिक योजना २०१४-१५ नियतव्यय
	नियतव्यय	नियतव्ययातील हिस्सा (टक्के)		नियतव्यय	अपेक्षित खर्च	
कृषि व संलग्न सेवा	२१,९१७	८.०	३,५३१	४,०२५	५,५६१	४,४४०
ग्रामविकास	९,०८९	३.३	१,४९९	१,४६५	१,८४०	१,२५९
विशेष क्षेत्र विकास	१,१४१	०.४	१२४	२१९	३३५	३२९
पाटबंधारे आणि पूरनियंत्रण	४७,९९०	१७.५	६,४५६	९,५४८	९,४९५	९,०२२
ऊर्जा	२०,६९५	७.५	२,३७२	३,३७६	३,३१६	४,०१६
उद्योग व खनिजे	२,१७५	०.८	१९०	४०३	४०४	४१०
परिवहन	३३,८५५	१२.३	४,२५६	५,२९२	५,५०६	५,५३७
विज्ञान, तंत्रज्ञान व पर्यावरण	१६९	०.१	४७४	३४	३५	६२
सर्वसाधारण आर्थिक सेवा	३,३६४	१.२	६४४	७५९	७१९	७२४
सामाजिक व सामुहिक सेवा	१,२२,७७६	४४.६	१५,११४	२१,३१२	१९,१२५	२२,२०९
सर्वसाधारण सेवा	१०,९८९	४.०	१,१९८	२,११२	१,४६८	२,४०७
इतर कार्यक्रम	८४०	०.३	१०	४५६	२५९	८०८
एकूण	**२,७५,०००**	**१००.०**	**३५,८६७**	**४९,०००**	**४८,०६१**	**५१,२२३**

आधार : नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन टिप : आकडे संक्षिप्तात दिल्यामुळे बेरीज जुळणार नाही

५.२४ अर्थसंकल्पित योजनांतर्गत व योजनेतर खर्च (केंद्रीय अनुदानांसह) तक्ता ५.१३ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ५.१३ अर्थसंकल्पित योजनांतर्गत व योजनेतर खर्च (केंद्रीय अनुदानांसह)

(₹ कोटी)

वर्ष	योजनांतर्गत खर्च			योजनेतर खर्च	एकूण खर्च
	महसुली	भांडवली	एकूण		
२०१०-११	१७,१८५	१६,०७१	३३,२५६	९७,७४९	१,३१,००५
२०११-१२	२२,०३५	१५,४७२	३७,५०७	१,११,७२१	१,४९,२२८
२०१२-१३	२४,५६८	१५,७५५	४०,३२३	१,२५,१४६	१,६५,४६९
२०१३-१४ (सुअं)	२९,७८२	२१,३०५	५१,०८७	१,४६,१०१	१,९७,१८८
२०१४-१५ (अअं)	४३,०६९	२४,४६५	६७,५३४	१,५६,५२३	२,२४,०५७

आधार : वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

शासकीय हमी

५.२५ राज्य शासनाने दिलेल्या हमींची अदत्त रक्कम २०१२-१३ अखेरपर्यंत ₹ ९,३८८ कोटी होती. राज्याने सर्वात मोठी ३८.१ टक्के हमी सहकार, पणन व वस्त्रोद्योग विभागास व त्या खालोखाल १४.७ टक्के पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागास,१४.२ टक्के सार्वजनिक बांधकामास, १३.३ टक्के उद्योग, ऊर्जा व कामगार (ऊर्जा) आणि १०.५ टक्के नियोजन विभागास देण्यात आली आहे. सन २०१२-१३ मध्ये शासनाने दिलेल्या हमी तक्ता ५.१४ मध्ये दिल्या आहेत.

आलेख ५.५ : केंद्रीय अनुदानांसह योजनांतर्गत खर्च

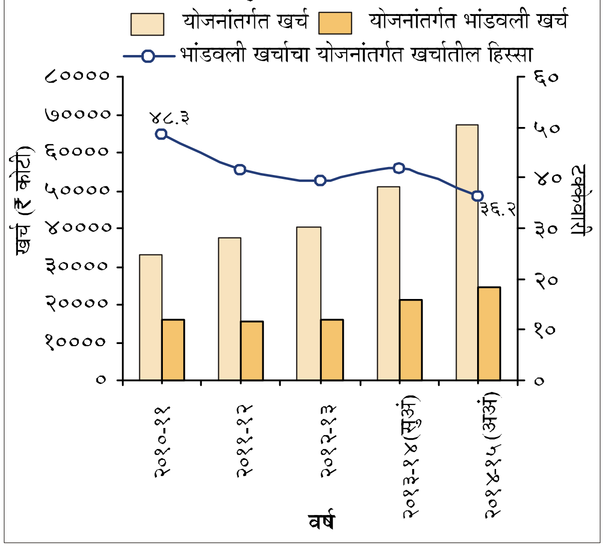

तक्ता ५.१४ सन २०१२-१३ मध्ये शासनाने दिलेल्या हमी

(₹ कोटी)

विभागाचे नाव	वर्षाच्या प्रारंभीची अदत्त रक्कम	जादा दिलेल्या हमी		वर्षात वगळलेल्या रकमा (मागणी केलेल्या रकमां व्यतिरिक्त)	वर्षात आवाहनीत व दिलेल्या रकमा	वर्षाअखेरीस अदत्त असलेल्या रकमा
		वर्षभरात	ठोक हमी देण्यात आल्यामुळे वर्षामध्ये प्राप्त झालेल्या कर्जाच्या रकमा व सुधारित व्याज दरामुळे बदललेल्या रकमा			
कृषि व पदुम	२००.०२	१५०.००	०.१७	२०४.००	०.०२	१४६.००
उद्योग, ऊर्जा व कामगार (उद्योग)	१५.८७	०.००	०.००	१.९३	०.००	१३.९४
सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य	२६७.१५	०.००	५१.६८	२५.६५	०.००	२९३.१८
नगरविकास	२०१.१३	०.००	०.००	०.३०	०.००	२००.८३
उद्योग, ऊर्जा व कामगार (ऊर्जा)	१,६५०.०१	०.००	०.०९	४०१.०६	०.००	१,२४९.०४
जलसंपदा	८३१.१९	०.००	०.००	६७६.१०	०.००	१५५.०९
सार्वजनिक बांधकाम	२०६५.६७	०.००	०.००	७३६.५३	०.००	१,३२९.१४
महसूल व वन	२.१३	०.००	०.००	०.००	०.००	२.१३
आदिवासी विकास	३०.६२	०.००	१.०३	२.२५	०.००	२९.४०
सहकार, पणन व वस्त्रोद्योग	३,६९४.५९	२००.००	१५.७७	३३०.६१	०.००	३५७९.७५
ग्रामविकास व जलसंधारण	१८.०४	०.००	०.००	१७.८६	०.००	०.१८
पाणी पुरवठा व स्वच्छता	१,५०२.१४	०.००	३४.०१	१५८.०५	०.००	१,३७८.१०
अल्पसंख्यांक विकास	२६.६८	०.००	६.००	४.७५	०.००	२७.९३
नियोजन	१,०५१.१५	०.००	०.००	६७.६७	०.००	९८३.४८
एकूण	**११,५५६.३९**	**३५०.००**	**१०८.७५**	**२६२६.७६**	**०.०२**	**९,३८८.१९**

आधार: वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

टिप : आवाहनीत परंतु न दिलेल्या हमी निरंक आहेत.

चौदावा वित्त आयोग

५.२६ चौदाव्या वित्त आयोगाच्या शिफारशीनुसार वाटणीयोग्य कर संकलनातील हिस्सा ३२ टक्क्यांवरुन ४२ टक्क्यांपर्यंत वाढविण्यात आला आहे. राज्यांना वितरणासाठी निश्चित केलेल्या (सेवाकरांव्यतिरिक्त) राज्याच्या हिश्श्यात ५.१९९ टक्क्यांवरुन (तेरावा वित्त आयोग) ५.५२१ टक्के वाढ झाली आहे. राज्याचा सेवा करातील हिस्सा ५.२८१ टक्क्यांवरुन (तेरावा वित्त आयोग) वाढून तो ५.६७४ टक्के झाला आहे.

५.२६.१ चौदाव्या वित्त आयोगाच्या शिफारशीनुसार, सन २०१५-१६ करिता वित्तीय तूट व ऋणभार यांच्या स्थूल राज्य उत्पन्नाशी असलेल्या प्रमाणाच्या राज्यांकरिता असलेल्या मर्यादा अनुक्रमे तीन टक्के व २१.९ टक्के आहेत.

* * * * *

परिशिष्ट ५.१
महाराष्ट्र शासन : दृष्टिक्षेपात अर्थसंकल्प

(₹ कोटी)

	बाब	२००८-०९	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४#	२०१४-१५##
	(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
१.	**महसुली जमा (अ + ब)**	८१,२७१	८६,९१०	१,०५,८६८	१,२१,२८६	१,४२,९४७	१,५८,४१०	१,८०,३२०
	अ) कर महसूल	६०,०४९	६७,३५४	८६,४४७	१,००,९५२	१,१८,६४०	१,२६,९६१	१,३८,८५३
	ब) कराव्यतिरिक्त महसूल	२१,२२२	१९,५५६	१९,४२१	२०,३३४	२४,३०७	३१,४४९	४१,४६७
२.	**महसूली खर्च त्यापैकी**	७५,६९४	९४,९१६	१,०६,४५९	१,२३,५५४	१,३८,७३६	१,६१,४२७	१,८४,४२३
	अ) व्याज प्रदान	१३,०२७	१४,८३८	१५,६४८	१७,५०५	१९,०७६	२१,३७३	२३,८०५
	ब) प्रशासकीय सेवा	६,५६०	८,१७३	९,७९८	१०,८४८	१२,४७२	१४,८९३	१६,६४९
	क) निवृत्ती वेतन आणि संकीर्ण सर्वसाधारण सेवा	५,१९९	६,२२९	८,९५७	१०,५८१	११,६४९	१२,८५८	१४,६७१
३.	**महसुली तूट (२ - १)**	(-)५,५७७	८,००६	५९१	२,२६८	(-)४,२११	३,०१७	४,१०३
४.	**भांडवली जमा त्यापैकी**	१९,०६५	३०,३८३	२३,७३९	२८,३३६	२१,८४२	३८,८६६	४३,७९३
	अ) कर्जाची वसूली	५६०	५१५	६४०	५५९	८६३	८७७	१,०३६
	ब) इतर भांडवली जमा	१८	२५	१७	४५६	०	०	०
	क) कर्जे व इतर दायित्वे	१४,३६३	२६,०१८	१८,३०८	२०,८६३	१३,९३५	२६,६५१	३१,०२२
५.	**भांडवली खर्च**	२४,२७८	२२,८६५	२४,५४६	२५, ६७४	२६,७३३	३५,७६१	३९,६३३
६.	**एकूण जमा (१ + ४)**	१,००,३३६	१,१७,२९३	१,२९,६०७	१,४९,६२३	१,६४,७८९	१,९७,२७६	२,२४,११४
७.	**एकूण खर्च (२ + ५)**	९९,९७२	१,१७,७८१	१,३१,००५	१,४९,२२८	१,६५,४६९	१,९७,१८८	२,२४,०५७
८.	**आकस्मिकता निधीकडे विनियोजन**	०	३५०	८५०	५००	८७५	०	०
९.	**अर्थसंकल्पीय तूट (७ - ६- ८)**	(-)३६४	१३८	५४९	(-)८९४	(-)१९५	(-)८८	(-)५७
१०.	**वित्तिय तूट (९ + ४ क)**	१३,९९९	२६,१५६	१८,८५७	१९,९६९	१३,७४०	२६,५६३	३०,९६५
	स्थूल राज्य उत्पन्नाशी टक्केवारी							
१.	**महसुली जमा (अ + ब)**	१०.८	१०.२	१०.१	१०.४	१०.८	१०.५	१०.७
	अ) कर महसूल	८.०	७.९	८.२	८.६	९.०	८.४	८.२
	ब) कराव्यतिरिक्त महसूल	२.८	२.३	१.९	१.७	१.८	२.१	२.५
२.	**महसूली खर्च त्यापैकी**	१०.०	११.१	१०.१	१०.६	१०.५	१०.७	१०.९
	अ) व्याज प्रदान	१.७	१.७	१.५	१.५	१.४	१.४	१.४
	ब) प्रशासकीय सेवा	०.९	१.०	०.९	०.९	०.९	१.०	१.०
	क) निवृत्ती वेतन आणि संकीर्ण सर्वसाधारण सेवा	०.७	०.७	०.९	०.९	०.९	०.९	०.९
३.	**महसुली तूट (२ - १)**	(-)०.७	०.९	०.१	०.२	(-)०.३	०.२	०.२
४.	**भांडवली जमा त्यापैकी**	२.५	३.६	२.३	२.४	१.७	२.६	२.६
	अ) कर्जाची वसूली	०.१	०.१	०.१	०.०	०.१	०.१	०.१
	ब) इतर भांडवली जमा	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
	क) कर्जे व इतर दायित्वे	१.९	३.०	१.७	१.८	१.१	१.८	१.८
५.	**भांडवली खर्च**	३.२	२.७	२.३	२.२	२.०	२.४	२.३
६.	**एकूण जमा (१ + ४)**	१३.३	१३.७	१२.४	१२.८	१२.५	१३.१	१३.३
७.	**एकूण खर्च (२ + ५)**	१३.३	१३.८	१२.५	१२.८	१२.५	१३.१	१३.३
८.	**आकस्मिकता निधीकडे विनियोजन**	०.०	०.०	०.१	०.०	०.१	०.०	०.०
९.	**अर्थसंकल्पीय तूट (७ - ६- ८)**	०.०	०.०	०.१	(-)०.१	०.०	०.०	०.०
१०.	**वित्तिय तूट (९ + ४ क)**	१.९	३.१	१.८	१.७	१.०	१.८	१.८

आधार - वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

सुधारित अंदाज   ## अर्थसंकल्पीय अंदाज

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्याने काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

परिशिष्ट ५.२
महाराष्ट्र शासन अर्थसंकल्प : महसुली व भांडवली लेख्यांवरील जमेतील कल

(₹ कोटी)

	बाब	२००८-०९	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४#	२०१४-१५##
	(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
(अ)	**एकूण महसुली जमा (१ + २ + ३ + ४)**	**८१,२७१**	**८६,९१०**	**१,०५,८६८**	**१,२१,२८६**	**१,४२,९४७**	**१,५८,४१०**	**१,८०,३२०**
(१)	***राज्याचा स्वत:चा कर महसूल (१ ते ९) -***	**५२,०३१**	**५९,१०६**	**७५,०२८**	**८७,६४८**	**१,०३,४४८**	**१,१०,३७४**	**१,१८,६४०**
	(१) विक्रीकर	३०,६८०	३२,६७६	४२,४८३	५०,५९६	६०,०८०	६३,९२२	६९,०९०
	(२) मुद्रांक व नोंदणी शुल्क	८,२८८	१०,७७४	१३,५१६	१४,४०८	१७,५४८	१८,८५०	१९,४२६
	(३) राज्य उत्पादन शुल्क	४,४३४	५,०५७	५,९६२	८,६०६	९,२९७	१०,५३५	११,५००
	(४) विजेवरील कर व शुल्क	२,३९५	३,२८९	४,७३०	४,८३१	५,८९६	६,१०८	६,५०१
	(५) उत्पन्न व खर्च यावरील इतर कर	१,५६१	१,६१२	१,६८६	१,८३०	१,९६१	१,९४४	२,१३८
	(६) वाहनांवरील कर	२,२२०	२,६८२	३,५३३	४,१३७	५,०२७	४,९००	५,२५०
	(७) विक्रेय वस्तू व सेवा यावरील इतर कर व शुल्क	१,०१५	१,३२५	१,४२३	१,७०२	१,८७४	१,६६२	१,७७०
	(८) माल व उतारुवरील कर	८९२	९७७	६००	५७४	६९१	१,२२५	१,०९८
	(९) जमीन महसूल	५४६	७१४	१,०९५	९६४	१,०७४	१,२२८	१,८६७
(२)	***कराव्यतिरिक्त महसूल (१ + २) -***	**९,७९०**	**८,३५३**	**८,२२५**	**८,१६८**	**९,९८५**	**१२,७५८**	**१३,५०९**
	(१) व्याजाच्या जमा रकमा	१,०१७	१,३४२	१,४२२	१,३५९	२,४६५	३,१४३	२,९७४
	(२) इतर करांव्यतिरिक्त महसूल	८,७७३	७,०११	६,८०३	६,८०९	७,५२०	९,६१५	१०,५३५
(३)	***केंद्रिय करांतील हिस्सा (१ ते ६) -***	**८,०१८**	**८,२४८**	**११,४१९**	**१३,३०४**	**१५,१९२**	**१६,५८७**	**२०,२१३**
	(१) निगम करांव्यतिरिक्त इतर उत्पन्नावरील कर	१,६५१	१,८९१	२,३५९	२,६६०	३,२६७	३,७८०	४,७९८
	(२) निगम कर	२,६२९	३,३९४	४,४६३	५,२३६	५,४५७	५,५६४	६,७३६
	(३) संपत्ती कर	२	८	९	२०	९	१६	१६
	(४) जकात	१,५३३	१,१५४	१,९९७	२,३०७	२,५२५	२,७०३	३,११६
	(५) केंद्रिय उत्पादन शुल्क	१,३३७	९३०	१,४५२	१,४९३	१,७१६	१,८१८	२,०१२
	(६) सेवा कर	८६६	८७१	१,१३९	१,५८८	२,२१८	२,७०६	३,५३५
(४)	***केंद्र शासनाकडून सहायक अनुदाने***	**११,४३२**	**११,२०३**	**११,१९६**	**१२,१६६**	**१४,३२२**	**१८,६९१**	**२७,९५८**
(ब)	**एकूण भांडवली जमा (१ + २ + ३ + ४)**	**१९,०६५**	**३०,३८३**	**२३,७३९**	**२८,३३६**	**२१,८४२**	**३८,८६६**	**४३,७९३**
(१)	***सरकारी ऋण लेख्यांकडून जमा (अ + ब) -***	**२१,६१२**	**२१,५६४**	**२०,७४०**	**२४,४५३**	**२२,११७**	**३०,५१०**	**३३,७७१**
	(अ) राज्य शासनाचे देशांतर्गत ऋण	२१,२२७	२०,८१२	१९,९२०	२४,१४६	२१,३६६	२७,७८८	३१,०४८
	(ब) केंद्र सरकारकडून कर्जे व आगाऊ रकमा	३८५	७५२	८२०	३०६	७५१	२,७२२	२,७२३
(२)	***राज्य शासनाकडून कर्जे व आगाऊ रकमा (वसुली)***	**५६०**	**५१५**	**६४०**	**५५९**	**८६३**	**८७७**	**१,०३६**
(३)	***इतर भांडवली जमा (निव्वळ) ‡***	**७५**	**२४**	**९**	**४६७**	**(-)१०**	**०**	**०**
(४)	***लोक लेखा (निव्वळ) (अ + ब + क + ड)***	**(-)३,१८२**	**८,२८०**	**२,३५०**	**२,८५८**	**(-)१,१२८**	**७,४७९**	**८,९८७**
	(अ) अल्पबचत, भविष्य निर्वाह निधी इ. (निव्वळ)	८०४	१,७९०	२,०२२	२,२६०	२,१८८	२,४७३	२,६३०
	(ब) राखीव निधी (निव्वळ) (१ + २)	१९०	(-)३५१	(-)१२६	(-)४००	३८	(-)६१५	(-) ६९८
	(१) व्याजी	४४	५१	१०६	११४	(-)१४१	(-)३५९	(-) ४६६
	(२) बिनव्याजी	१४६	(-)४०२	(-)२३२	(-)५१३	१७९	(-)२५६	(-) २३२
	(क) नागरी ठेवी (निव्वळ) (१ + २)	१,२४०	३,५०२	६,२५९	४,५३२	६,४४२	६,२७५	६,११०
	(१) व्याजी	७६८	१,८९९	३,९४६	३,७३७	४,२६४	४,०६३	४,६६५
	(२) बिनव्याजी	४७२	१,६०३	२,३१३	७९४	२,१७८	२,२१२	१,४४५
	(ड) इतर	(-)५,४१६	३,३३९	(-)५,८०५	(-)३,५३४	(-)९,७९५	(-)६५४	९४४
	एकूण जमा (अ + ब)	**१,००,३३६**	**१,१७,२९३**	**१,२९,६०७**	**१,४९,६२३**	**१,६४,७८९**	**१,९७,२७६**	**२,२४,११४**

आधार - वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

‡ यात आंतरराज्यीय तडजोड (निव्वळ), आकस्मिकता निधीमध्ये केलेले विनियोजन (निव्वळ) आणि आकस्मिकता निधी (निव्वळ) यांचा समावेश आहे.

सुधारित अंदाज ## अर्थसंकल्पीय अंदाज

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्याने काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

परिशिष्ट ५.३
महाराष्ट्र शासन अर्थसंकल्प : महसुली व भांडवली लेख्यांवरील खर्चातील कल

(₹ कोटी)

	बाब	२००८-०९	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४#	२०१४-१५##
	(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
(अ)	**महसूली खर्च (१ + २)**	**७५,६९४**	**९४,९१६**	**१,०६,४५९**	**१,२३,५५४**	**१,३८,७३६**	**१,६१,४२७**	**१,८४,४२३**
(१)	**विकास खर्च (अ + ब + क)**	**४९,१०९**	**६२,८४५**	**६८,७५५**	**८०,७०१**	**९१,०७०**	**१,०६,२५६**	**१,२१,९५५**
	(अ) सामाजिक सेवा (१ ते ८)	**३१,०५२**	**४१,००५**	**४८,२८२**	**५४,८१२**	**६२,०३९**	**७४,०४८**	**७७,१८४**
	(१) शिक्षण, क्रिडा, कला व संस्कृती	१६,४४७	२२,२०८	२६,९४४	२९,८७९	३३,८५७	३९,०६१	४१,२८०
	(२) आरोग्य व कुटुंब कल्याण	३,१०५	३,६९६	४,४७४	५,००२	५,९३६	७,०८१	९,६४३
	(३) पाणीपुरवठा, स्वच्छता, गृहनिर्माण व नगरविकास	४,४६०	६,९३९	६,५०९	७,४३८	७,११४	८,३५६	८,५९०
	(४) माहिती व ध्वनी प्रसारण	३१	४०	४७	४७	५७	७२	८४
	(५) अ.जा., अ.ज. व इ.मा.व. यांचे कल्याण	३,२००	४,१४५	४,५१८	५,११७	६,४१७	८,३२२	९,४७१
	(६) कामगार व कामगार कल्याण	५२८	५९९	६४६	७२१	७३०	८३९	१,०५७
	(७) समाज कल्याण व पोषण आहार	३,२३७	३,३२५	५,०७६	६,५४१	७,८५४	१०,२०२	६,९१३
	(८) इतर	४४	५३	६८	६८	७४	११५	१४६
	(ब) आर्थिक सेवा (१ ते ९)	**१६,८१३**	**२०,३७२**	**१९,२८५**	**२४,८६९**	**२७,५५१**	**२९,९०३**	**४२,६४९**
	(१) कृषि व संलग्न सेवा	६,४०३	६,४६०	५,६३६	६,१४५	७,२१८	८,३०६	८,६०४
	(२) ग्राम विकास	१,९८०	२,४९३	२,२४३	२,५२४	४,३९९	३,५२२	१२,४३६
	(३) विशेष क्षेत्र कार्यक्रम	३१	२८	५९	४४	४८	३६	४५
	(४) पाटबंधारे व पूर नियंत्रण	१,९३९	२,३४०	२,५२२	२,७०१	२,५७४	२,९४१	२,६००
	(५) ऊर्जा	२,८०८	४,१३८	३,६१९	५,५२७	५,४७१	५,७६५	९,४१७
	(६) उद्योग व खनिजे	६८२	९९८	८७०	२,५४६	२,६००	२,६५२	३,००८
	(७) वाहतूक आणि दळणवळण	२,६९१	३,२२७	३,४१८	४,१९९	४,२१६	५,१६२	५,२६९
	(८) विज्ञान, तंत्रज्ञान व पर्यावरण	४२	७२	६१	६७	७२	७९	८१
	(९) सर्वसाधारण आर्थिक सेवा	२३७	६१६	८५६	१,११६	९५३	१,४४०	१,१८९
	(क) स्थानिक संस्था आणि पंचायत राज्य संस्था यांना सहायक अनुदाने व अंशदाने	**१,२४४**	**१,४६८**	**१,१८८**	**१,०२०**	**१,४८१**	**२,३०५**	**२,१२१**
(२)	**विकासेतर खर्च (अ + ब)**	**२६,५८५**	**३२,०७१**	**३७,७०४**	**४२,८५३**	**४७,६६६**	**५५,१७१**	**६२,४६९**
	(अ) सर्वसाधारण सेवा (१ ते ५)	**१३,६८६**	**१७,१२९**	**२१,१५५**	**२४,३४०**	**२७,३४६**	**३२,२०६**	**३६,७७४**
	(१) राज्यांची अंगे	६४१	१,१४९	१,०८८	१,२४९	१,२६६	१,७४२	२,५०९
	(२) करवसुली खर्च	१,१९४	१,४८६	१,२२१	१,५७०	१,८५३	२,५१०	२,७२७
	(३) प्रशासकीय सेवा	६,५६०	८,१७३	९,७९८	१०,८४८	१२,४७२	१४,८९३	१६,६४९
	(४) निवृत्ती वेतन आणि संकीर्ण सर्वसाधारण सेवा	५,१९९	६,२२९	८,९५६	१०,५८१	११,६४९	१२,८५८	१४,६७१
	(५) राखीव निधीकडे हस्तांतरण	९२	९२	९२	९२	१०६	२०४	२१८
	(ब) ऋण सेवा	१२,८९९	१४,९४२	१६,५४९	१८,५१३	२०,३२०	२२,९६५	२५,६९५
(ब)	**भांडवली खर्च (१ + २)**	**२४,२७८**	**२२,८६५**	**२४,५४६**	**२५,६७४**	**२६,७३३**	**३५,७६१**	**३९,६३३**
(१)	**विकास खर्च (अ + ब)**	**२०,१५४**	**१८,६९०**	**१८,९२२**	**१८,७१६**	**१८,८१४**	**२४,४२३**	**२७,८९८**
	(अ) महसुली लेख्याबाहेरील भांडवली खर्च	१८,८७३	१७,४२९	१७,९६३	१७,८८०	१७,३९८	२२,६०४	२६,९१५
	(ब) राज्य शासनाने दिलेली कर्जे व आगाऊ रकमा	१,२८१	१,२६१	९५९	८३६	१,४१६	१,८१८	९८३
(२)	**विकासेतर खर्च (अ + ब + क) (सरकारी ऋणाची परतफेड)**	**४,१२४**	**४,१७५**	**५,६२४**	**६,९५८**	**७,९१९**	**११,३३८**	**११,७३५**
	(अ) राज्य शासनाचे देशांतर्गत ऋण	३,७०४	३,३९८	४,२९१	५,८३८	६,३५१	१०,६०५	१०,९८६
	(ब) केंद्र शासनाकडून घेतलेली कर्जे व आगाऊ रकमा	४२०	४२७	४८३	६२०	६९३	७३३	७४९
	(क)आकस्मिकता निधीकडे विनियोजन	०	३५०	८५०	५००	८७५	०	०
	एकूण खर्च (अ + ब)	**९९,९७२**	**१,१७,७८१**	**१,३१,००५**	**१,४९,२२८**	**१,६५,४६९**	**१,९७,१८८**	**२,२४,०५७**

आधार - वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

सुधारित अंदाज ## अर्थसंकल्पीय अंदाज

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्याने काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

परिशिष्ट ५.४
वर्षभरातील कर्जे व इतर दायित्वे

(₹ कोटी)

	बाब	२००८-०९	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४#	२०१४-१५##
	(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
(एक)	**ऋण प्राप्ती (१ + २ + ३) (व्याजी)**	**१९,१०४**	**२१,४७९**	**२२,०४०**	**२४,१०६**	**२१,३८३**	**२५,३४९**	**२८,८६४**
	१) राज्य शासनाचे देशांतर्गत ऋण (निव्वळ)	१७,५२३	१७,४१४	१५,६२९	१८,३०८	१५,०१५	१७,१८३	२०,०६२
	२) केंद्र शासनाकडून कर्जे व आगाऊ रकमा (निव्वळ)	(-)३५	३२५	३३७	(-)३१४	५८	१,९९०	१,९७३
	३) व्याजी गटबंधने (अ + ब + क)	१,६१६	३,७४०	६,०७४	६,११२	६,३११	६,१७६	६,८२९
	अ) भविष्य निर्वाह निधी (निव्वळ)	८०४	१,७९०	२,०२२	२,२६०	२,१८८	२,४७३	२,६३०
	ब) राखीव निधी (निव्वळ)	४४	५१	१०६	११४	(-)१४१	(-)३५९	(-)४६६
	क) नागरी ठेवी (निव्वळ)	७६८	१,८९९	३,९४६	३,७३७	४,२६४	४,०६३	४,६६५
(दोन)	**ऋण प्राप्ती (१ + २) (बिनव्याजी)**	**(-)४,७४१**	**४,५३९**	**(-)३,७३२**	**(-)३,२४२**	**(-)७,४४८**	**१,३०२**	**२,१५८**
	१) लोकलेख्यातील निव्वळ जमा @	(-)४,७९८	४,५४०	(-)३,७२४	(-)३,२५४	(-)७,४३८	१,३०२	२,१५८
	२) इतर भांडवली जमा (निव्वळ)$	५७	(-)१	(-)८	११	(-)१०	०	०
	एकूण कर्जे व इतर दायित्वे (एक + दोन)	**१४,३६३**	**२६,०१८**	**१८,३०८**	**२०,८६३**	**१३,९३५**	**२६,६५१**	**३१,०२२**

आधार - वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

@ लोकलेख्याच्या निव्वळ प्राप्तीमध्ये राखीव निधी, ठेवी, निलंबन व संकीर्ण आणि वित्त प्रेषणे लेखा यांचा अंतर्भाव आहे.

$ यामध्ये आंतरराज्यीय तडजोड (निव्वळ), आकस्मिकता निधीमध्ये केलेले विनियोजन (निव्वळ) आणि आकस्मिकता निधी (निव्वळ) यांचा समावेश आहे.

सुधारित अंदाज ## अर्थसंकल्पीय अंदाज

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्याने काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

परिशिष्ट ५.५
शासनाच्या उपभोग्य बाबींवरील अंतिम खर्च व भांडवल निर्मितीवरील खर्च

(₹ कोटी)

खर्च	२००८-०९	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४#	२०१४-१५##
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
अ. उपभोग्य बाबींवरील खर्च							
१ कर्मचाऱ्यांची भरपाई (१.१ +१.२)	१४,७७१	१८,३२२	२३,७८८	२६,३५५	२९,७९१	३५,६२६	३९,५९९
१.१ वेतन आणि मजूरी	१०,२४४	१२,९१५	१४,८९८	१५,७६१	१७,६०७	२१,२९४	२३,४७८
१.२ निवृत्तीवेतन	४,५२७	५,४०७	८,८९०	१०,५९४	१२,१८५	१४,३३२	१६,१२१
२ वस्तू आणि सेवांची निव्वळ खरेदी (२.१ + २.२ -२.३)	७,६०७	९,९९२	११,७३५	१४,०४१	१३,४३७	१४,४०५	२०,७५५
२.१ खरेदी	६,११७	८,६१४	१०,२३१	१२,८७६	११,४५९	११,९९८	१८,६३४
२.२ देखभाल	२,५४५	२,९३८	३,४६५	३,०८८	३,६७८	५,२०७	४,४६४
२.३ वजा विक्री	१,०५५	१,५६०	१,९६१	१,९२३	१,७००	२,८००	२,३४३
एकूण उपभोग्य बाबींवरील खर्च	**२२,३७८**	**२८,३१४**	**३५,५२३**	**४०,३९६**	**४३,२२८**	**५०,०३२**	**६०,३५४**
ब. भांडवल निर्मितीवरील खर्च							
१. इमारती	१,२६९	१,१३९	१,०९२	१,७५८	१,७९१	३,००१	४,०५७
२. रस्ते व पूल	१,७२३	२,९७४	२,३४७	२,७४२	२,८४१	४,२७४	२,४३८
३. इतर भांडवली खर्च	२,२७०	२,४४८	२,८९७	३,४७७	३,८७०	४,७४६	११,९२३
४. दळणवळणाची साधने	८२	६३	१७१	५५	१४४	१८८	१३७
५. यंत्रसामग्री आणि साधनसामग्री	६५०	७०४	४७२	४५४	५४६	९८२	९०१
६. लागवडीखालील मत्ता	४४	८६	०	०	०	०	०
७. पशुधन	०	०	०	०	०	०	०
८. एकूण भांडवल निर्मितीवरील खर्च (१ ते ७)	**६,०३८**	**७,४१४**	**६,९७९**	**८,४८५**	**९,१९३**	**१३,१९१**	**१९,४५५**
९. साठ्यातील बदल	१	(-) ७	(-)२	२	२	२	२
१०. स्थूल भांडवल निर्मितीवरील खर्च (८+९)	**६,०३९**	**७,४०७**	**६,९७७**	**८,४८७**	**९,१९५**	**१३,१९३**	**१९,४५७**

आधार - अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

सुधारित अंदाज ## अर्थसंकल्पिय अंदाज

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्याने काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाही.

परिशिष्ट ५.६
१३ व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशीनुसार प्राप्त झालेली अनुदाने व खर्च

(₹ कोटी)

अ. क्र.	खर्च	२०११-१२		२०१२-१३		२०१३-१४	२०१४-१५
		प्राप्त	खर्च @	प्राप्त	खर्च @	प्राप्त	अपेक्षित
(१)	(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	
१.	पंचायत राज संस्था	९४५.६६	७५९.३९	१,३३८.२०	१,३५८.६४	९६९.४९	१,६३६.१२
२.	नागरी स्वराज्य संस्था	५६०.४९	६१०.०२	६६९.७१	६२०.१७	४१७.७१	९४५.४८
३.	विशेष क्षेत्र मुलभूत अनुदान	७.९०	७.९०	७.९०	७.९०	७.९०	७.८८
४.	विशेष क्षेत्र कार्यात्मक अनुदान	०.००	०.००	७.९०	०.००	०.००	७.८८
५.	राज्य आपत्ती मदत निधी (केंद्रीय हिस्सा)	३४८.६१	५०६.३३	३६६.०५	३५७.३२	३८४.३५	४०३.५६
६.	क्षमता निर्मितीसाठी अनुदान	५.००	०.००	५.००	०.००	०.००	५.००
७.	मुलभूत शिक्षणासाठी अनुदान	१४०.००	१४०.००	१४९.००	१४९.००	१५९.००	१६५.००
८.	वनांसाठी अनुदान	३८.७०	४४.०४	७७.४०	७७.११	७७.४०	७७.४०
९.	एकमेवाव्दीतीय ओळखपत्रासाठी (UID) प्रोत्साहनात्मक अनुदान	०.००	१.२०	०.००	०.००	०.००	६३.४८
१०.	न्याय प्रक्रिया सुधारण्यासाठी अनुदान	५४.२७	३३.१२	२.९८	२५.३०	०.००	१०८.५३
११.	नाविन्यपूर्ण कल्पनांसाठी जिल्हा निधी अनुदान	०.००	०.००	०.००	०.००	१७.५०	७.००
१२.	राज्य व जिल्हा सांख्यिकी प्रणालीत सुधारणा करण्यासाठी अनुदान	७.००	०.००	०.००	०.०२	०.००	७.००
१३.	कर्मचारी व निवृत्ती वेतन विषयक माहितीकोषासाठी अनुदान	०.००	३.६८	०.००	२.४९	०.००	०.००
१४.	जलक्षेत्र	९२.००	७६.४७	९२.००	९.१७	०.००	९२.००
१५.	रस्ते व पूल यांचे परिरक्षण	४७०.००	३११.०१	५०४.००	५४५.४७	५४५.००	५८४.००
१६.	राज्याचा विविध गरजा	२८३.९७	१९४.४१	२३२.००	२५०.७१	५५.७५	३०८.७५
१७.	अर्भक मृत्यू दर	०.००	०.००	१३३.०८	०.००	९८.२७	०.००
	एकूण	**२,९५३.५९**	**२,६८७.५७**	**३,५८५.२२**	**३,४०३.३०**	**२,७३२.३७**	**४,४१९.०८**

आधार - वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

@ संबंधित विभाग

६

संस्थांद्वारे वित्त पुरवठा व भांडवली बाजार

६. संस्थांद्वारे वित्त पुरवठा व भांडवली बाजार

६.१ बँका, बिगर बँकींग वित्तीय संस्था, म्युचुअल फंडस्, विमा कंपन्या, इत्यादि संस्था विविध प्रकारची वित्तीय उत्पादने व सेवा पुरवितात. या संस्था अर्थव्यवस्थेस दीर्घकालीन निधी उपलब्ध करून देणाऱ्या प्रमुख स्रोत आहेत.

आलेख ६.१ : अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या ठेवी व कर्जे

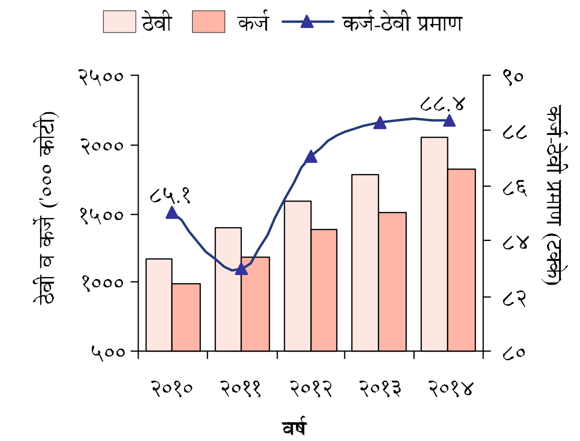

अनुसूचित वाणिज्यिक बँका

६.२ बँकींग व्यवस्थेमध्ये अनुसूचित व बिगर अनुसूचित बँकांचा समावेश आहे. अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांमध्ये भारतीय स्टेट बँक व तिच्या संलग्न बँका, राष्ट्रीयीकृत बँका, खाजगी बँका, प्रादेशिक ग्रामीण बँका व विदेशी बँका यांचा समावेश आहे. अनुसूचित सहकारी बँकांबाबतची माहिती या प्रकाशनातील 'उद्योग व सहकार' या प्रकरणामध्ये दिली आहे. राज्यातील ३१ मार्च, २०१४ रोजी अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या शाखा कार्यालयांपैकी सुमारे ७३ टक्के कार्यालये निम-नागरी व नागरी भागात होती. राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या ठेवी व कर्जे तक्ता ६.१ मध्ये दिले आहेत, तर याबाबतची मालिका परिशिष्ट ६.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ६.१ राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या ठेवी व कर्जे

(३१ मार्च रोजी)

विवरण	२०१३				२०१४				मागील वर्षाच्या तुलनेत एकूणशी शेकडा बदल
	ग्रामीण	निम-नागरी	नागरी	एकूण	ग्रामीण	निम-नागरी	नागरी	एकूण	
शाखा कार्यालयांची संख्या	२,५१९	२,०६६	५,१८९	९,७७४	२,८५५	२,३०७	५,४७८	१०,६४०	८.९
ठेवी (₹'००० कोटी)	४१.१	७०.०	१,६७३.९	१,७८५.०	४८.१	८५.३	१,९१९	२,०५२.४	१५.०
कर्ज (₹'००० कोटी)	३१.५	४१.१	१,५०३.८	१,५७६.४	३९.०	५१.५	१,७२३	१,८१३.५	१५.०
कर्ज-ठेवी प्रमाण (टक्के)	७६.६	५८.७	८९.९	८८.३	८१.१	६०.४	८९.८	८८.४	--

आधार: भारतीय रिझर्व्ह बँक

६.३ मार्च, २०१४ अखेर भारतातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या एकूण शाखा कार्यालयांपैकी सुमारे नऊ टक्के कार्यालये राज्यात कार्यरत होती. भारतातील या बँकांच्या एकूण ठेवी व कर्जे यामध्ये राज्याचा हिस्सा अनुक्रमे सुमारे २६ टक्के व २९ टक्के होता. राज्यातील कर्ज-ठेवी प्रमाण ८८.४ टक्के होते, तर अखिल भारताकरिता हे प्रमाण ७८ टक्के होते.

६.४ मार्च, २०१४ अखेर राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या एकूण ठेवी व कर्जामध्ये भारतीय स्टेट बँक व तिच्या संलग्न बँकांसह राष्ट्रीयीकृत बँकांचा हिस्सा अनुक्रमे सुमारे ६७ टक्के व ६९ टक्के होता. भारतीय स्टेट बँक व तिच्या संलग्न बँका यांचे कर्ज-ठेवी प्रमाण सर्वाधिक म्हणजेच १२९.७ टक्के होते. अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांचे दरडोई ठेवी व दरडोई कर्ज अनुक्रमे ₹ १,७५,१४७ व ₹ १,५४,७१८ होते. अखिल भारतासाठी तत्सम आकडेवारी अनुक्रमे ₹ ६४,८०२ व ₹ ५०,५६४ होती. बँक गटनिहाय राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या ठेवी व कर्जे तक्ता ६.२ मध्ये दिली आहेत.

तक्ता ६.२ बँक गटनिहाय राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या ठेवी व कर्जे

(३१ मार्च रोजी)

बँक गट	२०१३				२०१४			
	शाखा कार्यालयांची संख्या	ठेवी (₹'००० कोटी)	कर्ज (₹'००० कोटी)	कर्ज-ठेवी प्रमाण (टक्के)	बँक कार्यालयांची संख्या	ठेवी (₹'००० कोटी)	कर्ज (₹'००० कोटी)	कर्ज-ठेवी प्रमाण (टक्के)
भारतीय स्टेट बँक व तिच्या संलग्न बँका	१,६९५	२४२.२	२७३.४	११२.९	१,७८०	२५१.६	३२६.३	१२९.७
राष्ट्रीयीकृत बँका	५,९१०	९६६.७	८०८.९	८३.७	६,०५८	१,१२८.७	९१७.६	८१.३
विदेशी बँका	९७	१५१.७	११५.७	७६.३	८७	२०३.४	१२३.८	६०.९
प्रादेशिक ग्रामीण बँका	६५९	६.१	४.२	६८.९	६८०	७.२	५.०	६९.४
खाजगी बँका	१,९११	४१२.२	३८८.७	९४.३	२,०३५	४६१.७	४४०.४	९५.४
एकूण	**१०,२७२**	**१,७७८.९**	**१,५९०.९**	**८९.४**	**१०,६४०**	**२,०५२.६**	**१,८१३.१**	**८८.४**

आधार: भारतीय रिझर्व्ह बँक

६.५ सन २०१३ मध्ये राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या मुदत ठेवी खात्यात जरी घट झाली तरी मुदत ठेवींमध्ये सुमारे १७ टक्के वाढ झाली. चालू व बचत खात्यांच्या संख्येत अनुक्रमे सुमारे १४ टक्के व २३ टक्के वाढ झाली. खाते प्रकारानुसार राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या ठेवी तक्ता ६.३ मध्ये दिल्या आहेत.

तक्ता ६.३ खाते प्रकारानुसार राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या ठेवी

(३१ मार्च रोजी)

खाते प्रकार	२०१२		२०१३	
	खात्यांची संख्या ('०००)	ठेवी (₹'००० कोटी)	खात्यांची संख्या ('०००)	ठेवी (₹'००० कोटी)
चालू	३,७०७	१७५.७	४,२४२	२०५.७
बचत	७४,३९३	२०५.६	९१,८५०	२३३.१
मुदत ठेवी	२२,२६५	१,१४८.५	२१,२३९	१,३४०.१
एकूण	**१,००,३६५**	**१,५२९.८**	**१,१७,३३१**	**१,७७८.९**

आधार: भारतीय रिझर्व्ह बँक

६.६ भारतीय रिझर्व्ह बँकेच्या निकषांनुसार, सर्व अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांनी प्राधान्य क्षेत्रास कर्ज देणे बंधनकारक आहे. राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांनी प्राधान्य क्षेत्रास दिलेल्या एकूण कर्जापैकी सर्वाधिक (४० टक्के) येणे कर्ज 'कृषि व संलग्न कार्ये' क्षेत्राकडे, तर त्याखालोखाल लघु उपक्रमांकडे (३०.८ टक्के) होते. राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांनी प्राधान्य क्षेत्रास दिलेल्या कर्जांपैकी येणे कर्जांची विभागणी तक्ता ६.४ मध्ये दिली आहे.

६.७ राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांकडील एकूण येणे कर्जामध्ये सन २०१३ मध्ये सुमारे १४ टक्के वाढ झाली. एकूण येणे

तक्ता ६.४ राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांनी प्राधान्य क्षेत्रास दिलेल्या कर्जापैकी येणे कर्जांची विभागणी

(मार्चच्या शेवटच्या शुक्रवारी)

प्राधान्य क्षेत्र	२०१३		२०१४*	
	खात्यांची संख्या ('०००)	येणे कर्ज (₹ '००० कोटी)	खात्यांची संख्या ('०००)	येणे कर्ज (₹ '००० कोटी)
कृषि व संलग्न कार्ये	३,५०६	५७.४	४,००१	१७५.०
लघु उपक्रम@@	१,४२०	११६.१	१,५०९	१३४.७
गृहनिर्माण	८३६	८७.०	९१९	८८.१
स्व-सहाय्यता गट $	१११	०.९	२४७	२.४
इतर प्राधान्य क्षेत्रे #	१६५	१४.३	१९६	२०.१
निर्यात कर्ज @	१	१९.४	१	१७.०
एकूण	**६,०३९**	**२९५.१**	**६,८७३**	**४३७.३**

आधार: भारतीय रिझर्व्ह बँक * अस्थायी @ केवळ विदेशी बँकांनाच लागू (लघुउपक्रमांव्यतिरिक्त)

$ सूक्ष्म कर्ज (स्व-सहायता गट/सह दायित्व गट यांची कृषि व संलग्न कार्येकरिताची कर्जे वगळून)

शिक्षण व राज्य पुरस्कृत अजा / अज संघटनांना देण्यात आलेली कर्जे मिळून

@@ मध्यम उद्योगांना देण्यात आलेली कर्जे

कर्जापैकी सुमारे ५६ टक्के कर्ज ही राष्ट्रीयीकृत बँकांकडे (भारतीय स्टेट बँक व तिच्या संलग्न बँका वगळून) होती. राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांकडे येणे कर्ज तक्ता ६.५ मध्ये दिले आहेत.

६.८ मार्च, २०१३ अखेर राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांकडील एकूण येणे कर्जापैकी सर्वाधिक (२९.६ टक्के) येणे कर्ज वस्तुनिर्माण क्षेत्रातील घटकांकडे होते. व्यापारी घटकांकडे येणे कर्ज ११.३ टक्के तर बांधकाम क्षेत्राकडे ते १०.१ टक्के होते. राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांकडील क्षेत्रनिहाय येणे कर्ज तक्ता ६.६ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता ६.५ राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांकडे येणे कर्ज

(३१ मार्च रोजी)

बँक गट	येणे कर्ज (₹ '००० कोटी)		मागील वर्षाच्या तुलनेत शेकडा बदल
	२०१२	२०१३	
भारतीय स्टेट बँक व तिच्या संलग्न बँका	२२०.८	२८२.१	२७.८
राष्ट्रीयीकृत बँका	७१६.७	७९८.६	११.४
विदेशी बँका	८६.९	९७.५	१२.२
प्रादेशिक ग्रामीण बँका	३.१	४.५	४५.२
खाजगी बँका	२३४.५	२५५.३	८.९
एकूण	**१,२६२.०**	**१,४३८.०**	**१३.९**

आधार: भारतीय रिझर्व्ह बँक

वार्षिक कर्ज योजना

६.९ राज्याची वार्षिक कर्ज योजना राज्यस्तरीय बँकर्स समिती तयार करते. बँक ऑफ महाराष्ट्र ही राज्यातील कर्ज योजनेचे संनियंत्रण करणारी निमंत्रक बँक आहे. सन २०१४-१५ साठी राज्याची प्राधान्य क्षेत्रासाठी वार्षिक कर्ज योजना ₹ १.५७ लाख कोटी आहे. सप्टेंबर, २०१४ पर्यंत प्राधान्य क्षेत्रासाठी असलेल्या एकूण योजनेच्या सुमारे ५८ टक्के कर्ज 'ग्रामीण कारागीर, ग्राम व कुटीर उद्योग आणि लघु उद्योग' या क्षेत्रासाठी तर सुमारे ३८ टक्के कर्ज 'कृषि व संलग्न कार्ये' या क्षेत्रासाठी वितरीत करण्यात आले. वार्षिक कर्ज योजनेंतर्गत प्राधान्य क्षेत्रासाठी राज्यात वितरीत केलेले कर्ज तक्ता ६.७ मध्ये तर जिल्हानिहाय वार्षिक कर्ज योजना परिशिष्ट ६.२ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ६.६ राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांकडील क्षेत्रनिहाय येणे कर्ज

(३१ मार्च रोजी)

क्षेत्र	येणे कर्ज (₹ '००० कोटी)		मागील वर्षाच्या तुलनेत शेकडा बदल
	२०१२	२०१३	
कृषि व संलग्न कार्ये	४४.०	६१.३	३९.३
खाण व दगड खाणकाम	१३.७	१६.१	१७.५
वस्तुनिर्माण	३५७.२	४२६.०	१९.३
वीज, वायू व पाणीपुरवठा	४८.८	५९.२	२१.३
बांधकाम	१२२.३	१४४.६	१८.२
परिवहन	५३.८	४६.४	(-)१३.८
व्यावसायिक व इतर सेवा	१०८.९	११८.२	८.५
व्यापार	१३२.३	१६३.१	२३.३
वैयक्तिक कर्जे	१३५.८	१४८.६	९.४
इतर	२४५.२	२५४.४	३.८
एकूण	**१,२६२.०**	**१,४३८.०**	**१३.९**

आधार: भारतीय रिझर्व्ह बँक

तक्ता ६.७ वार्षिक कर्ज योजनेंतर्गत प्राधान्य क्षेत्रासाठी राज्यात वितरीत केलेले कर्ज

(₹'००० कोटी)

प्राधान्य क्षेत्र	२०१३-१४				२०१४-१५			
	लक्ष्य	साध्य	साध्याची लक्ष्याशी टक्केवारी	लाभधारक (लाखात)	लक्ष्य	साध्य +	साध्याची लक्ष्याशी टक्केवारी	लाभधारक + (लाखात)
कृषि व संलग्न कार्ये	५०.१	३९.७	७९.२	२७.७	५७.३	३४.७	६०.६	२६.४
ग्रामीण कारागीर, ग्राम व कुटीर उद्योग आणि लघु उद्योग	२१.६	७४.४	३४४.७	७.६	७७.२	५२.९	६८.५	३.९
इतर क्षेत्रे	२८.३	१६.५	५८.३	१.३	२२.८	३.३	१४.५	०.९
एकूण	**१००.०**	**१३०.६**	**१३०.६**	**३६.६**	**१५७.३**	**९०.९**	**५७.८**	**३१.२**

आधार : बँक ऑफ महाराष्ट्र, राज्यस्तरीय बँकर्स समितीचे निमंत्रक + सप्टेंबर पर्यंत

सूक्ष्म वित्तपुरवठा

६.१० सूक्ष्म वित्तपुरवठा म्हणजे गरीब व अल्प उत्पन्न गटांच्या कुटुंबांना आणि त्यांच्या सूक्ष्म उपक्रमांकरिता ठेवी, कर्ज, प्रदान सेवा, रक्कम हस्तांतरण व विमा या सारख्या विविध वित्तीय सेवा पुरविणे होय. नाबार्ड या संस्थेने सुरू केलेला 'स्व-सहाय्यता गट बँक दुवा कार्यक्रम' हा वित्तीय समावेश व सर्वसमावेशक वाढ यास चालना देणारा महत्त्वाचा कार्यक्रम आहे. हा कार्यक्रम औपचारिक ग्रामीण बँकींग व्यवस्था व अनौपचारिक स्व-सहाय्यता गट यांच्यात होणाऱ्या वित्तीय व्यवहारास चालना देतो. मार्च, २०१४ अखेर राज्यातील स्व-सहाय्यता गटांच्या एकूण बचतीमध्ये, केवळ महिला स्व-सहाय्यता गटांद्वारे झालेल्या बचतींचा हिस्सा सुमारे दोन-तृतीयांश होता. बँकांकडील प्रति स्व-सहाय्यता गट सरासरी थकीत कर्ज ₹ ६४,६०६ होते तर मागील वर्षी ते ₹ ५५,९५३ होते. राज्यातील स्व-सहायता गटांच्या ठेवी, कर्जवाटप व थकीत कर्ज तक्ता ६.८ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता ६.८ राज्यातील स्व-सहायता गटांच्या ठेवी, कर्जवाटप व थकीत कर्ज

(३१ मार्च, २०१४ रोजी)

विवरण	बँक प्रकार	एकूण स्व-सहाय्यता गट		एकूण पैकी			
				स्वर्ण जयंती ग्राम स्वरोजगार योजनांतर्गत स्व-सहाय्यता गट		केवळ महिलांचे स्व-सहाय्यता गट	
		संख्या	रक्कम (₹ कोटी)	संख्या	रक्कम (₹ कोटी)	संख्या	रक्कम (₹ कोटी)
ठेवी	**एकूण**	**६,९२,२७४**	**७४८.०५**	**१,६१,४८९**	**१६३.५६**	**५,१८,३५२**	**५५९.८०**
	सहकारी	३,२६,४५१	३९५.३४	४३,१४०	४०.९६	२,१९,०८१	२८०.३२
	प्रादेशिक ग्रामीण	१,११,२४९	११७.५४	१२,३२३	३२.४८	१,००,६८२	८७.७५
	खाजगी वाणिज्यिक	३०,९१८	३३.१०	१०	०.००	३०,८१६	३२.९७
	सार्वजनिक वाणिज्यिक	२,२३,६५६	२०२.०७	१,०६,०१६	९०.१२	१,६७,७७३	१५८.७६
कर्जवाटप@	**एकूण**	**७२,९०८**	**७१८.१३**	**६,८५४**	**१०८.८५**	**६०,३७४**	**५७१.१३**
	सहकारी	२९,२९०	९६.१६	१,२४२	१२.८६	२१,३७५	६५.७८
	प्रादेशिक ग्रामीण	९,४९१	११२.२२	१,१३३	१४.२४	८,५६७	९०.८७
	खाजगी वाणिज्यिक	१७,८५३	२२०.६९	०.००	०.००	१७,८५२	२२०.६७
	सार्वजनिक वाणिज्यिक	१६,२७४	२८९.०६	४,४७९	८१.७५	१२,५८०	१९३.८१
थकीत कर्ज	**एकूण**	**२,०४,३५५**	**१,३२०.२६**	**६२,५७१**	**४०१.६३**	**१,५२,९९३**	**९१७.५६**
	सहकारी	५७,५२६	१४७.४८	२०,८३०	६८.८९	४२,१६८	९२.६२
	प्रादेशिक ग्रामीण	३७,२४७	२६७.३६	६,०३३	४२.४१	३१,९८७	२३७.३२
	खाजगी वाणिज्यिक	२३,५४६	१९०.९६	२६	०.२४	१७,९८७	१२८.०७
	सार्वजनिक वाणिज्यिक	८६,०३६	७१४.४६	३५,६८२	२९०.०९	६०,८५१	४५९.५५

आधार : नाबार्ड @ वर्ष २०१३-१४ मधील

वित्तीय समावेश

६.११ 'वित्तीय समावेश' ही समाजातील वंचित घटकांना व अल्प उत्पन्न गटांना बचत, कर्ज, प्रदाने व वित्तप्रेषण सुविधा आणि विमा अशा सेवा निश्चीतपणे न्यायरितीने, वेळेत व पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध करुन देणारी प्रक्रिया आहे. प्रधानमंत्री जन-धन योजना देशातील सर्व कुटुंबांना वित्तीय समावेशात आणणारे राष्ट्रीय अभियान असून २८ ऑगस्ट, २०१४ रोजी सुरू करण्यात आले. या योजनेचे प्रत्येक कुटुंबाला किमान शिलकीची मर्यादा नसलेले एक तरी बँक खाते, वित्तीय साक्षरता, कर्ज उपलब्धता, रकमेचे देशांतर्गत सुलभ हस्तांतरण, विमा व निवृत्ती-वेतन सुविधा मिळावी असे उद्दिष्ट आहे. याशिवाय प्रत्येक खातेधारकास ₹ ५,००० पर्यंतची ओव्हरड्राफ्ट सुविधा, ₹ एक लाख इतक्या अपघाती विम्याचे तसेच ₹ ३०,००० इतक्या जीवन विम्याचे सुरक्षा कवच असलेले 'रूपे डेबिट कार्ड' प्राप्त होणार आहे. तसेच थेट लाभ हस्तांतरणासह शासनाकडून प्राप्त होणारे सर्व लाभ लाभधारकांच्या खात्यात जमा करण्यात येणार आहे. जानेवारी, २०१५ अखेर या योजनेखाली राज्यात सुमारे ८७ लाख बँक खाती उघडण्यात आली आहेत.

ग्रामीण पायाभूत सुविधा विकास निधी

६.१२ भारत सरकारने ग्रामीण भागातील पायाभूत सुविधांच्या विकासासाठी अल्प दराने कर्ज पुरवठा करण्यासाठी नाबार्ड या संस्थेत ग्रामीण पायाभूत सुविधा विकास निधीची (ग्रापासुविनि) स्थापना केली आहे. ग्रापासुविनि मध्ये एकूण ३१ कार्यांचा समावेश केला असून त्यांची विभागणी कृषि व संलग्न कार्ये, सामाजिक क्षेत्र आणि ग्रामीण दळणवळण या प्रमुख तीन गटात केली असून ते प्रकल्प मूल्याच्या अनुक्रमे ९५ टक्के, ८५ टक्के व ८० टक्के पर्यंत कर्ज घेण्यास पात्र आहेत. मार्च, २०१४ अखेर ग्रापासुविनि अंतर्गत ₹ ७,९१३ कोटी कर्ज वितरीत करण्यात आले. ग्रामीण पायाभूत सुविधा विकास निधी अंतर्गत राज्यातील मंजूर प्रकल्प व वितरीत झालेले कर्ज तक्ता ६.९ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ६.९ ग्रामीण पायाभूत सुविधा विकास निधी अंतर्गत राज्यातील मंजूर प्रकल्प व वितरीत झालेले कर्ज

(₹ कोटी)

ग्रापासुविनि	मंजूर प्रकल्पांची संख्या	वितरित झालेले कर्ज
१ ते १७ (१९९५ ते २०१२)	२५,९२४	७,४२७
१८ (२०१२-१३)	८२७	३५५
१९ (२०१३-१४)	६४५	१३१
२० (२०१४-१५)	९	०
एकूण	**२७,४०५**	**७,९१३**

आधार : नाबार्ड

संयुक्त भांडवली संस्था

६.१३ संयुक्त भांडवली संस्था विविध संलग्न उद्योग, व्यापार व व्यापाराशी संलग्न उद्योगांना प्रोत्साहन देतात. मार्च, २०१४ अखेर भारतातील एकूण ८,५१,२४९ संयुक्त भांडवली संस्थांपैकी, सुमारे २० टक्के संस्था राज्यात कार्यरत होत्या. भरणा केलेल्या एकूण भांडवलामध्ये या संस्थांचा हिस्सा सुमारे २३ टक्के होता. जानेवारी, २०१५ अखेर राज्यात ₹ ५.३४ लाख कोटी भरणा केलेले भांडवल असलेल्या एकूण २,११,८३९ संयुक्त भांडवली संस्था कार्यरत होत्या. राज्यातील संयुक्त भांडवली संस्थांचे भरणा केलेले भांडवल तक्ता ६.१० मध्ये दिले आहे.

तक्ता ६.१० राज्यातील संयुक्त भांडवली संस्थांचे भरणा केलेले भांडवल

(३१ मार्च रोजी)

विवरण	२०१३				२०१४*			
	महाराष्ट्र		भारत		महाराष्ट्र		भारत	
	संस्थांची संख्या	भरणा केलेले भांडवल (₹'००० कोटी)	संस्थांची संख्या	भरणा केलेले भांडवल (₹'००० कोटी)	संस्थांची संख्या	भरणा केलेले भांडवल (₹'००० कोटी)	संस्थांची संख्या	भरणा केलेले भांडवल (₹'००० कोटी)
खाजगी	१,५५,०८१	१६३.९	७,७५,५१९	६७४.७	१,५७,१०५	१९२.८	७,९१,८३१	७८५.४
सार्वजनिक	१०,८५६	२४२.९	५९,१६५	१,१३७.२	१०,८१९	२९९.३	५९,४१८	१,३३२.८
एकूण	**१,६५,९३७**	**४०६.८**	**८,३४,६८४**	**१,८११.९**	**१,६७,९२४**	**४९२.१**	**८,५१,२४९**	**२,११८.२**

आधार : मिनिस्ट्री ऑफ कॉर्पोरेट अफेअर्स, भारत सरकार * अस्थायी

भांडवली बाजार

६.१४ भांडवली बाजार ही बचतींना परिणामकारक दीर्घकालीन गुंतवणुकीत वळविणारी यंत्रणा आहे. राज्यात मुंबई शेअर बाजार व राष्ट्रीय शेअर बाजार हे प्रमुख शेअर बाजार कार्यरत आहेत. याशिवाय, ओटीसी एक्स्चेंज ऑफ इंडिया, इंटर कनेक्टेड स्टॉक एक्स्चेंज ऑफ इंडिया लिमिटेड, युनायटेड स्टॉक एक्स्चेंज ऑफ इंडिया लिमिटेड, पुणे स्टॉक एक्स्चेंज लिमिटेड व एमसीएक्स् स्टॉक एक्स्चेंज लिमिटेड असे पाच शेअर बाजार कार्यरत आहेत.

प्राथमिक बाजार

६.१५ सन २०१३-१४ मध्ये राज्यात १६ समभागांद्वारे (११ सार्वजनिक व पाच हक्क समभाग) ₹ ४,५६० कोटींची तर मागील वर्षी २३ समभागांद्वारे (१६ सार्वजनिक व सात हक्क समभाग) ₹ ३,६८३ कोटींची रक्कम उभारण्यात आली. सन २०१४-१५ मध्ये जानेवारीपर्यंत राज्यात १७ समभागांद्वारे (१३ सार्वजनिक व चार हक्क समभाग) ₹ ३,६७७ कोटींची रक्कम उभारण्यात आली.

दुय्यम बाजार

६.१६ राष्ट्रीय शेअर बाजार व मुंबई शेअर बाजारात सन २०१३-१४ मध्ये उलाढाल झालेल्या एकूण समभागांचे भांडवली मूल्य अनुक्रमे ₹ ७२,७७,७२० कोटी व ₹ ७४,१५,२९६ कोटी इतके होते. सन २०१२-१३ मध्ये तत्सम आकडेवारी अनुक्रमे ₹ ६२,३९,०३५ कोटी व ₹ ६३,८७,८८७ कोटी होती. राष्ट्रीय व मुंबई शेअर बाजाराची उलाढाल तक्ता ६.११ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ६.११ शेअर बाजारातील उलाढाल

(₹ '००० कोटी)

शेअर बाजार	२०१३-१४	२०१४-१५+
राष्ट्रीय	२,८०८.५	३,५३९.०
मुंबई	५२१.७	६९६.८

आधार : सेबी + जानेवारी पर्यंत

म्युच्युअल फंड

६.१७ अनेक गुंतवणुकदारांना त्यांची संसाधने एकत्रित करून समभाग, वस्तू व इतर रोखे खरेदीस सहाय्य करणारे म्युच्युअल फंड हे गुंतवणुकीचे साधन आहे. सन २०१३-१४ मध्ये म्युच्युअल फंडाद्वारे उलाढाल झालेल्या एकूण रकमेत ३४.४ टक्के वाढ झाली. म्युच्युअल फंडाद्वारे झालेली उलाढाल तक्ता ६.१२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ६.१२ म्युच्युअल फंडाद्वारे झालेली उलाढाल

(₹ '००० कोटी)

वर्ष	नवीन म्युच्युअल फंड	अस्तित्वातील म्युच्युअल फंड
२०१२-१३	६६.२	७,२०१.२
२०१३-१४	१३६.३	९,६३२.१
२०१४-१५+	४८.९	९,१२३.९

आधार : असोसिएशन ऑफ म्युच्युअल फंडस् इन इंडिया + जानेवारी पर्यंत

विक्रेय वस्तू व्यापार विनिमय केंद्र

६.१८ किरकोळ गुंतवणूकदारांना सुलभ व्हावे म्हणून मल्टी कमोडिटी एक्स्चेंज ऑफ इंडिया लिमिटेड (एमसीएक्स), नॅशनल कमोडिटी अँड डेरिव्हेटिव्हज् एक्स्चेंज लिमिटेड (एनसीडीईएक्स) व नॅशनल मल्टी कमोडिटी एक्स्चेंज ऑफ इंडिया लिमिटेड (एनएमसीई) ही तीन विक्रेय वस्तू विनिमय व्यापार केंद्रे कार्यरत आहेत. एमसीएक्स व एनसीडीईएक्स यांची उलाढाल तक्ता ६.१३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ६.१३ एमसीएक्स व एनसीडीईएक्स यांची उलाढाल

(₹ '००० कोटी)

विक्रेय वस्तू व्यापार विनिमय केंद्र	विक्रेय वस्तूंची संख्या		उलाढाल	
	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१२-१३	२०१३-१४
एमसीएक्स	४२	३५	२९,९६२	१७,२२३
एनसीडीईएक्स	३०	२७	१,५९८	१,१४६

आधार : एमसीएक्स व एनसीडीईएक्स

विमा

६.१९ विम्याद्वारे उपक्रमांना व व्यक्तींना सुरक्षा कवच मिळते, तसेच विकास कामासाठी लागणारा दीर्घकालीन निधी निर्माण होतो. सध्या जीवन विमा क्षेत्रात २४ कंपन्या कार्यरत आहेत. भारतीय जीवन विमा निगमचा हिस्सा राज्यातील एकूण जीवन विमा व्यवसायाच्या ७२.३ टक्के आहे. नव्याने काढण्यात आलेल्या वैयक्तिक जीवन विमा पॉलिसी तक्ता ६.१४ मध्ये दिल्या आहेत.

तक्ता ६.१४ नवीन वैयक्तिक जीवन विमा पॉलिसी

(₹ कोटी)

	बाब	२०१२-१३		२०१३-१४	
		संख्या ('०००)	हप्ता	संख्या ('०००)	हप्ता
महाराष्ट्र	खाजगी	९५९	३,३२६	१,००६	३,२२२
	जीविनि	४,०४६	७,६३१	४,२६१	८,४१६
	एकूण	**५,००५**	**१०,९५७**	**५,२६७**	**११,६३८**
भारत	खाजगी	७,३९९	२०,३०७	६,३५५	१९,१७९
	जीविनि	३६,७५५	४१,९३४	३४,४८०	४१,७७८
	एकूण	**४४,१५४**	**६२,२४१**	**४०,८३५**	**६०,९५७**

आधार : विमा नियामक व विकास प्राधिकरण जीविनि - जीवन विमा निगम

६.२० सध्या बिगर-जीवन विमा क्षेत्रात २८ संस्था कार्यरत असून त्यापैकी सहा सार्वजनिक क्षेत्रातील आहेत. खाजगी बिगर-जीवन विमा संस्थांपैकी, पाच संस्था या केवळ आरोग्य, वैयक्तिक अपघात व प्रवास विमा या घटकांसाठी नोंदणीकृत आहेत. सन २०१३-१४ मध्ये बिगर-जीवन विमा पोटी प्राप्त झालेल्या स्थूल विमा हप्त्याच्या रकमेत १२.६ टक्के वाढ झाली. बिगर-जीवन विमा अंतर्गत आरोग्य विम्यापोटी सर्वाधिक (३१ टक्के) हप्ता गोळा झाला. राज्यात क्षेत्रनिहाय बिगर-जीवन विम्याच्या हप्त्याद्वारे प्राप्त झालेले स्थूल उत्पन्न तक्ता ६.१५ मध्ये दिलेआहे.

तक्ता ६.१५ राज्यात क्षेत्रनिहाय बिगर-जीवन विम्याच्या हप्त्याद्वारे प्राप्त झालेले स्थूल उत्पन्न

(₹ कोटी)

वर्ष	अग्नी	मरीन (कार्गो)	मरीन (हल)	अभियांत्रिकी	मोटार (स्व हानी)	मोटार (तृतीय पक्ष)	दायित्व विमा	वैयक्तिक अपघात	आरोग्य विमा	पीक विमा	संकीर्ण#	एकूण
२०१२-१३	१,९९०	५५७	६९६	५६७	२,७६५	१,८७२	४७०	५२८	४,३७३	३०६	१,६७०	१५,७९४
२०१३-१४	२,००६	५७८	८१०	५६४	२,८६९	२,२४०	५१६	६२९	५,५१९	२२७	१,८२७	१७,७८५

आधार : विमा नियामक व विकास प्राधिकरण   # कर्ज विमा, विदेशी वैद्यकीय विमा, इत्यादिंचा समावेश

*****

परिशिष्ट ६.१
महाराष्ट्र राज्याच्या ग्रामीण, निमनागरी व नागरी / महानगर क्षेत्रातील सर्व अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या ठेवी व कर्ज

(₹ कोटी)

वर्ष	वर्षाच्या जून महिन्यातील अखेरच्या शुक्रवारची स्थिती						एकूण ठेवी	एकूण कर्ज
	ग्रामीण		निमनागरी		नागरी / महानगर			
	ठेवी	कर्ज	ठेवी	कर्ज	ठेवी	कर्ज		
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१९७१	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.	१,४६०	१,२९१†
१९८१	३०९	२२६	७१४	३८४	६,५६८	५,३२१	७,५९०	५,९३१
१९९१	१,७०१	१,३५७	२,३४७	१,३५४	३६,१८१	२६,९३६	४०,२३०	२९,६४७
२००१	६,७६९	५,०२९	१०,०३४	४,१३८	१,५९,१९९	१,३४,३४०	१,७६,००१	१,४३,५०७
२००६	१२,४११	११,६०९	२१,७०५	१४,१११	६,५१,४२३	६,०८,००६	६,८५,५३८	६,३३,७२५
२०१०	२३,५५५	१७,४३७	४०,५२६	२१,८७८	११,०३,४२३	९,५३,७९९	११,६७,५०४	९,९३,११४
२०११	२९,२३१	२२,७०३	४९,१७४	२७,६०४	१३,२५,५५०	११,२५,७८०	१४,०३,९५५	११,७६,०८७
२०१२	३४,४५४	२६,७१२	५८,५८६	३१,८२९	१५,००,६५४	१३,२९,२८७	१५,९३,६९४	१३,८७,८२७
२०१३#	४१,११९	३१,५२७	७०,०५२	४१,१३५	१६,७३,८७२	१५,०३,८२७	१७,८५,०४३	१५,७६,४९०
२०१४#	४८,११५	३९,००९	८५,३२२	५१,५१०	१९,१९,०९०	१७,२२,६०४	२०,५२,५२७	१८,१३,१२३

वर्ष	दरडोई ठेवी (₹)	दरडोई कर्ज (₹)	एकूण बँक कार्यालयांची संख्या			दर लाख लोकसंख्येमागे बँकींग कार्यालयांची संख्या
			ग्रामीण व निमनागरी	नागरी / महानगर क्षेत्रातील	एकूण	
(१)	(१०)	(११)	(१२)	(१३)	(१४)	(१५)
१९७१	२९०	२५६	२५६	उ. ना.	१,४७१	२.९
१९८१	१,२०४	९४०	उ. ना.	उ. ना.	३,६२७	५.८
१९९१	५,३४४	३,५८०	३,३५३	२,२३८	५,५९१	७.४
२००१	१८,१०६	१४,७६३	३,३८०	२,९१४	६,२९४	६.५
२००६	६४,११७	५९,२१७	३,२९५	३,४२५	६,७२०	६.३
२०१०	१,०४,५७१	८८,९७८	३,७१८	४,३१९	८,०३७	७.२
२०११	१,२४,०४८	१,०३,९११	३,९०२	४,६१३	८,५१५	७.५
२०१२	१,३९,५७२	१,२१,५४३	४,१९६	४,८५७	९,०५३	७.९
२०१३#	१,५४,२८६	१,३६,२६०	४,५८५	५,१८९	९,७७४	८.५
२०१४#	१,७५,१४७	१,५४,७१८	५,१६२	५,४७८	१०,६४०	९.१

आधार - भारतीय रिझर्व्ह बँक

† आकडे जून, १९७१ च्या दुसऱ्या शुक्रवारचे आहेत. # ३१ मार्च रोजी उ. ना. - उपलब्ध नाही

टीप - आकडेवारी संक्षिप्तात दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

परिशिष्ट ६.२
जिल्हानिहाय वार्षिक कर्ज योजना (२०१४-१५)

(₹ कोटी)

अ. क्र.	जिल्हा	प्राधान्य क्षेत्र					बिगर प्राधान्य क्षेत्र	एकूण योजना
		कृषि व संलग्न कार्ये		बिगर शेती क्षेत्र	इतर प्राधान्य क्षेत्र	एकूण		
		एकूण कर्ज	त्यापैकी, पीक कर्ज					
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१	मुंबई शहर	४,००९	०	३२,२९०	११,३११	४७,६१०	९९,९५१	१,४७,५६१
२	मुंबई उपनगर	७५	०	११,६२३	१,७९५	१३,४९३	२९,४०७	४२,९००
३	ठाणे	५६७	२७१	४,०३१	१,४४४	६,०४३	१,५४६	७,५८९
४	रायगड	२७१	१३३	८३९	१९४	१,३०४	३६५	१,६६९
५	रत्नागिरी	६५२	३१७	५६१	४६३	१,६७६	२८७	१,९६३
६	सिंधुदुर्ग	४०३	२०६	४६६	३१	९००	३४७	१,२४७
७	नाशिक	४,१६०	२,९५४	२,०६८	४८८	६,७१७	१,००८	७,७२५
८	धुळे	१,१४९	८१३	२८६	२२६	१,६६१	८७	१,७४८
९	नंदुरबार	६७७	५७९	१४२	२५	८४५	४०	८८५
१०	जळगाव	२,६९४	२,३५५	१,३५६	२६८	४,३१८	१२१	४,४३९
११	अहमदनगर	४,४२१	२,७७४	१,०९७	९५३	६,४७१	१,७३९	८,२१०
१२	पुणे	४,०२६	२,५३७	१२,००८	१,००७	१७,०४२	२,१२८	१९,१७०
१३	सातारा	२,९५२	१,८०७	९६७	७२५	४,६४४	४९९	५,१४३
१४	सांगली	२,९२९	१,३६४	७०३	२२८	३,८५९	५२८	४,३८७
१५	सोलापूर	३,६९४	२,८००	८१४	५१४	५,०२२	६००	५,६२२
१६	कोल्हापूर	२,५४५	१,७४९	१,९७५	३१८	४,८३८	१,४३१	६,२६९
१७	औरंगाबाद	१,४७३	१,०१४	१,५८९	४६१	३,५२२	६८०	४,२०२
१८	जालना	१,२५५	१,०६०	४१३	२३४	१,९०१	९४	१,९९५
१९	परभणी	१,३७३	१,३०५	२१८	०	१,५९२	१२०	१,७१२
२०	हिंगोली	७७०	७२८	६९	७	८४६	२९	८७५
२१	बीड	१,७२१	१,६२५	१२५	२२०	२,०६६	०	२,०६६
२२	नांदेड	१,६००	१,३९८	४५६	४५	२,१०१	०	२,१०१
२३	उस्मानाबाद	१,२७१	८८५	१३५	३२८	१,७३४	०	१,७३४
२४	लातूर	१,४४७	१,२७४	७४४	४०	२,२३१	३१६	२,५४७
२५	बुलढाणा	१,३४५	१,२०५	१७४	४८	१,५६७	७५	१,६४२
२६	अकोला	१,०५८	८३०	१७८	३३४	१,५७०	११०	१,६८०
२७	वाशिम	९१२	७९३	१९०	०	१,१०२	४१	१,१४३
२८	अमरावती	२,१२०	१,९२२	२९८	१२०	२,५३८	१६५	२,७०३
२९	यवतमाळ	१,९७६	१,७४५	२२३	४२७	२,६२७	२४९	२,८७६
३०	वर्धा	८४२	५२७	२०८	०	१,०४९	११३	१,१६२
३१	नागपूर	१,२१८	१,०२२	२३४	१६४	१,६१६	२२०	१,८३६
३२	भंडारा	४९७	४८६	२४२	४२	७८०	१२४	९०४
३३	गोंदिया	३०२	२२९	१२५	४०	४६७	५६	५२३
३४	चंद्रपूर	७१२	५८६	३२३	१८२	१,२१७	२००	१,४१७
३५	गडचिरोली	१७६	१३६	७५	७२	३२३	३२	३५५
	महाराष्ट्र	**५७,२९२**	**३९,४२९**	**७७,२४५**	**२२,७५४**	**१,५७,२९२**	**१,४२,७०८**	**३,००,०००**

आधार - राज्यस्तरीय बँकर्स समिती, बँक ऑफ महाराष्ट्र

टीप - आकडेवारी संक्षिप्तात दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

७

कृषि व संलग्न कार्ये

७. कृषि व संलग्न कार्ये

७.१ सन २०१३-१४ मध्ये स्थिर किंमतींनुसार (२००४-०५) कृषि व संलग्न कार्ये क्षेत्राचा वृद्धिदर ७.७ टक्के होता जो मागील वर्षी ०.५ टक्के होता. या क्षेत्राचा चालू किंमतींनुसार २०१३-१४ च्या स्थूल राज्य उत्पन्नात ११.३ टक्के तर जनगणना २०११ नुसार एकूण रोजगारामध्ये ५२.७ टक्के वाटा होता. जनगणना २००१ नुसार, एकूण कार्यरत व्यक्तींच्या संख्येतील शेतमजूरांचे प्रमाण २४.७ टक्के होते त्यात किंचित वाढ होऊन ते जनगणना २०११ नुसार २५.४ टक्के झाले. कृषि गणना २०१०-११ नुसार लहान व सीमांतिक शेतकऱ्यांचे प्रमाण ७८.६ टक्के होते.

७.१.१ कृषि उत्पन्न व उत्पादकता वाढविण्यासाठी आणि शेतकऱ्यांमधील असुरक्षितता कमी करण्यासाठी कृषि पतपुरवठा महत्त्वाची भूमिका बजावते. कृषि क्षेत्रातील जोखमीचे व्यवस्थापन व त्या कमी करण्यासाठी पीक विमा योजनाही राबविल्या जात आहेत.

मान्सून २०१४

७.२ राज्यातील पेरणी क्षेत्रापैकी सुमारे ७५ टक्के क्षेत्र मान्सूनवर अवलंबून आहे. दक्षिण कोकणात मान्सूनचे आगमन दिनांक ११ जून, २०१४ रोजी झाले, मात्र त्याचा जोर कमी होता. राज्यात जून, जुलै, ऑगस्ट, सप्टेंबर व ऑक्टोबर या महिन्यांत सरासरीच्या तुलनेत अनुक्रमे २४.७ टक्के, ८९.२ टक्के, ७९.५ टक्के, ७८.४ टक्के व ४१.४ टक्के पाऊस पडला. सन २०१४ मध्ये राज्यात सरासरीच्या ७०.२ टक्के पाऊस पडला. मुंबई शहर व मुंबई उपनगर या जिल्ह्यांतील तालुके वगळून राज्यातील ३५५ तालुक्यांपैकी २२६ तालुक्यांत अपुरा, ११२ तालुक्यांत सरासरीएवढा आणि १७ तालुक्यांमध्ये प्रमाणाबाहेर पाऊस पडला. पडलेल्या पावसाच्या स्थूल वर्गवारीनुसार जिल्हे व तालुक्यांचे वर्गीकरण तक्ता ७.१ मध्ये तर पडलेल्या पावसाच्या प्रमाणानुसार तालुक्यांचे महिनानिहाय वर्गीकरण तक्ता ७.२ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ७.१ पडलेल्या पावसाच्या स्थूल वर्गवारीनुसार जिल्हे व तालुक्यांचे वर्गीकरण

पावसाची स्थूल वर्गवारी (सरासरीशी टक्केवारी)	जिल्ह्यांची संख्या#			तालुक्यांची संख्या#		
	२०१२	२०१३	२०१४	२०१२	२०१३	२०१४
प्रमाणाबाहेर (१२० व अधिक)	१	१८	०	३०	१८६	१७
सरासरी (८० - १२०)	२२	१५	१०	१८९	१५३	११२
अपुरा (४० - ८०)	१०	०	२३	१३३	१६	२१३
तुरळक (० - ४०)	०	०	०	३	०	१३

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन

मुंबई शहर व मुंबई उपनगर हे जिल्हे आणि त्यांच्यातील तालुके वगळून

तक्ता ७.२ पडलेल्या पावसाच्या प्रमाणानुसार तालुक्यांचे महिनानिहाय वर्गीकरण

पावसाची वर्गवारी (सरासरीशी टक्केवारी)	तालुक्यांची संख्या#									
	जून		जुलै		ऑगस्ट		सप्टेंबर		ऑक्टोबर	
	२०१३	२०१४	२०१३	२०१४	२०१३	२०१४	२०१३	२०१४	२०१३	२०१४
१२० व अधिक	२५२	२	२३१	८६	७०	९४	७३	७६	२१९	१४
१०० - १२०	४३	१	६५	६६	६१	२६	६८	४८	२८	१६
८० - १००	२८	६	४२	६१	६५	६२	६६	६१	२४	१४
६० - ८०	२५	१०	१३	६१	६६	७७	८४	४९	२६	२७
४० - ६०	७	५०	४	४३	७०	७२	४७	४६	२९	५१
२० - ४०	०	१२६	०	३७	२२	२३	१७	४९	२०	७५
० - २०	०	१६०	०	१	१	१	०	२६	९	१५८

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन

मुंबई शहर व मुंबई उपनगर या जिल्ह्यांतील तालुके वगळून

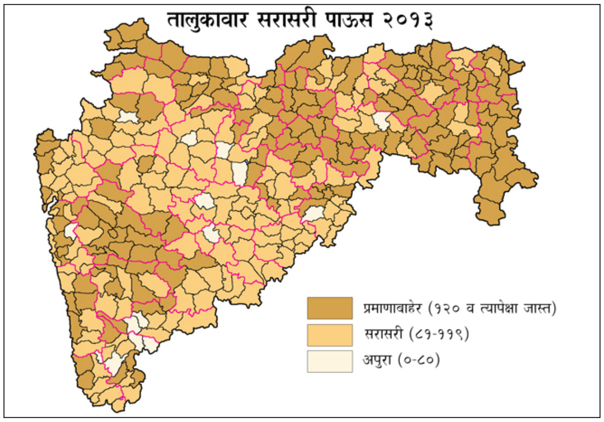

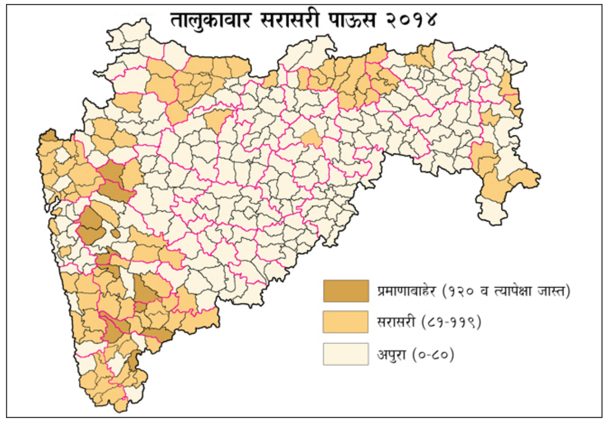

संभाव्य कृषि उत्पादन २०१४-१५

खरीप पिके

७.३.१ सन २०१४ च्या खरीप हंगामामध्ये १४५.७९ लाख हेक्टर क्षेत्रावर पेरणी पूर्ण करण्यात आली व ती मागील वर्षाच्या (१५०.५६ लाख हेक्टर) तुलनेत तीन टक्के कमी होती. मागील वर्षाच्या तुलनेत तृणधान्यांच्या व कडधान्यांच्या पिकांखालील क्षेत्रात घट झाली तर तेलबिया व ऊस पिकाखालील क्षेत्रात किंचित वाढ झाली. तथापि, तृणधान्ये, कडधान्ये, तेलबिया व कापूस यांच्या उत्पादनात मागील वर्षाच्या तुलनेत बरीच घट तर ऊसाच्या उत्पादनात किंचित वाढ अपेक्षित आहे. प्रमुख खरीप पिकांचे क्षेत्र व उत्पादन तक्ता ७.३ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ७.३ प्रमुख खरीप पिकांचे क्षेत्र व उत्पादन

पीक	क्षेत्र ('००० हेक्टर)			उत्पादन ('००० मे. टन)		
	२०१३-१४	२०१४-१५ (अस्थायी)	शेकडा बदल	२०१३-१४	२०१४-१५ (अस्थायी)	शेकडा बदल
तांदूळ	१,५६८	१,५००	(-)४	३,०१७	२,९२१	(-)३
ज्वारी	८०४	४५३	(-)४४	९२६	४१२	(-)५६
बाजरी	७६२	६४७	(-) १५	७८८	४०६	(-)४८
नाचणी	१२६	९७	(-)२३	१४२	९९	(-)३०
मका	७४७	७९७	७	२,६४४	१,५७७	(-)४०
इतर तृणधान्ये	५१	६४	२५	२७	२७	०
एकूण तृणधान्ये	**४,०५८**	**३,५५८**	**(-)१२**	**७,५४४**	**५,४४२**	**(-)२८**
तूर	१,१४१	१,०३७	(-)९	१,०३४	६६१	(-)३६
मूग	४३१	३१९	(-)२६	२०८	८९	(-)५७
उडीद	३३४	२५५	(-)२४	२०६	९२	(-)५५
इतर कडधान्ये	१०५	७७	(-)२७	४४	५३	२०
एकूण कडधान्ये	**२,०११**	**१,६८८**	**(-)१६**	**१,४९२**	**८९५**	**(-)४०**
एकूण अन्नधान्ये	**६,०६९**	**५,२४६**	**(-)१४**	**९,०३६**	**६,३३७**	**(-)३०**
सोयाबीन	३,५२०	३,८०१	८	४,२७३	१,८७४	(-)५६
भुईमुग	२४४	१९४	(-)२०	२९६	१९४	(-)३४
तीळ	३८	२८	(-)२६	१०	५	(-)५०
कारळे	४०	२०	(-)५०	१३	४	(-)६९
सूर्यफूल	३४	२७	(-)२१	२०	१०	(-)५०
इतर तेलबिया	१४	१७	२१	५	५	०
एकूण तेलबिया	**३,८९०**	**४,०८७**	**५**	**४,६१७**	**२,०९२**	**(-)५५**
कापूस (रुई) @	४,१६०	४,१९२	१	८,८३४	६,६०८	(-)२५
ऊस **	९३७	१,०५४	१२	७६,९०१	८४,२६१	१०
एकूण	**१५,०५६**	**१४,५७९**	**(-)३**	--	--	--

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन @ १७० किलोची एक गासडी याप्रमाणे कापसाचे उत्पादन '००० गासड्यांमध्ये ** तोडणी क्षेत्र

रब्बी पिके

७.३.२ सन २०१४ च्या खरीप हंगामातील असमाधानकारक पावसामुळे रब्बी पिकांखालील क्षेत्रात (३ जानेवारी, २०१५ रोजी) मागील वर्षाच्या तुलनेत २७ टक्के घट अपेक्षित आहे. तृणधान्ये, कडधान्ये व तेलबिया पिकांचे क्षेत्र तसेच उत्पादन यांत मागील वर्षाच्या तुलनेत मोठी घट अपेक्षित आहे. प्रमुख रब्बी पिकांचे क्षेत्र व उत्पादन तक्ता ७.४ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ७.४ प्रमुख रब्बी पिकांचे क्षेत्र व उत्पादन

पीक	क्षेत्र ('००० हेक्टर)			उत्पादन ('००० मे. टन)		
	२०१३-१४	२०१४-१५ (अस्थायी)	शेकडा बदल	२०१३-१४	२०१४-१५ (अस्थायी)	शेकडा बदल
ज्वारी	२,२४४	१,८४४	(-)१८	१,५५५	१,२९४	(-)१७
गहू	१,०९७	७०९	(-)३५	१,६०२	९५६	(-)४०
मका	२२६	१९७	(-)१३	५६०	४६२	(-)१८
इतर तृणधान्ये	६	१२	१००	२	४	१००
एकूण तृणधान्ये	**३,५७३**	**२,७६२**	**(-)२३**	**३,७१९**	**२,७१६**	**(-)२७**
हरभरा	१,८२०	१,१९६	(-)३४	१,६२२	८३४	(-)४९
इतर कडधान्ये	१२२	९३	(-)२४	५५	२९	(-)४७
एकूण कडधान्ये	**१,९४२**	**१,२८९**	**(-)३४**	**१,६७७**	**८६३**	**(-)४९**
एकूण अन्नधान्ये	**५,५१५**	**४,०५१**	**(-)२७**	**५,३९६**	**३,५७९**	**(-)३४**
तीळ	२	१	(-)५०	१	नगण्य	--
करडई	१०७	४०	(-)६३	६१	१६	(-)७४
सूर्यफूल	३५	१६	(-)५४	२२	९	(-)५९
जवस	३१	१८	(-)४२	८	४	(-)५०
सरसू व मोहरी	१०	८	(-)२०	४	२	(-)५०
एकूण तेलबिया	**१८५**	**८३**	**(-)५५**	**९६**	**३१**	**(-)६८**
एकूण	**५,७००**	**४,१३४**	**(-)२७**	--	--	--

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन

उन्हाळी पिके

७.३.३ मागील पाच वर्षांच्या सरासरीवर आधारित प्रमुख उन्हाळी पिकांचे क्षेत्र व उत्पादनाचे लक्ष्य तक्ता ७.५ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता ७.५ प्रमुख उन्हाळी पिकांचे क्षेत्र व उत्पादनाचे लक्ष्य

पीक	क्षेत्र ('००० हेक्टर)			उत्पादन ('००० मे. टन)		
	२०१३-१४ (तात्पुरते)	२०१४-१५ (लक्ष्य)	शेकडा बदल	२०१३-१४ (तात्पुरते)	२०१४-१५ (लक्ष्य)	शेकडा बदल
तांदूळ	४५	३१	(-)३१	१०३	७५	(-)२७
मका	२८	१७	(-)३९	३६	२६	(-)२८
एकूण तृणधान्ये	**७३**	**४८**	**(-)३४**	**१३९**	**१०१**	**(-)२७**
भुईमूग	७१	८१	१४	९७	१३३	३७
सूर्यफूल	२	९	३५०	२	९	३५०
एकूण तेलबिया	**७३**	**९०**	**२३**	**९९**	**१४२**	**४३**

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन

सन २०१४-१५ मधील एकूण उत्पादन

७.३.४ द्वितीय पूर्वानुमानानुसार २०१४-१५ मध्ये गेल्या वर्षीच्या तुलनेत ऊस वगळता सर्व प्रमुख पिकांच्या उत्पादनात मोठ्या प्रमाणावर घट अपेक्षित आहे. ही घट प्रामुख्याने राज्याच्या सर्व भागांत पेरणीच्या कालावधीत तसेच खरीप पिकांच्या वाढीच्या वेळेस झालेल्या अत्यंत अपुऱ्या पावसामुळे झाली आहे. प्रमुख पिकांचे उत्पादन तक्ता ७.६ मध्ये दिले आहे. प्रमुख पिकांचे क्षेत्र, उत्पादन व प्रति हेक्टर उत्पादन यांची समय मालिका परिशिष्ट ७.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ७.६ प्रमुख पिकांचे उत्पादन

(लाख मे. टन)

प्रमुख पिके	२०१३-१४ (अंतिम अंदाज)	२०१४-१५ (अस्थायी)	शेकडा बदल
तृणधान्ये	११४.०४	८२.५९	(-)२८
कडधान्ये	३१.७०	१७.५७	(-)४५
एकूण अन्नधान्ये@	**१४५.७४**	**१००.१६**	**(-)३१**
तेलबिया @	४८.१२	२२.६३	(-)५३
कापूस $	८८.३४	६६.०८	(-)२५
ऊस **	७६९.०१	८४२.६१	१०

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन
@ खरीप, रब्बी व उन्हाळी पिकांचा समावेश
$ लाख गासड्या (प्रत्येकी १७० किग्रॅ)
** तोडणी क्षेत्र

तृणधान्ये व कडधान्यांची गरज

७.४ राष्ट्रीय नमुना पाहणीच्या (रानपा) ६८ व्या फेरीनुसार (२०११-१२) तृणधान्ये व कडधान्यांचा अंदाजित दरडोई मासिक वापर अनुक्रमे ९.०८ किलो व ०.९७ किलो आहे. राज्यातील सन २०१४-१५ च्या मध्यवार्षिक प्रक्षेपित लोकसंख्येकरिता तृणधान्यांची व कडधान्यांची घरगुती वापरासाठी अंदाजित वार्षिक गरज अनुक्रमे सुमारे १३१ लाख मे.टन व १४ लाख मे.टन आहे. रानपा ६८ व्या फेरीतील (२०११-१२) राज्य नमुन्यातील आकडेवारीवर आधारित तृणधान्ये व कडधान्यांचा दरडोई मासिक वापर तक्ता ७.७ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ७.७ रानपा ६८ व्या फेरीतील (२०११-१२) राज्य नमुन्यातील आकडेवारीवर आधारित तृणधान्ये व कडधान्यांचा दरडोई वापर

पीक	दरडोई वापर @		वार्षिक गरज २०१४-१५# (लाख मे.टन)
	मासिक (किलो)	वार्षिक (किलो)	
तांदूळ	२.९६	३६.०१	४२.५२
गहू	४.७५	५७.७९	६८.२३
ज्वारी	०.९४	११.४४	१३.५०
बाजरी	०.३८	४.६२	५.४६
इतर तृणधान्ये	०.०५	०.६१	०.७२
एकूण तृणधान्ये	**९.०८**	**११०.४७**	**१३०.४३**
एकूण कडधान्ये	**०.९८**	**११.९२**	**१४.०८**

आधार: अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन @अंदाजित
मध्यवार्षिक प्रक्षेपित लोकसंख्येकरीता (१ ऑक्टोबर २०१४ रोजी)

कृषि उत्पादनाचे निर्देशांक

७.५ कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन यांच्याद्वारे राज्याकरिता परिगणित करण्यात आलेले कृषि उत्पादनाचे निर्देशांक (पाया : १९७९-८२ त्रैवार्षिक) तक्ता ७.८ मध्ये व समय मालिका परिशिष्ट ७.२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ७.८ कृषि उत्पादनाचे निर्देशांक

पीक	भार	२०१२-१३	२०१३-१४	शेकडा बदल
तृणधान्ये	४२.२२	९४.३	१२०.६	२७.९
कडधान्ये	१०.४४	२४५.६	३१६.१	२८.७
एकूण अन्नधान्ये	**५२.६६**	**१२४.३**	**१५९.४**	**२८.२**
तेलबिया	९.१६	३७.३	६०.१	६१.२
तंतू पिके	९.९३	४६३.९	६०३.२	३०.०
संकीर्ण	२८.२५	२६८.९	२६६.५	(-)०.९
एकूण अन्नधान्येतर	**४७.३४**	**२६५.०**	**२९७.२**	**१२.२**
सर्व	**१००.००**	**१९०.९**	**२२४.६**	**१७.७**

आधार: कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन

जमिनीचा वापर

७.६ जमीन वापराबाबतच्या २०१२-१३ च्या आकडेवारीनुसार राज्याच्या एकूण ३०७.५८ लाख हेक्टर भौगोलिक क्षेत्रापैकी, पिकांखालील स्थूल क्षेत्र २३१.१६ लाख हेक्टर तर निव्वळ पेरणी क्षेत्र १७३.४४ लाख हेक्टर (५६.४ टक्के) होते. वनांखालील क्षेत्र ५२.०७ लाख हेक्टर (१६.९ टक्के), मशागतीसाठी उपलब्ध नसलेले क्षेत्र ३१.७८ लाख हेक्टर (१०.३ टक्के), मशागत न केलेले इतर क्षेत्र २४.१२ लाख हेक्टर (७.९ टक्के) आणि पडीत जमिनीखालील क्षेत्र २६.१८ लाख हेक्टर (८.५ टक्के) होते. सन २००८-०९ ते २०१२-१३ या पाच वर्षांच्या कालावधीत बिगर कृषि वापरासाठीच्या जमिनीचे प्रमाण १.६ टक्के वाढले आहे. जमीन वापराची समय मालिका परिशिष्ट ७.३ मध्ये दिली आहे.

वहिती खातेदार

७.७ कृषि गणना २०१०-११ नुसार, राज्यात एकूण १.३७ कोटी वहिती खातेदार होते, त्यापैकी ७८.६ टक्के वहिती खातेदार दोन हेक्टर किंवा त्यापेक्षा कमी जमीन धारणा असलेले अत्यल्प व अल्प भूधारक शेतकरी होते. अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातीच्या वहिती खातेदारांचे प्रमाण अनुक्रमे ७.५ टक्के व ६.३ टक्के होते आणि त्यांनी धारण केलेले क्षेत्र अनुक्रमे ६.६ टक्के व ७.९ टक्के होते. अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातींकरिता सरासरी जमीन

धारणा आकार अनुक्रमे १.२७ हेक्टर व १.८० हेक्टर होता. कृषि गणना २०१०-११ नुसार राज्यातील वहिती खातेदार व क्षेत्र तक्ता ७.९ मध्ये आणि समय मालिका परिशिष्ट ७.४ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ७.९ कृषि गणना २०१०-११ नुसार राज्यातील वहिती खातेदार व क्षेत्र

आकार वर्ग (हेक्टर)	वहिती खातेदारांची संख्या ('०००)	वहितीचे क्षेत्र ('००० हेक्टर)	वहितीचे सरासरी क्षेत्र (हेक्टर)	
			२००५-०६	२०१०-११
१.० पर्यंत	६,७०९	३,१८६	०.४६	०.४७
१.० - २.०	४,०५२	५,७३९	१.२६	१.४२
२.० - ५.०	२,४७३	७,१५५	२.७३	२.८९
५.० - १०.०	३९६	२,६०३	६.१६	६.५७
१०.० - २०.०	५९	७५२	१०.८९	१२.७५
२०.० व अधिक	९	३३२	३२.५२	३६.८९
एकूण	**१३,६९८**	**१९,७६७**	**१.४६**	**१.४४**

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन

सिंचन प्रकल्प

७.८ महाराष्ट्र शासनाच्या जलसंपदा विभागाच्या अधिपत्याखालील लाभक्षेत्रातील २०१२-१३ मधील २४.४८ लाख हेक्टर सिंचित क्षेत्रात वाढ होऊन ते २०१३-१४ मध्ये ३२.६० लाख हेक्टर झाले. पाटबंधारे प्रकल्पांची संख्या व निर्मित सिंचन क्षमता तक्ता ७.१० मध्ये दिली आहे.

तक्ता ७.१० पाटबंधारे प्रकल्पांची संख्या आणि निर्मित सिंचन क्षमता

बाब	जलसंपदा विभागाचे प्रकल्प				लघु प्रकल्प (स्थानिक स्तर)					
	मोठे	मध्यम	लघु (राज्य स्तर)#	एकूण	कोल्हापूर बंधारे	पाझर तलाव	उपसा जलसिंचन	लघु पाट बंधारे	इतर	एकूण लघु (स्थानिक)
(अ) ३० जून, २०१४ रोजी प्रकल्पांची संख्या										
(i) पूर्ण	१०५$	२९९$	३,५०७$	३,९११$	१०,५७८	२१,२७८	२,६३९	२,५६८	३२,७१८	६९,७८१
(ii) प्रगतीपथावरील					१,४७६	१,२१८	९०	५८१	५,१०६	८,४७१
(ब) सिंचन क्षमता (लाख हेक्टर)										
(i) जून, २०१३ पर्यंत निर्मित	२५.८५*@	८.९८*@	१३.२०*@	४८.०३*@	३.१३	६.४८	०.३९	२.२९	३.९६	१६.२५
(ii) २०१३-१४ मधील प्रत्यक्ष वापर	१२.९२++	३.०७++	५.४३++	२१.४२++	१.०६	--	०.१३	०.८१	--	२.००
(iii) लाभ क्षेत्रातील विहिरींद्वारे २०१३-१४ मधील अतिरिक्त सिंचन क्षेत्र	८.२९	१.५१	१.३८	११.१८	--	--	--	--	--	--
एकूण वापरलेली सिंचन क्षमता	**२१.२१**	**४.५८**	**६.८१**	**३२.६०**	**१.०६**	--	**०.१३**	**०.८१**	--	**२.००**

आधार : १) जलसंपदा विभाग, महाराष्ट्र शासन २) मुख्य अभियंता, लघु पाटबंधारे (स्थानिक), महाराष्ट्र शासन

$ पूर्ण व प्रगतीपथावरील घटकांची अस्थायी संख्या # उपसा योजना समाविष्ट * अस्थायी

@ चितळे समितीच्या शिफारशींनुसार मजविकें यांनी मुख्य अभियंता, जसंवि यांचेकडून प्राप्त माहितीवर आधारित केलेल्या परिगणनेनुसार.

++ प्रकल्प कालव्यांवरील उपसा व धरणातून नदी नाल्यांमध्ये सोडलेल्या पाण्यामुळे प्रत्यक्ष सिंचित क्षेत्र समाविष्ट

पाटबंधारे क्षेत्रातील सुधारणा

७.९ डिसेंबर, २०१४ अखेर एकूण १८.८३ लाख हेक्टर लाभ क्षेत्रासाठी ४,७२६ पाणी वापर संस्थांची स्थापना करण्यात आली आहे. राज्य शासनाने पाटबंधारे विकास क्षेत्रात राबविलेल्या मुलभूत सुधारणांमुळे मागील सुमारे १० वर्षांपासून आस्थापनेसह देखभाल दुरुस्तीवरील खर्च पाणीपट्टी वसुलीतून भागविणे शक्य होत आहे. पूर्णत्वास आलेले व सिंचन क्षमता तथा पाणी साठा यांची निर्मिती करणारे प्रकल्प यांना प्राथम्य देऊन राज्यातील बांधकामाधीन प्रकल्पांच्या तरतुदी निश्चित करण्यासाठी समिती नियुक्त करण्यात आली आहे. पाणीपट्टी आकारणी, वसुली व थकबाकी यांची समय मालिका परिशिष्ट ७.६ मध्ये दिली आहे. सन २०१३-१४ मध्ये आकारण्यात आलेल्या ₹ ६०७.०४ कोटी पाणीपट्टीपैकी ₹ ५१४.७७ कोटी वसुली झाली आहे तर २०१३-१४ अखेर एकूण ₹ १,३५९.७३ कोटी थकबाकी आहे.

जलाशयांतील साठा

७.१० मोठ्या, मध्यम व लघु पाटबंधारे (राज्य क्षेत्र) जलाशयांमध्ये मिळून एकत्रितपणे १५ ऑक्टोबर, २०१३ रोजीचा एकूण उपयुक्त जलसाठा २९,२३२ दशलक्ष घनमीटर (दलघमी) होता व तो प्रकल्प आराखड्यानुसार उपयुक्त जलसाठा क्षमतेच्या सुमारे ७२.५ टक्के होता. जलाशयातील उपयुक्त साठा आणि पाणी वापर तक्ता ७.११ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ७.११ जलाशयांतील उपयुक्त साठा आणि पाणी वापर

(दलघमी)

वर्ष	प्रकल्प आराखड्या नुसार जलसाठा क्षमता	१५ ऑक्टोबर रोजीचा उपयुक्त जलसाठा	उपयुक्त जलसाठ्याची टक्केवारी	बाष्पी भवन व्यय	सिंचनासाठी वापरलेले पाणी	बिगर सिंचनासाठी / इतर कारणांसाठी पाणी वापर	एकूण पाणी वापर	पाणी वापराची १५ ऑक्टोबर रोजीच्या उपयुक्त जलसाठ्याशी टक्केवारी
२००९-१०	३३,२११	१९,३६६	५८	३,९७२	१२,११३	४,७६३	२०,८४८	१०८
२०१०-११	३३,३८५	२७,३०९	८२	५,३८३	१५,४४७	५,८७६	२६,७०६	९८
२०११-१२	३४,११९	२६,९८९	७९	५,२९८	१८,६१७	६,६९३	३०,६०८	११३
२०१२-१३	३५,८३८	२०,४०६	५७	४,५४१	१२,५००	७,४८८	२४,५२९	१२०
२०१३-१४	४०,३१३	२९,२३२	७३	५,१४३	१८,२३९	७,५८५	३०,९६६	१०६

आधार : जलसंपदा विभाग, महाराष्ट्र शासन

तुषार व ठिबक सिंचन

७.११ राज्य शासन तुषार व ठिबक सिंचन संच खरेदी करण्यासाठी अल्पभूधारक व सीमांतिक शेतकऱ्यांना ६० टक्के व इतर शेतकऱ्यांना ५० टक्के अनुदान देते. वर्षनिहाय तुषार व ठिबक सिंचन संचांचे वितरण आणि झालेला खर्च तक्ता ७.१२ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ७.१२ वर्षनिहाय तुषार व ठिबक सिंचन संचांचे वितरण आणि झालेला खर्च

(₹ कोटी)

वर्ष	तुषार		ठिबक		खर्च
	संचांची संख्या	क्षेत्र (हेक्टर)	संचांची संख्या	क्षेत्र (हेक्टर)	
२००९-१०	३६,३२९	३७,५५२	९१,०५८	८१,६६०	१९२.११
२०१०-११	३८,०३०	३८,०२९	१,४०,७६४	१,२७,९६७	४०७.८८
२०११-१२	३८,९५९	३७,९०४	१,७७,१५०	१,५०,९९५	४४८.०४
२०१२-१३	७९,६३०	७९,६३०	१,७८,३१०	१,६२,१००	५७४.८५
२०१३-१४	३०,२९६	३०,२९६	८९,१०८	८१,००८	३०५.५७

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन

कृषि पंपांना अनुदान

७.१२ राज्यात सुमारे ४१.५६ लाख कृषि पंप आहेत. कृषि पंपांना सवलतीच्या दरात वीज पुरवठा करण्यात येतो, त्यासाठी २०१४-१५ मध्ये ₹ ३,५५२.९९ कोटी तरतूद करण्यात आली आहे.

कृषि पंपांचे विद्युतीकरण

७.१३ सन २०१३-१४ मध्ये महावितरण कंपनीने १.२५ लाख कृषि पंपांना वीज जोडणी उपलब्ध करुन दिली. सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत कृषि पंपांच्या विद्युतीकरणाच्या २.०२ लाख उद्दिष्टापैकी १.१५ लाख कृषि पंपांचे विद्युतीकरण करण्यात आले. अनुशेष-अधिसूचित जिल्ह्यांमधील कृषि पंपांच्या विद्युतीकरणाचा अनुशेष दूर करण्यासाठी शासनाकडून २०१४-१५ करिता ₹ १५० कोटी नियतव्यय मंजूर करण्यात आला आहे.

सुधारित बियाणांचा वापर

७.१४ महाबीज व राष्ट्रीय बीज निगम या दर्जेदार बियाणांचे उत्पादन व वितरण करणाऱ्या सार्वजनिक क्षेत्रातील प्रमुख संस्था आहेत. याशिवाय, विविध पिकांच्या बियाणांची किरकोळ विक्री खाजगी बियाणे उत्पादकांकडून केली जाते. केंद्र शासनाने स्वपरागसिंचित (तांदुळ, गहू, तूर, मूग, उडीद, इ.) पिकांच्या बाबतीत ३५ टक्के, परपरागसिंचित (मका, ज्वारी, बाजरी, सूर्यफूल, इ.) पिकांसाठी ५० टक्के व संकरित पिकांसाठी १०० टक्के याप्रमाणे बियाणे बदलाचे लक्ष्य निर्धारित केले आहे. मागील तीन वर्षांपासून सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रांमार्फत ४०:६० या प्रमाणात बियाणे वितरीत करण्यात येत आहे. सुधारित बियाणांचे वितरण तक्ता ७.१३ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ७.१३ सुधारित बियाणांचे वितरण

('००० क्विंटल)

क्षेत्र	पीक	वर्ष					२०१३ च्या तुलनेत २०१४मधील शेकडा बदल
		२०१०	२०११	२०१२	२०१३	२०१४*	
सार्वजनिक	खरीप	८४५	८५९	७४७	७७८	२८४	(-)६३
	रब्बी	४१४	२४२	३४१	३७०	२६३	(-)२९
	एकूण	**१,२५९**	**१,१०१**	**१,०८८**	**१,१४८**	**५४७**	**(-)५२**
खाजगी	खरीप	९७७	१,०६१	१,१२८	१,२८३	९११	(-)२९
	रब्बी	३३२	३१०	२८९	४०१	१२१	(-)७०
	एकूण	**१,३०९**	**१,३७१**	**१,४१७**	**१,६८४**	**१,०३२**	**(-)३९**
एकूण	खरीप	१,८२२	१,९२०	१,८७५	२,०६१	१,१९५	(-)४२
	रब्बी	७४६	५५२	६३०	७७१	३८४	(-)५०
	एकूण	**२,५६८**	**२,४७२**	**२,५०५**	**२,८३२**	**१,५७९**	**(-)४४**

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन * रब्बी हंगामासाठी अस्थायी

रासायनिक खतांचा वापर

७.१५ सन २०१४-१५ करिता राज्यातील रासायनिक खतांचा एकूण वापर ७६.५ लाख मे. टन असून प्रति हेक्टर वापर १४७.६ किलो अपेक्षित आहे. सन २०१३-१४ मध्ये रासायनिक खतांचा एकूण वापर ५९.९ लाख मे. टन व प्रति हेक्टर वापर ११९.४ किलो होता. सन २०१३-१४ मध्ये सुमारे ०.४९ लाख खत वितरण केंद्रांमार्फत विविध रासायनिक खतांचे वितरण करण्यात आले. त्यापैकी ६.२५ टक्के सहकारी क्षेत्रात, ०.२७ टक्के सार्वजनिक क्षेत्रात व उर्वरीत ९३.४८ टक्के केंद्रे खाजगी क्षेत्रात होती. रासायनिक खतांचा वर्षनिहाय वापर तक्ता ७.१४ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ७.१४ रासायनिक खतांचा वर्षनिहाय वापर

वर्ष	एकूण वापर (लाख मे. टन)	प्रति हेक्टरी वापर (किलो)
२०१०-११	७०.३	१६३.८
२०११-१२	६५.८	१५५.२
२०१२-१३	५४.७	११६.१
२०१३-१४	५९.९	११९.४
२०१४-१५$	७६.५	१४७.६

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन $ अपेक्षित वापर

रासायनिक व जैविक किटकनाशकांचा वापर

७.१६ रासायनिक व जैविक किटकनाशकांचा वापर तक्ता ७.१५ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ७.१५ रासायनिक व जैविक किटकनाशकांचा वापर

(मे.टन)

वर्ष	किटक नाशके	
	रासायनिक	जैविक
२०१०-११	८,३१७	२,२००
२०११-१२	८,९२६	१,०४६
२०१२-१३	१०,५६३	२,६५०
२०१३-१४	१०,९६९	१,४३३
२०१४-१५$	१२,६३४	३,८७५

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन $ अंदाजित

फ्लॅगशिप कार्यक्रम

७.१७ तत्कालीन नियोजन आयोगाने केंद्र पुरस्कृत नऊ योजना व अतिरिक्त केंद्रिय सहाय्य/ केंद्रिय योजनांच्या माध्यमातून सहा योजना मिळून १५ फ्लॅगशिप योजना घोषित केल्या होत्या. राष्ट्रीय कृषि विकास योजना अतिरिक्त केंद्रिय सहाय्याद्वारे राबविण्यात येते. राष्ट्रीय कृषि विकास योजने व्यतिरिक्त राष्ट्रीय अन्नसुरक्षा अभियान, राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान, राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान, राष्ट्रीय तेलबिया व तेलताड अभियान आणि राष्ट्रीय कृषि विस्तार व तंत्रज्ञान प्रसार अभियान या पाच योजना मंजूर केल्या आहेत.

राष्ट्रीय कृषि विकास योजना

७.१७.१ राष्ट्रीय कृषि विकास योजनेची वित्तीय प्रगती तक्ता ७.१६ मध्ये दिलीआहे.

तक्ता ७.१६ राष्ट्रीय कृषि विकास योजनेची वित्तीय प्रगती

(₹ कोटी)

वर्ष	राज्यस्तरीय मंजूरी समितीने मंजूर केलेल्या प्रकल्पांची किंमत	केंद्र सरकारने दिलेल्या प्रशासकीय मान्यता	केंद्रशासनाकडून प्राप्त अनुदान	खर्च
२०१०-११	१,१९१.७८	६५३.००	६५३.००	६५३.००
२०११-१२	१,३३०.०५	७२७.६७	७२७.६७	७२७.६७
२०१२-१३	७४२.८९	१,०५८.५८	१,०५८.५८	१,०५८.५८
२०१३-१४	९४८.२२	१,१५४.५४	९५९.६९	९५९.६९
२०१४-१५+	१,०१३.४९	१,०१३.४९	४१५.००	३६७.३८

आधार: कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबर अखेर

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान

७.१७.२ राष्ट्रीय विकास परिषदेने भात, गहू व कडधान्ये यांच्या लागवडीखालील क्षेत्रात वाढ करुन त्यांचे उत्पादन वाढवणे आणि जमिनीची उत्पादकता वाढवून सुपीकता टिकवून ठेवणे यासाठी राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान २००७-०८ पासून सुरु केले. या अभियानांतर्गत राज्यातून तांदुळासाठी आठ जिल्हे (नाशिक, पुणे, सातारा, नागपूर, भंडारा, गोंदिया, चंद्रपूर व गडचिरोली), गव्हासाठी तीन जिल्हे (सोलापूर, बीड, नागपूर) आणि कडधान्यासाठी ३३ जिल्हे निवडण्यात आले आहेत. तसेच कडधान्याचे उत्पादन वाढविण्यासाठी अतिरिक्त क्षेत्र व्याप्ती कार्यक्रम २९ जिल्ह्यांमध्ये राबविण्यात येत आहे. सन २०१३-१४ मध्ये तांदुळासाठी ₹ २५.५४ कोटी, गव्हासाठी ₹ १३.९७ कोटी, कडधान्यासाठी ₹ ९५.८५ कोटी व कडधान्याचे उत्पादन वाढविण्यासाठी अतिरिक्त कार्यक्रमावर ₹ ३८.९० कोटी खर्च झाले. सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर अखेर तांदुळासाठी ₹ २१.१९ कोटी, कडधान्यासाठी ₹ ६५.८४ कोटी व गव्हाचे उत्पादन वाढविण्यासाठी अतिरिक्त कार्यक्रमावर ₹ १.६३ कोटी खर्च झाले.

राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान

७.१७.३ एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियानांतर्गत फलोत्पादनाखालील क्षेत्र व उत्पादकता वाढविण्याच्या व काढणीपश्चात व्यवस्थापन करण्याच्या मुख्य उद्देशाने राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान राबविण्यात येत आहे. राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान आणि राष्ट्रीय औषधी वनस्पती मंडळाच्या योजना राबविण्यासाठी राज्य शासनाने महाराष्ट्र राज्य फलोत्पादन व औषधी वनस्पती मंडळाची स्थापना केली आहे. राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियानांतर्गत सुरुवातीपासून माहे डिसेंबर, २०१४ अखेर ₹ १,३३३.५२ कोटी व राष्ट्रीय औषधी वनस्पती मंडळाच्या योजनांसाठी ₹ १४.४५ कोटी अनुदान प्राप्त झाले आणि राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियानांतर्गत व राष्ट्रीय औषधी वनस्पती मंडळाच्या योजनांवर अनुक्रमे ₹ १,२९७.१२ कोटी व ₹ १३.०१ कोटी खर्च झाले.

७.१७.४ एकात्मिक फलोत्पादन विकास अभियानांतर्गत सुरुवातीपासून माहे डिसेंबर, २०१४ पर्यंत साध्य :

- ८६ फळरोपवाटिकांची स्थापना
- ५.१४ लाख हेक्टर क्षेत्रावर नवीन फळबागा, फुले व मसाले पिके, इ. ची लागवड
- १.०९ लाख हेक्टर क्षेत्रावरील जुन्या फळबागांचे पुनरुज्जीवन
- १०,४७७ सामूहिक शेततळ्यांची बांधकामे पूर्ण तर ४,२१३ सामूहिक शेततळ्यांची कामे प्रगतीपथावर
- १५,१२७ हेक्टर क्षेत्रावर सेंद्रिय शेती
- हरितगृहे २,०२५, शेडनेट हाऊसेस २,२०८, पॅक हाऊसेस २,९४७, शीतगृहे ५५, पिकवण सुविधा कक्ष ५६, प्राथमिक प्रक्रिया केंद्रे ८१६, कांदा साठवणूक गृहे २४७ इ.
- २,२०८ हेक्टर क्षेत्रावर औषधी वनस्पतींची लागवड पूर्ण.

७.१७.५ राज्यात २०१३-१४ मध्ये अंदाजित १८.३६ लाख हेक्टर क्षेत्र विविध फळपिकांखाली होते. त्यापैकी आंब्याखाली ५.२५ लाख हेक्टर, संत्र्याखाली १.६८ लाख हेक्टर, मोसंबीखाली १.४५ लाख हेक्टर, डाळिंबाखाली १.७३ लाख हेक्टर, केळीखाली ०.८३ लाख हेक्टर, चिकूखाली ०.८५ लाख हेक्टर आणि द्राक्षांखाली ०.९० लाख हेक्टर क्षेत्र होते.

७.१७.६ राज्य शासनाने फलोत्पादन विकासाला चालना देण्यासाठी फळ रोपवाटिकांची स्थापना करणे आणि सीमांतिक व अल्पभूधारक तसेच अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातीचे शेतकरी यांना निवडक फळझाडे वाढविण्यासाठी भांडवली सहाय्य देणे हा कार्यक्रम हाती घेतला आहे. फळांखालील क्षेत्रात वाढ होऊन ते डिसेंबर, २०१४ पर्यंत १८.४३ लाख हेक्टर झाले. माहे मार्च, २०१४ अखेर या योजने अंतर्गत ₹ १,८६७ कोटी खर्च झाला.

सेंद्रिय शेती

७.१७.७ राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियानामध्ये सेंद्रिय शेतीच्या प्रसारासाठी शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन, प्रमाणीकरणासाठी सहाय्य, विक्री व्यवस्थेच्या अनुषंगाने सहाय्य अशा विविध बाबींचा अंतर्भाव आहे. राज्यातील सुमारे ७.५१ लाख हेक्टर क्षेत्र सेंद्रिय शेतीखाली आले आहे. सेंद्रिय शेती करणाऱ्या शेतकऱ्यांचे १७,७०४ पेक्षा जास्त समूह असून त्यापैकी ४४,५५१ पेक्षा जास्त शेतकऱ्यांचा समावेश असलेले १,६८३ सेंद्रिय शेतीचे गट प्रमाणित आहेत. माहे डिसेंबर, २०१४ अखेर या योजने अंतर्गत ₹ ३९.९० लाख खर्च झाला. सेंद्रिय शेतीस प्रोत्साहन देण्यासाठी २०१३-१४ मध्ये राज्य सेंद्रिय शेती धोरण जाहीर करण्यात आले आहे.

वेगवर्धित सिंचन लाभ कार्यक्रम

७.१८ वेगवर्धित सिंचन लाभ कार्यक्रमांतर्गत केंद्र शासनाकडून राज्यातील सिंचन प्रकल्पांसाठी अनुदान स्वरुपात अर्थसहाय्य दिले जात आहे. वेगवर्धित सिंचन लाभ कार्यक्रमांतर्गत पाटबंधारे प्रकल्प व प्राप्त अनुदान तक्ता ७.१७ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ७.१७ वेगवर्धित सिंचन लाभ कार्यक्रमांतर्गत पाटबंधारे प्रकल्प व प्राप्त अनुदान

(₹ कोटी)

वर्ष	मोठे आणि मध्यम (संख्या)	लघु (संख्या)	प्राप्त अनुदान
२००९-१०	२३	०	१,३९५.४०
२०१०-११	१६	४६	२,०६९.०६
२०११-१२	२३	१५	१,१९९.८९
२०१२-१३	१५	३३	१,०१९.०२
२०१३-१४	८	०	२७९.५२

आधार : जलसंपदा विभाग, महाराष्ट्र शासन

मृद व जलसंधारण

७.१९ प्रगतीपथावरील व पूर्ण झालेली पाणलोटांची कामे तक्ता ७.१८ मध्ये दिली आहेत.

तक्ता ७.१८ प्रगतीपथावरील व पूर्ण झालेली पाणलोटांची कामे

(₹ कोटी)

योजना	पाणलोट कामांची संख्या			निवडलेल्या पाणलोट कामांवरील खर्च	
	निवडलेले	प्रगतीपथावरील	पूर्ण	अपेक्षित	झालेला +
राष्ट्रीय पाणलोट विकास कार्यक्रम (सूक्ष्म पाणलोट)	३२४	३२४	२३५	६.६५	१३५.९५
नदी खोरे विकास कार्यक्रम (सूक्ष्म पाणलोट)	२७१	४५	२२६	@	२९४.२९
पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम (अतिविशाल पाणलोट)	१६	१६	०	७४१.१०	११४.१८
एकात्मिक पाणलोट क्षेत्र विकास कार्यक्रम (सूक्ष्म पाणलोट)	२५,७६२	२५,७६२	११,९१६	२,८५६.००	६,३१०.१७
नाबार्ड सहाय्यित पाणलोट (अतिविशाल पाणलोट)	४३	२५	०	२२.४०	४१.३२
एकात्मिक पाणलोट क्षेत्र विकास कार्यक्रम (आयडब्लूएमपी)	१,१७१	१,१७१	०	६,२९७.००	१,४३०.००
एकूण	**२७,५८७**	**२७,३४३**	**१२,३७७**	**९,९२३.१५**	**८,३२५.९१**

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन   + सुरुवातीपासून ऑक्टोबर, २०१४ पर्यंत   @ अनुदान अप्राप्त

कृषि वित्तपुरवठा

७.२० शेतकऱ्यांना शासनाकडून विविध बँका तसेच सहकारी संस्थांमार्फत अल्पमुदतीची कर्जे, पतपुरवठा, इत्यादींच्या माध्यमातून वित्तीय सहाय्य केले जाते. देशातील राष्ट्रीय कृषि व ग्रामीण विकास बँक (नाबार्ड) ही संस्था कृषि व ग्रामीण विकासासाठी कार्य करणारी शिखर बँक आहे. वाणिज्यिक बँका, प्रादेशिक ग्रामीण बँका व महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँक (मरासबँ), जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँका (जिमसबँ) आणि भूविकास बँका यांच्यामार्फत कर्ज वितरित केले जाते. वाणिज्यिक बँका, प्रादेशिक ग्रामीण बँका व मरासबँ/ जिमसबँ/भूविकास बँकांनी दिलेले कर्ज तक्ता ७.१९ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ७.१९ वाणिज्यिक बँका, प्रादेशिक ग्रामीण बँका व मरासबँ/जिमसबँ/भूविकास बँकांनी दिलेली कर्जे

(₹ कोटी)

कार्य	वाणिज्यिक बँका$		प्रादेशिक ग्रामीण बँका		मरासबँ/ जिमसबँ/ भूविकास बँक		एकूण	
	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१२-१३	२०१३-१४
पीक कर्ज	११,७७६	१६,४६२	१,४०१	१,६११	११,०७६	१३,३५४	२४,२५३	३१,४२७
कृषि मुदत कर्ज	५,४४४	७,३४७	८७	११६	८८३	७९४	६,४१४	८,२५७
एकूण	**१७,२२०**	**२३,८०९**	**१,४८८**	**१,७२७**	**११,९५९**	**१४,१४८**	**३०,६६७**	**३९,६८४**

आधार : राष्ट्रीय कृषि व ग्रामविकास बँक $ राष्ट्रीयकृत बँका धरुन

७.२०.१ राज्यात सर्वात निम्न स्तरावर कृषि वित्तपुरवठा करण्याशी थेट संबंधित अशा वित्तीय संस्था म्हणजे शेतकरी सभासदांना अल्प मुदतीची पिक कर्जे देणाऱ्या प्राथमिक कृषि सहकारी पतपुरवठा संस्था आहेत. प्राथमिक कृषि सहकारी पतपुरवठा संस्थांकडून शेतकऱ्यांना करण्यात आलेले कर्जवाटप तक्ता ७.२० मध्ये दिले आहे.

तक्ता ७.२० प्राथमिक कृषि सहकारी पतपुरवठा संस्थांकडून शेतकऱ्यांना करण्यात आलेले कर्जवाटप

(₹ कोटी)

बाब	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४*
संस्था (संख्या)	२१,३९२	२१,४५१	२१,४४३	२१,२३८	२१,१८५
सदस्य (लाख)	१५०	१५०	१६१	१६१	१५७
एकूण कर्ज	६,९९१	८,०६०	८,५८७	८,५४७	८,५६७
पैकी लहान व सीमांतिक शेतकऱ्यांना दिलेले	३,२८४	३,६४०	४,१६३	४,२२१	४,२७९

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक, सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी

किसान क्रेडिट कार्ड योजना

७.२१ राज्यात मार्च, २०१३ अखेर ८४.६६ लाख किसान क्रेडिट कार्ड वाटप करण्यात आली. त्यापैकी ६१.९० लाख सहकारी बँकांमार्फत, ३.७० लाख प्रादेशिक ग्रामीण बँकांमार्फत व १९.०६ लाख वाणिज्यिक बँकांमार्फत वाटप करण्यात आली आणि त्यांचेकडून अनुक्रमे ₹ ९,४७८ कोटी, ₹ ९१३ कोटी व ₹ १७,१३५ कोटी रकमेचे कर्ज मंजूर करण्यात आले. महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँकेने शेतकऱ्यांना दिलेली किसान क्रेडिट कार्ड संलग्नित कृषि कर्जे तक्ता ७.२१ मध्ये दिली आहेत.

तक्ता ७.२१ महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँकेने शेतकऱ्यांना दिलेली किसान क्रेडीट कार्ड संलग्नित कृषि कर्जे

(₹ कोटी)

वर्ष	लघु मुदतीचे कर्ज		दीर्घ मुदतीचे कर्ज	
	लाभार्थ्यांची संख्या ('०००)	रक्कम	लाभार्थ्यांची संख्या ('०००)	रक्कम
२०१०-११	३,३५०	७,५८४	२२.२	३६५
२०११-१२	३,६४९	९,०६९	१४.७	२५८
२०१२-१३	३,०८७	९,०२२	७.२	११४
२०१३-१४	३,२९९	१२,१२४	३.६	१८
२०१४-१५+	२,२९७	८,३७७	१.३	१४

आधार : महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँक मर्या. + नोव्हेंबर पर्यंत

कृषि पणन

७.२२ महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळ यांच्याकडे मुख्यत्वे राज्यातील बाजार समित्यांच्या कामांमध्ये आवश्यक समन्वय साधणे, कृषि उत्पन्न बाजार समितीचा विकास व प्रसार, कृषि निर्यात क्षेत्राची स्थापना, फलोत्पादन प्रशिक्षण केंद्र आणि प्रतवारी व संवेष्टन सुविधांची स्थापना करणे इत्यादि कार्ये सोपविली आहेत. सर्व बाजार समित्यांमध्ये झालेली आवक व त्यांचे मूल्य तक्ता ७.२२ मध्ये दिले आहे.

७.२२.१ महाराष्ट्र कृषि उत्पन्न पणन (विकास व विनियमन) अधिनियमांतर्गत डिसेंबर, २०१४ पर्यंत १८० थेट पणन परवाने दिले असून त्यापैकी ७७ कार्यरत आहेत. या व्यतिरिक्त, ३५ खाजगी बाजारांना परवाने देण्यात आले असून त्यापैकी २१ बाजार कार्यरत आहेत, तर नॅशनल कमोडिटी अँन्ड डेरिव्हेटिव्हज् एक्सचेन्ज यांचे कामकाज इंटरनेटच्या माध्यमातून सुरु आहे.

तक्ता ७.२२ सर्व बाजार समित्यांमध्ये झालेली आवक व त्याचे मूल्य

वर्ष	आवक (लाख मे. टन)	मूल्य (₹ कोटी)
२००९-१०	२२६.११	३७,०९८.६५
२०१०-११	२२७.५१	३३,१२२.०२
२०११-१२	२४०.९४	३१,५६३.४१
२०१२-१३	३५९.७०	३८,५०२.९८
२०१३-१४	१६२.६२	३६,९०४.३३

आधार : महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळ

किमान आधारभूत किंमत योजना

७.२३ नैसर्गिक आपत्ती व व्यापारी देऊ करत असलेल्या कमी किंमतींपासून शेतकऱ्यांच्या आर्थिक हिताचे रक्षण करण्यासाठी तसेच कृषि कार्ये आर्थिकदृष्ट्या सक्षम करण्यासाठी केंद्र शासन काही निवडक पिकांसाठी किमान आधारभूत किंमती जाहीर करते. या योजनेअंतर्गत शेतमालाची खरेदी महाराष्ट्र राज्य सहकारी पणन महासंघ, महाराष्ट्र राज्य सहकारी आदिवासी विकास महामंडळ, राष्ट्रीय कृषि सहकारी पणन महासंघ आणि महाराष्ट्र राज्य सहकारी कापूस उत्पादक महासंघ यांच्यामार्फत केली जाते. प्रमुख पिकांच्या किमान आधारभूत किंमती तक्ता ७.२३ मध्ये दिल्या आहेत.

राष्ट्रीय कृषि विमा योजना

७.२४ राष्ट्रीय कृषि विमा योजनेमध्ये १६ खरीप आणि आठ रब्बी पिकांचा समावेश आहे. वर्षनिहाय राष्ट्रीय कृषि विमा योजनेअंतर्गत समाविष्ट शेतकरी तक्ता ७.२४ मध्ये देण्यात आले आहेत.

शेतकरी जनता अपघात विमा योजना

७.२५ अपघातग्रस्त झालेल्या शेतकऱ्यांच्या दु:खी कुटुंबियांना आर्थिक मदत करण्यासाठी राज्य शासनाने मध्ये शेतकरी जनता अपघात विमा योजना सुरु केली. या योजनेअंतर्गत १३ प्रकारच्या अपघातांसाठी विमा संरक्षण देण्यात येते. सन २०१४-१५ मध्ये विमा हप्त्यापोटी शासनाने ₹ १५.८१ कोटी रक्कम विमा कंपन्यांना अदा केली. शेतकरी जनता अपघात विमा योजनेचा तपशील तक्ता ७.२५ मध्ये दिला आहे.

टंचाई व नैसर्गिक आपत्ती

७.२६ विविध प्रकारच्या नैसर्गिक आपत्तींमुळे जानेवारी ते एप्रिल, २०१४ या कालावधीत राज्यातील सुमारे २०.८३ लाख हेक्टर क्षेत्र बाधित झाले व त्यासाठी ₹ २,८१३.२७ कोटी नुकसान भरपाई मंजूर करण्यात आली. सन २०१४ च्या खरीप हंगामामध्ये टंचाई परिस्थितीमुळे बाधित झालेल्या सुमारे ११२.४७ लाख हेक्टर क्षेत्रावर सुमारे ₹ ४,८०३.०९ कोटी रकमेचे नुकसान झाले व त्यासाठी ₹ २,००० कोटी नुकसान भरपाई मंजूर करण्यात आली. माहे जुलै ते डिसेंबर, २०१४ या कालावधीत विविध नैसर्गिक आपत्तींमुळे बाधित झालेल्या सुमारे १.४८ लाख हेक्टर क्षेत्राचे सुमारे ₹ १३६.०७ कोटी अंदाजित नुकसान झाले.

तक्ता ७.२३ प्रमुख पिकांच्या किमान आधारभूत किंमती

पीक	किमान आधारभूत किंमती (₹ / क्विंटल)	
	२०१३-१४	२०१४-१५
तांदुळ / धान(साधारण वाजवी प्रत)	१,३१०	१,३६०
तांदुळ / धान (प्रत-अ)	१,३४५	१,४००
ज्वारी (संकरित)	१,५००	१,५३०
ज्वारी (मालदांडी)	१,५२०	१,५५०
गहू	१,३५०	१,४५०
मका	१,३१०	१,३१०
बाजरी	१,२५०	१,२५०
हरभरा	३,०००	३,१७५
तूर	४,३००	४,३५०
मूग	४,५००	४,६००
उडीद	४,३००	४,३५०
सूर्यफूल	३,७००	३,७५०
सोयाबीन (पिवळा)	२,५६०	२,५६०
सोयाबीन (काळा)	२,५००	२,५००
भूईमुगाच्या शेंगा	४,०००	४,०००
कापूस (मध्यम धागा)	३,७००	३,७५०
कापूस (लांब धागा)	४,०००	४,०५०
करडई	२,८००	३,०५०
मसूर	२,९००	३,०७५
नाचणी	१,५००	१,५५०
तीळ	४,५००	४,६००
कारळे	३,५००	३,६००
मोहरी	३,०००	३,१००

आधार : १. महाराष्ट्र राज्य सहकारी पणन महासंघ,
२. महाराष्ट्र राज्य सहकारी कापूस उत्पादक महासंघ

तक्ता ७.२४ वर्षनिहाय राष्ट्रीय कृषि विमा योजनेअंतर्गत समाविष्ट शेतकरी

(₹ कोटी)

वर्ष	समाविष्ट शेतकरी			नुकसान भरपाई	
	शेतकरी संख्या (लाख)	विमा रक्कम	विमा हप्ता	शेतकरी संख्या (लाख)	रक्कम
२००९-१०	३१.८३	२,५०७.१६	१०३.०५	१३.२९	३७६.२६
२०१०-११	२२.०४	१,३२४.६४	५१.७२	०.८५	१४.८४
२०११-१२	२५.११	१,८२४.९६	९१.०६	४.४६	१७४.८९
२०१२-१३	२३.१८	२,४०८.२६	१८८.२१	१३.१२	७६३.५६
२०१३-१४	१७.४१	२,२४१.२५	११६.७१	३.५३	१०३.११

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन

तक्ता ७.२५ शेतकरी जनता अपघात विमा योजनेचा तपशील

(₹ कोटी)

वर्ष	शासनाने भरलेला विमा हप्ता	एकूण प्राप्त विमा प्रस्ताव (संख्या)	मंजूर विमा प्रस्ताव (संख्या)	शेतकऱ्यांना दिलेली नुकसान भरपाई
२००९-१०	१०.९६	३,०९९	२,११९	२१.०७
२०१०-११	१९.१८	३,२४१	२,५७०	२५.५६
२०११-१२	१९.१८	३,१०३	२,२०५	२१.९२
२०१२-१३	३७.५२	३,५२१	२,२६०	२२.५३
२०१३-१४	२०.३६	१,९०८	१,१५८	११.५४

आधार : कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन

पशुसंवर्धन

७.२७ पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय व मत्स्यव्यवसाय हे कृषीसंलग्न उपक्रम असून ते मिळकती रोजगार निर्मितीव्दारे शेती उत्पन्नास पूरक ठरतात. परिणामी ग्रामीण अर्थव्यवस्थेत वृद्धी होते. एकोणिसावी पशुधन गणना २०१२ नुसार राज्यात सुमारे ३२५ लाख पशुधन असून अठराव्या पशुधन गणना २००७ च्या तुलनेत ते ९.७ टक्के कमी होते, तसेच दर लाख लोकसंख्येमागे पशुधन २०१२ मध्ये २८,५१८ असून ते २००७ च्या तुलनेत २३.२ टक्क्यांनी कमी आहे. देशातील पशुधनात राज्याचा सहावा व कुक्कुटपालनात तिसरा क्रमांक आहे. राज्यात कुक्कुटपक्षांची संख्या सुमारे ७.७७ लाख असून ती भारतातील एकूण कुक्कुटपक्षांच्या संख्येच्या ११ टक्के आहे. एकोणिसावी पशुधन गणना २०१२ नुसार पशुधन तक्ता ७.२६ मध्ये व विस्तृत आकडेवारी परिशिष्ट ७.७ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ७.२६ एकोणिसावी पशुधन गणना २०१२ नुसार पशुधन

('०००)

पशुवैद्यकीय विभाग	गाई व बैल	म्हशी व रेडे	शेळ्या व मेंढ्या	इतर पशुधन	एकूण पशुधन
कोकण	१,१०६	३९७	३६५	१६	१,८८४
नाशिक	३,६८८	८८९	३,२६८	१२६	७,९७१
पुणे	२,४८८	२,२०२	२,९१३	५६	७,६५९
औरंगाबाद	१,९३६	५१०	१,१६३	५९	३,६६८
लातूर	१,६४२	६८३	७८१	३९	३,१४५
अमरावती	२,२४८	४५३	१,३३८	४४	४,०८३
नागपूर	२,३७५	४६१	१,१८८	५४	४,०७८
एकूण	**१५,४८३**	**५,५९५**	**११,०१६**	**३९४**	**३२,४८८**

आधार : पशुसंवर्धन आयुक्त यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन

आलेख ७.१ : दर लाख लोकसंख्येमागे एकूण पशुधन

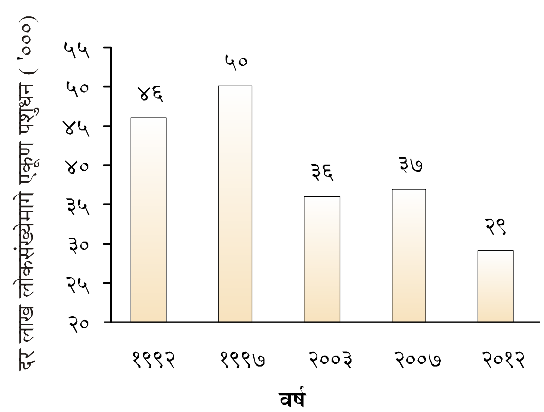

पशुवैद्यकीय पायाभूत सुविधा

७.२८ राज्यातील पशुधनाच्या आरोग्याची काळजी घेण्याकरिता राज्य शासनाने पायाभूत सुविधा निर्माण केल्या आहेत. पशुवैद्यकीय विभागनिहाय पायाभूत सुविधा तक्ता ७.२७ मध्ये दर्शविल्या आहेत.

तक्ता ७.२७ पशुवैद्यकीय विभागनिहाय पायाभूत सुविधा

(३१ मार्च, २०१४ रोजी)

पशुवैद्यकीय विभाग	जिल्हा कृत्रिम रेतन केंद्रे	बहुचिकित्सालये$	लघु बहुचिकित्सालये	पशुवैद्यकीय दवाखाने		फिरते पशुवैद्यकीय दवाखाने
				श्रेणी I	श्रेणी II	
कोकण	४	५	२०	१४२	३५४	१२
नाशिक	५	५	२५	३४५	५१५	६
पुणे	५	५	२६	४६०	५५९	७
औरंगाबाद	४	४	२०	१६०	२८८	२
लातूर	४	४	२०	१६५	२९०	३
अमरावती	५	५	२७	१९३	३७९	१७
नागपूर	६	७	३०	२८३	४६३	१८
एकूण	**३३**	**३५**	**१६८**	**१,७४८**	**२,८४८**	**६५**

आधार : पशुसंवर्धन आयुक्त यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन $ महाराष्ट्र पशु व मत्स्यविज्ञान विद्यापीठाच्या तीन बहुचिकित्सालयांसह

७.२९ राज्यात विविध पशुआजारांकरीता वैद्यकीय सुविधा पुरविल्या जाण्याबरोबरच लसीकरण कार्यक्रमही राबविले जातात. पशुवैद्यकीय विभागनिहाय उपचार व लसीकरणाबाबत माहिती तक्ता ७.२८ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ७.२८ पशुवैद्यकीय विभागनिहाय उपचार व लसीकरण २०१४-१५+

('०००)

पशुवैद्यकीय विभाग	उपचार केलेले (संख्या)				
	सामान्य उपचार	खच्चीकरण	शस्त्रक्रिया		लसीकरण (कुक्कुटांसह)
			मोठी	गौण	
कोकण	७९७	४०	२	३७	४,९२९
नाशिक	२,२११	१२५	४	१३२	१३,८४४
पुणे	२,५४७	७५	८	१२४	१२,३५३
औरंगाबाद	८३३	४७	२	४२	६,११८
लातूर	८३८	५२	३	६०	६,१७४
अमरावती	१,२३१	६३	२	५५	६,३२०
नागपूर	१,२१२	६५	२	६८	७,९८५
एकूण	**९,६६९**	**४६७**	**२३**	**५१८**	**५७,७२३**

आधार : पशुसंवर्धन आयुक्त यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन + नोव्हेंबर पर्यंत

कृत्रिम रेतन

७.३० कृत्रिम रेतन सुविधा ४,८६१ वैद्यकीय सुविधा केंद्रांमध्ये पुरविली जाते. पुणे, नागपूर आणि औरंगाबाद येथील तीन गोठीत वीर्य प्रयोगशाळांमध्ये वीर्यनळ्यांची निर्मिती केली जाते आणि राज्यातील ३३ जिल्हा कृत्रिम रेतन केंद्रांना व इतर कृत्रिम रेतन केंद्रांना त्यांचा पुरवठा केला जातो. सन २०१४-१५ मध्ये नोव्हेंबर पर्यंत पशुवैद्यकीय विभागनिहाय करण्यात आलेले कृत्रिम रेतन तक्ता ७.२९ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ७.२९ पशुवैद्यकीय विभागनिहाय करण्यात आलेले कृत्रिम रेतन २०१४-१५+

('०००)

पशुवैद्यकीय विभाग	केलेले कृत्रिम रेतन					जन्मलेल्या वासरांची संख्या			
	गायी			म्हैस	एकूण	संकरित	स्थानिक	म्हैस	एकूण
	विदेशी	संकरित	स्थानिक						
कोकण	१८	१३	नगण्य	२१	५२	१२	नगण्य	९	२१
नाशिक	७९	१६४	६	४४	२९३	९१	२	१८	१११
पुणे	१९	३१०	४७	२१६	५९२	११३	२४	७९	२१६
औरंगाबाद	२६	५९	१४	२६	१२५	२५	४	९	३८
लातूर	१२	३४	४३	४६	१३५	१३	१३	१५	४१
अमरावती	२९	२३	१२	२९	९३	१६	३	१०	२९
नागपूर	३६	६३	८	१२	११९	३१	२	५	३८
महाराष्ट्र	**२१९**	**६६६**	**१३०**	**३९४**	**१,४०९**	**३०१**	**४८**	**१४५**	**४९४**

आधार : पशुसंवर्धन आयुक्त यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन + नोव्हेंबर पर्यंत

राष्ट्रीय गुरे व म्हैस पैदास प्रकल्प

७.३१ राष्ट्रीय गुरे व म्हैस पैदास प्रकल्प हा १०० टक्के केंद्र पुरस्कृत कार्यक्रम असून तो पशु प्रजनन सेवेचे बळकटीकरण व विस्तारीकरण, देशी जातीचे संवर्धन तसेच ग्रामीण युवकांसाठी स्वयंरोजगार निर्मितीकरिता महाराष्ट्र पशुधन विकास महामंडळामार्फत राबविण्यात येत आहे.

७.३२ सन २०१३-१४ मध्ये सन २०१२-१३ च्या अखर्चित रक्कमेपैकी ₹ ३.५२ कोटी खर्च झाला. हा खर्च मुख्यत: दोन गोठीत वीर्य प्रयोगशाळा, तीन वळू-माता प्रक्षेत्र व चार जिल्हा कृत्रिम रेतनकेंद्रांचे आधुनिकीकरण व बळकटीकरण यावर करण्यात आला. राष्ट्रीय गुरे व म्हैस पैदास प्रकल्पांतर्गत जनावरांच्या नैसर्गिक संयोगासाठी शेतकऱ्यांना ३६३ मुऱ्हा नरवासरे व ४६ देशी नरवासरांचे १०० टक्के अनुदानातून वाटप करण्यात आले. कृत्रिम रेतनाची अधिक चांगली सेवा उपलब्ध होण्यासाठी कृत्रिम रेतनाशी निगडीत सध्या कार्यरत १७५ कर्मचारी आणि ३९८ शेतकरी / पशुधारकांना दुग्ध उत्पादन व पशुव्यवस्थापनाचे प्रशिक्षण देण्यात आले. सन २०१४- १५ मध्ये नोव्हेंबर पर्यंत ₹ ०.२२ कोटी खर्च झाला.

पशुधन विमा योजना

७.३३ पशुधन विमा ही केंद्र पुरस्कृत योजना महाराष्ट्र पशुधन विकास महामंडळामार्फत राज्यात २००६-०७ पासून राबविण्यात येत आहे. या योजनेचा प्रमुख उद्देश पशुपालकांकडे उपलब्ध असलेल्या जनावरांचा नैसर्गिक आपत्ती, अपघात अथवा रोगामुळे आकस्मिक मृत्यू झाल्यास होणाऱ्या नुकसानापासून संरक्षण देणे हा आहे. सदर योजना ५० टक्के अनुदान तत्वावर राबवली जाते. केंद्र शासनाने सन २०१३-१४ मध्ये ₹ एक कोटी वितरीत केले असून सन २०१२-१३ मधील अखर्चित रक्कमेसह ₹ १.०१ कोटी खर्च झाला. सन २०१३-१४ मध्ये १६,९७३ जनावरांचा विमा उतरविण्यात आला, १,२६७ दावे निकाली काढण्यात आले आणि लाभार्थ्यांना ₹ २.४७ कोटी वितरीत करण्यात आले. सदर योजना २०१४-१५ मध्येदेखील चालू ठेवण्यात आली आहे.

कुक्कुट विकास

७.३४ राज्यात कुक्कुटपालन प्रामुख्याने खाजगी कुक्कुटपालकांकडून केले जाते. राष्ट्रीय पोषण संस्थेने प्रति वर्ष प्रति व्यक्ति १८० अंडी व ११ किलो कोंबडीचे मांस सेवनाची शिफारस केली आहे. ह्या क्षेत्रातील वाढीची क्षमता विचारात घेऊन राज्य शासनाने नाविन्यपूर्ण योजना व राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेद्वारे कुक्कुट पालनास चालना देण्याचे ठरविले आहे. सन २०१३-१४ मध्ये नाविन्यपूर्ण योजनेअतंर्गत ₹ १६.१० कोटी व राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेअतंर्गत ₹ २२.९५ कोटी खर्च करण्यात येवून एकूण ३,१७० लाभार्थ्यांना लाभ देण्यात आला. राज्याच्या मध्यवर्ती अंडी उबवणी केंद्रांमधून पुरवठा केलेले कुक्कुटवर्गीय पक्षी आणि अंड्यांची वार्षिक दरडोई उपलब्धता तक्ता ७.३० मध्ये दिली आहे.

तक्ता ७.३० मध्यवर्ती अंडी उबवणी केंद्रांमधून पुरवठा केलेले कुक्कुटवर्गीय पक्षी व अंड्यांची उपलब्धता

वर्ष	पुरवठा करण्यात आलेल्या कुक्कुटवर्गीय पक्षांची संख्या (लाख)	अंड्यांची उपलब्धता (वार्षिक दरडोई)	
		राज्य	भारत
२०१०-११	३.८७	३८	५३
२०११-१२	८.८४	३९	५५
२०१२-१३	८.६८	४०	५७
२०१३-१४	९.८७	४१	५८
२०१४-१५+	२.०६	४२	उ ना

आधार : पशुसंवर्धन आयुक्त यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन उ ना उपलब्ध नाही
\+ ऑक्टोबर पर्यंत

दुग्ध विकास

७.३५ दूध उत्पादनामध्ये राज्याचा राष्ट्रीय स्तरावर सातवा क्रमांक आहे. राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेअतंर्गत राज्यातील एकूण २३ जिल्ह्यांमध्ये ४६ एकात्मिक दुग्धव्यवसाय प्रकल्पांचे काम पूर्ण करण्यात आले असून त्याकरिता ₹ २.१६ कोटी खर्च झाला. राज्यातील दुधाचे उत्पादन व दरडोई उपलब्धता तक्ता ७.३१ मध्ये दिली आहे.

आलेख ७.२ : सहकारी व शासकीय दुग्धशाळांचे एकत्रित सरासरी दैनिक संकलन

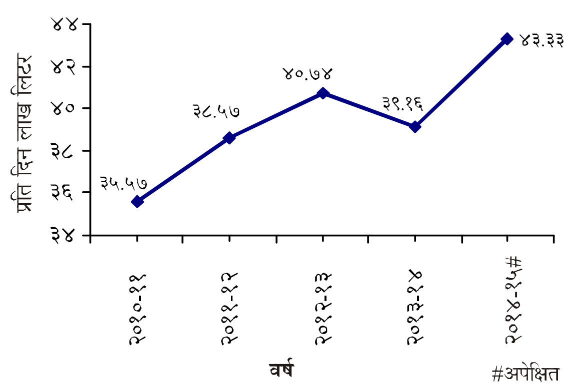

तक्ता ७.३१ दुधाचे उत्पादन व दरडोई उपलब्धता

वर्ष	दुधाचे उत्पादन (दशलक्ष मे टन)		दरडोई उपलब्धता (ग्रॅम प्रति दिन)	
	राज्य	भारत	राज्य	भारत
२०१०-११	८.०	१२१.८	१९६	२८१
२०११-१२	८.५	१२७.९	२०६	२९०
२०१२-१३	८.७	१३२.०	२१०	२९५
२०१३-१४	९.१	१३७.७	२१५	२९६
२०१४-१५ #	९.४	१४३.३	२१९	उ ना

आधार : पशुसंवर्धन आयुक्त यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन # अपेक्षित
उ ना उपलब्ध नाही

७.३६ राज्यात सन २०१३-१४ मध्ये शासकीय व सहकारी क्षेत्रात एकूण १०८ दूधप्रक्रिया प्रकल्प व ११८ दूधशीतकरण केंद्रे कार्यरत होती व त्यांची प्रतिदिन क्षमता अनुक्रमे ४५.३१ लाख लिटर व ३०.७९ लाख लिटर होती. राज्यातील शासकीय व सहकारी दुग्धशाळांचे एकत्रित सरासरी दैनिक दूधसंकलन २०१३-१४ मध्ये ३९.१९ लाख लिटर आणि २०१४-१५ मध्ये ४३.३३ लाख लिटर होते. राज्यात १९४ शीतगृहे असून त्यांची क्षमता ६,११५ मे.टन इतकी आहे, त्यापैकी १७० शीतगृहे खाजगी क्षेत्रात असून त्यांची क्षमता ५,५५०.५ मे टन आहे. शासकीय व सहकारी दुग्ध शाळांमधील दुग्ध उपउत्पादनांची माहिती तक्ता ७.३२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ७.३२ शासकीय आणि सहकारी दुग्ध शाळांमधील दुग्ध उपउत्पादने

उप उत्पादन	परिमाण	२०१२-१३	२०१३-१४	शेकडा बदल	२०१४-१५+
दूध भुकटी	मे टन	२,०४०.५०	१३८.४६	(-)९३.२१	५०.६९
पांढरे लोणी	मे टन	१,१८६.४८	८२.०४	(-)९३.०८	३३.०८
तूप	मे टन	५६.११	४७.८०	(-)१४.८१	२४.६२
एनर्जी	लाख बाटल्या	५७.०३	४४.३३	(-)२२.२६	०.००
लस्सी	लाख बाटल्या	३५.३१	३०.६६	(-)१३.१६	८.१६
मसाला दूध	लाख बाटल्या	७.८९	१४.७१	८६.४३	०.९१
गायीचे टिकाऊ दूध	लाख बाटल्या	१.०९	०.७०	(-)३५.७७	०.००

आधार : दुग्धव्यवसाय आयुक्त यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

मत्स्यव्यवसाय

७.३७ राज्यास ७२० किलोमीटरचा सागरी किनारा लाभला असून १.१२ लाख चौरस किलोमीटर क्षेत्र सागरी मासेमारीसाठी योग्य आहे. या व्यतिरिक्त, राज्यात ३.१७ लाख हेक्टर क्षेत्र गोड्या पाण्यातील व ०.१० लाख हेक्टर क्षेत्र निमखा-या पाण्यातील मासेमारीस योग्य आहे. सन २०१३-१४ मध्ये स्थूल राज्य उत्पन्नात (चालू किंमतींनुसार) मत्स्यव्यवसायाचा वाटा ०.३ टक्के होता. सन २०१३-१४ मध्ये देशाच्या सागरी, गोड्या पाण्यातील आणि एकूण मत्स्य उत्पादनात (अस्थायी) राज्याचा वाटा अनुक्रमे १३.६ टक्के, २.२ टक्के व ६.३ टक्के होता. राज्यात सागरी किना-यावर मासळी उतरविण्याची १७३ केंद्रे आहेत. राज्यात २८ मत्स्यबीज उत्पादन केंद्रे असून सन २०१३-१४ मध्ये सुमारे १,८७५ कोटी मत्स्यबीज उत्पादन झाले. सागरी मासेमारीसाठी १४,८६३ नौका कार्यरत असून त्यापैकी १२,२४० नौका यांत्रिक आहेत. मत्स्योत्पादन व निर्यातीबाबतचा तपशील तक्ता ७.३३ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ७.३३ मत्स्योत्पादन व निर्यात

बाब	परिमाण	२०१२-१३	२०१३-१४	शेकडा बदल	२०१४-१५*+
मत्स्य उत्पादन	लाख मे.टन				
सागरी		४.४९	४.६७	४.०	१.२२
गोड्या पाण्यातील		१.३७	१.३५	(-)१.५	०.८३
एकूण		**५.८६**	**६.०२**	**२.७**	**२.०५**
मत्स्य उत्पादनाचे स्थूल मूल्य	₹ कोटी				
सागरी		३,१२२	३,६०६	१५.५	१,०९५
गोड्या पाण्यातील		१,१९१	१,१७३	(-)१.५	७८२
एकूण		**४,३१३**	**४,७७९**	**१०.८**	**१,८७७**
मत्स्य उत्पादनाची निर्यात					
उत्पादन	लाख मे.टन	१.४९	१.४७	(-)१.३	उना
मूल्य	₹ कोटी	२,७२४	३,९८६	४६.३	उना

आधार : मत्स्यव्यवसाय आयुक्त यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी + सप्टेंबरपर्यंत उना उपलब्ध नाही

७.३८ एप्रिल ते मे, २०१० या कालावधीत राज्यातील ठाणे, बृहन्मुंबई, रायगड, रत्नागिरी आणि सिंधुदुर्ग या पाच जिल्ह्यांमध्ये सागरी मत्स्यगणना - २०१० घेण्यात आली. या गणनेतील ठळक बाबी खालीलप्रमाणे आहेत.

- मच्छिमारांचे वास्तव्य असलेली ४५६ सागरी मासेमारी गावे/वस्त्या.
- मच्छिमार कुटुंबे ०.८१ लाख असून त्यांची लोकसंख्या ३.८६ लाख आहे.
- पारंपारिक मच्छिमार कुटुंबे ९१ टक्के आहेत.
- कार्यरत १.९३ लाख व्यक्तिंपैकी, ३९.५ टक्के मासेमारीत सक्रिय, ५७.६ टक्के मत्स्य संलग्न कार्यामध्ये कार्यरत, तर उर्वरित इतर कार्यात कार्यरत होते.
- मासेमारीत सक्रिय ०.७६ लाख व्यक्तिंपैकी ०.६३ लाख पूर्ण वेळ, ०.११ लाख अर्धवेळ व उर्वरीत मत्स्यबीज संकलनात गुंतलेले होते.

७.३९ राष्ट्रीय कृषि विकास योजनेअंतर्गत सन २०११-१२ पासून ₹ ७० कोटी किंमतीच्या १९ धक्क्यांच्या विकासाचा कार्यक्रम हाती घेण्यात आला आहे. सन २०१३-१४ पर्यंत ₹ ५४.१८ कोटी निधी वितरीत झाला आहे. एकूण १९ धक्क्यांपैकी ७ धक्क्यांचे काम पूर्ण झाले आहे.

रेशीम उत्पादन

७.४० रेशीम उत्पादन व्यवसायामध्ये ग्रामीण क्षेत्रात रोजगाराच्या संधी निर्माण करण्याची क्षमता आहे. रेशीम उत्पादन म्हणजे रेशीम किड्यांद्वारे रेशीम धाग्यांचे उत्पादन करणे होय. यात रेशीम किड्यांच्या संगोपनासाठी तुतीच्या झाडांची लागवड, कोषनिर्मितीसाठी रेशीम किड्यांचे संगोपन आणि प्रक्रिया व विणकाम या मूल्य वृध्दीच्या लाभांसाठी तंतू निर्मिती यांचा समावेश होतो.

७.४०.१ तुती रेशीम विकास कार्यक्रम राज्यातील २४ जिल्ह्यांत राबविला जातो. सन २०१३-१४ मध्ये १,४८८.१० हेक्टर क्षेत्र तुती वृक्ष लागवडीखाली होते, जे मागील वर्षाच्या तुलनेत १५.२ टक्क्यांनी कमी होते, तर कच्च्या रेशमाचे उत्पादन १११.५२ मे. टन झाले, जे २०१२-१३ च्या तुलनेत २७.५ टक्के जास्त होते. सन २०१४-१५ मध्ये जानेवारीपर्यंत कच्च्या रेशमाचे उत्पादन १४९.६० मे. टन झाले. सन २०१४-१५ मध्ये जानेवारीपर्यंत ३४.८१ लाख मनुष्यदिवस रोजगार निर्मिती झाली, जी गतवर्षीच्या तत्सम कालावधीसाठी १८.६७ लाख मनुष्यदिवस होती.

७.४०.२ टसर रेशीम विकास कार्यक्रम गडचिरोली, चंद्रपूर, भंडारा व गोंदिया या चार जिल्ह्यांमध्ये राबविला जातो. टसर रेशीम किड्यांच्या संवर्धनासाठी आवश्यक ऐन व अर्जुन वृक्षाचे या चार जिल्ह्यांतील लागवडीखालील क्षेत्र १८,८६६ हेक्टर आहे. सन २०१३-१४ मध्ये कच्च्या टसर रेशमाचे उत्पादन १०.२० मे.टन झाले. सन २०१४-१५ मध्ये जानेवारीपर्यंत, ५.२८ मे.टन कच्च्या टसर रेशमाचे उत्पादन झाले.

वने

७.४१ राज्यात कृषि क्षेत्राखालोखाल दुसरे मोठे क्षेत्र वनांखाली आहे. स्थूल राज्य उत्पन्नात (चालू किंमतींनुसार) वने या उपक्षेत्राचा २०१३-१४ मधील वाटा २.२ टक्के होता. सन २०१३-१४ अखेर राज्याचे एकूण वनक्षेत्र ६१,७३३.९१ चौ किमी (अस्थायी) होते. राष्ट्रीय वन धोरण, १९८८ नुसार वनक्षेत्राचे प्रमाण ३३ टक्के असावे या उद्दीष्टाच्या तुलनेत राज्याच्या भौगोलिक क्षेत्राच्या २०.१ टक्के एवढे वनक्षेत्र आहे. राज्यातील वनक्षेत्र वन विभाग (५५,३६८.६ चौ किमी, अस्थायी), महाराष्ट्र वन विकास महामंडळ (मवविम) (३,५९०.२ चौ किमी, अस्थायी), वन विभागाच्या अधिपत्याखाली आणण्यात आलेले खाजगी वनक्षेत्र (१,१६२.४ चौ किमी, अस्थायी) व महसूल विभाग (१,६१२.८ चौ किमी, अस्थायी) यांच्या अधिपत्याखाली आहे. एकूण वनक्षेत्रापैकी ५०,८८२.८ चौ किमी राखीव, ६,७३३.२ चौ किमी संरक्षित आणि ४,११७.९ चौ किमी अवर्गीकृत वनक्षेत्र होते.

आलेख ७.३ : भारताचा वनस्थिती अहवाल -२०१३ नुसार राज्यातील वनाच्छादनाचे वर्गीकरण

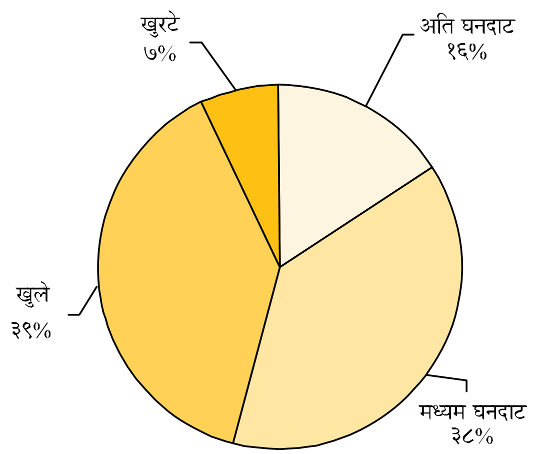

वन्यजीव आणि राष्ट्रीय उद्याने/अभयारण्ये

७.४२ राज्यात सहा राष्ट्रीय उद्याने, ४७ अभयारण्ये आणि चार संवर्धन राखीव क्षेत्रे आहेत. 'भारतातील वाघांची स्थिती, २०१४' या अहवालानुसार राज्यातील वाघांची अंदाजित संख्या १९० होती, जी सन २०१० मध्ये १६९ होती. व्याघ्रप्रकल्प आणि राष्ट्रीय उद्याने/अभयारण्ये यांचे क्षेत्र व त्यावर झालेला खर्च तक्ता ७.३४ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ७.३४ व्याघ्रप्रकल्प आणि राष्ट्रीय उद्याने/ अभयारण्ये यांचे क्षेत्र व त्यावरील खर्च

(₹ कोटी)

प्रकल्प	क्षेत्र (चौ किमी)	खर्च	
		२०१२-१३	२०१३-१४
व्याघ्र प्रकल्प			
मेळघाट	१,५००.४९	५.१६	४.९४
ताडोबा अंधारी	६२५.८२	३.९१	२७.२६
पेंच	२५७.२६	३.४८	४.४६
सह्याद्री	६९०.६४	१.०७	१.७३
राष्ट्रीय उद्याने/अभयारण्ये यांचा विकास	१०,०५१.५५	५.०७	५.०८
हत्ती प्रकल्प कोल्हापूर	उना	०.२०	०.१९

आधार : मुख्य वन संरक्षक यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन,
उना उपलब्ध नाही

वन उत्पादने

७.४३ वनांद्वारे इमारती लाकूड, जळाऊ लाकूड ही प्रमुख व बांबू, तेंदू पत्ता, डिंक, गवत, इत्यादि सारखी गौण वन उत्पादने मिळतात. ही सर्व वन उत्पादने राज्याचे महसूल वाढविण्यासाठी व स्थानिकांना उपजीविका पुरविण्यासाठी महत्त्वपूर्ण आहेत. वन उत्पादने व त्यांचे मूल्य तक्ता ७.३५ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ७.३५ वन उत्पादने व त्यांचे मूल्य

(मूल्य ₹ कोटी)

वन उत्पादने	उत्पादनाचे परिमाण	२०१२-१३		२०१३-१४*		२०१४-१५++	
		उत्पादन	मूल्य	उत्पादन	मूल्य	उत्पादन	मूल्य
(अ) मुख्य वन उत्पादने							
इमारती लाकूड	लाख घन मीटर	०.९२	२२८.६०	०.६८	१६४.९३	०.८६	२२४.३७
जळाऊ लाकूड	लाख घन मीटर	३.२२	३२.७४	२.७१	१८.६८	०.६५	३२.५०
एकूण (अ)		४.१४	२६१.३४	३.३९	१८३.६१	१.५१	२५६.८७७
(ब) गौण वन उत्पादने							
बांबू	लाख मे टन	१.२७	३०.७४	१.६१	१५.२३	१.१७	३१.६९
तेंदू	लाख स्टँडर्ड बॅग्ज	६.४६	१३६.८१	४.५३	६२.९२	६.१९	२१.०७
गवत	मे टन	७७४	०.१२	६५६	०.११	५०९	०.०७
डिंक	क्विंटल	१०,२६४	२.९८	४,२३१	१.३४	१,९९५	२.६३
इतर (लाख, हिरडा, शिकेकाई, इ.)		--	१२.७६	--	१०.७६	--	९.८०
एकूण (ब)			**१८३.४१**		**९०.३६**		**६५.२६**
एकूण (अ+ब)			**४४४.७५**		**२७३.९७**		**३२२.१३**

आधार : मुख्य वन संरक्षक यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन, * अस्थायी ++ अपेक्षित

वृक्षारोपण

७.४४ वृक्षारोपण हा २० कलमी कार्यक्रमाचा एक भाग असून त्याची अंमलबजावणी मुख्यत: वन विभाग, मवविम व सामाजिक वनीकरण संचालनालय यांचेमार्फत करण्यात येते. राज्य शासनाने सन २०१२ या वर्षापासून दरवर्षी १०० कोटी वृक्षारोपण करण्याचा निर्णय घेतलेला आहे. वृक्षारोपणांतर्गत क्षेत्र व खर्च तक्ता ७.३६ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ७.३६ वृक्षरोपणांतर्गत क्षेत्र व खर्च

वर्ष	वन विभाग		मवविम		सामाजिक वनीकरण		
	क्षेत्र (हेक्टर)	खर्च (₹ कोटी)	क्षेत्र (हेक्टर)	खर्च (₹ कोटी)	क्षेत्र (हेक्टर)	खर्च (₹ कोटी)	पुरवलेली रोपे (कोटी)
२०१०-११	३०,१९०	३१.८८	३,२२३	५.९८	४,८४७	७.५४	१.९४
२०११-१२	३१,३६९	६७.९०	४,०११	९.४७	३,९१६	१३.६७	१.३२
२०१२-१३	७०,१५७	१३३.९७	४,८४७	१०.३६	२,१०६	१४.२९	०.७७
२०१३-१४	५८,६४६	१०९.७६	३,९६९	८.५७	२,५२८	१६.०६	२.१४
२०१४-१५*+	८५,३५६	४६.६३	३,३१४	४.६९	१,३८२$	११.१८$	०.८२$

आधार : अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन *अस्थायी +डिसेंबरपर्यंत $ नोव्हेंबरपर्यंत

संत तुकाराम वनग्राम योजना

७.४५ वने आणि वन्यजीव यांचे महत्व याविषयी जागरुकता निर्माण करणे या हेतूने तसेच बेकायदेशीर वृक्षतोड, अतिक्रमण इ. पासून वनांचे संरक्षण करण्याकरिता संत तुकाराम वनग्राम योजना सन २००६-०७ मध्ये सुरु करण्यात आली. या योजनेंतर्गत १५,५०० गावांमध्ये सुमारे ३०.३० लाख सभासद असलेल्या एकूण १२,५४६ संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्या गठीत करण्यात आल्या आहेत. या संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्यांकडून २७.८७ लाख हेक्टर वनक्षेत्राचे आणि १६.१० लाख हेक्टर बिगर वनक्षेत्राचे व्यवस्थापन केले जाते. सन २०१३-१४ मध्ये या योजनेखाली ₹ ६२.९६ लाख खर्च झाला.

सामाजिक वनीकरण

७.४६ ग्रामीण जनतेची जळाऊ लाकूड आणि वैरणाची वाढती गरज भागविणे, वनांवरील ताण कमी करणे, वापरात नसलेली जमीन उपयोगात आणणे आणि पर्यावरणाचा समतोल राखणे यांमध्ये सामाजिक वनीकरण महत्वाची भूमिका बजावते. सन २०१३-१४ मध्ये २० कलमी कार्यक्रमांतर्गत सामाजिक वनीकरण विभागाकडून सुमारे १,७००.६८ हेक्टर व १,५५२.११ किमी सामुहिक जमिनीवर ४१.५६ लाख रोपांची लागवड करण्यात आली असून खाजगी जमिनीवरील वृक्षारोपणासाठी सुमारे १७३.३३ लाख रोपे पुरविण्यात आली. सन २०१४-१५ मध्ये नोव्हेंबरपर्यंत सामाजिक वनीकरण विभागाकडून ३१.१८ लाख रोपांची लागवड सुमारे ४६७.२९ हेक्टर व १,७००.९० किमी सामुहिक जमिनीवर करण्यात आली असून खाजगी जमिनीवरील लागवडीकरिता ५१ लाख रोपे पुरविण्यात आली. प्रमुख योजनांखालील वर्षनिहाय वृक्षारोपणाची माहिती तक्ता ७.३७ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ७.३७ प्रमुख योजनांखालील वर्षनिहाय वृक्षारोपण

(क्षेत्र हेक्टर)

योजना	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५+
महात्मा गांधी ग्रामीण रोजगार हमी योजना-गट लागवड	१३२	६२९	६३१	२९३
महात्मा गांधी ग्रामीण रोजगार हमी योजना रस्त्यांच्या बाजूला वृक्षारोपण (किमी)	१,००४	१,१७९	१,३४६	१,६५७
एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रम	३१२@	१८५	५७२	उना
राष्ट्रीय बांबू अभियान	१०६	१३०	२४१	२९
निवडक पाणलोट क्षेत्रातील वनेतर सामुहिक जमिनीवर वृक्ष लागवड कार्यक्रम	३८६	२३१	३३८	१२५

आधार: सामाजिक वनीकरण संचालनालय, महाराष्ट्र शासन. + नोव्हेंबरपर्यंत उना उपलब्ध नाही

@एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रमांतर्गत जो सन २०१२-१३ पासून एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रम या नावाने ओळखला जातो.

*****

परिशिष्ट ७.१
राज्यातील मुख्य पिकांखालील क्षेत्र, पीक आणि प्रति हेक्टर उत्पादन

क्षेत्र '००० हेक्टर
उत्पादन '००० मे.टन
उत्पादकता प्रति हेक्टर किलो

अन्नधान्ये

अनु. क्रमांक	वर्ष		तांदूळ			गहू			ज्वारी		
			क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन
(१)	(२)		(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)
१	१९६०-६१	--	१,३००	१,३६९	१,०५४	९०७	४०१	४४२	६,२८४	४,२२४	६७२
२	१९७०-७१	--	१,३५२	१,६६२	१,२२९	८१२	४४०	५४२	५,७०३	१,५५७	२७३
३	१९८०-८१	--	१,४५९	२,३१५	१,५८७	१,०६३	८८६	८३४	६,४६९	४,४०९	६८१
४	१९९०-९१	--	१,५९७	२,३४४	१,४६७	८६७	९०९	१,०४९	६,३००	५,९२९	९४१
५	२०००-०१	--	१,५१२	१,९३०	१,२७७	७५४	९४८	१,२५६	५,०९४	३,९८८	७८३
६	२०१०-११	--	१,५१६	२,६९१	१,७७५	१,३०७	२,३०१	१,७६१	४,०६०	३,४५२	८५०
७	२०११-१२	--	१,५४४	२,८४९	१,८४५	८७८	१,४९९	१,७०७	३,२२९	२,६२७	८१४
८	२०१२-१३	--	१,५५९	३,०७८	१,९७४	७८५	१,१९९	१,५२७	३,२९०	२,१०८	६४१
९	२०१३-१४	--	१,६१२	३,१२०	१,९३५	१,०९७	१,६०२	१,४६१	३,०४८	२,४८२	८१४

अनु. क्रमांक	वर्ष		बाजरी			इतर तृणधान्ये			सर्व तृणधान्ये		
			क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन
(१)	(२)		(१२)	(१३)	(१४)	(१५)	(१६)	(१७)	(१८)	(१९)	(२०)
१	१९६०-६१	--	१,६३५	४८९	२९९	४८०	२७२	५६७	१०,६०६	६,७५५	६३७
२	१९७०-७१	--	२,०३९	८२४	४०४	४१४	२५४	६१४	१०,३२०	४,७३७	४५९
३	१९८०-८१	--	१,५३४	६९७	४५४	४५१	३४०	७५४	१०,९७६	८,६४७	७८८
४	१९९०-९१	--	१,९४०	१,११५	५७५	४३२	४४३	१,०२५	११,१३६	१०,७४०	९६४
५	२०००-०१	--	१,८००	१,०८७	६०४	६६४	५४४	८१९	९,८२४	८,४९७	८६५
६	२०१०-११	--	१,०३५	१,१२३	१,०८६	१,०६८	२,७४९	२,५७५	८,९८५	१२,३१७	१,३७१
७	२०११-१२	--	८३८	८२३	९८२	१,०७५	२,६२९	२,४४६	७,५६४	१०,४२७	१,३७८
८	२०१२-१३	--	७८८	५०२	६३७	१,०२०	१,९९३	१,९५४	७,४४२	८,८८२	१,१९३
९	२०१३-१४	--	७६२	७८८	१,०३५	१,१८४	३,४१२	२,८८२	७,७०२	११,४०४	१,४८१

अनु. क्रमांक	वर्ष		तूर			हरभरा			मूग		
			क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन
(१)	(२)		(२१)	(२२)	(२३)	(२४)	(२५)	(२६)	(२७)	(२८)	(२९)
१	१९६०-६१	--	५३०	४६८	८८३	४०२	१३४	३३३	०	०	०
२	१९७०-७१	--	६२७	२७१	४३२	३१०	८७	२८१	०	०	०
३	१९८०-८१	--	६४४	३१९	४९५	४१०	१३७	३३५	०	०	०
४	१९९०-९१	--	१,००४	४१९	४१७	६६८	३५५	५३२	०	०	०
५	२०००-०१	--	१,०९६	६६०	६०२	६७६	३५१	५१९	७१४	२४४	३४१
६	२०१०-११	--	१,३०२	९७६	७५०	१,४३८	१,३००	९०४	५५४	३७२	६७२
७	२०११-१२	--	१,२३३	८७१	७०६	१,०७५	८५७	७९७	४३३	२५४	५८६
८	२०१२-१३	--	१,२१४	१,००६	८२९	१,१३५	८६८	७६५	४३१	२११	४९०
९	२०१३-१४	--	१,१४१	१,०३४	९०६	१,८२०	१,६२२	८९१	४३१	२०८	४८३

(पुढे चालू)

परिशिष्ट ७.१ (पुढे चालू)

क्षेत्र '००० हेक्टर
उत्पादन '००० मे.टन
उत्पादकता प्रति हेक्टर किलो

अन्नधान्ये

अनु. क्रमांक	वर्ष		उडीद			इतर कडधान्ये			सर्व कडधान्ये		
			क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन
(१)	(२)		(३०)	(३१)	(३२)	(३३)	(३४)	(३५)	(३६)	(३७)	(३८)
१	१९६०-६१	--	०	०	०	१,४१७	३८७	२७३	२,३४९	९८९	४२१
२	१९७०-७१	--	०	०	०	१,६२९	३१९	१९६	२,५६६	६७७	२६४
३	१९८०-८१	--	०	०	०	१,६६१	३६९	२२२	२,७१५	८२५	३०४
४	१९९०-९१	--	०	०	०	१,५८५	६६७	४२१	३,२५७	१,४४१	४४२
५	२०००-०१	--	५७४	२०५	३५७	४९७	१७७	३५६	३,५५७	१,६३७	४६०
६	२०१०-११	--	४८२	३२९	६८२	२६२	११९	४५५	४,०३८	३,०९६	७६७
७	२०११-१२	--	३६४	२४९	६८५	१९२	७९	४१२	३,२९७	२,३१०	७०१
८	२०१२-१३	--	३६०	२१४	५९३	१८२	६१	३३५	३,३२२	२,३६०	७१०
९	२०१३-१४	--	३३४	२०६	६१७	२२७	९९	४३६	३,९५३	३,१७०	८०२

अनु. क्रमांक	वर्ष		सर्व अन्नधान्ये			भूईमूग			सोयाबिन		
			क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन
(१)	(२)		(३९)	(४०)	(४१)	(४२)	(४३)	(४४)	(४५)	(४६)	(४७)
१	१९६०-६१	--	१२,९५५	७,७४४	५९८	१,०८३	८००	७३९	०	०	०
२	१९७०-७१	--	१२,८८६	५,४१४	४२०	९०४	५८६	६४९	०	०	०
३	१९८०-८१	--	१३,६९१	९,४७२	६९२	६९५	४५१	६४८	०	०	०
४	१९९०-९१	--	१४,३९३	१२,१८१	८४६	८६४	९७९	१,१३२	२०१	१९०	९४७
५	२०००-०१	--	१३,३८२	१०,१३३	७५७	४९०	४७०	९५८	१,१४२	१,२६६	१,१०९
६	२०१०-११	--	१३,०२३	१५,४१३	१,१८३	३९५	४७०	१,२९०	२,७२९	४,३१६	१,५८१
७	२०११-१२	--	१०,८६१	१२,७३७	१,१७३	३२३	३७५	१,१६२	३,०१०	३,९६९	१,३१९
८	२०१२-१३	--	१०,७६५	११,२४२	१,०४४	३०८	३३७	१,०९४	३,०६४	४,६९०	१,५३१
९	२०१३-१४	--	११,६५५	१४,५७४	१,२५०	३१५	३९३	१,२४६	३,५२०	४,२७३	१,२१४

अनु. क्रमांक	वर्ष		करडई			इतर तेलबिया			सर्व तेलबिया		
			क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन
(१)	(२)		(४८)	(४९)	(५०)	(५१)	(५२)	(५३)	(५४)	(५५)	(५६)
१	१९६०-६१	--	३३१	०	०	४५४	०	०	१,८६८	०	०
२	१९७०-७१	--	४०६	१०२	२५२	४०८	६५	१५९	१,७१८	७५३	४३८
३	१९८०-८१	--	४८०	१७४	३६३	६०५	१०३	१७०	१,७८०	७२८	४२६
४	१९९०-९१	--	६३४	२५८	४०८	१,१२७	४५५	४०४	२,८२६	१,८८२	६६६
५	२०००-०१	--	२९६	१२२	४१२	६३१	२४१	३८२	२,५५९	२,०९९	८२०
६	२०१०-११	--	१७३	९४	५४४	३३१	१७६	५३२	३,६२८	५,०५६	१,३९४
७	२०११-१२	--	१३१	७१	५४२	२३८	१०३	४३५	३,७०२	४,५१८	१,२२१
८	२०१२-१३	--	१०५	५८	५४९	२१२	७२	३३८	३,६९२	५,१०६	१,३९८
९	२०१३-१४	--	१०७	६१	५७६	२०६	८५	४१३	४,१४८	४,८१२	१,१६०

(पुढे चालू)

परिशिष्ट ७.१ (समाप्त)

क्षेत्र '००० हेक्टर
उत्पादन '००० मे.टन
उत्पादकता प्रति हेक्टर किलो

नगदी पिके

अनु. क्रमांक	वर्ष		ऊस				कापूस (रुई)			तंबाखू		
			तोडणी क्षेत्र	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन (मे. टनांत)	क्षेत्र	उत्पादन (गासड्यात)	प्रति हेक्टर उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	प्रति हेक्टर उत्पादन
(१)	(२)		(५७)	(५८)	(५९)	(६०)	(६१)	(६२)	(६३)	(६४)	(६५)	(६६)
१	१९६०-६१	--	१५५	१५५	१०,४०४	६६.९२	२,५००	१,६७३	११४	२५	१२	४८०
२	१९७०-७१	--	१६७	२०४	१४,४३३	८६.५३	२,७५०	४८४	३०	१२	५	४४८
३	१९८०-८१	--	२५८	३१९	२३,७०६	९१.७४	२,५५०	१,२२४	८२	१२	८	६४८
४	१९९०-९१	--	४४२	५३६	३८,१५४	८६.४०	२,७२१	१,८७५	११७	८	८	१,०३९
५	२०००-०१	--	५९५	६८७	४९,५६९	८३.२७	३,०७७	१,८०३	१००	८	९	१,१४८
६	२०१०-११	--	९६५	१,०४१	८५,६९१	८८.८५	३,९४२	७,४७३	३२२	१	१	९९४
७	२०११-१२	--	१,०२२	१,१७२	८९,४५६	८७.५३	४,१६७	६,८२०	२७८	१	१	१,१५६
८	२०१२-१३	--	९३८	१,०६७	७५,३३५	८०.००	४,१८७	६,७९३	२७६	१	१	१,०५०
९	२०१३-१४	--	९३७	१,०९९	७६,९०१	८२.००	४,१६०	८,८३४	३६१	२	२	१,१४९

आधार - कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन

टीप - (१) माहिती अंतिम अनुमानावर आधारित आहे.
(२) कापसाचे उत्पादन १७० किलो/गासडी याप्रमाणे '००० गासड्यांमध्ये.

परिशिष्ट ७.२
राज्यातील कृषि उत्पादनाचे पीकनिहाय निर्देशांक

(त्रैवर्षीय सरासरी - पाया : १९७९-८२ = १००)

गट/पिके	भार	१९८२-८३	१९९०-९१	२०००-०१	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१. अन्नधान्ये								
(अ) तृणधान्ये								
(१) तांदुळ	९.४९	८७.४	१०६.१	८७.४	१२२.१	१२९.०	१३८.४	१४१.३
(२) गहू	५.९२	८०.६	९३.९	९७.९	२३७.७	१५४.८	१२३.९	१६५.५
(३) ज्वारी	२२.१६	९५.५	१२१.१	८१.४	७०.५	५३.६	४३.०	५०.७
(४) बाजरी	३.०८	६४.२	१५४.३	१५०.५	१५५.५	११३.९	६९.५	१०९.१
(५) बार्ली	०.०२	३७.७	१७.०	१३.२	१८८.७	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.
(६) मका	०.४६	३६.९	१०५.२	२५३.८	२,१८०.५	१,७८२.४	१,५२८.५	२,७१५.१
(७) नाचणी	०.८५	९२.०	९८.४	६०.८	५५.५	६५.२	६५.७	६७.१
(८) कोदरा	०.०५	७३.७	६६.६	४३.६	२३.६	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.
(९) इतर तृणधान्ये	०.१९	७६.७	१५०.८	१६२.५	२६.१	७५.८	४८.२	४६.६
एकूण - तृणधान्ये	**४२.२२**	**८८.५**	**११५.७**	**९१.९**	**१३४.२**	**११०.१**	**९४.३**	**१२०.६**
(ब) कडधान्ये								
(१) हरभरा	१.४७	७८.४	२१५.८	२१३.३	७९०.७	५२१.२	५२७.९	९८६.४
(२) तूर	५.४५	९६.१	१०५.२	१६६.०	२४५.३	२१८.९	२५२.९	२५९.९
(३) इतर कडधान्ये	३.५२	११२.५	१६०.०	१५०.०	१९६.५	१३९.५	११६.५	१२३.२
एकूण - कडधान्ये	**१०.४४**	**९९.२**	**१३९.२**	**१६७.३**	**३०५.६**	**२३४.७**	**२४५.६**	**३१६.१**
एकूण - अन्नधान्ये	**५२.६६**	**९०.६**	**१२०.४**	**१०६.८**	**१६८.२**	**१३४.८**	**१२४.३**	**१५९.४**
२. अन्नधान्येतर								
(अ) गळिताची धान्ये								
(१) भूईमूग	७.२३	७१.४	१५८.९	७६.२	७४.३	६०.९	३८.३	१६३.८
(२) तीळ	०.५७	९४.२	२२३.७	८८.९	५८.९	४४.२	३२.४	३२.४
(३) मोहरी, राई आणि जवस	०.७८	७३.४	८६.५	३०.८	५.१	६.८	३.४	२०.३
(४) एरंडी	०.०१	२५.०	१६६.७	३५८.३	३३३.३	२५०.०	४१६.७	४१६.७
(५) सूर्यफूल	०.५७	७६.८	६०९.८	३५२.३	२६७.३	१२२.६	६८.३	८८.४
एकूण - गळिताची धान्ये	**९.१६**	**७३.३**	**१८४.८**	**९०.६**	**७९.८**	**५९.३**	**३७.३**	**६०.१**
(ब) तंतू पिके								
(१) कापूस	९.८९	११०.४	१२८.६	१२३.६	५१२.३	४६७.६	४६५.७	६०५.६
(२) मेस्टा	०.०४	४४.५	३८.०	३६.५	२६.४	१.८	२९.२	उ.ना.
एकूण - तंतू पिके	**९.९३**	**११०.१**	**१२८.२**	**१२३.२**	**५१०.४**	**४६५.७**	**४६३.९**	**६०३.२**
(क) संकीर्ण								
(१) ऊस	२५.९७	११४.३	१५८.२	१८६.९	२९७.२	३३७.३	२९२.५	२८९.९
(२) तंबाखू	०.१४	६८.३	११७.३	१३८.१	३२.७	१६.३	०.०	उ.ना.
(३) बटाटा	०.२२	८४.२	१२०.९	१२१.९	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.
(४) मिरची	१.९२	१०७.१	१०२.२	८२.०	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.
एकूण - संकीर्ण	**२८.२५**	**११३.३**	**१५३.९**	**१७९.०**	**२७३.४**	**३१०.१**	**२६८.९**	**२६६.५**
एकूण - अन्नधान्येतर	**४७.३४**	**१०४.९**	**१५४.५**	**१५०.२**	**२८५.६**	**२९४.२**	**२६५.०**	**२९७.२**
सर्व पिके	**१००.००**	**९७.४**	**१३६.५**	**१२७.४**	**२२३.८**	**२१०.३**	**१९०.९**	**२२४.६**

आधार - कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई   उ.ना. - उपलब्ध नाही.

टीप - २०१०-११ ते २०१३-१४ चे निर्देशांक अस्थायी आहेत.

परिशिष्ट ७.३
राज्यातील जमिनीच्या वापराची आकडेवारी

(क्षेत्र '००० हेक्टर)

वर्ष	भौगोलिक क्षेत्र	वनां-खालील क्षेत्र	मशागतीसाठी उपलब्ध नसलेले क्षेत्र		मशागत न केलेले इतर क्षेत्र			पडीत जमिनी		पिकांखालील क्षेत्र		पिकां-खालील स्थूल क्षेत्र
			नापीक व मशागतीस अयोग्य जमीन	बिगर-शेती वापराखाली आणलेली जमीन	मशागती-योग्य पडीत जमीन	कायमची कुरणे व चराऊ कुरणे	किरकोळ झाडे, झुडपे यांच्या समूहा खालील क्षेत्र	चालू पड	इतर पड	निव्वळ पेरणी क्षेत्र	दुसोटा / तिसोटा क्षेत्र	
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)	(१३)
१९८६-८७	३०,७५८	५,३५०	१,६७९	१,१५२	१,०४४	१,३६७	१९६	९०९	१,०५७	१८,००४	२,३२०	२०,३२४
१९९०-९१	३०,७५८	५,१२८	१,६२२	१,०९१	९६६	१,१२५	३०१	८९८	१,०६३	१८,५६५	३,२९५	२१,८५९
१९९५-९६	३०,७५८	५,१४८	१,५४४	१,३४९	९६०	१,१६६	२९२	१,०७२	१,२४८	१७,९८०	३,५२४	२१,५०४
२०००-०१	३०,७५८	५,१५०	१,५४४	१,३६४	९५९	१,१६८	३२७	१,१२६	१,२७६	१७,८४४	३,७७५	२१,६१९
२००१-०२	३०,७५८	५,१५०	१,५४४	१,३६८	९५९	१,१६८	३२७	१,७१७	१,३०३	१७,२२२	३,७६९	२०,९९१
२००२-०३	३०,७५८	५,१५०	१,५४४	१,३७१	९५८	१,१६८	३२८	१,७३६	१,३०८	१७,१९५	३,७२०	२०,९१५
२००३-०४	३०,७५८	५,२१४	१,७२५	१,३९०	९१७	१,२४९	२५१	१,३६४	१,२१६	१७,४३२	४,७५८	२२,१९०
२००४-०५	३०,७५८	५,२१३	१,७२६	१,३९३	९१८	१,२५१	२४९	१,३१६	१,२०४	१७,४९०	४,८७८	२२,३६८
२००५-०६	३०,७५८	५,२१२	१,७२०	१,४०७	९१४	१,२५२	२४९	१,३२७	१,२०४	१७,४७३	५,०८३	२२,५५६
२००६-०७	३०,७५८	५,२१३	१,७१९	१,४१२	९१५	१,२५२	२४९	१,३२४	१,१९६	१७,४७८	५,०७९	२२,५५७
२००७-०८	३०,७५८	५,२१३	१,७१८	१,४२७	९१६	१,२४८	२४८	१,३२७	१,१८८	१७,४७३	५,१८२	२२,६५५
२००८-०९	३०,७५८	५,२१३	१,७१८	१,४३३	९१८	१,२४६	२४८	१,३७२	१,१८८	१७,४२२	५,०३२	२२,४५४
२००९-१०	३०,७५८	५,२१४	१,७२९	१,४४३	९१७	१,२४२	२५०	१,३७३	१,१८९	१७,४०१	५,२११	२२,६१२
२०१०-११	३०,७५८	५,२१६	१,७३१	१,४४९	९१९	१,२४२	२५०	१,३६६	१,१७९	१७,४०६	५,७६९	२३,१७५
२०११-१२	३०,७५८	५,२११	१,७२८	१,४५१	९१९	१,२४४	२५०	१,३७८	१,१९२	१७,३८६	५,७२०	२३,१०६
२०१२-१३	३०,७५८	५,२०७	१,७२२	१,४५६	९१६	१,२४५	२५१	१,४१८	१,२००	१७,३४४	५,७७२	२३,११६

आधार - कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

टीप - २०१०-११ ते २०१२-१३ चे आकडे अस्थायी आहेत.

परिशिष्ट ७.४
कृषि गणनांनुसार राज्यातील एकूण वहिती खातेदार, वहितीचे एकूण क्षेत्र व सरासरी क्षेत्र

अनु. क्र.	आकारवर्ग (हेक्टर)	वहिती खातेदारांची संख्या ('००)						
		१९७०-७१	१९८०-८१	१९९०-९१	१९९५-९६	२०००-०१	२००५-०६	२०१०-११
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१	०.५ पेक्षा कमी	६,८३४	९,९१४	१६,६७२	२२,४०९	२७,४६२	३१,६५८	३६,४५७
२	०.५ - १.०	५,५८५	९,३४५	१६,०७५	२०,२५२	२५,५९५	२९,५२५	३०,६३३
३	१.० - २.०	८,७८३	१५,४०९	२७,२७६	३१,७५५	३६,०५६	४१,५०३	४०,५२३
४	२.० - ३.०	६,२६६	१०,२७५	१३,९६९	१४,७४५	१५,७९१	१७,०२०	१५,४६३
५	३.० - ४.०	४,६०६	६,५८३	७,२८९	६,७७४	६,९४९	७,४९६	६,१२८
६	४.० - ५.०	३,५७६	४,६०१	४,४६९	३,८७४	३,७८०	४,०३७	३,१४२
७	५.० - १०.०	८,७१५	९,३१६	७,२४१	५,५५८	४,८७३	५,२१४	३,९६४
८	१०.० - २०.०	४,१८०	२,८१९	१,५३०	१,०२९	७७३	६२२	५९०
९	२०.० व त्यापेक्षा अधिक	९६१	३६३	१७६	१३२	९७	८१	८९
	एकूण	**४९,५०६**	**६८,६२५**	**९४,६९७**	**१,०६,५२८**	**१,२१,३७६**	**१,३७,१५६**	**१,३६,९८९**

अनु. क्र.	आकारवर्ग (हेक्टर)	वहिती एकूण क्षेत्र ('०० हेक्टर)						
		१९७०-७१	१९८०-८१	१९९०-९१	१९९५-९६	२०००-०१	२००५-०६	२०१०-११
(१)	(२)	(१०)	(११)	(१२)	(१३)	(१४)	(१५)	(१६)
१	०.५ पेक्षा कमी	१,६३४	२,६३०	४,११९	५,७४६	७,३२८	७,७४०	९,१८०
२	०.५ - १.०	४,१४२	७,१०३	१२,०५७	१५,१२०	१९,१५९	२०,२७४	२२,६८०
३	१.० - २.०	१२,८४२	२३,३३७	३९,८३३	४६,०५९	५१,२७१	५२,४७६	५७,३९०
४	२.० - ३.०	१५,३८६	२५,३६३	३३,६८९	३५,४२०	३७,४१४	३७,५४२	३६,६८१
५	३.० - ४.०	१५,९२०	२२,८१५	२५,१०८	२३,३०३	२३,६७६	२३,७५६	२०,९७४
६	४.० - ५.०	१५,९६१	२०,५५६	१९,८६४	१७,२१०	१६,७१७	१६,७१७	१३,९०१
७	५.० - १०.०	६१,२१३	६३,९३७	४८,७००	३७,१५०	३२,०८४	३२,१३५	२६,०२७
८	१०.० - २०.०	५६,३०२	३७,२१३	१९,७४९	१३,५१४	९,९६१	६,७७६	७,५२४
९	२०.० व त्यापेक्षा अधिक	२८,३९४	१०,६६२	६,१२९	५,२७४	३,४१८	२,६३४	३,३१४
	एकूण	**२,११,७९४**	**२,१३,६१६**	**२,०९,२४८**	**१,९८,७९६**	**२,०१,०२८**	**२,००,०५०**	**१,९७,६७१**

(पुढे चालू)

परिशिष्ट ७.४ (समाप्त)

अनु. क्र.	आकारवर्ग (हेक्टर)	वहिती सरासरी क्षेत्र (हेक्टर)						
		१९७०-७१	१९८०-८१	१९९०-९१	१९९५-९६	२०००-०१	२००५-०६	२०१०-११
(१)	(२)	(१७)	(१८)	(१९)	(२०)	(२१)	(२२)	(२३)
१	०.५ पेक्षा कमी	०.२४	०.२७	०.२५	०.२६	०.२७	०.२४	०.२५
२	०.५ - १.०	०.७४	०.७६	०.७५	०.७५	०.७५	०.६९	०.७४
३	१.० - २.०	१.४६	१.५१	१.४६	१.४५	१.४२	१.२६	१.४२
४	२.० - ३.०	२.४६	२.४७	२.४१	२.४०	२.३७	२.२१	२.३७
५	३.० - ४.०	३.४६	३.४७	३.४४	३.४४	३.४१	३.१७	३.४२
६	४.० - ५.०	४.४६	४.४७	४.४४	४.४४	४.४२	४.१४	४.४२
७	५.० - १०.०	७.०२	६.८६	६.७३	६.६८	६.५८	६.१६	६.५७
८	१०.० - २०.०	१३.४७	१३.२०	१२.९१	१३.१३	१२.८९	१०.८९	१२.७५
९	२०.० व त्यापेक्षा अधिक	२९.५५	२९.३७	३४.८२	३९.९५	३५.२४	३२.५२	३७.२४
	एकूण	**४.२८**	**३.११**	**२.२१**	**१.८७**	**१.६६**	**१.४६**	**१.४४**

आधार - कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन

परिशिष्ट ७.५
राज्यातील सिंचनाखालील क्षेत्र

('००० हेक्टर)

अ. क्र.	वर्ष	सिंचित क्षेत्र				ओलिताखालील पिकांची सघनता	सिंचन विहिरींची संख्या (हजारात)	दर विहिरीमागे सिंचित निव्वळ क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	पिकांखालील एकूण क्षेत्र	स्थूल सिंचित क्षेत्राची पिकांखालील स्थूल क्षेत्राशी टक्केवारी
		विहिरी	इतर साधने	निव्वळ क्षेत्र	एकुण क्षेत्र					
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)
१	१९६०-६१	५९५	४७७	१,०७२	१,२२०	११४	५४२	१.१०	१८,८२३	६.५
२	१९७०-७१	७६८	५७९	१,३४७	१,५७०	११७	६९४	१.११	१८,७३७	८.४
३	१९८०-८१	१,०५५	७८०	१,८३५	२,४१५	१३२	८२६	१.२८	१९,६४२	१२.३
४	१९९०-९१	१,६७२	९९९	२,६७१	३,३१९	१२४	१,०१७	१.६४	२१,८५९	१५.२
५	१९९५-९६	१,८७०	१,०१०	२,८८०	३,५५०	१२३	१,२२९	१.५२	२१,५०४	१६.५
६	२०००-०१	२,२६२	९८७	३,२४९	३,८५२	११९	१,३१८	१.७२	२१,६१९	१७.८
७	२००१-०२	२,१४६	९९०	३,१३६	३,७२७	११९	१,३२२	१.५२	२०,९९१	१७.८
८	२००२-०३	२,१४५	१,०७१	३,२१६	३,८०६	११८	१,३३१	१.६१	२०,९१५	१८.२
९	२००३-०४	१,९१४	१,०३०	२,९४४	३,६३६	१२३	उ.ना.	उ.ना.	२२,१९०	१६.४
१०	२००४-०५	१,९४२	१,००१	२,९९३	३,६६५	१२५	उ.ना.	उ.ना.	२२,३७६	१६.४
११	२००५-०६	२,०७७	१,०७०	३,१४७	३,८१०	११८	उ.ना.	उ.ना.	२२,५५६	१६.९
१२	२००६-०७	२,१०९	१,१३७	३,२४६	३,९५८	१२२	उ.ना.	उ.ना.	२२,५५७	१७.६
१३	२००७-०८	२,१५१	१,१६०	३,३११	४,०३७	१२२	उ.ना.	उ.ना.	२२,६५५	१७.८
१४	२००८-०९	२,११५	१,१४०	३,२५५	३,९७०	१२२	उ.ना.	उ.ना.	२२,४५४	१७.७
१५	२००९-१०	२,१५९	१,१६२	३,३२१	४,०५०	१२२	उ.ना.	उ.ना.	२२,६१२	१७.९
१६	२०१०-११	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	२३,१७५	उ.ना.
१७	२०११-१२	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	२३,१०६	उ.ना.
१८	२०१२-१३	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	२३,११६	उ.ना.

आधार - कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

उ.ना. - उपलब्ध नाही.

टीप - (१) आकडे संक्षिप्तात दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

(२) स्तंभ क्र.७ मध्ये (स्तंभ क्र.६ ÷ स्तंभ क्र.५) x १०० हे सूत्र वापरून सघनता काढली आहे.

(३) २००३ -०४ ते २०१२-१३ चे आकडे अस्थायी आहेत.

(४) विशेष तपासणी पथकाच्या शिफारशींनुसार पुढील कार्यवाही ठरविण्यासाठी विविध समित्या / उपसमित्या गठित करण्यात आल्या आहेत.

परिशिष्ट ७.६

सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टी आकारणी, वसुली व थकबाकी

(₹ कोटी)

वर्ष	पाणीपट्टी आकारणी			वसुली			वर्ष अखेर शिल्लक थकबाकी		
	सिंचन	बिगर सिंचन	एकूण	सिंचन	बिगर सिंचन	एकूण	सिंचन	बिगर सिंचन	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
२०००-०१	७४.४८	३६२.६०	४३७.०८	४१.२३	१५३.९९	१९५.२२	२२३.३९	५७१.३०	७९४.६९
२००१-०२	८४.७२	३६८.८३	४५३.५५	४३.५७	२०८.१२	२५१.६९	२६४.५४	७३२.०१	९९६.५५
२००२-०३	८३.१७	३६०.६८	४४३.८५	४२.०२	३३५.५०	३७७.५२	३०३.७९	७५१.९९	१,०५५.७८
२००३-०४	९३.०३	३६०.२६	४५३.२९	४२.८९	३३५.२०	३७८.०९	३७६.६३	३५३.०६	७२९.६९
२००४-०५	७८.६९	४१८.४४	४९७.१३	४५.७८	४०२.५७	४४८.३५	४१५.५९	३७८.५९	७९४.१८
२००५-०६	६८.२५	३५०.२८	४१८.५३	६४.०३	३४९.४५	४१३.४८	४१०.१८	२८२.०९	६९२.२७
२००६-०७	९०.७०	४०८.७५	४९९.४५	७४.७२	४२०.२६	४९४.९८	४२७.०१	२४५.८२	६७२.८२
२००७-०८	११०.३५	५६३.८९	६७४.२४	७०.४७	५५६.५४	६२७.०१	४७३.७०	२७५.२०	७४८.९०
२००८-०९	११२.९५	६९५.३७	८०८.३२	७१.०५	६०२.११	६७३.१६	५३१.१०	४६६.३८	१,००४.६१
२००९-१०	९५.००	७१५.११	८१०.११	६९.९४	७३२.६९	८०२.६३	५६१.७७	४६६.३८	१,०२८.१५
२०१०-११	९६.२४	६७०.४६	७६६.७०	७९.०३	६६६.८७	७४५.९०	७४५.९०	४६८.६२	१,०४७.९०
२०११-१२	१०९.७३	५४१.०६	६५०.७९	७९.१३	५४१.१३	६२०.२६	६०८.८७	४६१.७४	१,०७०.६१
२०१२-१३	८२.९८	६७०.१२	७५३.१०	६३.१०	४४३.०५	५०६.१५	६१८.७८	६५६.५२	१,२७५.३०
२०१३-१४	७०.३७	५३६.६७	६०७.०४	५७.५७	४५७.२०	५१४.७७	६३१.४९	७२८.२४	१,३५९.७३

आधार - जलसंपदा विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

परिशिष्ट ७.७
महाराष्ट्र राज्यातील पशुधन आणि कोंबड्या व बदके

('०००)

अनु. क्रमांक	वर्ष	गाई-बैल	म्हशी-रेडे	मेंढ्या व शेळ्या	इतर पशुधन +	एकूण पशुधन	दर शंभर हेक्टर चराई व कुरण क्षेत्रामागे शेळ्या, मेंढ्या (संख्या)	पिकांखालील दर शंभर हेक्टर निव्वळ क्षेत्रामागे पशुधन (संख्या)	दर लाख लोकसंख्ये-मागे पशुधन	एकूण कोंबड्या व बदक$
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)
१	१९६१	१५,३२८	३,०८७	७,२७३	३६०	२६,०४८	५१२	१४४	६६	१०,५७८
२	१९६६	१४,७२९	३,०४२	७,३२६	३५२	२५,४४९	५२२	१४०	५७	९,९०२
३	१९७२	१४,७०५	३,३०१	८,०३८	३१७	२६,३६१	४९१	१६४	५२	१२,२१७
४	१९७८	१५,२१८	३,८९९	१०,१९९	३२६	२९,६४२	६५०	१६२	५१	१८,७९१
५	१९८२	१६,१६२	३,९७२	१०,३७६	४०९	३०,९१९	६७३	१७५	४८	१९,८४५
६	१९८७	१६,९८३	४,७५५	१२,०६८	४४९	३४,२५५	९५०	१८९	४८	२४,८३९
७	१९९२	१७,४४१	५,४४७	१३,०१६	४८९	३६,३९३	९४०	२०२	४६	३२,१८७
८	१९९७	१८,०७१	६,०७३	१४,८०२	६९२	३९,६३८	१,१०४	२२३	५०	३५,३९२
९	२००३	१६,७३८	६,०८४	१३,६२४	६१२	३७,०५८	१,०१६	२१३	३६	३४,५९६
१०	२००७	१६,१८४	६,०७३	१३,३०१	३९७	३५,९५४	१,०६४	२०६	३७	६४,७५६@
११	२०१२	१५,४८४	५,५९४	११,०१६	३९५	३२,४८९	८८५	१८७	२९	७७,७९५@

आधार - पशुधन गणना

टीप - आकडे सांक्षिप्तात दिल्यामुळे बेरजा जुळतीलच असे नाही.

+ इतर पशुधन या बाबीमध्ये डुकरे, घोडे व शिंगरे, खेचरे, उंट, गाढवे यांचा समावेश करण्यात आला आहे.

$ एकूण कोंबड्या व बदके या बाबींमध्ये तुर्की ,क्वेल व इतर कुक्कुटपक्षी यांचाही समावेश करण्यात आला आहे.

@ एकूण कोंबड्या व बदके संख्येमध्ये पोल्ट्रीफार्म मधील पक्षी समाविष्ट आहे.

८

उद्योग आणि सहकार

८. उद्योग आणि सहकार

उद्योग

८.१ महाराष्ट्र हे औद्योगिक क्षेत्रामध्ये अग्रगण्य राज्यांपैकी एक असून देशाच्या वस्तुनिर्माण क्षेत्रामध्ये राज्याचे महत्त्वाचे स्थान आहे. आर्थिक विकासात राज्य नेहमीच आघाडीवर असून राज्याच्या अर्थव्यवस्थेवर औद्योगिक व सेवा क्षेत्रातील वाढीचा मोठा प्रभाव राहिला आहे. गुंतवणुकीसाठी अनुकूल शासकीय धोरणे, पायाभूत सुविधांची मागणी व सार्वजनिक निधीच्या मर्यादा यामधील दरी कमी करण्याच्या दृष्टीने खाजगी गुंतवणुकीसाठी विविध क्षेत्रे खुली करणे, खात्रीशीर ग्राहक बाजारपेठ, उत्पादनक्षम मनुष्यबळ, उद्योगांसाठी पोषक वातावरण, इत्यादि बाबींमुळे राज्याच्या औद्योगिक वाढीला हातभार लागला आहे. तसेच औद्योगिक वाढीस चालना देण्यासाठी शासनाने उद्योगासाठी विविध परवानग्यांची संख्या कमी करणे, मैत्रीच्या (महाराष्ट्र उद्योग, व्यापार व गुंतवणूक सहाय्य कक्ष) माध्यमातून सर्व परवानग्या एकाच ठिकाणी देणे, उद्योग उभारणी व नवीन गुंतवणुकीसाठी ई-माध्यम निर्माण करणे, नदी नियमन क्षेत्र धोरणाच्या अनुषंगाने बंधने शिथिल करणे, कृषि क्षेत्रावरील उद्योगांच्या विकासासाठी वाढीव चटई क्षेत्र मंजूर करणे, इत्यादि सर्वसमावेशक उपाययोजना करण्याच्या प्रक्रियेस सुरुवात केली आहे. पायाभूत सुविधा व औद्योगिकरणासाठी अद्ययावत शहरे यांचा विस्तार, औद्योगिक समूहांसाठी संपर्क सुविधा, औद्योगिक संकुले, लॉजिस्टिक संकुले, विशाल वस्त्र केंद्रे इत्यादींचा विकास करण्यावर शासनाने लक्ष केंद्रित केले आहे.

औद्योगिक गुंतवणूक

८.२ राज्याने रोजगार निर्मितीची सर्वाधिक क्षमता असलेले सर्वात जास्त प्रस्ताव प्राप्त केले आहेत. ऑगस्ट, १९९१ ते ऑक्टोबर, २०१४ या कालावधीत एकूण ₹ १०,६३,३४२ कोटी गुंतवणुकीच्या १८,७०९ औद्योगिक प्रस्तावांना मान्यता देण्यात आली. यापैकी ₹ २,५४,७८४ कोटी गुंतवणुकीचे (२३.९ टक्के) व प्रस्तावित १०.९५ लाख रोजगार निर्मितीचे ८,३७६ प्रकल्प (४४.८ टक्के) कार्यान्वित झाले आहेत, तर ₹ ८८,०८६ कोटी गुंतवणुकीच्या २,११५ प्रकल्पांचे काम सुरु असून त्यामधून ३.०३ लाख रोजगार निर्माण होणे अपेक्षित आहे. देशामध्ये प्राप्त झालेल्या एकूण औद्योगिक प्रस्ताव आणि गुंतवणूकीमध्ये राज्याचा अनुक्रमे १८ टक्के आणि १० टक्के वाटा आहे. निवडक राज्यातील मंजूर औद्योगिक प्रस्तावांमधील आवेदनपत्रे, इरादा पत्रे आणि १०० टक्के निर्यातीभिमुख प्रस्ताव याबाबत माहिती तक्ता ८.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.१ निवडक राज्यातील मंजूर औद्योगिक प्रस्ताव (आवेदन पत्रे, इरादा पत्रे आणि १०० टक्के निर्यातीभिमुख)

(ऑगस्ट, १९९१ ते ऑक्टोबर, २०१४)

बाब	**महाराष्ट्र**	गुजरात	तामिळनाडू	आंध्र प्रदेश$	उत्तर प्रदेश	अखिल भारत
प्रस्ताव (संख्या)	**१८,७०९**	१२,५८४	९,३०७	८,५०६	८,००५	१,०४,०३४
	(१७.९८)	(१२.१०)	(८.९५)	(८.१८)	(७.६९)	
गुंतवणूक (₹ कोटी)	**१०,६३,३४२**	१३,१८,०५०	५,११,९८३	९,३९,७६६	३,१५,१७२	१,०७,८०,४४९
	(९.८६)	(१२.२३)	(४.७५)	(८.७२)	(२.९२)	

आधार : उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन टीप : कंसातील आकडे अखिल भारताशी टक्केवारी दर्शवितात $ तेलंगणा राज्यासह

८.२.१ माहिती तंत्रज्ञान उद्योगाने ४४१ प्रस्ताव प्राप्त केले असून त्यामधील गुंतवणूक सर्वात जास्त ₹ ३,८२,७६६ कोटी (३६ टक्के) आहे, तर त्या पाठोपाठ इंधन उद्योगामध्ये ₹ १,४२,२८३ कोटी (१३.४ टक्के) आहे. एकूण मंजूर गुंतवणुकीपैकी सुमारे ५० टक्के गुंतवणूक या दोन उद्योगांमध्ये आहे.

८.२.२ मंजूर केलेल्या एकूण प्रस्तावांमध्ये, प्रस्तावांच्या संख्येनुसार १) रसायने व खते (१५.१ टक्के), २) वस्त्रे (१०.६ टक्के), ३) धातू (१०.२ टक्के), ४) साखर (८.१ टक्के), ५) विद्युत व इलेक्ट्रॉनिक्स (६.२ टक्के), ६) प्रक्रिया केलेले अन्न (५.६ टक्के) आणि ७) फोटोग्राफीक फिल्म्स् व कागद (५.२ टक्के) हे महत्त्वाचे उद्योग आहेत. या सात उद्योगांचा एकूण मंजूर व कार्यान्वित प्रस्ताव या दोन्हींमध्ये एकत्रित वाटा ६१ टक्के आहे. तथापि, त्यांचा गुंतवणुकीच्या मंजूर प्रस्तावांमध्ये २८.८ टक्के व कार्यान्वित प्रस्तावांमध्ये ४२.१ टक्के वाटा आहे. उद्योग गटनिहाय राज्यातील मंजूर व कार्यान्वित प्रकल्पांची माहिती तक्ता ८.२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.२ उद्योग गटनिहाय मंजूर प्रस्ताव व कार्यान्वित प्रकल्प

(ऑगस्ट, १९९१ ते ऑक्टोबर, २०१४)

उद्योग गट	मंजूर प्रस्ताव		कार्यान्वित प्रकल्प	
	संख्या	गुंतवणूक (₹ कोटी)	संख्या	गुंतवणूक (₹ कोटी)
माहिती व तंत्रज्ञान	४४१	३,८२,७६६	२२९	५३,१२८
धातू	१,९००	९९,८४९	९३१	३६,४८१
इंधन	८१२	१,४२,२८३	१९१	२८,०११
परिवहन	४२०	३२,०८५	२८४	२४,५०३
रसायने व खते	२,८२७	५७,९२३	१,३७१	२०,७८३
वस्त्रे	१,९८१	४९,२०२	९२६	१५,७४७
फोटोग्राफीक फिल्म्स् व कागद	९८१	२८,४१९	५७०	१३,९८४
औद्योगिक यंत्रसामग्री	८४६	२३,५७६	४९६	७,८७७
विद्युत आणि इलेक्ट्रॉनिक्स	१,१६१	२१,५८४	६७३	७,६४७
साखर	१,५२१	३७,३६४	२१६	७,२५३
कागद व कागद उत्पादने	५३१	१४,५६१	२६१	७,२१४
सिमेंट जिप्सम	३६६	२४,५४०	१४७	५,५७८
प्रक्रिया केलेले अन्न	१,०३८	११,९५७	४३३	५,२८६
औषधी	८३८	१४,९०४	४९०	४,२३३
यंत्रसामग्री/सिरॅमिक/संकीर्ण उद्योग	४५६	७,९३४	२८०	४,०८९
अभियांत्रिकी	३४४	१२,३६७	१८९	३,९८०
वनस्पती तेल आणि वनस्पती	३७२	१६,०४०	२०२	२,२८२
इतर	१,८७४	८५,९८८	४८७	६,७०८
एकूण	**१८,७०९**	**१०,६३,३४२**	**८,३७६**	**२,५४,७८४**

आधार: उद्योग संचालनालय,महाराष्ट्र शासन

थेट विदेशी गुंतवणूक

८.३ ऑगस्ट, १९९१ ते मार्च, २०१२ या कालावधीत राज्यात थेट विदेशी गुंतवणुकीच्या ४,२४६ प्रकल्पांना (अखिल भारत स्तरावर २०,६४३) मान्यता देण्यात आली असून त्यातील गुंतवणूक ₹ ९७,७९९ कोटी (अखिल भारत स्तरावर ₹ ४,२५,८११ कोटी) आहे. त्यापैकी ४५ टक्के प्रकल्प कार्यान्वित झाले असून १० टक्के प्रकल्पांचे काम सुरु आहे आणि त्यातील गुंतवणूक अनुक्रमे ५१ टक्के व आठ टक्के आहे. सन २०११-१२ मध्ये ₹ ५,४५४ कोटी गुंतवणुकीच्या १०५ प्रकल्पांना मान्यता देण्यात आली. राज्याच्या औद्योगिक क्षेत्रात विदेशी गुंतवणूक करणा-या देशांमध्ये अमेरिका आणि मॉरिशस हे दोन प्रमुख देश असून या देशांचा एकूण थेट विदेशी गुंतवणुकीत अनुक्रमे १४ व १३ टक्के वाटा आहे.

महाराष्ट्रातून निर्यात

८.४ राज्यातून मुख्यत्वे रत्ने व आभूषणे, सॉफ्टवेअर, वस्त्रे, तयार कपडे, सुती धागे, धातू व धातू उत्पादने, शेतमालावर आधारित उत्पादने, अभियांत्रिकी उपकरणे, औषधे व औषधी द्रव्ये आणि प्लास्टिक व प्लास्टिकच्या वस्तू यांची निर्यात होते. निर्यातदारांनी केलेल्या प्रयत्नांची दखल घेऊन राज्यातील निर्यात वाढीस प्रोत्साहन देण्यासाठी निर्यातदारांना निर्यात कामगिरीबाबत पुरस्कार देणे, आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शनात सहभागी होणाऱ्या लघु उद्योग घटकांना भुई भाडे अनुदान देणे याबाबत शासन पुढाकार घेत आहे. महाराष्ट्र आणि भारतातून झालेली निर्यात तक्ता ८.३ मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता ८.३ महाराष्ट्र आणि भारतातून निर्यात

(₹ कोटी)

वर्ष	महाराष्ट्र	भारत
२००९-१०	२,२८,१८४	८,४५,१२५
२०१०-११	३,०८,५१५	११,४२,६४९
२०११-१२	३,९४,००५	१४,५९,२८०
२०१२-१३	४,१७,६२६	१५,४६,७६६
२०१३-१४+	२,८८,३८४	१०,६८,०८९

आधार : उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन + ऑक्टोबरपर्यंत

विशाल व मोठ्या प्रकल्पांमधील गुंतवणूक

८.५ राज्यामध्ये ऑगस्ट, १९९१ ते ३० नोव्हेंबर, २०१४ पर्यंत ४१७ विशाल व मोठ्या प्रकल्पांना सामंजस्य कराराच्या माध्यमातून मान्यता देण्यात आली असून त्यामधून ₹ ३,३८,००३ कोटींची गुंतवणूक व ३.६७ लाख रोजगार निर्माण होणे अपेक्षित आहे. यापैकी ₹ ४०,७७१ कोटी गुंतवणुकीचे ११९ प्रकल्प कार्यान्वित झाले असून त्यामधून ०.७६ लाख रोजगार अपेक्षित आहे. तर ₹ ९२,५९० कोटी गुंतवणुकीच्या १२१ प्रकल्पांचे काम सुरु असून त्यामधून १.१४ लाख रोजगार निर्मिती अपेक्षित आहे.

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांमधील गुंतवणूक

८.६ वस्तुनिर्माण आणि सेवा पुरविणाऱ्या उपक्रमांपैकी वस्तुनिर्माण उपक्रमांचे त्यांच्या यंत्रसामग्रीतील गुंतवणुकीच्या आधारे व सेवा पुरविणाऱ्या उपक्रमांचे साधनसामग्रीच्या मूल्याच्या आधारे सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम असे वर्गीकरण करण्यात आले आहे. सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम चौथी गणना २००६-०७ अनुसार राज्यात ३१ मार्च, २००७ रोजी एकूण ८६,६३५ उद्योग कार्यरत होते, त्यामधील गुंतवणूक ₹ १४,८५९ कोटी होती व १०.९५ लाख रोजगार होता. डिसेंबर, २०१४ पर्यंत एकूण ₹ ५०,६३७ कोटी गुंतवणुकीचे २,११,४०३ सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम कार्यरत असून त्यामधून २६.९५ लाख रोजगार निर्माण झाला आहे. वर्षनिहाय सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांमधील गुंतवणूक व रोजगार आणि विभागनिहाय सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांची माहिती तक्ता ८.४ व तक्ता ८.५ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.४ वर्षनिहाय सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांमधील गुंतवणूक व रोजगार

वर्ष	सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम	गुंतवणूक (₹ कोटी)	रोजगार (लाख)
२००७-०८	१०,२४४	२,२८१	१.३९
२००८-०९	११,६८२	३,२९५	१.७१
२००९-१०	११,८९६	३,०२८	१.५०
२०१०-११	१४,४९६	५,५६३	१.८७
२०११-१२	१५,६०६	४,४४३	२.०७
२०१२-१३	१६,१३६	५,४५५	२.०६
२०१३-१४	१९,८१४	६,३५८	२.४८
२०१४-१५+	२४,८९४	५,३५५	२.९२

आधार: उद्योग संचालनालय,महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

तक्ता ८.५ विभागनिहाय सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांची माहिती

(डिसेंबर, २०१४ पर्यंत)

विभाग	सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम	टक्केवारी	रोजगार (लाख)	टक्केवारी
मुंबई	२१,८९५	१०.४	३.६६	१३.६
कोकण (मुंबई वगळून)	३४,६१३	१६.४	५.८४	२१.७
नाशिक	२४,२७९	११.५	२.९७	११.०
पुणे	८३,०३३	३९.३	९.४२	३४.९
औरंगाबाद	१४,८५९	७.०	१.७०	६.३
अमरावती	१०,६४२	५.०	१.०१	३.८
नागपूर	२२,०८२	१०.४	२.३५	८.७
एकूण	**२,११,४०३**	**१००.०**	**२६.९५**	**१००.०**

आधार : उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

उद्योगांना वित्तीय सहाय्य

८.७ सिकॉम लि., महाराष्ट्र राज्य वित्तीय महामंडळ यासारख्या राज्यस्तरीय वित्तीय संस्था आणि भारतीय आयुर्विमा महामंडळ, भारतीय साधारण विमा महामंडळ, आयएफसीआय लि., भारतीय लघु उद्योग विकास बँक यासारख्या केंद्रस्तरीय वित्तीय संस्थांद्वारे राज्यातील उद्योगांना वित्तीय सहाय्य पुरविले जाते. याबाबतची माहिती परिशिष्ट ८.१ मध्ये दिली आहे.

विशेष आर्थिक क्षेत्रे

८.८ आर्थिक वाढीस चालना देण्यासाठी राज्याने फेब्रुवारी, २००६ पासून विशेष आर्थिक क्षेत्र (सेझ) धोरण स्विकारले आहे. डिसेंबर, २०१४ पर्यन्त राज्यात २३६ विशेष आर्थिक क्षेत्रांचे प्रस्ताव प्राप्त झाले आहेत. या प्राप्त प्रस्तावांपैकी १२४ प्रस्तावांना केंद्र शासनाकडून मान्यता (१०४ औपचारिकरित्या व २० तत्वत:) देण्यात आली असून त्यापैकी ६६ प्रस्ताव अधिसूचित झाले आहेत. राज्यामध्ये ३१ डिसेंबर, २०१४ रोजी ३,०५९ हेक्टर क्षेत्रावर ₹ १८,७८६ कोटी गुंतवणुकीच्या २४ विशेष आर्थिक क्षेत्रांची अंमलबजावणी झाली असून त्यामधून सुमारे १.३१ लाख रोजगार निर्माण झाला आहे. मंजूर व अधिसूचित विशेष आर्थिक क्षेत्रे याबाबतची माहिती तक्ता ८.६ मध्ये देण्यात आली आहे.

तक्ता ८.६ मंजूर व अधिसूचित विशेष आर्थिक क्षेत्रे

(डिसेंबर, २०१४ पर्यंत)

विभाग	विशेष आर्थिक क्षेत्रांची संख्या			क्षेत्र (हेक्टर)			रोजगार (लाख)			गुंतवणूक (₹ कोटी)		
	मंजूर	अधिसूचित	कार्यान्वित	मंजूर	अधिसूचित	कार्यान्वित	मंजूर	अधिसूचित	कार्यान्वित	मंजूर	अधिसूचित	कार्यान्वित
कोंकण	६१	२९	५	१६,४४६	२,४५३	२६१	३५.८७	९.८४	०.४६	८३,५०३	३३,५३६	४,४८७
पुणे	३६	२१	१४	४,२५२	१,७८४	७२४	१०.६३	६.१७	०.८३	४२,०९५	३४,९८०	९,६८२
नाशिक	६	१	०	१,२४९	१,००७	०	२.१२	१.२५	०	२,८८३	१,३८०	०
औरंगाबाद	११	७	३	३,४४८	७८५	३७५	१.३७	०.३१	०.०१	३,६५५	१,७७५	८३०
अमरावती	३	३	०	१,३१६	१,३१६	०	०.४०	०.४०	०	२,७७६	२,७७६	०
नागपूर	७	५	२	२,९९७	१,८८७	१,६९९	५.४६	३.९२	०.०१	८,८१९	४,१७२	३,७८७
एकूण	**१२४**	**६६**	**२४**	**२९,७०८**	**९,२३२**	**३,०५९**	**५५.८५**	**२१.८९**	**१.३१**	**१,४३,७३१**	**७८,६१९**	**१८,७८६**

आधार : उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

८.९ एकूण २३ विशेष आर्थिक क्षेत्रांची अधिसूचना रद्द झाली किंवा मागे घेण्यात आली. गुंतवणूक व रोजगारात झालेली हानी तक्ता ८.७ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.७ अधिसूचना रद्द झालेल्या किंवा मागे घेण्यात आलेल्या विशेष आर्थिक क्षेत्रामधील गुंतवणूक व रोजगार यामध्ये झालेली हानी

(डिसेंबर, २०१४ पर्यंत)

विभाग	अधिसूचना रद्द झालेले				मागे घेतलेले			
	संख्या	क्षेत्र (हे)	गुंतवणूकीतील हानी (₹ कोटी)	रोजगारातील हानी (लाख)	संख्या	क्षेत्र (हे)	गुंतवणूकीतील हानी (₹ कोटी)	रोजगारातील हानी (लाख)
कोंकण	३	३३	१,१४०	१.२८	५	२६२	१,४६७	०.५३
पुणे	२	२०	६२१	०.२९	७	३९७	११,२२०	१.९०
नाशिक	--	--	--	--	--	--	--	--
औरंगाबाद	--	--	--	--	३	१५२	३८७	०.२०
अमरावती	--	--	--	--	--	--	--	--
नागपूर	२	२१२	२,३०९	०.४३	१	६३७	१,३००	०.०५
एकूण	**७**	**२६५**	**४,०७०**	**२.००**	**१६**	**१,४४८**	**१४,३७४**	**२.६८**

आधार : उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

माहिती तंत्रज्ञान संकुले

८.१० महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ (मऔविम), सिडको व सॉफ्टवेअर टेक्नॉलॉजी पार्क ऑफ इंडिया यांनी सार्वजनिक क्षेत्रात एकूण ३७ माहिती तंत्रज्ञान संकुले विकसित केली आहेत. तसेच एकूण ४९४ खाजगी माहिती तंत्रज्ञान संकुले मंजूर करण्यात आली असून त्यापैकी २९ विकासकांनी जागतिक मंदीमुळे इरादा पत्रे मागे घेतली. उर्वरित ४६५ माहिती तंत्रज्ञान संकुलांपैकी १४४ कार्यरत झाली आहेत व त्यामध्ये ₹ ३,३३२ कोटी गुंतवणूक असून सुमारे ४.४४ लाख रोजगार निर्मिती अपेक्षित आहे. उर्वरित ३२१ माहिती तंत्रज्ञान संकुलांनी इरादापत्रे दिली असून त्याद्वारे ₹ ८,९५५ कोटींची गुंतवणूक व ११.९४ लाख रोजगाराच्या संधी निर्माण होणे अपेक्षित आहे. खाजगी माहिती तंत्रज्ञान संकुले पुणे (१६६) या पाठोपाठ बृहन्मुंबई (१५८), ठाणे (१२८), नागपूर (५), नाशिक (४), औरंगाबाद (३) आणि वर्धा (१) या जिल्ह्यांमध्ये आहेत. सन २०१४-१५ मध्ये १५ खाजगी माहिती तंत्रज्ञान संकुले मंजूर करण्यात आली.

जैव-तंत्रज्ञान संकुले

८.११ राज्याने २००१ मध्ये जैव-तंत्रज्ञान धोरण जाहीर केले. राज्यात मऔविम परिसरात जालना आणि हिंजेवाडी (पुणे) येथे सार्वजनिक क्षेत्रातील दोन जैव-तंत्रज्ञान संकुले विकसित करण्यात आली आहेत. डिसेंबर,२०१४ पर्यंत अनुक्रमे ₹ २६१ कोटी व ₹ १,१२० कोटी गूंतवणुकीच्या ५० सूक्ष्म, लघु व मध्यम आणि १६ मोठ्या घटकांची नोंदणी झालेली आहे.

सहकारी औद्योगिक वसाहती

८.१२ मऔविम क्षेत्राव्यतिरिक्त औद्योगिक वसाहती सहकारी तत्वावर विकसित करण्याचा कार्यक्रम राज्याने हाती घेतला आहे. उद्योग स्थापित करण्यासाठी भाग भांडवलातील हिस्सा व तांत्रिक सल्ला राज्य शासनाकडून देण्यात येतो. सहकारी औद्योगिक वसाहत

स्थापन करण्यासाठी राज्य शासन एकूण प्रकल्प खर्चाच्या २० टक्के भांडवल देते तसेच वित्तीय संस्थांकडून उभारावयाचे कर्ज ६० टक्के आणि उर्वरित २० टक्के रक्कम उद्योग स्थापन करणाऱ्या सभासदांना भाग भांडवल म्हणून जमा करावी लागते. डिसेंबर, २०१४ अखेर, एकूण १४२ सहकारी औद्योगिक वसाहतींना मंजूरी दिली असून त्यापैकी १०२ वसाहती कार्यरत तर ३४ वसाहती अद्याप कार्यान्वित व्हावयाच्या आहेत आणि उर्वरीत सहा अवसायनात गेल्या आहेत. शासनाने ९३ सहकारी वसाहतींना अर्थसहाय्य पुरविले आहे. डिसेंबर,२०१४ अखेर १०२ सहकारी औद्योगिक वसाहतींमध्ये एकूण ७,२२२ घटक कार्यरत असून त्यामधील रोजगार १.३७ लाख आहे.

सामुहिक प्रोत्साहन योजना

८.१३ औद्योगिकदृष्ट्या कमी विकसित भागात उद्योगांच्या प्रसारास उत्तेजन देऊन या भागात नविन / विस्तारीत उद्योग घटक स्थापन करण्यासाठी राज्य शासन प्रोत्साहन पॅकेज देत आहे. सदर योजनेमध्ये वेळोवेळी सुधारणा करण्यात आली असून राज्याने ‘सामुहिक प्रोत्साहन योजना-२०१३’ जाहीर केली आहे व ती एप्रिल, २०१३ ते मार्च, २०१८ पर्यंत अंमलात राहील. राज्याच्या खाजगी, सार्वजनिक / संयुक्त, सहकारी क्षेत्रातील आणि केंद्रिय सार्वजनिक क्षेत्रातील फक्त विशाल उद्योग घटक ‘सामुहिक प्रोत्साहन योजना-२०१३’ अंतर्गत प्रोत्साहन देण्यासाठी विचारात घेतले जातात. या योजनेअंतर्गत २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ₹ १,७६२ कोटी इतकी प्रोत्साहन रक्कम पात्र सूक्ष्म, लघु व मध्यम, मोठे आणि विशाल उद्योगांना वितरीत करण्यात आली. सामुहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत वितरीत अनुदान तक्ता ८.८ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ८.८ सामुहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत वितरीत अनुदान

(₹ कोटी)

वर्ष	वितरीत अनुदान
२०१०-११	७००
२०११-१२	२,३६६
२०१२-१३	२,४८०
२०१३-१४	२,२५०
२०१४-१५+	१,७६२

आधार : उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

८.१४ सामुहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत विशाल, मोठया आणि सूक्ष्म, लघु व मध्यम प्रकल्पांना गेल्या तीन वर्षात वितरीत केलेले औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान व इतर प्रोत्साहने तक्ता ८.९ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ८.९ सामुहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान व इतर प्रोत्साहने

(₹ कोटी)

बाब	वितरीत अनुदान		
	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५+
औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान			
विशाल प्रकल्प	२,१७५	२,००९	१,५३०
मोठे उद्योग	११६	४९	८५
सूक्ष्म,लघु व मध्यम	७८	९२	७५
इतर प्रोत्साहने			
मोठे उद्योग	१९	४७	३३
सूक्ष्म,लघु व मध्यम	९२	५३	३९
एकूण	**२,४८०**	**२,२५०**	**१,७६२**

आधार : उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

औद्योगिक समूह विकास कार्यक्रम

८.१५ सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग घटकांची उत्पादकता व स्पर्धा क्षमता उंचावण्यासाठी केंद्र शासनाने क्षमता असलेल्या समूहांच्या विकासासाठी योजना जाहीर केली असून त्यामध्ये उपलब्ध साधनसंपत्तीचा वापर करुन मध्यम ते दीर्घ कालावधीत प्रभावी अंमलबजावणी व शाश्वत परिणाम साधण्यावर भर दिला आहे.

८.१६ **सूक्ष्म, लघु उपक्रमांसाठी - औद्योगिक समूह विकास कार्यक्रम :** केंद्र शासनाने फेब्रुवारी, २०१० मध्ये सूक्ष्म, लघु उपक्रम-समूह विकास योजना सुधारित केली आहे. या योजनेखाली समूहांची उत्पादकता व स्पर्धात्मक क्षमता वृद्धिंगत करण्यासाठी सामायिक सुविधा केंद्रांची स्थापना आणि पायाभूत सुविधांचा विकास करण्यासाठी केंद्र शासनाकडून सहाय्यक अनुदान स्वरुपात आर्थिक मदत देण्यात येते. सामायिक सुविधा केंद्रामध्ये संशोधन व विकासासंबंधी सुविधा, तयार माल आवेष्टीत करण्यासाठी केंद्र, चाचणी केंद्र, प्रशिक्षण केंद्र, सामायिक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्रे, सामायिक प्रक्रिया केंद्र, इत्यादि बाबींचा समावेश आहे. सार्वजनिक खाजगी भागीदारीतून विशेष हेतू सुविधा द्वारे योजनेची अंमलबजावणी करण्यात येते. विस्तृत प्रकल्प अहवाल तयार करणे, सामायिक सुविधा केंद्रांसाठी उपकरणांची खरेदी, सामायिक सुविधा केंद्र कार्यान्वित करणे, इत्यादि विविध टप्प्यावरील ४० समूह प्रकल्पांना केंद्र शासनाने

प्राथमिक मंजूरी दिली आहे. केंद्र शासनाने मार्च २०१४ पर्यंत एकूण ₹ २३.९२ कोटी आणि सन २०१४-१५ मध्ये जानेवारी पर्यंत ₹ २२.२२ कोटी अनुदान या योजनेखाली मंजूर करुन वितरीत केले आहे.

८.१७ **औद्योगिक पायाभूत सुविधा श्रेणीवाढ योजना :** दर्जेदार पायाभूत सुविधा सार्वजनिक खाजगी भागीदारीमधून पुरवून निवडलेल्या कार्यरत उद्योग समुहांची स्पर्धात्मक क्षमता वृद्धिंगत करण्याचे योजनेचे उद्दिष्ट आहे. या योजनेअंतर्गत प्रत्येक मंजूर प्रकल्पासाठी मंजूर प्रकल्प किंमतीच्या ७५ टक्के प्रमाणे जास्तीत जास्त ₹ ६० कोटी पर्यंत केंद्रिय सहाय्य देण्यात येते. सद्य:स्थितीत पाच प्रस्ताव केंद्र शासनाने मंजूर केले आहेत. त्यापैकी तीन प्रकल्प पूर्ण झाले असून दोन पूर्णत्वाच्या मार्गावर आहेत. केंद्र शासनाने या योजनेखाली मार्च, २०१४ पर्यंत ₹ १६८.५५ कोटी आणि २०१४-१५ मध्ये जानेवारी पर्यंत ₹ २१ कोटी अनुदान मंजूर करुन वितरीत केले आहे.

महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ

८.१८ मार्च, २०१४ अखेर विकसित भूखंडाच्या ९० टक्के भूखंड उद्योजकांना वितरीत करण्यात आले. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ क्षेत्रातील औद्योगिक घटकांची माहिती तक्ता ८.१० मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.१० महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ क्षेत्रातील औद्योगिक घटक

(३१ मार्च, २०१४ रोजी)

विभाग	घटक (संख्या)	गुंतवणूक (₹ कोटी)	रोजगार (लाख)	भूखंड (संख्या)		वितरीत भूखंडांची विकसित भूखंडांशी टक्केवारी
				विकसित	वितरीत	
मुंबई	३०५	३,९०८	०.५०	३४२	३३९	९९.१
कोकण (मुंबई वगळून)	११,९९७	२७,५७६	३.२८	१९,७१५	१७,९८०	९१.२
नाशिक	७,५३८	६,२९३	०.६९	११,२९६	१०,४२६	९२.३
पुणे	९,७५४	५१,८४४	४.२१	१९,१७६	१७,२३१	८९.९
औरंगाबाद	६,१९३	५,९५९	०.६४	११,४४३	१०,३०४	९०.०
अमरावती	१,८२५	३,१६८	०.२५	४,८२०	३,६१०	७४.९
नागपूर	३,२५८	१४,२९८	०.७८	७,१६८	६,३८६	८९.१
एकूण	**४०,८७०**	**१,१३,०४६**	**१०.३५**	**७३,९६०**	**६६,२७६**	**८९.६**

आधार : महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ, महाराष्ट्र शासन

महाराष्ट्र लघुउद्योग विकास महामंडळ

८.१९ महाराष्ट्र लघु उद्योग विकास महामंडळ लघु उद्योगाचा विकास करण्यासाठी उद्योजकांना मदत करते. महाराष्ट्र लघुउद्योग विकास महामंडळाची उलाढाल तक्ता ८.११ मध्ये देण्यात आली आहे.

तक्ता ८.११ महाराष्ट्र लघुउद्योग विकास महामंडळाची उलाढाल

(₹ कोटी)

बाब	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५+
कच्चा माल खरेदी	३०.१९	--	--
पणन सहाय्य	१९८.३३	१६४.०७	३९.७४
इतर	३.९६	३.८८	१.९७
एकूण	**२३२.४८**	**१६७.९५**	**४१.७१**

आधार : महाराष्ट्र लघुउद्योग विकास महामंडळ + नोव्हेंबरपर्यंत

महाराष्ट्र राज्य खादी आणि ग्रामोद्योग मंडळ

८.२० राज्यातील खादी आणि ग्रामोद्योग उपक्रमांचे संघटन, विकास व विस्तार करणे हे महाराष्ट्र राज्य खादी आणि ग्रामोद्योग मंडळाचे प्रमुख कार्य आहे. राज्यातील खादी व ग्रामोद्योग घटकांना २०१३-१४ मध्ये ₹ २२.३६ कोटी वित्तीय सहाय्य अनुदानाच्या स्वरुपात देण्यात आले आणि २०१४-१५ मध्ये ₹ २८.४३ कोटी वाटप करणे प्रस्तावित आहे. खादी व ग्रामोद्योग घटकांची प्रगती तक्ता ८.१२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.१२ खादी व ग्रामोद्योग घटकांची प्रगती

वर्ष	सहाय्यित घटक (लाख)	उत्पादन मूल्य (₹ कोटी)	रोजगार (लाख)
२००९-१०	२.७४	१,९०८	६.९
२०१०-११	२.१८	१,४७०	४.३
२०११-१२	२.१५	१,५०६	४.३
२०१२-१३	१.९१	१,३७६	३.७
२०१३-१४+	१.९३	१,४९५	३.४

आधार : महाराष्ट्र राज्य खादी आणि ग्रामोद्योग मंडळ + फेब्रुवारीपर्यंत

८.२१ कारागीर रोजगार हमी योजनेअंतर्गत २०१३-१४ मध्ये २.१५ लाख कारागीरांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देण्यात आल्या. सन २०१४-१५ मध्ये २.२५ लाख कारागीरांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देणे अपेक्षित आहे.

महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ

८.२२ महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ पर्यटन धोरण राबविणारी राज्यातील प्रमुख संस्था आहे. सन २०१३-१४ मध्ये केंद्र पुरस्कृत (१०० टक्के) पाच प्रकल्पांकरिता ₹ ६७.७० कोटी मंजूर केले असून ₹ ५.५९ कोटी वितरीत केले आहेत व ₹ ४.५७ कोटी इतका खर्च झाला आहे. सन २०१३-१४ मध्ये राज्य शासनाने सहा प्रकल्पांसाठी ₹ २८२.४५ कोटी मंजूर केले असून ₹ ७२.९० कोटी वितरीत केले आहेत व ₹ ४०.९३ कोटी इतका खर्च झाला आहे.

खनिजे

८.२३ राज्यातील खनिज साठा क्षेत्र विदर्भातील अमरावती, भंडारा, चंद्रपूर, गडचिरोली, नागपूर व यवतमाळ, पश्चिम महाराष्ट्रातील कोल्हापूर, सातारा तसेच कोकणातील रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग व ठाणे या जिल्ह्यांमध्ये विखुरलेले असून तेथे कोळसा, चुनखडी, कच्चे मँगेनिज, बॉक्साईट, कच्चे लोखंड, डोलोमाईट, लॅटराईट, कायनाईट, फ्लोराईट (ग्रेडेड), क्रोमाईट, सिलीका वाळू, क्वार्टझ्, इत्यादी खनिजांचे साठे आढळून येतात. राज्यात उत्पादनक्षम खनिज साठा असणारे सुमारे ५८ हजार चौ किमी इतके क्षेत्र असून ते राज्याच्या एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या १९ टक्के आहे. मार्च, २०१४ अखेर राज्यात ०.६ लाख रोजगार असलेल्या प्रमुख खनिजांच्या २९० खाणी कार्यरत आहेत. राज्यातील २०१३-१४ मध्ये उत्खनन केलेल्या खनिजांचे एकूण मूल्य ₹ ७,०४७ कोटी होते, यापैकी उत्खनन केलेल्या कोळशाचे मूल्य ₹ ५,५७८ कोटी (७९ टक्के) होते. राज्यातील महत्वाच्या खनिजांचे उत्पादन व मूल्य परिशिष्ट ८.२ मध्ये दिले आहे.

औद्योगिक उत्पादन निर्देशांक

८.२४ औद्योगिक क्षेत्राची वाढ औद्योगिक उत्पादन निर्देशांकाद्वारे मोजली जाते. सध्याच्या औद्योगिक उत्पादन निर्देशांकामध्ये खाणकाम, वस्तुनिर्माण व विद्युत या क्षेत्रांचा समावेश आहे. केंद्रीय सांख्यिकी कार्यालय अखिल भारतीय स्तरावर मासिक औद्योगिक उत्पादन निर्देशांक संकलित करुन जाहीर करते. अखिल भारतीय स्तरावरील औद्योगिक उत्पादन निर्देशांक (पायाभूत वर्ष २००४-०५) एप्रिल-डिसेंबर, २०१३ मधील १६८.३ वरुन एप्रिल-डिसेंबर, २०१४ मध्ये १७१.८ इतका अल्प प्रमाणात वाढला. या निर्देशांकातील वाढ एप्रिल-डिसेंबर, २०१४ या कालावधीत २.१ टक्के होती, जी गतवर्षाच्या तत्सम कालावधीत ०.१ टक्के होती. अखिल भारतीय औद्योगिक निर्देशांकांचा तपशील परिशिष्ट ८.३ मध्ये दिला आहे. गटनिहाय अखिल भारतीय औद्योगिक उत्पादन निर्देशांकांचा तपशील तक्ता ८.१३ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ८.१३ गटनिहाय अखिल भारतीय औद्योगिक उत्पादन निर्देशांक

(पायाभूत वर्ष २००४-०५ = १००)

बाब	भार	एप्रिल ते डिसेंबर		शेकडा बदल
		२०१३-१४	२०१४-१५@	
सर्वसाधारण निर्देशांक	१००.००	१६८.३	१७१.८	२.१
खाणकाम	१४.१६	१२०.३	१२२.४	१.७
वस्तुनिर्माण	७५.५३	१७७.८	१७९.९	१.२
विद्युत	१०.३१	१६४.०	१८०.४	१०.०

आधार : केंद्रीय सांख्यिकी कार्यालय, भारत सरकार @ शीघ्र अंदाज

वार्षिक उद्योग पाहणी

८.२५ वार्षिक उद्योग पाहणीत (वाउपा) कारखाना अधिनियम, १९४८ खाली नोंद झालेल्या सर्व कारखान्यांचा आणि विडी व सिगारेट कामगार (रोजगाराच्या अटी) अधिनियम, १९६६ खाली नोंद झालेल्या विडी व सिगारेट आस्थापनांचा समावेश आहे. वार्षिक उद्योग पाहणी २०१२-१३ च्या अस्थायी आकडेवारीवरुन निदर्शनास येते की स्थूल मूल्यवृद्धी, स्थिर भांडवल व कामगार वेतन यामध्ये अखिल भारतीय स्तरावर राज्याचा वाटा अनुक्रमे १९.६ टक्के, १५.९ टक्के व १९.८ टक्के असून इतर राज्यांच्या तुलनेत महाराष्ट्र अग्रस्थानी आहे. एकूण उद्योगांच्या बाबतीत राज्य देशामध्ये दुसऱ्या क्रमांकावर असून याबाबतीत राज्याचा वाटा १३ टक्के आहे.

८.२६ देशातील एकूण उत्पादन मूल्य, खेळते भांडवल व निव्वळ मूल्यवृद्धी मध्ये राज्याचा वाटा अनुक्रमे १६.९ टक्के, १७.१ टक्के व २०.३ टक्के होता. उद्योगांचे निवडक निर्देशक तक्ता ८.१४ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता ८.१४ उद्योगांचे निवडक निर्देशक

(₹ कोटी)

तपशील	२०११-१२			२०१२-१३ *		
	महाराष्ट्र	भारत	भारताशी टक्केवारी	महाराष्ट्र	भारत	भारताशी टक्केवारी
उद्योग (संख्या)	२८,२१५	२,१७,५५४	१३.०	२८,९४९	२,२२,१२०	१३.०
स्थिर भांडवल	२,६०,९६६	१९,४९,५५१	१३.४	३,४४,९१४	२१,७६,२६३	१५.९
खेळते भांडवल	८६,९३२	५,८८,७९४	१४.८	१,०४,२५५	६,१०,३९३	१७.१
एकूण उत्पादन	१०,०५,३७८	५७,७६,०२४	१७.४	१०,१९,१६४	६०,४२,३२५	१६.९
एकूण निविष्टी	८,२६,१५६	४७,९८,६६६	१७.२	८,२०,७०३	५०,२६,९४२	१६.३
स्थूल मूल्यवृद्धी	१,७९,२२२	९,७७,३५८	१८.३	१,९८,४६१	१०,१५,३८२	१९.६
निव्वळ मूल्यवृद्धी	१,५६,७६६	८,३६,७०३	१८.७	१,७४,६१४	८,६०,२४३	२०.३
रोजगार (लाखात)	१३.२१	१०४.३८	१२.७	१२.३३	१००.४९	१२.३
नफा	७८,४८८	४,५१,६३०	१७.४	९२,५६५	४,३०,३२१	२१.५

आधार : केंद्रीय सांख्यिकी कार्यालय, भारत सरकार * अस्थायी

८.२७ निव्वळ मूल्यवृध्दीच्या बाबतीत २०१२-१३ मध्ये १) कोळसा, शुध्द पेट्रोलियम यांची उत्पादने (२५.४ टक्के) २) यंत्रे व यंत्रसामुग्री, दुरुस्ती व उभारणी (१२.४ टक्के) ३) रसायने आणि रासायनिक उत्पादने (८.६ टक्के) आणि ४) औषधे, औषधी द्रव्ये आणि वनस्पतीजन्य उत्पादने (६.८ टक्के) हे प्रमुख उद्योग होते. या उद्योग गटांचे २०१२-१३ मध्ये निव्वळ मूल्यवृद्धी मधील प्रमाण ५३.२ टक्के होते, तर स्थिर भांडवलातील प्रमाण २० टक्के होते. वार्षिक उद्योग पाहणीनुसार राज्यातील उद्योगांबाबतची महत्वाची वैशिष्ट्ये परिशिष्ट ८.४ मध्ये दिली आहेत.

८.२८ राज्यातील २०१२-१३ मधील प्रति कारखाना स्थिर भांडवलातील गुंतवणूक आणि निव्वळ मूल्यवृद्धी यांचे मूल्य मागील वर्षाच्या तुलनेत अनुक्रमे २८.९ व ८.५ टक्क्यांनी जास्त आहे. महत्वाचे निर्देशक तक्ता ८.१५ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ८.१५ महत्त्वाचे निर्देशक

(₹ लाख)

निर्देशक	२०११-१२		२०१२-१३ *	
	महाराष्ट्र	भारत	महाराष्ट्र	भारत
अ) प्रति कारखाना				
स्थिर भांडवलातील गुंतवणूक	९२५	८९६	१,१९२	९८०
उत्पादित वस्तू व सेवा यांचे मूल्य	३,५६३	२,६५५	३,५२१	२,७२०
निव्वळ मूल्यवृद्धी	५५६	३८५	६०३	३८७
रोजगार (संख्या)	४७	४८	४३	४५
ब) प्रति कामगार				
कामगार उत्पादकता	९.१९	८.३८	९.८१	७.७६
निव्वळ मूल्यवृद्धी	११.८६	८.०२	१४.१६	८.५६
वार्षिक मजुरी	१.२९	०.९६	१.४४	१.१

आधार : केंद्रीय सांख्यिकी कार्यालय, भारत सरकार * अस्थायी

आलेख ८.१ : महाराष्ट्र व भारतातील प्रति कारखाना निव्वळ मूल्य वृध्दीदर

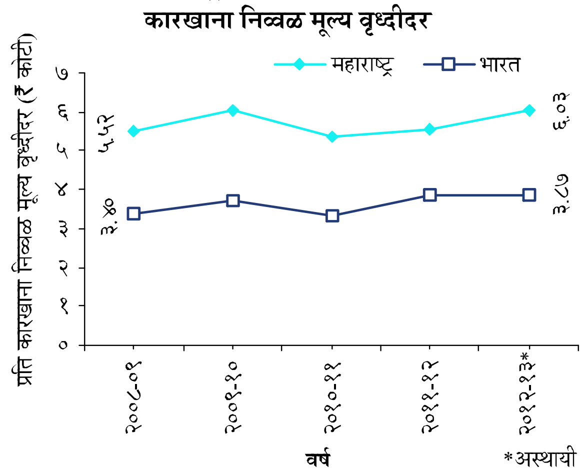

आलेख ८.२ : महाराष्ट्र व भारतातील प्रति कामगार निव्वळ मूल्य वृध्दीदर

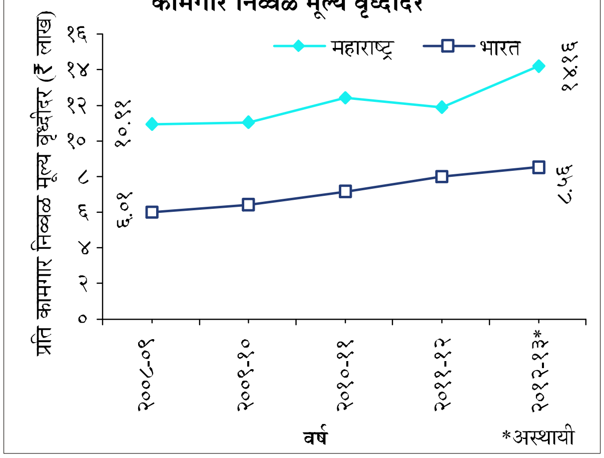

सहकार

८.२९ विविध आर्थिक व सामाजिक उपक्रमामध्ये कार्यरत असलेल्या लोकांचे हित जपण्यामध्ये सहकारी चळवळ महत्वाची भूमिका बजावते. देशामध्ये सहकार चळवळ सुरू करणारे महाराष्ट्र हे अग्रणी राज्य आहे. सहकार चळवळीने सामाजिक व आर्थिक विकासात विशेषत: रोजगार निर्मिती आणि सामाजिक ऐक्य साधण्यात लक्षणीय योगदान दिले आहे. सहकार चळवळ सुरवातीला कृषि पतपुरवठा क्षेत्रापुरती मर्यादित होती परंतु कालांतराने ती इतर क्षेत्रांमध्ये जलदगतीने पसरली. तथापि, जागतिकीकरणानंतर या चळवळीस बहूराष्ट्रीय कंपन्यांशी करावी लागणारी स्पर्धा, साधनसंपत्तीची मर्यादा, व्यावसायिक कौशल्यांचा अभाव, इत्यादि सारख्या गंभीर आव्हानांना सामोरे जावे लागत आहे.

आलेख ८.३ : सहकारी संस्थांतील खेळते भांडवल व येणे कर्ज

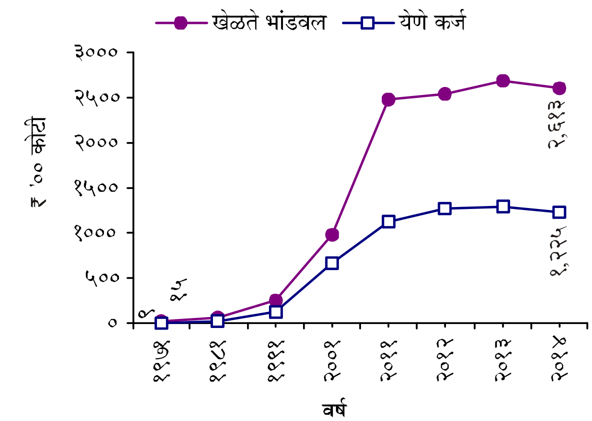

आलेख ८.४ : गटनिहाय सहकारी संस्थांचे वर्गीकरण व त्यांचे खेळते भांडवल

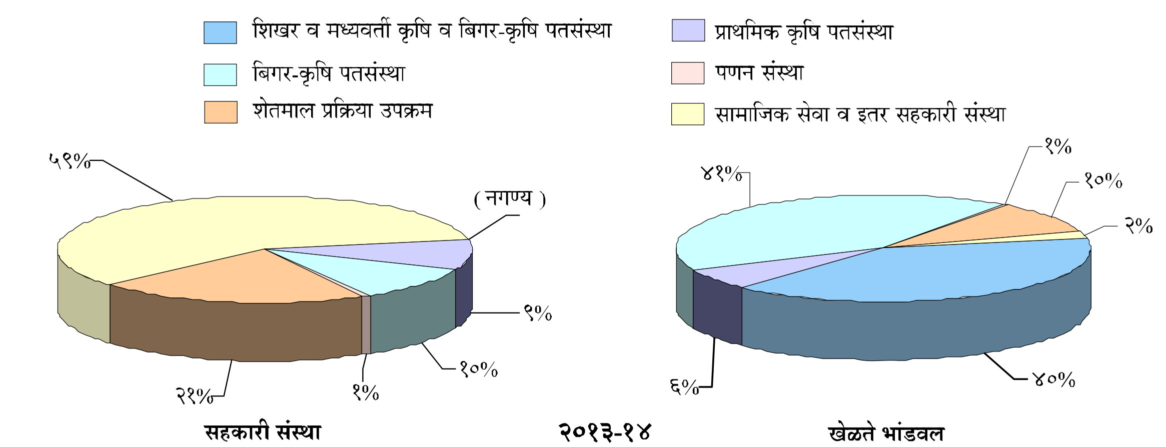

८.३० राज्यात ३१ मार्च, २०१४ रोजी सुमारे ५०९ लाख सभासद असलेल्या २.३० लाख सहकारी संस्था कार्यरत होत्या. सहकारी संस्थांची प्रगती तक्ता ८.१६ मध्ये दिली आहे व मालिका परिशिष्ट ८.५ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.१६ सहकारी संस्थांची प्रगती

(₹ कोटी)

तपशील	३१ मार्च रोजी		शेकडा
	२०१३	२०१४*	बदल
संस्था (संख्या)	२,३०,६७३	२,३०,२९५	(-)०.२
सभासद (लाख)	५२३	५०९	(-)२.७
भरणा भाग भांडवल	१७,४१९	१६,६८२	(-)४.२
या पैकी, राज्य शासनाचे	३,१७७	३,३४८	५.४
खेळते भांडवल	२,६८,७१३	२,६१,३१५	(-)२.८
ठेवी	१,५०,३४४	१,६६,१५५	१०.५
स्थूल कर्ज	१,२२,८१३	१,२६,५१६	३.०
तोट्यातील संस्था (संख्या)	५९,८०१	५४,५९९	(-)८.७
तोटयाची रक्कम	५,०८७	४,७३९	(-)६.८
येणे कर्जे	१,२९,९४१	१,२२,४९९	(-)५.७

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी

कृषि पतपुरवठा

८.३१ कृषि सहकारी बँका पतपुरवठा तसेच कृषि व संलग्न कार्यांना चालना देण्यात प्रमुख भूमिका बजावतात. राज्यातील कृषि सहकारी बँकांची संरचना त्रिस्तरीय असून राज्यस्तरावर महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँक ही शिखर संस्था, जिल्हा स्तरावर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँका व ग्राम पातळीवर प्राथमिक सहकारी पत संस्था आहेत. कृषि सहकारी बँकांची प्रगती तक्ता ८.१७ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.१७ कृषि सहकारी बँकांची प्रगती

(₹ कोटी)

तपशील	३१ मार्च रोजी		शेकडा बदल
	२०१३	२०१४*	
महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँक मर्या.			
सभासद (संख्या)	२,०००	२,०००	०.०
खेळते भांडवल	२३,९२३	२३,६५७	(-) १.१
ठेवी	१५,४२६	१३,४७५	(-)१२.६
स्थूल कर्ज	१३,७३३	१६,०६०	१६.९
येणे कर्ज	११,६०५	१०,७३१	(-)७.५
थकीत कर्ज	१,८२५	१,४२०	(-)२२.२
जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँका (३१)			
सभासद (लाखात)	१.६३	१.७३	६.१
खेळते भांडवल	७२,६१०	७७,७८२	७.१
ठेवी	५३,३८२	५७,३७८	७.५
स्थूल कर्ज	४०,८७२	४०,४६३	(-)१.०
येणे कर्ज	४०,१९५	४०,३५७	०.४
थकीत कर्ज	७,१६६	९,८०१	३६.८
महाराष्ट्र राज्य सहकारी कृषि ग्रामीण बहुउद्देशीय विकास बँक मर्या. @			
सभासद (संख्या)	८२७	८२७	०.०
खेळते भांडवल	२,२०८	२,०९९	(-)४.९
ठेवी	०.०१	०.०१	०.०
स्थूल कर्ज	०.००	०.००	०.०
येणे कर्ज	१,१५५	१,०४३	(-)९.७
थकीत कर्ज	१,१३९	१,०४२	(-)८.५
जिल्हास्तरीय सहकारी कृषि ग्रामीण बहुउद्देशीय विकास बँका (२९)			
सभासद (लाखात)	११.४३	११.२३	(-)१.७
खेळते भांडवल	१,३१५	१,०२३	(-)२२.२
ठेवी	०.३९	०.३०	(-)२३.१
स्थूल कर्ज	--	--	--
येणे कर्ज	३०४	२९०	(-)४.६
थकीत कर्ज	२७८	२८५	२.५

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी @ अवसायनात गेल्याने कर्ज देणे बंद केले आहे

८.३२ प्राथमिक कृषि पतपुरवठा संस्था (प्राकृपसं) मुख्यत: शेतीच्या हंगामी कामांकरिता अल्प मुदतीसाठी कृषि पतपुरवठा करतात. प्राकृपसं मध्ये कृषि सेवा संस्था व आदिवासी सहकारी संस्थांचा समावेश आहे. मार्च, २०१४ अखेर ५३.२ टक्के प्राकृपसं तोट्यात होत्या. तोट्यातील प्राकृपसंच्या संख्येत गतवर्षीच्या तुलनेत १.४ टक्क्यांनी घट झाली असून कर्ज घेणाऱ्यांच्या संख्येतही ३.८ टक्क्यांनी घट झाली आहे. प्राकृपसंची प्रगती तक्ता ८.१८ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.१८ प्राथमिक कृषि पतपुरवठा संस्थांची प्रगती

(₹ कोटी)

तपशील	३१ मार्च रोजी		शेकडा बदल
	२०१३	२०१४*	
संस्था (संख्या)	२१,२३८	२१,१८५	(-)०.२
सभासद (लाख)	१६१	१५७	(-)२.५
खेळते भांडवल	१६,६१७	१६,८८७	१.६
स्वनिधी	२,९०१	२,८२४	(-)२.७
भाग भांडवल	१,९७३	१,९३९	(-)१.७
त्यापैकी, राज्य शासनाचे	६	६	०.०
कर्जदार सभासद (लाख)	३६.४१	३५.०१	(-)३.८
त्यापैकी, १) अत्यल्प भूधारक (१ हेक्टर पर्यंत) @	२८.३	२८.३	लागू नाही
२) अल्पभूधारक (१ ते २ हेक्टर पर्यंत) @	२४.३	२४.८	लागू नाही
स्थूल कर्ज	८,५४७	८,५६७	०.२
येणे कर्ज	१०,७१०	१०,७५३	०.४
कर्ज वसुली	७,७३०	७,३००	(-)५.६
थकीत कर्ज	४,०९४	४,२२६	३.२
तोट्यातील संस्था	११,४३५	११,२७९	(-)१.४

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन @ एकूण कर्जदार सभासदांशी टक्केवारी * अस्थायी

डॉ. पंजाबराव देशमुख व्याज सवलत योजना

८.३३ अल्प मुदतीच्या पीक कर्जाचा परतावा वेळेवर करण्यासाठी व्याज सवलत देवून शेतक-यांना प्रेरीत केले जाते. या योजनेअंतर्गत ₹ ०.२५ लाखापर्यंतच्या कर्जावर चार टक्के व ₹ ०.२५ लाखापेक्षा अधिक व रूपये तीन लाखांपर्यंतच्या कर्जावर दोन टक्के व्याज सवलत दिली जाते. शेतकऱ्यांनी दरवर्षी ३० जून पर्यंत कर्जाची परतफेड करणे आवश्यक आहे. या योजनेवर २०१३-१४ मध्ये एकूण ₹ २४९.९५ कोटी खर्च झाला आणि २६.१८ लाख लाभार्थी होते, तर २०१४-१५ मध्ये जानेवारी अखेर ₹ ३८.२९ कोटी खर्च झाला आणि ४.५५ लाख लाभार्थी होते.

सहकारी उपसा जलसिंचन संस्थांना अर्थसहाय्य

८.३४ सहकारी उपसा जलसिंचन संस्थांना प्रोत्साहन देण्यासाठी शासन ₹ एक कोटी अथवा प्रकल्प खर्चाच्या २५ टक्के यापैकी कमी असलेली रक्कम अर्थसहाय्य म्हणून देते. सन २०१३-१४ मध्ये १४ संस्थांना ₹ २.१२ कोटी अर्थसहाय्य वितरीत करण्यात आले.

कृषि प्रक्रिया सहकारी संस्था

८.३५ कृषि प्रक्रिया सहकारी संस्था शेतकऱ्यांना उत्पादनाचा वाजवी मोबदला व ग्रामीण उद्योगांच्या वाढीला चालना देऊन त्याद्वारे रोजगार निर्मिती करून ग्रामीण अर्थव्यवस्थेच्या विकासात महत्वाची भूमिका पार पाडतात. राज्य शासन सहकारी संस्थांना कृषि प्रक्रिया केंद्र स्थापन करण्यासाठी अर्थसहाय्य पुरविते. कृषि प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे सहकारी साखर कारखाने, कापूस पिंजणी व गासड्या बांधणी, सूत गिरण्या, हातमाग व यंत्रमाग संस्था, दुग्ध संस्था व दुग्ध संघ आणि मत्स्य संस्था हे प्रमुख घटक आहेत.

आलेख ८.५ : प्रमुख कृषि प्रक्रिया सहकारी संस्थेतील सभासद

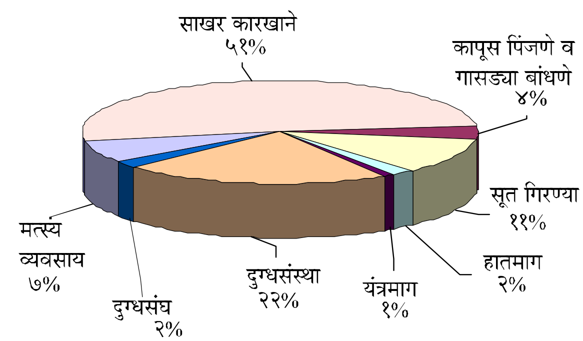

८.३६ राज्यात ३१ मार्च, २०१४ रोजी १४२ कापूस पिंजणी व गासड्या बांधणाऱ्या सहकारी संस्था होत्या. या संस्थांच्या भाग भांडवला मध्ये राज्य शासनाचा २५ टक्के हिस्सा होता. सुमारे ६० टक्के संस्था तोट्यात होत्या. कापूस पिंजणी व गासड्या बांधणाऱ्या सहकारी संस्थांची प्रगती तक्ता ८.१९ मध्ये दिली आहे.

८.३७ राज्यात ३१ मार्च, २०१४ रोजी १४९ सहकारी सूत गिरण्या होत्या. या सूत गिरण्यांच्या भाग भांडवलामध्ये राज्य शासनाचा ८३.३ टक्के हिस्सा होता. सुमारे ३७.६ टक्के सूत गिरण्या तोट्यात होत्या. सहकारी सूत गिरण्यांची प्रगती तक्ता ८.२० मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.१९ कापूस पिंजणी व गासड्या बांधणाऱ्या सहकारी संस्थांची प्रगती

(₹ कोटी)

तपशील	३१ मार्च रोजी		शेकडा
	२०१३	२०१४*	बदल
संस्था (संख्या)	१४२	१४२	०.०
त्यापैकी, उत्पादन चालू असलेल्या	१०५	११०	४.८
सभासद ('००)	२,०२०	२,०२०	०.०
भाग भांडवल	८	८	०.०
त्यापैकी, राज्य शासनाचे	२	२	०.०
खेळते भांडवल	५५	६८	२३.६
पिंजणी केलेला कापूस (मे. टन)	१२७	१३३	४.७
तोट्यातील संस्था (संख्या)	८५	८५	०.०
तोटा	१	१	०.०

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन
* अस्थायी

तक्ता ८.२० सहकारी सूत गिरण्यांची प्रगती

(₹ कोटी)

तपशील	३१ मार्च रोजी		शेकडा
	२०१३	२०१४*	बदल
गिरण्यांची संख्या	१४८	१४९	०.७
त्यापैकी, उत्पादन चालू असलेल्या	६३	६५	३.२
सभासद ('००)	५,३९८	५,३९८	०.०
भाग भांडवल	१,८३९	१,९४०	५.४
त्यापैकी, राज्य शासनाचे	१,५१५	१,६१६	६.७
चात्यांची संख्या (लाख)	१४.१८	१४.६०	३.०
उत्पादित सूताचे मूल्य	२,५७१	२,६२४	२.१
तोट्यातील गिरण्या (संख्या)	५८	५६	(-)३.४
तोटा	८७५	७७३	(-)११.६

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन
* अस्थायी

८.३८ राज्यात ३१ मार्च, २०१४ रोजी ६७२ सहकारी हातमाग व २,१३६ यंत्रमाग संस्था होत्या. सहकारी हातमाग व यंत्रमाग संस्थांमधील भाग भांडवलात राज्य शासनाचा हिस्सा अनुक्रमे ६.५ व ७३.२ टक्के होता. सुमारे ४८.४ टक्के सहकारी हातमाग व ५५ टक्के यंत्रमाग संस्था तोट्यात होत्या. सहकारी हातमाग व यंत्रमाग संस्थांची प्रगती तक्ता ८.२१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.२१ सहकारी हातमाग व यंत्रमाग संस्थांची प्रगती

(₹ कोटी)

तपशील	३१ मार्च रोजी					
	हातमाग		शेकडा बदल	यंत्रमाग		शेकडा बदल
	२०१३	२०१४*		२०१३	२०१४*	
संस्था (संख्या)	६७०	६७२	०.३	१,८८०	२,१३६	१३.६
सभासद ('००)	८३०	९४४	१३.८	५६८	६१९	९.०
भाग भांडवल	८०.००	७७.००	(-)३.८	१२१.१५	१३०.७५	७.९
त्यापैकी, राज्य शासनाचे	६.००	४.९७	(-)१७.२	९४.३५	९५.६७	१.४
मागांची संख्या ('०००)	३२६	२२८	(-)३०.१	३०२	२८८	(-)४.६
उत्पादनाचे मूल्य	५०	७७	५४.०	८५	७०	(-)१७.६
तोट्यातील संस्था (संख्या)	३७०	३२५	(-)१२.२	११८३	११७५	(-)०.७
तोटा	१४	१२	(-)१४.३	७.२५	६.६८	(-)७.९

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी

साखर कारखाने

८.३९ देशातील एकूण साखर कारखान्यांपैकी ३१ टक्के कारखाने राज्यात असून त्या खालोखाल २३ टक्के कारखाने उत्तर प्रदेशात आहेत. मार्च, २०१४ अखेर देशातील एकूण गाळप झालेल्या साखरेच्या उत्पादनात राज्याचा हिस्सा ३२ टक्के होता, त्या खालोखाल उत्तर प्रदेशाचा हिस्सा २७ टक्के होता. सहकारी साखर कारखान्यांची प्रगती तक्ता ८.२२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.२२ सहकारी साखर कारखान्यांची प्रगती

तपशील	३१ मार्च रोजी		शेकडा बदल
	२०१३	२०१४*	
नोंदणीकृत सहकारी कारखाने (संख्या)	२०२	२०२	०.०
उत्पादन चालू असलेले कारखाने (संख्या)	१०८	९६	(-)११.१
सभासद ('००)	२४,५००	२६,३४०	७.५
राज्य शासनाचे भाग भांडवल (₹ कोटी)	१२११.६९	१२४४.३०	२.७
प्रतिदिन सरासरी गाळप क्षमता (लाख मे. टन)	३.३४	३.२२	(-)३.६
गाळप झालेला ऊस (लाख मे. टन) @	५०४.६३	४८६.७२	(-)३.६
ऊसाची सरासरी किंमत (₹ प्रति मे. टन)			
अ) खरेदी (रास्त दराने मोबदला)	१,७००	२,१००	२३.५
ब) कारखान्यांनी प्रत्यक्षात अदा केलेली	२,४५०	२,४६७	०.७
साखर उत्पादन (लाख मे. टन) @	५८.४०	५६.५२	(-)३.२
सरासरी उतारा (टक्के)	११.५७	११.६१	०.३
मळी (लाख मे. टन)	३६.४०	२७.०५	(-)२५.७
कारखान्यांची संख्या			
अ) आसवनी प्रकल्प असलेल्या	६८	६९	१.५
ब) सह-वीज निर्मिती प्रकल्प असलेल्या	३९	४६	१८.०
वीज निर्मिती (दशलक्ष युनिट)	६२८	८२७	३१.७
तोट्यातील कारखाने (संख्या)	३८	उना	--

आधार : साखर आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन *अस्थायी @ ऑक्टोबर ते सप्टेंबर करीता उना उपलब्ध नाही

दुग्ध व्यवसाय

८.४० राज्यात मार्च, २०१४ अखेर २६,५७७ सहकारी दुग्ध संस्था व ७८ सहकारी दुग्ध संघ होते. सुमारे ४६.३ टक्के सहकारी दुग्ध संस्था व ४३.६ टक्के दुग्ध संघ तोट्यात होते. सहकारी दुग्ध संस्था व दुग्ध संघ यांची प्रगती तक्ता ८.२३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.२३ सहकारी दुग्ध संस्था व दुग्ध संघ यांची प्रगती

(₹ कोटी)

तपशील	३१ मार्च रोजी					
	सहकारी दुग्ध संस्था		शेकडा बदल	सहकारी दुग्ध संघ		शेकडा बदल
	२०१३	२०१४*		२०१३	२०१४*	
संस्था (संख्या)	२६,५२७	२६,५७७	०.२	७६	७८	२.६
सभासद (लाख)	१०.४४	११.१८	७.१	०.८१	०.८२	१.२
भाग भांडवल	९.८१	१०.३५	५.५	८६.३५	८९.६०	३.८
खेळते भांडवल	२३.४७	२७.७१	१८.१	७३.४९	८६.०८	१७.१
दूध खरेदी (किंमत)	२८७.२०	३०६.९६	६.९	६५९.६३	७१२.०२	७.९
दूध व दुग्धजन्य पदार्थांची विक्री (किंमत)	३८१.९७	४०५.२३	६.१	८९०.५०	९३०.७०	४.५
तोट्यातील संस्था (संख्या)	१३,५८६	१२,३१०	(-)९.४	३५	३४	(-)२.९
तोटा	१९.०९	२२.०३	१५.४	८०.५६	८६.३०	७.१

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी

मत्स्यव्यवसाय

८.४१ राज्यात मार्च, २०१४ अखेर ३,३९१ प्राथमिक मत्स्यव्यवसाय सहकारी संस्था, १६ मत्स्यव्यवसाय सहकारी संघ आणि दोन महासंघ कार्यरत होते. या संस्थांतील सभासदांची संख्या ३.४० लाख असून त्यांचे खेळते भांडवल ₹ २४८.१६ कोटी आहे. या संस्थांनी २०१२-१३ मध्ये ₹ ४४१.४८ कोटी तर सन २०१३-१४ मध्ये ₹ ५१९.१३ कोटी किंमतीचे मासे व मत्स्योत्पादनाची विक्री केली.

सहकारी पणन संस्था

८.४२ सहकारी पणन संस्थांची संरचना त्रिस्तरीय आहे. महाराष्ट्र राज्य सहकारी पणन महासंघ मर्या. ही शिखर संस्था असून जिल्हास्तरावर जिल्हा सहकारी पणन संस्था तर ग्रामस्तरावर प्राथमिक सहकारी पणन संस्था कार्यरत आहेत. मार्च, २०१४ अखेर सुमारे ३६ टक्के सहकारी पणन संस्था तोट्यात होत्या तर मार्च, २०१३ अखेर सुमारे ३४ टक्के संस्था तोट्यात होत्या. सहकारी पणन संस्थांची प्रगती तक्ता ८.२४ मध्ये दिली आहे.

बिगर कृषि पतसंस्था

८.४३ राज्यात ३१ मार्च, २०१४ रोजी ५०९ नागरी सहकारी बँका, १४,८४९ नागरी सहकारी पतपुरवठा संस्था व ७,३७९ पगारदार नोकरांच्या सहकारी संस्था होत्या. एकूण बिगर कृषि पतपुरवठा संस्थांपैकी २३ टक्के संस्था तोट्यात होत्या. बिगर कृषि पतपुरवठा संस्थांची प्रगती तक्ता ८.२५ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.२४ सहकारी पणन संस्थांची प्रगती

(₹ कोटी)

तपशील	३१ मार्च रोजी		शेकडा बदल
	२०१३	२०१४*	
संस्था (संख्या)	१,७६२	१,६०२	(-)९.१
सभासद (लाखात)	१४.७०	१३.८१	(-)६.१
भाग भांडवल	९१	७५	(-)१७.६
त्यापैकी, राज्य शासनाचे	२५	२५	०.०
खेळते भांडवल	१३४२	१३२०	(-)१.६
विक्री			
(अ) शेतमाल	७०८	७३१	३.३
(ब) खते	९५७	५९९	(-)३७.४
(क) बियाणे	५०	४३	(-)१४.०
(ड)ग्राहकोपयोगी वस्तू	४२८	३७८	(-)११.७
तोट्यातील संस्था (संख्या)	६०६	५८२	(-)४.०
तोटा	२२	२०	(-)९.१

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी

तक्ता ८.२५ बिगर कृषि पतपुरवठा संस्थांची प्रगती

(₹ कोटी)

तपशील	३१ मार्च रोजी		शेकडा बदल
	२०१३	२०१४*	
संस्था (संख्या)	२२,८९९	२२,७३७	(-)०.७
सभासद (लाख)	२१३.४९	२१४.६५	०.५
ठेवी	७९,१६८	९२,९६३	१७.४
स्वनिधी	१८,८६२	१६,५८५	(-)१२.१
भाग भांडवल	७,३१५	६,५१२	(-)११.०
त्यापैकी, राज्य शासनाचे	०.५	०.५	०.०
खेळते भांडवल	१,१६,०३८	१,०८,०८३	(-)६.९
कर्ज वाटप	५७,३९८	५९,२७९	३.३
येणे कर्ज	५८,३८९	५१,१९५	(-)१२.३
थकित कर्ज	८,३४६	७,६४५	(-)८.४
कर्ज वसुली	५४,२२६	४८,५६०	(-)१०.४
तोट्यातील संस्था (संख्या)	४,८८५	५,२२८	७.०
तोटा	६२०	६०१	(-)३.१

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी

नागरी सहकारी बँका

८.४४ देशातील एकूण १,६०६ नागरी सहकारी बँकांपैकी ३२ टक्के बँका राज्यात स्थित आहेत. दिनांक ३१ मार्च, २०१४ रोजी एकूण १०५ बँका अवसायनात आहेत. विमा उतरविलेल्या १०० बँकांतील ₹ एक लाखापेक्षा कमी रकमेच्या ठेवींना परतावा देण्यासाठी 'ठेवी विमा पत हमी महामंडळ' यांनी मान्यता दिली असून ठेवीच्या वितरणाची प्रक्रिया सुरू आहे. तीन बँकांनी न्यायालयाकडून स्थगिती मिळविली असून एका बँकेने केंद्र सरकारकडे अपिल केले आहे तर उर्वरीत एका बँकेचे लेखा परिक्षण सुरू आहे.

इतर सहकारी संस्था

८.४५ राज्यात ३१ मार्च, २०१४ रोजी ९४,३७३ सहकारी गृहनिर्माण संस्था होत्या, त्यातील सभासद संख्या २४.१० लाख होती. तसेच ११,३१२ कंत्राटी मजूर संस्था होत्या त्यातील सभासद संख्या ७.९४ लाख होती. एकूण ६८,४२२ सदस्य संख्या असलेल्या ३०६ वन श्रमिक संस्था होत्या, त्यापैकी १८६ संस्था (६०.८ टक्के) नफ्यात होत्या.

सहकारी गृहनिर्माण वित्तीय महामंडळ

८.४६ महाराष्ट्र राज्य सहकारी गृहनिर्माण वित्तीय महामंडळ मर्या. ही राज्यातील गृहनिर्माण पतपुरवठा करणारी मध्यवर्ती संस्था आहे. महाराष्ट्र राज्य सहकारी गृहनिर्माण वित्तीय महामंडळ मर्या. संस्थेची प्रगती तक्ता ८.२६ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.२६ महाराष्ट्र राज्य सहकारी गृहनिर्माण वित्तीय महामंडळ मर्या. संस्थेची प्रगती

(₹ कोटी)

तपशील	३१ मार्च रोजी		शेकडा बदल
	२०१३	२०१४*	
सभासद (संख्या)	१०,६९०	१०,५७८	(-)१.१
ठेवी	०.०२	०.०२	०.०
खेळते भांडवल	१०३.५२	९५.१९	(-)८.०
स्थूल कर्ज	६४४	६४४	०.०
येणे कर्ज	७१.७१	६५.०६	(-)९.३
थकीत कर्ज	२६.०७	२२.७८	(-)१२.६
कर्ज वसुली	६.१५	६.६५	८.१

आधार : महाराष्ट्र राज्य सहकारी गृहनिर्माण महामंडळ मर्यादित * अस्थायी

सहकारी ग्राहक महासंघ

८.४७ महाराष्ट्र राज्य सहकारी ग्राहक महासंघ ही शिखर संस्था असून ती जिल्हास्तरावर कार्यरत असलेल्या घाऊक ग्राहक भांडारांच्या कार्यावर नियंत्रण ठेवते. ही घाऊक ग्राहक भांडारे गाव पातळीवर कार्यरत असणाऱ्या प्राथमिक ग्राहक भांडारांना माल वितरीत करतात. राज्यात ३१ मार्च, २०१४ रोजी शिखर ग्राहक महासंघाव्यतिरिक्त १६० घाऊक ग्राहक भांडारे व २,६०१ प्राथमिक ग्राहक भांडारे कार्यरत होती. ग्राहक महासंघ, घाऊक व प्राथमिक सहकारी ग्राहक भांडारांची प्रगती तक्ता ८.२७ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.२७ ग्राहक महासंघ, घाऊक व प्राथमिक सहकारी ग्राहक भांडारांची प्रगती

(₹ कोटी)

तपशील	३१ मार्च रोजी					
	ग्राहक महासंघ		घाऊक ग्राहक भांडार		प्राथमिक ग्राहक भांडार	
	२०१३	२०१४*	२०१३	२०१४*	२०१३	२०१४*
संख्या	१	१	१६७	१६०	२,६६२	२,६०१
सभासद ('००)	६	६	३,५७६	३,३१२	१७,५९३	१६,६०३
भाग भांडवल	१.६५	१.६५	१७.०८	१६.९२	३४.११	३०.२७
त्यापैकी, राज्य शासनाचे	१.१४	१.१४	३.३७	३.१९	०.८२	१.००
तोटा	१.६१	१.१७	३.९९	४.४९	५.७१	५.०७
तोट्यातील ग्राहक भांडारे (संख्या)	३#	३#	५५	८८	९६२	९२४

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी # शाखा

खाजगी सावकार

८.४८ कृषि व बिगर कृषि पतपुरवठा संस्थांव्यतिरिक्त खाजगी सावकारांना वैयक्तिक कर्जाचे वाटप करण्यास राज्य शासनाने अनुमती दिली आहे. यासाठी परवाने सहकार आयुक्तालयामार्फत दिले जातात. खाजगी सावकारांची माहिती तक्ता ८.२८ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ८.२८ खाजगी सावकारांची माहिती

तपशील	३१ मार्च रोजी		शेकडा बदल
	२०१३	२०१४*	
परवाना धारक (संख्या)	१०,६०७	१०,७६१	१.५
पारित केलेले नवीन परवाने (संख्या)	१,९६८	१,८०४	(-)८.३
नुतनीकरण केलेले परवाने (संख्या)	८,८१९	८,९२५	१.२
रद्द केलेले परवाने (संख्या)	३४७	४५०	२९.७
कर्जदार सभासद (व्यापारी / बिगर व्यापारी / शेतकरी)	८,४५,६९५	८,५१,५६४	०.७
वाटप केलेले कर्ज (₹ कोटी)	६५५.६१	७१९.८१	९.८

आधार : सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी

* * * * *

परिशिष्ट ८.१
महाराष्ट्रातील उद्योगांना वित्तीय संस्थांनी मंजूर केलेले व वितरित केलेले अर्थसहाय्य

(₹ कोटी)

अनु. क्र.	वित्तिय संस्था	१९९०-९१		२०००-०१		२०१०-११		२०१३-१४*	
		मंजूर	वाटप	मंजूर	वाटप	मंजूर	वाटप	मंजूर	वाटप
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
१	भारतीय औद्योगिक वित्त महामंडळ मर्यादित	४०७.७७	२५१.९३	२७५.६०	२८८.४९	३,६१०.००	२९३७.०१	२,४६०.००	२,६७२.५२
२	भारतीय लघु उद्योग विकास बँक	३०६.७३	२२७.२४	२,०८१.८७	१,३२०.७९	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.
३	भारतीय उद्योग गुंतवणूक बँक मर्या.	३३.५४	२५.५४	५७६.५९	५६०.२७	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.
४	भारतीय आयात - निर्यात बँक	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	८,३६२.००	७,२३५.००	३,८६२.४६	२,६३०.०७
५	भारतीय आयुर्विमा महामंडळ	२५४.५५	११०.५८	५,१५०.६५	३,९१९.१२	२०,७४६.९४	१९,३४५.२७	२१,५८३.००	१६,५३९.००
६	भारतीय सर्वसाधारण विमा महामंडळ $	१०८.३४	५२.२५	६१.४१	८८.६०	६२७.४०	६२७.४०	उ.ना.	९७२.८९
७	महाराष्ट्र राज्य वित्तिय महामंडळ	१५७.९७	९४.६१	६८.६३	४७.१२	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक
८	सिकॉम मर्यादित	८५.४०	६८.८७	५९३.००	४६३.००	४,९४७.००	५,३४०.००	३,४५७.००	३,०४१.००
९	इतर #	३,३९१.३८	१,९६१.०३	६१,२२०.०९	३५,८८६.७५	--	--	--	--

आधार - ह्या तक्त्यात उल्लेखिलेल्या वित्तीय संस्था

टीप - (१) # आयसीआयसीआय, भारतीय औद्योगिक विकास बँक व युनिट ट्रस्ट ऑफ इंडिया या वित्तीय संस्थांनी केलेल्या अर्थसहाय्याचा यात समावेश आहे. या संस्थांनी उद्योगांना अर्थसहाय्य देणे बंद केले आहे.

(२) $ यामध्ये वित्तीय संस्थांची रोखे हमी व शासकीय रोखे हमीचा अंतर्भाव आहे.

* अस्थायी   उ.ना. - उपलब्ध नाही.

परिशिष्ट ८.२
महाराष्ट्रातील खनिजांचे उत्पादन

(उत्पादन : हजार टनात)
(मूल्य : ₹ लाख)

अ. क्र.	खनिज पदार्थ	उत्पादन/ मूल्य	१९६१$	१९७१$	१९८०-८१	१९९०-९१	२०००-०१	२०१०-११	२०१३-१४ *
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
१	मीठ	उत्पादन	३८४	४७२	५४०	२२९	१४८	१८०	१४५
२	कोळसा	उत्पादन	८५६	२,०८५	५,७७०	१६,८४८	२८,७५४	३६,९३२	३४,१७५
		मूल्य	१८६	७४५	६,६८१	४७,२४४	२,१०,१९२	५,०८,२४९	५,५७,७७७
३	क्रोमाईट	उत्पादन	१	३	२	--	०.६	--	--
		मूल्य	१	५	५	--	८	--	--
४	कच्चे लोखंड	उत्पादन	३६२	६१३	१,४५६	६४५	२२	१,०१८	४,१६६
		मूल्य	५१	६९	६५७	३८४	३१	७,१५४	४५,८३१
५	चुनखडी	उत्पादन	५५	३६३	७१५	५,१३५	६,०६६	१०,४३१	११,६९५
		मूल्य	२	३३	१६३	१,९६८	५,२६६	१५,६४७	२५,७२९
६	कच्चे मँगनीज	उत्पादन	१७९	२१८	२३२	२७६	३६३	५८९	६७०
		मूल्य	२०६	१४८	५५३	१,६१५	६,२८०	५४,१०९	६१,१५२
७	केओलिन (नैसर्गिक)	उत्पादन	२	३	५	३	०.२	--	--
		मूल्य	०.१३	०.१६	१	१	०.२९	--	--
८	बॉक्साईट	उत्पादन	२७	३०२	३६५	५४३	१,०२७	२,४९२	२,८५८
		मूल्य	२	२१	१३७	४४३	१,७०५	४,५८५	१०,४३३
९	डोलोमाईट	उत्पादन	६	५	२७	२८	६५	७९	३८४
		मूल्य	०.३८	१	८	२७	१४५	७१	९६०
१०	सिलिका सँड	उत्पादन	५	२७	८९	१९७	१६८	३२७	२६६
		मूल्य	०.३४	३	३	८७	२२८	९८२	९३१
११	फ्लोराईट (ग्रेडेड)	उत्पादन	--	--	--	३	३	२८४	१
		मूल्य	--	--	--	--	२४	१२,४५७	५३
१२	लॅटेराईट	उत्पादन	--	--	--	८५	८३	४९	२३७
		मूल्य	--	--	--	७६	१०७	५८	३५६
१३	कायनाईट	उत्पादन	--	५	२२	१५	०.२	३	६
		मूल्य	--	११	५३	८५	१	२४	२०८
१४	इतर $$	उत्पादन	--	४	५४४	९१२	३०६	४,०३४	१,१२५
		मूल्य	--	०.३६	२७	१९६	४९	५,२५८	१,२५७

आधार - (१) भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, नागपूर

(२) सहाय्यक मीठ आयुक्त, भारत सरकार, मुंबई (फक्त मीठाकरिता).

* अस्थायी

$ आकडे कॅलेन्डर वर्षाकरिता आहेत.

$$ कोरंडम, क्ले, पायरोफायलाईट, स्फटिक, वाळू (इतर), सिलीमानाईट, फायर क्ले आणि शेल हे इतर खनिजांमध्ये अंतर्भूत आहेत.

परिशिष्ट ८.३
भारतातील औद्योगिक उत्पादनांचे निर्देशांक

(पायाभूत वर्ष २००४-०५ = १००)

अ.क्र.	बाब	भार	२००५-०६	२००६-०७	२००७-०८	२००८-०९	२०१०-११	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५+
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(९)	(९)	(१०)	(११)
I	**सर्वसाधारण निर्देशांक**	**१००.००**	**१०८.६**	**१२२.६**	**१४१.७**	**१४५.२**	**१६५.५**	**१७२.२**	**१७२.०**	**१७१.८**
II	**खाणकाम व दगड खाणकाम**	**१४.१६**	**१०२.३**	**१०७.५**	**११२.५**	**११५.४**	**१३१.०**	**१२५.५**	**१२४.७**	**१२२.४**
III	**वस्तुनिर्माण**	**७५.५३**	**११०.३**	**१२६.८**	**१५०.१**	**१५३.८**	**१७५.७**	**१८३.३**	**१८१.९**	**१७९.९**
	उद्योग गट									
१	खाद्य उत्पादने व पेय	७.२८	११३.२	१३१.२	१४७.५	१३५.४	१४२.९	१६९.५	१६७.७	१५७.२
२	तंबाखू उत्पादने	१.५७	१०१.०	१०२.९	९८.४	१०२.७	१०४.१	१०९.२	११०.२	१०७.३
३	कापड उत्पादने	६.१६	१०८.३	११६.८	१२४.६	१२०.१	१३५.९	१४२.०	१४८.३	१५०.८
४	परिधान करावयाची वस्त्रे व रंगाई करणे	२.७८	११४.१	१३७.२	१४९.९	१३४.६	१४२.२	१४३.६	१७१.६	१७०.३
५	प्रवास सामान पिशव्या, पादत्राणे, चामडे कमावणे, साफ करणे आणि चामडयाचे उत्पादन	०.५८	९०.९	१०४.०	११०.०	१०४.४	११४.३	१२७.१	१३३.७	१४५.०
६	लाकुड व लाकडाची उत्पादने (लाकडी बूच सोडून)	१.०५	१०६.८	१२६.०	१४८.०	१५५.३	१५६.५	१४७.९	१४४.६	१४६.९
७	कागद आणि कागदाची उत्पादने	१.००	१०६.३	१११.०	११२.६	११८.०	१३१.४	१३८.७	१३८.६	१४२.२
८	प्रकाशने, छपाई आणि प्रसार माध्यमे यांची प्रतिलिपी नोंद ठेवणे	१.०८	११३.७	१२२.८	१४०.२	१४२.४	१४८.८	१८३.०	१८३.४	१७६.९
९	कोक, रिफाईन्ड पेट्रोलियम उत्पादने आणि न्युक्लीक इंधन	६.७२	१००.६	११२.६	११९.६	१२३.४	१२१.५	१३६.४	१४३.५	१४२.९
१०	रसायने व रासायनिक उत्पादने	१०.०६	१०१.०	११०.४	११८.४	११५.०	१२३.१	१२७.३	१३८.६	१३७.०
११	रबर आणि प्लॅस्टिक उत्पादने	२.०३	११२.३	११९.६	१३५.७	१४२.६	१८५.२	१८५.०	१८१.१	१८५.९
१२	अधातू खनिज उत्पादने	४.३१	१०७.८	११९.५	१३०.६	१३४.९	१५१.४	१६१.६	१६३.३	१६७.०
१३	मूलभूत धातू	११.३४	११५.५	१३२.६	१५६.३	१५९.०	१७६.७	१९५.८	१९६.४	२१२.७
१४	फेब्रीकेटेड धातू उत्पादने (यंत्र व सामग्री सोडून)	३.०९	१११.१	१३३.३	१४३.८	१४४.०	१८२.८	१९३.८	१८०.२	१७५.२
१५	यंत्रे व यंत्रसामग्री	३.७६	१२६.१	१५०.९	१८५.०	१७१.०	२५६.३	२३०.०	२१९.२	२१०.४
१६	कार्यालयीन लेखा आणि संगणक सामुग्री	०.३१	१४५.३	१५५.५	१६४.८	१४८.८	१४६.३	१२८.१	१०८.०	६७.६
१७	विद्युत सामुग्री आणि उपकरणे	१.९८	११६.८	१३१.६	३७३.०	५३०.८	४७२.१	३६९.२	४२२.६	४९७.०
१८	रेडीओ, टि.व्ही. आणि दळण-वळणाची साधने आणि उपकरणे	०.९९	१२२.७	३१२.८	६०४.२	७२६.७	९११.५	१,००३.७	७३०.१	३५३.७
१९	औषधे, चष्म्याची उपकरणे, भितींवरील घडयाळे व मनगटी घडयाळे	०.५७	९५.४	१०४.८	१११.४	११९.८	१०७.८	११७.१	१११.१	१०५.३
२०	मोटार वाहने, ट्रेलर्स, सेमी ट्रेलर्स	४.०६	११०.१	१३८.०	१५१.२	१३८.०	२३३.३	२४४.८	२२१.३	२१९.५
२१	इतर परिवहन सामग्री	१.८३	११५.३	१३२.९	१२९.०	१३४.०	२१०.७	२३५.७	२४९.५	२६५.४
२२	फर्निचर, वस्तूनिर्माण व्यतिरिक्त	३.००	११६.२	१११.७	१३२.७	१४२.५	१४१.२	१३१.५	११३.३	११०.८
IV	**विद्युत**	**१०.३१**	**१०५.२**	**११२.८**	**१२०.०**	**१२३.३**	**१३८.०**	**१५५.२**	**१६४.७**	**१८०.४**

आधार - केंद्रीय सांख्यिकी संघटना, भारत सरकार

\+ एप्रिल, २०१४ ते डिसेंबर, २०१४

परिशिष्ट ८.४
महाराष्ट्रातील उद्योगांच्या महत्त्वाच्या बाबी

(₹ कोटी)

उद्योग गट (दोन अंकी) एनआयसी २००८	वर्ष	उद्योगांची संख्या	स्थिर भांडवल	खेळते भांडवल	कामगारांचे वेतन	एकूण उत्पादन	वापरलेला माल	एकूण निविष्टी	निव्वळ मूल्यवृद्धी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
(१) सरकी काढणे, वटणी, सफाई	२०११-१२	९०८	१,०२८	१,८९९	७५	१३,५०९	१०,१५८	१२,८२८	५७२
इत्यादी (०१)	२०१२-१३	९५२	१,०२०	९,४९१	६२	१३,६६३	१०,६२७	११,८९२	१,६६३
(२) मिठाचे उत्पादन (०८)	२०११-१२	५८	१	३	३	९	१	२	७
	२०१२-१३	५०	७	७०६	१	२८	४	२५	२
(३) खाद्य उत्पादने व पेये (१०, ११)	२०११-१२	३,११३	२३,७०४	८,२०३	१,६६२	१,१०,७७२	८१,३२८	१,००,८३४	८,०२५
	२०१२-१३	३,०७७	२७,५७७	९,३०१	१,७८३	१,१९,९९१	८६,३०३	१,०९,७१०	८,२८६
(४) तंबाखू उत्पादने (१२)	२०११-१२	१३८	७७१	६३७	१३६	३,४६५	१,६५०	२,०८५	१,३११
	२०१२-१३	१२४	१,४१०	९८२	१५३	४,५३९	१,४३९	१,८३९	२,५७५
(५) वस्त्रोद्योग (१३)	२०११-१२	१,९३१	१४,६८६	३,२३२	१,१७५	३८,२८४	२२,४७४	३२,४३६	४,२७६
	२०१२-१३	२,०००	१५,२२४	३,७३८	१,१७९	३८,७५४	१७,७४०	२७,०७०	१०,१५१
(६) परिधान करण्याची वस्त्रे (१४)	२०११-१२	१,१०५	१,१३०	१,२७८	२७९	६,८५२	३,४३४	५,४७४	१,२६९
	२०१२-१३	१,०९३	६,६३१	१,०५४	३५०	६,१०६	२,६०४	४,५८७	१,३५९
(७) कातडी कमावणे व चामड्याची	२०११-१२	१४५	१०७	७६	२६	५१३	२१५	३३८	१६५
उत्पादने (१५)	२०१२-१३	१२६	११५	१०७	३३	६५२	३३३	४९७	१४२
(८) लाकूड व लाकडाची उत्पादने (१६)	२०११-१२	२८३	८७२	७८३	६५	२,२२०	१,१९२	१,७८७	३७४
	२०१२-१३	२९०	२६२	(-)१०८	२९	८३१	३७६	६४०	१६९
(९) कागद व कागदाची उत्पादने (१७)	२०११-१२	९३७	५,१६४	१,५०१	२४७	९,१९२	६,०३५	७,७३८	१,११३
	२०१२-१३	९४१	७,६९४	१,४८९	२५९	१०,४६५	६,६११	८,५९५	१,४४६
(१०) प्रकाशन आणि मुद्रण (१८)	२०११-१२	९५४	३,९७६	(-)२६७	२७७	७,४५३	३,८८५	५,५४३	१,४८७
	२०१२-१३	९९५	३,७१३	४८०	३०७	७,६३८	३,६२९	५,८७७	१,३७६
(११) कोळसा, शुद्ध पेट्रोलियम यांची	२०११-१२	१९०	९,९९२	३,१२०	४२५	१,३५,०५७	१,००,३११	१,०५,६४२	२८,७८३
उत्पादने इत्यादी (१९)	२०१२-१३	२०४	१२,३७९	४,१३५	४५६	१,५०,४१४	१,०१,२०८	१,०५,२७५	४४,३८८
(१२) रसायने व रासायनिक उत्पादने	२०११-१२	२,६३५	३८,५२५	१३,७७४	२,१६९	१,२४,१३६	६५,६०७	९१,३८६	२८,९०५
इत्यादी (२०,२१)	२०१२-१३	२,७८९	३७,१०९	२२,९१०	१,९६५	१,२०,५७५	६८,१००	९०,५९२	२६,८२९
(१३) रबर आणि प्लॅस्टिक उत्पादने (२२)	२०११-१२	१,८५८	१०,८२८	४,३११	७३८	३२,५६६	२०,६६२	२५,७४७	५,८३९
	२०१२-१३	१,७३१	१३,७५२	११,७०४	८६४	३४,५७२	२३,९०७	३०,२६०	३,३४१
(१४) इतर अधातू खनिज उत्पादने (२३)	२०११-१२	१,०९५	७,८१३	३,२२३	३४१	१३,६४९	६,६५४	९,७५३	३,३४८
	२०१२-१३	१,०७३	७,७५२	२,७१४	३६२	१७,१२४	९,२०१	१३,०५०	३,३६०
(१५) मूलभूत धातू (२४)	२०११-१२	१,४६३	३६,९५९	९,१३०	१,३०७	१,३३,४९१	८४,०५१	१,२१,५६४	९,२८६
	२०१२-१३	१,५१४	७३,२७०	१०,१७१	१,४१५	१,२४,२०२	९३,३२५	१,१८,४०६	२,७७९
(१६) धातूच्या तयार वस्तू (२५)	२०११-१२	३,२९२	१२,३६०	७,४३३	१,३९६	५७,८४३	३२,९६६	४६,००३	१०,७५७
	२०१२-१३	३,५७१	१२,२६९	७,९६५	१,४२३	४०,१५६	२३,०८३	३१,६०७	७,४६२

(पुढे चालू)

परिशिष्ट ८.४ (समाप्त)

	उद्योग गट (दोन अंकी) (एनआयसी २००८)	वर्ष	उद्योगांची संख्या	स्थिर भांडवल	खेळते भांडवल	कामगारांचे वेतन	एकूण उत्पादन	वापरलेला माल	एकूण निविष्टी	निव्वळ मूल्यवृद्धी
	(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
(१७)	कार्यालयीन लेखांकन व संगणना यंत्रसामग्री , रेडिओ, दूरदर्शन, दळणवळण सामग्री आणि उपकरणे, वैद्यकीय, अचूक मोजमापनाची व ऑप्टीकल साधने इत्यादी (२६)	२०११-१२	४८८	४,६६९	९,४२३	३९२	२०,३०४	१२,८२१	१५,७२८	४,०५८
		२०१२-१३	४८९	४,५५५	८,८०५	३४४	१८,७४४	११,१२७	१४,३७५	३,८२०
(१८)	विद्युत यंत्रसामग्री व उपकरणे(२७)	२०११-१२	१,३६६	८,३१४	३,७८२	७७८	४०,२८७	२४,४३७	३२,९३७	६,४२०
		२०१२-१३	१,३३५	८,०८०	६,०२३	८४४	४२,८३२	२५,५८५	३३,८१५	८,०६३
(१९)	यंत्रे व यंत्रसामग्री दुरुस्ती व उभारणी (२८,३३)	२०११-१२	२,२३५	१६,९२१	१४,४३५	१,६८४	७२,१०३	३४,७१८	४९,५३९	२१,०२१
		२०१२-१३	२,४१९	१८,७७७	११,५१०	१,७४३	७२,५१०	३५,९८४	४९,०८६	२१,६१८
(२०)	मोटार वाहने, ट्रेलर्स (२९)	२०११-१२	१,२९९	२८,६९२	(-)६,८२६	२,३९९	८२,२७५	६२,०९७	७५,४५२	३,९७५
		२०१२-१३	१,३३१	२९,६३७	६९७	२,५९५	८६,२९४	६२,४०५	७४,६२२	८,३५९
(२१)	इतर परिवहन सामग्री (३०)	२०११-१२	३३३	४,२५६	(-)१,४११	४६१	२८,५४०	२०,०८७	२३,०८५	५,०६३
		२०१२-१३	३३२	५,१२५	२९८	४५०	२९,०८०	२०,६६७	२३,०३१	५,५९९
(२२)	फर्निचर (इतरत्र वर्गीकरण न केलेले) (३१,३२)	२०११-१२	१,२९५	२,९४४	८,६३७	६०१	३१,१८१	१९,१२२	२७,२८२	३,६२३
		२०१२-१३	१,३४४	४,६१०	७,९०२	६६७	३८,८७२	२३,७४९	३१,६५४	६,९०४
(२३)	इतर	२०११-१२	१,०९४	२७,२५४	५५७	४२९	४१,६७७	९,००१	३२,९७१	७,०९२
		२०१२-१३	१,१६९	५३,९४७	(-)१,०३,२३६	५१६	४१,१२५	१२,०९९	३४,१९७	४,९२४
	एकूण	**२०११-१२**	**२८,२१५**	**२,६०,९६६**	**८६,९३२**	**१७,०६५**	**१०,०५,३७८**	**६,२२,९०६**	**८,२६,१५६**	**१,५६,७६६**
		२०१२-१३	**२८,९४९**	**३,४४,९१४**	**१,०४,२५५**	**१७,८०१**	**१०,१९,१६४**	**६,४०,१०५**	**८,२०,७०३**	**१,७४,६१४**

आधार - वार्षिक उद्योग पाहणी, केंद्रीय सांख्यिकी संघटना, भारत सरकार

परिशिष्ट ८.५

महाराष्ट्रातील सहकारी संस्थांचा तपशील

बाब	१९७०-७१	१९८०-८१	१९९०-९१	२०००-०१	२०१०-११	२०१२-१३	२०१३-१४*
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
१. सहकारी संस्थांची संख्या							
(१) शिखर व मध्यवर्ती कृषि व बिगर-कृषि पतसंस्था	२९	३१	३४	३४	३४	३४	३५
(२) प्राथमिक कृषि पतसंस्था $	२०,४२०	१८,५७७	१९,५६५	२०,५५१	२१,४५१	२१,२३८	२१,१८५
(३) बिगर-कृषि पतसंस्था	२,९६४	५,४७४	११,२९१	२२,०१४	२३,४३४	२२,८९१	२२,७३७
(४)पणन संस्था	४१०	४२३	९३१	१,११५	१,७१९	१,७६२	१,६०२
(५) शेतमाल प्रक्रिया उपक्रम @	६,८१०	१४,३२७	२८,९५४	३९,०७०	४८,८४८	४८,९६५	४८,१४७
(६) सामाजिक सेवा व इतर सहकारी संस्था @	११,९६४	२१,९९५	४३,८४५	७५,२३२	१,२८,७६०	१,३५,७७५	१,३६,५८९
एकूण	**४२,५९७**	**६०,७४७**	**१,०४,६२०**	**१,५८,०१६**	**२,२४,३०६**	**२,३०,६७३**	**२,३०,२९५**
२. सभासदांची संख्या ('०००)							
(१) शिखर व मध्यवर्ती कृषि व बिगर-कृषि पतसंस्था $$	७०	१,०१४	१,४८५	१,३७१	२४७	१७७	१८६
(२) प्राथमिक कृषि पतसंस्था	३,७९४	५,४१६	७,९४२	१०,१२५	१५,००१	१६,०९७	१५,७०१
(३) बिगर-कृषि पतसंस्था	२,४३८	३,७५९	९,३०२	१८,४६७	२१,६१८	२१,३४९	२१,४६५
(४) पणन संस्था	२८२	४७१	७४५	८४०	१,३३७	१,४७०	१,३८१
(५) शेतमाल प्रक्रिया उपक्रम	९५९	२,१२४	३,९७४	६,३३९	८,०१०	६,३६९	५,५०२
(६) सामाजिक सेवा व इतर सहकारी संस्था	१,०३८	१,९९९	३,४५५	५,८८०	६,८०९	६,८१०	६,७०६
एकूण	**८,५८१**	**१४,७८३**	**२६,९०३**	**४३,०२२**	**५३,०२२**	**५२,२७२**	**५०,९४१**
३. खेळते भांडवल (₹ कोटी)							
(१) शिखर व मध्यवर्ती कृषि व बिगर-कृषि पतसंस्था	६१३	१,८३१	८,८०६	३९,२६७	८९,७१९	९८,८४४	१,०३,६३३
(२) प्राथमिक कृषि पतसंस्था	३४३	५२७	१,८५१	६,९८८	१८,९८७	१६,६१७	१६,८८७
(३)बिगर-कृषि पतसंस्था	१६८	१,२०९	७,५०८	६६,८८७	१,०४,८१४	१,१६,०३८	१,०८,०८३
(४)पणन संस्था	३९	१८८	३४०	१,५१८	१,३००	१,३४३	१,३२०
(५)शेतमाल प्रक्रिया उपक्रम	२१९	१,०२९	४,५८८	१३,२८८	२८,७१७	२९,९०२	२५,८८६
(६)सामाजिक सेवा व इतर सहकारी संस्था	१०७	४२६	१,१९१	६,४९२	४,८९७	५,९६९	५,५०६
एकूण	**१,४८९**	**५,२१०**	**२४,२८४**	**१,३४,४४०**	**२,४८,४३४**	**२,६८,७१३**	**२,६१,३१५**
४. स्थूल कर्ज (₹ कोटी)							
(१) शिखर व मध्यवर्ती कृषि व बिगर-कृषि पतसंस्था	७५१	१,५२८	९,०८५	२८,७०९	४०,४३६	५५,२४९	५७,१६७
(२) प्राथमिक कृषि पतसंस्था	१३३	२५०	८००	३,७३४	८,०६०	८,५४७	८,५६७
(३)बिगर-कृषि पतसंस्था	२०४	१,१२९	५,१७८	३९,२६८	४९,९०७	५७,३९८	५९,२७९
(४)पणन संस्था	३	३	८	१८	११	७	१२
(५)शेतमाल प्रक्रिया उपक्रम	३	१२	१७	१०३	२,०५२	१,३३७	१,२४८
(६)सामाजिक सेवा व इतर सहकारी संस्था	४	१२	६०	२३५	२१५	२७५	२४४
एकूण	**१,०९८**	**२,९३४**	**१५,१४८**	**७२,०६७**	**१,००,६८१**	**१,२२,८१३**	**१,२६,५१७**

(पुढे चालू)

परिशिष्ट ८.५ (समाप्त)

बाब	१९७०-७१	१९८०-८१	१९९०-९१	२०००-०१	२०१०-११	२०१२-१३	२०१३-१४*
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
५. येणे कर्जे (₹ कोटी)							
(१) शिखर व मध्यवर्ती कृषि व बिगर-कृषि पतसंस्था	४७८	१,१३७	५,८८९	२३,१२०	४२,३८५	५३,०२६	५२,१९६
(२) प्राथमिक कृषि पतसंस्था	२८४	३८४	१,३१०	५,३०८	१२,०२४	१०,७१०	१०,७५३
(३) बिगर-कृषि पतसंस्था	१०५	७३१	४,५९४	३५,९०८	४७,८६३	५८,३८९	५१,१९५
(४) पणन संस्था	२	४	९	१८२	५,०३२	४,९८८	५,०१९
(५) शेतमाल प्रक्रिया उपक्रम	६	३०	६९	२३६	३,७२४	२,१८५	२,६१०
(६) सामाजिक सेवा व इतर सहकारी संस्था	८	२५	१९१	२,८९९	८३४	६४३	७२६
एकूण	**८८३**	**२,३११**	**१२,०६२**	**६७,६५३**	**१,११,८६२**	**१,२९,९४१**	**१,२२,४९९**
६. उलाढाल-तयार मालाच्या विक्रीचे मूल्य (₹ कोटी)							
(१) शिखर व मध्यवर्ती कृषि व बिगर-कृषि पतसंस्था	ला.ना.	ला.ना.	ला.ना.	ला.ना.	ला.ना.	ला.ना.	ला.ना.
(२) प्राथमिक कृषि पतसंस्था	५१	१४६	२३९	१,०१२	५९३	६९७	६७५
(३) बिगर-कृषि पतसंस्था	३	१०	. .	३८	७६	N.A.	N.A.
(४) पणन संस्था	२१४	९७९	२,६०२	३,२०५	१,३६८	२,१४३	१,५७७
(५) शेतमाल प्रक्रिया उपक्रम	१९४	१,०३१	३,४६७	७,४९६	४६,११२	२१,८४२	२२,१६६
(६) सामाजिक सेवा व इतर सहकारी संस्था	६९	१८७	३३०	१,५८८	४,०७६	३,५३८	४,०७७
एकूण	**५३१**	**२,३५३**	**६,६३८**	**१३,३३९**	**५२,२२५**	**२८,२२०**	**२८,४९५**

आधार - सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र शासन

टीप - १९९०-९१ पर्यंतची आकडेवारी जून अखेरपर्यंतची आहे.

* अस्थायी

$ यात प्राथमिक कृषि पतसंस्था, प्राथमिक भू-विकास बँका आणि धान्य बँका यांचा १९७०-७१ पर्यंत समावेश आहे.

$$ नाममात्र सभासद वगळून

@ २०००-०१ या वर्षापासून उपसा सिंचन संस्थांचा समावेश उत्पादक ऐवजी सामाजिक सेवा व इतर सहकारी संस्था या प्रकारात करण्यात आला आहे.

ला.ना. - लागू नाही

९

पायाभूत सुविधा

९. पायाभूत सुविधा

९.१ अर्थव्यवस्था क्रियाशील राहण्यासाठी व तिच्या वृद्धीसाठी पायाभूत सुविधा अत्यावश्यक व मुलभूत घटक आहेत. पायाभूत सुविधांमध्ये मुख्यतः ऊर्जा, दळणवळण आणि दूरसंचार यांचा समावेश होतो. ग्राहकांना उच्च दर्जाच्या पायाभूत सेवा वाजवी दरात उपलब्ध करणे हे अंतिम लक्ष्य दृष्टीसमोर ठेवून पायाभूत सुविधांची वाढ होणे अपेक्षित आहे. शासनाची 'सेवा प्रदाता' ही परंपरागत भूमिका हळूहळू पण सातत्याने 'सेवा सुकरकर्ता व नियामक' अशी बदलत आहे. परिणामी पायाभूत सुविधांच्या विकासात खाजगी सहभाग वाढत आहे. संसाधनांचा वापर करण्यात खाजगी क्षेत्र अधिक सक्षम असले तरी नफ्यात वाढ करण्यासाठी अवैध किंवा अनैतिक साधनांचा वापर, समाजाप्रती कमी बांधिलकी आणि या क्षेत्राच्या कार्यपद्धतीवर योग्य नियंत्रण प्रणालीचा अभाव ही मोठी आव्हाने आहेत. त्यामुळे पायाभूत सेवा पुरविण्याचे धोरणात्मक निकष ग्राहकाभिमुख ठेवून त्यास योग्य नियमावलीची जोड असणे हे आर्थिक विकास आणि जनकल्याण या दोन्हीसाठी आवश्यक आहे.

ऊर्जा

९.२ ऊर्जा क्षेत्रात प्रामुख्याने पारंपरिक (कोळसा, लिग्नाईट, पेट्रोलियम, नैसर्गिक वायू, इ.) आणि अक्षय (पवन, सौर, लघु-जलऊर्जा, जैविक, चिपाडांपासून वीज सहनिर्मिती, इ.) ऊर्जा स्रोतांपासून वीज निर्मितीचा समावेश होतो. विद्युत ऊर्जा ही अर्थव्यवस्थेला चालना देणारी प्रबळ शक्ती असल्याने विजेच्या किंमतींचा प्रभाव केवळ वस्तुंच्या व सेवांच्या शुल्कापुरताच सीमित न राहता दैनंदिन जनजीवनावर देखील पडतो. भारतातील ऊर्जा क्षेत्रात स्वातंत्र्य प्राप्तीच्या काळात खाजगी क्षेत्राचे वर्चस्व, त्यानंतर त्यात शासनाचा वाढता सहभाग आणि पुनःश्च खाजगी क्षेत्राचा अपरिहार्य सहभाग असे आवर्तन पूर्ण झाले आहे. या क्षेत्राचा संक्षिप्त तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

स्थापित क्षमता

९.३ मागील वर्षाच्या तुलनेत स्थापित क्षमतेत २०१३-१४ मध्ये २० टक्के वाढ झाली, तर केंद्रिय क्षेत्रातील राज्यासाठीचा वाटा १.६ टक्के वाढला. राज्याच्या स्थापित क्षमतेत ३१ मार्च, २०१४ रोजी सार्वजनिक क्षेत्राचा ३८.१ टक्के, खाजगी क्षेत्राचा ५४.५ टक्के (पारंपरिक ३३.९ टक्के व अक्षय ऊर्जा २०.६ टक्के) आणि सार्वजनिक-खाजगी भागीदारीतून साकारलेल्या प्रकल्पाचा (रत्नागिरी गॅस पॉवर प्रोजेक्ट मर्या.-आरजीपीपीएल) ७.४ टक्के वाटा होता. स्रोतनिहाय स्थापित क्षमता तक्ता ९.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.१ स्रोतनिहाय स्थापित क्षमता

(मेगावॅट)

स्रोत	३१ मार्च रोजी		३१ डिसेंबर, २०१४ रोजी	२०१३-१४ मध्ये २०१२-१३ च्या तुलनेतील शेकडा बदल
	२०१३	२०१४		
राज्यामधील	**२४,८७३**	**२९,८४९**	**३०,९१७**	**२०.०**
औष्णिक	१३,९४६	१७,२०६	१८,१६६	२३.४
अक्षय ऊर्जा	४,७८९	६,४६५	६,६१३	३५.०
जलजन्य	३,०६६	३,०६६	३,०६६	०.०
नैसर्गिक वायुजन्य	३,०७२	३,११२	३,०७२	१.३
केंद्रिय क्षेत्राकडून वाटप	**६,५२१**	**६,६२७**	**६,६२७**	**१.६**

आधार : महानिर्मिती, टाटा पॉवर, रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर, महाऊर्जा (अक्षय ऊर्जेसाठी) महावितरण , केंद्रिय विद्युत प्राधिकरण (केंद्रिय क्षेत्राकडून वाटप आणि खाजगी कंपन्यांच्या आकडेवारीसाठी)

वीज निर्मिती

९.४ राज्यात २०१३-१४ मध्ये एकूण वीज निर्मिती (अक्षय ऊर्जेसह) मागील वर्षापेक्षा ४.४ टक्के वाढून ९१,९८७ दशलक्ष युनिटस् झाली. केंद्रिय क्षेत्राकडून राज्याला २०१३-१४ मध्ये ३९,९०० दशलक्ष युनिटस् वीज उपलब्ध झाली.

९.५ एकूण वीज निर्मितीमध्ये महानिर्मितीचा वाटा ४९.५ टक्के, त्याखालोखाल अदानी पॉवर मर्या. (एपीएल) ११.२ टक्के, टाटा पॉवर ९.८ टक्के, जेएसडब्ल्यू एनर्जी ८.१ टक्के, अक्षय ऊर्जा ७.५ टक्के, रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर ४.५ टक्के, वर्धा पॉवर कंपनी मर्या. (डब्ल्युपीसीएल) २.८ टक्के, एम्को पॉवर २.४ टक्के, आरजीपीपीएल १.६ टक्के आणि इतर २.६ टक्के असा होता.

आलेख ९.१ : राज्यातील स्थापित क्षमतेत सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्राचा वाटा

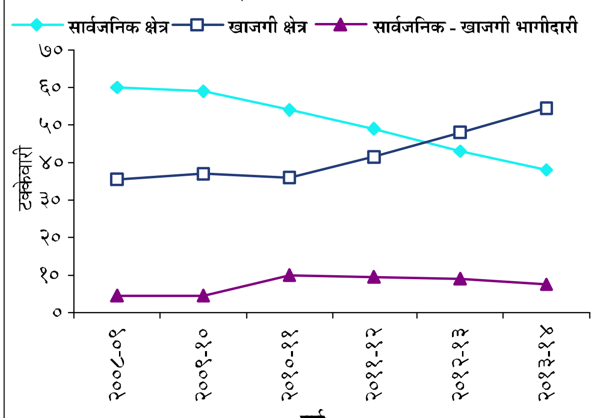

९.६ राज्यात २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर अखेर ७८,४८८ दशलक्ष युनिटस् वीज निर्मिती झाली व ती २०१३-१४ मधील

तत्सम कालावधीतील वीज निर्मितीपेक्षा १८.१ टक्के अधिक होती. केंद्रिय क्षेत्राकडून २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर अखेर ३२,१७० दशलक्ष युनिटस् वीज उपलब्ध झाली. स्रोतनिहाय वीज निर्मिती तक्ता ९.२ मध्ये दिली आहे.

आलेख ९.२ : राज्यातील वीज निर्मितीमधील सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्राचा वाटा

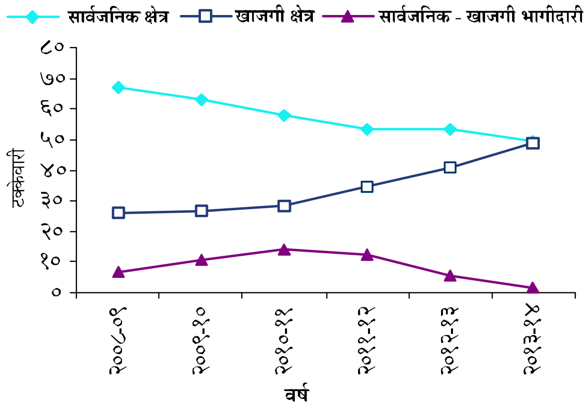

तक्ता ९.२ स्रोतनिहाय वीज निर्मिती

(दशलक्ष युनिट)

स्रोत	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५⁺*	२०१३-१४ मध्ये २०१२-१३ च्या तुलनेतील शेकडा बदल
राज्यामधील	**८८,१३९**	**९१,९८७**	**७८,४८८**	**४.४**
औष्णिक	६६,०७५	७१,६८६	६४,४४९	८.५
नैसर्गिक वायुजन्य	१०,२४२	६,०५५	४,०८३	(-) ४०.९
जलजन्य	५,९८०	६,७६३	४,७४९	१३.१
अक्षय ऊर्जा$	५,८४२	७,४८३	५,२०७	२८.१
केंद्रिय क्षेत्रातून राज्यास उपलब्ध	**३४,३८२**	**३९,९००**	**३२,१७०**	**१६.०**

आधार : महानिर्मिती, टाटा पॉवर, रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर, महावितरण (आरजीपीपीएल, केंद्रिय क्षेत्राकडूनची वीज आणि अक्षय ऊर्जा), केंद्रिय विद्युत प्राधिकरण (खाजगी कंपन्यांच्या आकडेवारीसाठी),
+ डिसेंबर पर्यंत * अस्थायी $ बंदिस्त विजेसह

टिप : १ युनिट = १ किलो वॅट तास

वीज खरेदी

९.७ महावितरण कंपनीने २०१३-१४ मध्ये एकूण ₹ ३९,५२६ कोटी किंमतीची १,००,११५ दशलक्ष युनिटस् वीज खरेदी केली, तर २०१२-१३ मध्ये ₹ ३८,८५८ कोटी किंमतीची ९९,०६८ दशलक्ष युनिटस् वीज खरेदी केली होती. सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ₹ ३४,६२७ कोटी किंमतीची ८५,४२१ दशलक्ष युनिटस् वीज खरेदी केली. 'बेस्ट' ने २०१३-१४ मध्ये ₹ २,९३२ कोटी किंमतीची ४,६२४ दशलक्ष युनिटस् व २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ₹ २,१४९ कोटी किंमतीची ३,७२५दशलक्ष युनिटस् वीज खरेदी केली.

विजेचा वापर

९.८ राज्यातील २०१३-१४ मधील विजेचा एकूण वापर १,०२,९८९ दशलक्ष युनिटस् इतका असून तो मागील वर्षापेक्षा २.३ टक्के अधिक होता, तर २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ७७,६५२ दशलक्ष युनिटस् वापर हा २०१३-१४ मधील तत्सम कालावधीतील वापरापेक्षा १४.१ टक्के जास्त होता. राज्यातील विजेचा सर्वाधिक वापर औद्योगिक क्षेत्रात (३७.८ टक्के), तर त्या खालोखाल घरगुती क्षेत्रात (२३ टक्के) आणि कृषि क्षेत्रात (२१.१ टक्के) होता. या तीन क्षेत्रांचा एकत्रित वापर एकूण वीज वापराच्या ८१.९ टक्के होता. क्षेत्रनिहाय विजेचा वापर तक्ता ९.३ मध्ये दिला आहे.

९.९ प्रमुख क्षेत्र निहाय भारतातील (२०१२-१३) आणि महाराष्ट्रातील (२०१२-१३ व २०१३-१४) दरडोई विजेचा अंतिम वापर तक्ता ९.४ मध्ये दिला आहे. स्थापित क्षमता, विद्युत निर्मिती, क्षेत्रनिहाय विजेचा वापर आणि दरडोई विजेचा अंतिम वापर यासंबंधीची मालिका परिशिष्ट ९.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.३ क्षेत्रनिहाय विजेचा वापर

(दशलक्ष युनिट)

क्षेत्र	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५⁺*	२०१३-१४ मध्ये २०१२-१३ च्या तुलनेतील शेकडा बदल
औद्योगिक	३८,११०	३८,९४९	२४,७५६	२.२
घरगुती	२२,८३१	२३,६७९	२०,१३३	३.७
कृषि	२०,९८४	२१,७२५	१४,४६९	३.५
वाणिज्यिक	१२,६३५	१२,४६९	९,७२४	(-) १.३
सार्वजनिक सेवा@	३,५७६	३,६३४	३,०६४	१.६
रेल्वे	२,३८९	२,३८९	१,८४२	०.०
संकीर्ण	१४०	१४४	३,६६४	२.९
एकूण	**१,००,६६५**	**१,०२,९८९**	**७७,६५२**	**२.३**

आधार : महावितरण, टाटा पॉवर, रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर, बेस्ट
@ सार्वजनिक दिवाबत्ती व पाणी पुरवठा +डिसेंबर पर्यंत * अस्थायी

आलेख ९.३ : क्षेत्रनिहाय वीज वापर

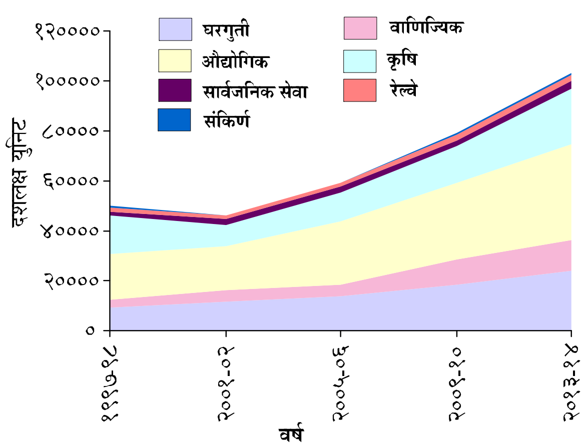

तक्ता ९.४ दरडोई विजेचा अंतिम वापर

(युनिट)

क्षेत्र	भारत	महाराष्ट्र	
	२०१२-१३	२०१२-१३	२०१३-१४
सर्व क्षेत्र	५८२.३	८७४.७	८८३.४
औद्योगिक	२०५.८	३३१.२	३३४.१
घरगुती	१५०.९	१९८.४	२०३.१
कृषि	१२१.१	१८२.३	१८६.३

आधार : केंद्रिय विद्युत प्राधिकरण, भारत सरकार
महावितरण, रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर, टाटा पॉवर, बेस्ट

वीज दर

९.१० महाराष्ट्र विद्युत नियामक आयोगाची स्थापना वीज दर निश्चिती, वीज खरेदी आणि पारेषण व वितरण यंत्रणांच्या प्रापण प्रक्रियांचे नियमन, स्पर्धात्मकता, कार्यक्षमता व काटकसरीस उत्तेजन यासाठी झाली. विद्युत अधिनियम, २००३ अन्वये आयोगाकडे आंतर-राज्य पारेषण आणि वीज वहन सुलभीकरण, वीज पारेषण, वितरण आणि खरेदी-विक्री करिता परवाने वितरण, सहवीजनिर्मिती व अक्षय ऊर्जा निर्मितीस प्रोत्साहन ही अतिरिक्त कामे सोपविण्यात आली. सन २०१४-१५ मधील वीज दर तक्ता ९.५ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता ९.५ सन २०१४-१५ मधील वीज दर

(₹ प्रति युनिट)

ग्राहकाचा प्रकार	महावितरण	रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर	टाटा पॉवर	बेस्ट
लघु दाब १ — घरगुती/निवासी				
दारिद्र्यरेषेखालील	१.३२	२.४८	--	१.०२
० ते १०० युनिट्स	४.३२	४.०६	२.७०	७.४७
१०१ ते ३०० युनिट्स	७.२७	६.४०	४.६३	७.४७
३०१ ते ५०० युनिट्स	९.०८	६.९९	७.७१	७.४७
५०० युनिट्स पेक्षा अधिक	९.८६	९.१०	९.२३	७.४७
लघु दाब २ — व्यावसायिक/अनिवासी				
(अ) ०- २० केडब्ल्यु	७.०७	८.५८	८.३६	१२.६०
० ते ५०० युनिट्स	१०.८९	८.५८	८.३६	१२.६०
५०० युनिट्स पेक्षा अधिक	१०.११	१०.७६	९.२९	१३.६७
(ब) > २० केडब्ल्यु आणि < = ५० केडब्ल्यु	१२.६२	११.२५	९.५१	१४.१८
लघु दाब ३ — उद्योग				
२० केडब्ल्यु पेक्षा कमी भार	५.३२	८.११	७.५५	११.५६
लघु दाब ४ — उद्योग				
२० केडब्ल्यु पेक्षा अधिक भार				
(अ) २० ते १०० केडब्ल्यु भार	८.५१	८.१९	८.६८	१२.०४
(ब) १०० केडब्ल्यु पेक्षा अधिक भार	८.५१	८.१९	८.६८	११.८४
लघु दाब — कृषिपंप	२.५९	--	--	--
लघु दाब — पथदिवे (सार्वजनिक दिवाबत्ती)				
(अ) ग्रामपंचायत आणि अ, ब व क वर्ग नगरपालिका	४.४०	८.७८	६.८८	--
(ब) महानगरपालिका क्षेत्र	५.०९	८.७८	६.८८	११.१८
उच्च दाब १ — उद्योग	७.६८	८.१५	८.१८	११.२२
उच्च दाब ६ — रेल्वे				
(अ) ३३/२२/११/६.६ केव्ही — सर्व युनिट्स	७.८१	८.९६	८.०८	--
(ब) १०० केव्ही — सर्व युनिट्स	--	--	८.९८	--
उच्च दाब — कृषि पंप	३.४४	--	--	--

आधार: महाराष्ट्र वीज नियामक आयोग -- लागू नाही

विजेची मागणी व पुरवठा

९.११ विविध स्रोताद्वारे झालेली क्षमता वाढ, पायाभूत जाळ्यातील सुधारणा, पारेषण व वितरण हानीत झालेली घट आणि ऊर्जा संवर्धनाच्या उपाययोजनांमुळे वीज पुरवठ्यात सुधारणा झाली आहे. महावितरणची २०१३-१४ मध्ये विजेची १४,४०६ मेगावॅटची सरासरी कमाल मागणी ५७६ मेगावॅट इतक्या तुटीचे भारनियमन करुन भागविण्यात आली. तसेच २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंतची १५,९६६ मेगावॅटची सरासरी कमाल मागणी ४९३ मेगावॅट इतक्या तुटीचे भारनियमन करुन भागविण्यात आली. सरासरी कमाल मागणीच्या वेळी विजेचा पुरवठा व तूट तक्ता ९.६ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.६ सरासरी कमाल मागणीच्या वेळी विजेचा पुरवठा व तूट

(मेगावॅट)

वर्ष	सरासरी कमाल मागणी	पुरवठा	तूट
२०१०-११	१३,१५७	११,९१७	१,२४०
२०११-१२	१४,०४३	१२,८४१	१,२०२
२०१२-१३	१४,०३२	१३,३०९	७२३
२०१३-१४	१४,४०६	१३,८३०	५७६
२०१४-१५+	१५,९६६	१५,४७३	४९३

आधार : महावितरण + डिसेंबर पर्यंत

पारेषण व वितरणाचे पायाभूत जाळे

९.१२ राज्यातील वीज वितरण यंत्रणांमध्ये २०१३-१४ करिता महावितरणचा वाटा ८३.१ टक्के असून त्या पाठोपाठ टाटा पॉवर व रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चरचा प्रत्येकी ६.३ टक्के आणि 'बेस्ट'चा ४.३ टक्के होता.

९.१३ पारेषण व वितरणाच्या पायाभूत जाळ्यामध्ये सुधारणा आणि पारेषण व वितरण हानी (तांत्रिक व अतांत्रिक दोन्ही) कमी करणे ही सातत्यपूर्ण प्रक्रिया असून त्यात अति उच्च दाब (इएचव्ही) उपकेंद्रांचे आधुनिकीकरण, सदोष मीटर बदलणे, अत्याधिक भार असलेल्या उच्च व कमी दाबाच्या वाहिन्यांवरील भार अतिरिक्त रोहित्रे पुरवून कमी करणे, नवीन उपकेंद्रे उभारणे व कार्यान्वित करणे, तारा टाकणे यांसह वीजचोरी विरुद्ध मोहीम अशा महापारेषण व महावितरण द्वारा हाती घेतलेल्या उपाययोजनांचा समावेश आहे. महापारेषण कंपनीची ३७,१३३ सर्कीट किमीचे जाळे व ५२० उपकेंद्रे यांसह २००९-१० पर्यंतची पारेषण क्षमता ७३,७९२ एमव्हीए होती, जी २०१३-१४ अखेर ४२,५७८ सर्कीट किमी जाळे व ६०८ उपकेंद्रे यांसह १,०३,६०३ एमव्हीए झाली. सन २०१३-१४ मध्ये पारेषण क्षमतेत १,१८८ सर्कीट किमी जाळे व २४ उपकेंद्रांसह १,९५० एमव्हीए इतकी वाढ झाली आहे. पारेषण व वितरण हानीचा तपशील तक्ता ९.७ व ९.८ मध्ये दिला आहे. वितरण जाळे व वितरण हानी कमी करण्याच्या उपाययोजनांचा तपशील तक्ता ९.९ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ९.७ पारेषण हानी

(टक्के)

परवानाधारक	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५+
महापारेषण	४.१२	४.०८	४.०८
टाटा पॉवर	४.२०	४.१८	४.१७
रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर	४.१२	४.०९	४.०८

आधार : महापारेषण , टाटा पॉवर, रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर + नोव्हेंबर पर्यंत

तक्ता ९.८ वितरण हानी आणि तांत्रिक व व्यावसायिक (एटी ॲन्ड सी) हानी

(टक्के)

परवानाधारक	वितरण हानी			तांत्रिक व व्यावसायिक (एटी ॲन्ड सी) हानी		
	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५+	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५+
महावितरण	१४.६७	१४.००	१४.२०	१८.६८	१७.७६	--
टाटा पॉवर	१.२६	१.१०	१.२९	१.२६	१.०८	१.३९
रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर	९.४९	९.५०	९.४१	९.४९	९.५०	९.४१
बेस्ट	६.६०	५.९०	६.२३	७.६८	७.०५	--

आधार : महावितरण , टाटा पॉवर, रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर , बेस्ट, एमईआरसी + डिसेंबर पर्यंत

तक्ता ९.९ वितरण जाळे व वितरण हानी कमी करण्याच्या उपाययोजना

वर्ष	वितरण जाळे (संचयी)			मीटर बसविणे (संचयी)		जुने मीटर बदलून नवीन बसविणे (संख्या)	वीज-चोरी विरुध्द मोहिम	
	उपकेंद्रांची संख्या	परिवर्तन क्षमता (एमव्हीए)	तारा (सर्कीट किमी)	फिडर्स	वितरण रोहित्र केंद्र		पकडण्यात आलेली प्रकरणे (संख्या)	वसुल केलेली रक्कम (₹ कोटी)
२०१०-११	२,२३४	३,९१,५७४	८,३३,४७०	११,०७१	१,८७,४४८	१२,०५,३६४	१७,२६९	१४.२४
२०११-१२	२,५१४	४,३९,६५३	८,७०,८३०	१३,०३२	२,३३,७५४	१२,९५,७७५	४७,६३३	२८.२६
२०१२-१३	२,६८०	४,७१,७६६	९,०५,९७९	१४,३७९	२,४०,६८२	२२,५७,१८०	७३,८५७	३८.०९
२०१३-१४	२,८१५	४,९३,५६६	९,२५,९४४	१६,४०१	२,५१,३९२	१९,६६,७६४	४६,८८७	२२.३६
२०१४-१५+	--	--	--	१७,१४०	२,५१,३९२	९,९६,७६७	४६,०६६	३३.९०

आधार : महावितरण + डिसेंबर पर्यंत

९.१४ **ग्रामीण विद्युतीकरण आणि जाळयांची सुधारणा** : ग्रामीण विद्युतीकरण आणि जाळयांच्या सुधारणेसाठी राबविण्यात येत असलेल्या महत्वाच्या योजना तक्ता ९.१० मध्ये दिल्या आहेत.

तक्ता ९.१० ग्रामीण विद्युतीकरण आणि जाळयांची सुधारणा

योजना	उद्दिष्टे	परिमाण	साध्य २०१३-१४	साध्य २०१४-१५ +	साध्य संचयी +
भारत निर्माण – दीनदयाल उपाध्याय ग्राम ज्योती योजना #	• विद्युतीकरण न झालेल्या ४,७०९ खेड्यांचे विद्युतीकरण	संख्या	--	--	४,७०९
	• दारिद्र्य रेषेखालील ग्रामीण कुटुंबाना मोफत वीज जोडणी	संख्या	१९,६७२	३,१०४	१२,१०,५६६
अक्षय ऊर्जेद्वारा ग्राम विद्युतीकरण योजना (राज्य योजनांतर्गत योजना)	• केंद्र शासनाच्या ग्रामीण विद्युतीकरण योजनेत समाविष्ट नसलेल्या (३०० पेक्षा कमी लोकसंख्येच्या) लहान वाड्या/पाडे यांचे विद्युतीकरण	संख्या	१३८	--	१,१६०
कृषि पंपांचे विद्युतीकरण	• कृषि पंपांचे विद्युतीकरण	संख्या	१,२४,७६९	१,१५,२६४	४१,५७,९१८
सिंगल फेजिंग योजना	• खेड्यातील गावठाणांना आठ तास थ्री फेजची वीज व एकूण १८ तास (सिंगल फेज व थ्री फेज एकत्रित) वीज पुरवठा	संख्या	०	०	१४,९४७
स्वतंत्र फिडर योजना	• गावठाण व कृषि पंपांसाठी स्वतंत्र फिडर्स	संख्या	५८८	२५२	१७,०६२
पुनर्रचित गतिमान ऊर्जा विकास व सुधारणा कार्यक्रम @	• ऊर्जा वित्त महामंडळ (पीएफसी) कडून वितरीत रक्कम (भाग-अ, ब आणि पर्यवेक्षी नियंत्रण व माहिती प्राप्ती (स्काडा)/माहिती व्यवस्थापन पध्दती (डीएमएस) नियंत्रण केंद्र)	₹ कोटी	--	--	७६३.४२
	• भाग अ, ब आणि स्काडा/डीएमएस नियंत्रण केंद्रावर झालेला खर्च	₹ कोटी	६१७.३८	६४२.४९	१,४५९.८५

आधार : महावितरण , महाऊर्जा + डिसेंबर , २०१४ पर्यंत # पूर्वीची राजीव गांधी ग्रामीण विद्युतीकरण योजना
@ ३०,००० पेक्षा अधिक लोकसंख्या असलेली नगरे व शहरे यांचा समावेश. भारत सरकारच्या अभियानाचा मुख्य उद्देश भाग-अ- पायाभूत माहिती यंत्रणा प्रस्थापित करणे, जबाबदारी निश्चिती. भाग-ब - एकूण तांत्रिक व व्यावसायिक हानी (एटी ॲन्ड सी) मध्ये कपात

९.१५ राज्यातील वस्ती असलेल्या एकूण ४१,०९५ गावांपैकी (जनगणना, २००१ नुसार) डिसेंबर, २०१४ पर्यंत महावितरणमार्फत पारंपरिक विजेद्वारे ४१,०४३ गावांचे विद्युतीकरण झाले आहे.

क्षमता वाढ

९.१६ **औष्णिक ऊर्जा** : महानिर्मितीद्वारे खालीलप्रमाणे प्रकल्प प्रस्तावित आहेत.

तक्ता ९.११ महानिर्मितीद्वारे प्रस्तावित प्रकल्प

(मेगावॅट)

प्रकल्प	क्षमता	अपेक्षित कार्यान्वयन
परळी संच-८	२५०	एप्रिल, २०१५
चंद्रपूर संच-८ व ९ (प्रत्येकी ५०० मेगावॅट)	१,०००	एप्रिल, २०१५ पर्यंत संच-८ व ऑगस्ट , २०१५ पर्यंत संच-९
कोराडी संच-८,९ व १० (प्रत्येकी ६६० मेगावॅट)	१,९८०	मे,२०१५ पर्यंत संच-८, ऑगस्ट, २०१५ पर्यंत संच-९ आणि मार्च, २०१६ पर्यंत संच-१०
भुसावळ संच-६	६६०	फेब्रुवारी, २०१९
नाशिक संच-६	६६०	मार्च, २०२०
पारस संच-५	२५०	डिसेंबर, २०१८
उरण - गॅसवर आधारीत संयुक्त सायकल विद्युत केंद्र ब्लॉक १ व २ (अनुक्रमे ४०६ व ८१४ मेगावॅट)	१,२२०	--
दोंडाईचा औष्णिक विद्युत केंद्र संच-१ ते ५ (प्रत्येकी ६६० मेगावॅट)	३,३००	--

आधार : महानिर्मिती

टिप — काही प्रकल्पांसाठी मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशानुसार कोळसा खाणींचे वाटप रद्द करण्यात आले आहे.

९.१७ **अक्षय ऊर्जा** : पवन, सौर, जैविक, बायोगॅस, सागरी लाटा, भू-औष्णिक इ. स्वच्छ आणि पर्यावरण पूरक अक्षय ऊर्जेचे स्रोत आहेत. महाराष्ट्र ऊर्जा विकास अभिकरण (महाऊर्जा) या संस्थेस ऊर्जा संवर्धन कायदा, २००१ च्या तरतुदींचे समन्वयन, विनियमन व अंमलबजावणी करण्यासाठी नियुक्त यंत्रणा म्हणून राज्य शासनाने अधिसूचित केले आहे. अक्षय ऊर्जेचा प्रसार व विकास आणि ऊर्जा संवर्धन कार्यक्रमांची अंमलबजावणी यासाठी महाऊर्जा सक्रीय आहे.

९.१८ केंद्र शासनाच्या धर्तीवर अक्षय ऊर्जा स्रोतांमधून १० टक्के वीज खरेदीचे उद्दिष्ट गाठण्याचे धोरण राज्य शासनाने स्विकारले आहे. त्यास अनुसरुन अक्षय ऊर्जा स्रोतांद्वारे ग्रीड संलग्न वीज निर्मितीसाठी धोरणे व प्रोत्साहने जाहीर करण्यात आली आहेत. अक्षय ऊर्जा स्रोतांद्वारे वीज निर्मिती प्रकल्पांच्या स्थापित क्षमतेनुसार राज्याचा देशात दुसरा क्रमांक आहे. डिसेंबर, २०१४ अखेर एकूण ६,४८६ मेगावॅट क्षमतेचे प्रकल्प स्थापित करण्यात आले आहेत. राज्यातील अक्षय ऊर्जेची संभाव्य क्षमता व त्यापैकी स्थापित क्षमता तक्ता ९.१२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.१२ अक्षय ऊर्जेची संभाव्य क्षमता व त्यापैकी स्थापित क्षमता

(मेगावॅट)

अक्षय ऊर्जा स्रोत	संभाव्य क्षमता	स्थापित क्षमता (संचयी)		
		३१ मार्च रोजी		३१ डिसेंबर, २०१४ रोजी
		२०१३	२०१४	
पवन	९,४००	३,००६	४,०८०	४,३५४
लघु जल विद्युत प्रकल्प #	७३२	२७१	२७१	२७८
चिपाडांपासून वीज सहनिर्मिती	१,५००	१,०८८	१,३५५	१,३५५
कृषि अवशेष	७८१	१७०	१९०	१९०
शहरी घनकचरा	२८७	०	३	३
औद्योगिक कचरा	३५०	२४	२६	२८
सौर औष्णिक	३५/चौ.मी. $	५०	२३०	२७८
सौर फोटोव्होल्टाईक (पीव्ही)	४९/चौ.मी. $			
एकूण	**१३,०५०**	**४,६०९**	**६,१५५**	**६,४८६**

आधार : महाऊर्जा # जलसंपदा विभागाने स्थापित केलेले २५ मेगावॅट पेक्षा कमी क्षमतेचे प्रकल्प. $ एकूण संभाव्य क्षमतेत समाविष्ट नाही.

९.१९ अक्षय ऊर्जा स्रोतनिहाय राज्यातील प्रकल्पांची माहिती पुढे दिली आहे.

- **पवन ऊर्जा :** विविध वारा मापन केंद्रांद्वारा करण्यात आलेल्या अभ्यासाअंती क्षमता असलेली नवीन केंद्रे आढळून आली आहेत. महाऊर्जाद्वारे ११.०९ मेगावॅट क्षमतेचे प्रदर्शक प्रकल्प राज्यात उभारण्यात आले आहेत. शासनाची आकर्षक धोरणे व प्रोत्साहने यामुळे पवन ऊर्जा क्षेत्रात राज्यात ₹ २०,४०० कोटीपेक्षा अधिक खाजगी गुंतवणूक झाली आहे.

- **सौर औष्णिक व सौर फोटो व्होल्टाईक ऊर्जा :** राज्यात डिसेंबर, २०१४ पर्यंत २७८.२५ मेगावॅट क्षमतेचे ग्रीड संलग्न सौर फोटो व्होल्टाईक ऊर्जा प्रकल्प महाऊर्जामार्फत कार्यान्वित झाले आहेत. महानिर्मितीद्वारे १३० मेगावॅट क्षमतेचे सौरऊर्जा प्रकल्प कार्यान्वित करण्यात आले असून प्रस्तावित सौर ऊर्जा प्रकल्पांची माहिती तक्ता ९.१३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.१३ महानिर्मितीद्वारे प्रस्तावित सौर ऊर्जा प्रकल्प

(मेगावॅट)

प्रकल्प	क्षमता	अपेक्षित कार्यान्वयन
शिर्शुफळ, ता.बारामती, जि.पुणे	१४	मार्च, २०१५
कौडगाव, जि.उस्मानाबाद - टप्पा १	५०	२०१५-१६
साकरी, जि.धुळे	२५	२०१६

आधार : महानिर्मिती

- **चिपाडांपासून वीज सह-निर्मिती :** राज्यात डिसेंबर, २०१४ अखेर चिपाडांपासून वीज सह-निर्मितीचे एकूण ८१ प्रकल्प कार्यान्वित करण्यात आले आहेत. या क्षेत्रात गुंतवणूकदारांना आकर्षित करण्यासाठी केंद्र शासनाकडून बॉयलर संरचनेवर आधारीत वीज सह-निर्मिती प्रकल्पांना भांडवली अर्थसहाय्य देण्यात येते तसेच राज्य शासनाकडून देखील वित्तीय सहाय्य देण्यात येते.

- **कृषिजन्य अवशेषांवर आधारित ऊर्जा निर्मिती** : नवीन व नवीकरणीय ऊर्जा मंत्रालय, भारत सरकार यांच्या आर्थिक मदतीतून महाऊर्जाद्वारे राज्यातील ३९ तालुक्यांमध्ये कृषि अवशेषांच्या उपलब्धतेबाबत अभ्यास घेण्यात आले आहेत. खाजगी सहभागाबाबत आकर्षक धोरणामुळे डिसेंबर, २०१४ अखेर कृषिजन्य अवशेषांवर आधारित १८ ऊर्जा निर्मिती प्रकल्प कार्यान्वित झाले आहेत व १८ प्रकल्प मंजूर करण्यात आले आहेत.

- **लघु जलविद्युत प्रकल्प** : राज्यातील एकूण ७३२ मेगावॅट संभाव्य क्षमतेपैकी जलसंपदा विभागाकडून २७८.४ मेगावॅट क्षमतेचे लघु जलविद्युत प्रकल्प स्थापित करण्यात आले आहेत. लघु जलविद्युत प्रकल्प खाजगीकरणातून विकसित करण्यास चालना देण्यासाठीच्या राज्य शासनाच्या धोरणांतर्गत २९८.५ मेगावॅट क्षमतेच्या १०६ प्रकल्पांसाठी विकासक निश्चित करण्यात आले असून डिसेंबर, २०१४ अखेर ९५.२० मेगावॅट क्षमतेचे २२ प्रकल्प कार्यान्वित झाले आहेत.

वाहतूक व दळणवळण

९.२० वाहतूक व दळणवळण हे बाजारपेठा व जनतेला जोडण्याचे महत्वाचे माध्यम आहे. कार्यक्षम वाहतूक व्यवस्थेशिवाय रोजगार व संपत्ती वाढविणारी भरीव आर्थिक वृद्धी होणे शक्य नाही. तसेच त्या अभावी अंतर्गत बाजारपेठा व जागतिक व्यापार यांचाही लाभ घेणे शक्य होणार नाही. परिवहन व्यवस्थेमध्ये रस्ते, लोहमार्ग, जलवाहतूक व हवाई वाहतूक यांचा समावेश आहे. टपालसेवा, दूरध्वनी व इंटरनेट या सेवा दूरसंचार व्यवस्थेचे मुख्य घटक आहेत.

वाहतूक

रस्त्यांचे जाळे

९.२१ राष्ट्रीय महामार्ग, प्रमुख राज्य महामार्ग, राज्य महामार्ग, प्रमुख जिल्हा रस्ते, इतर जिल्हा रस्ते, ग्रामीण रस्ते व अंतर्गत शहर रस्ते यांच्यासह रस्त्यांचे जाळे बनते. राज्यातील रस्त्यांचा विकास राज्य शासनाचा सार्वजनिक बांधकाम विभाग, जिल्हा परिषदा, वन विभाग, महानगरपालिका, नगरपरिषदा, नगर पंचायती, कटक मंडळे, महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ, महाराष्ट्र राज्य औद्योगिक विकास महामंडळ (एमआयडीसी), शहर व औद्योगिक विकास महामंडळ (सिडको) आणि मुंबई महानगर प्रदेश विकास प्राधिकरण या यंत्रणांमार्फत केला जातो.

९.२२ राज्यात ३.३७ लाख किमी लांबीच्या रस्त्यांच्या विकासाचे उद्दिष्ट ठेवून रस्ते विकास आराखडा २००१-२१ ची अंमलबजावणी सुरु आहे. मार्च, २०१४ अखेर सार्वजनिक बांधकाम विभाग व जिल्हा परिषदांच्या देखभालीखालील रस्त्यांची एकत्रित लांबी (स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या देखभालीखालील रस्त्यांची लांबी वगळून) २.६४ लाख किमी असून त्यापैकी पृष्ठांकित रस्त्यांची लांबी २.३३ लाख किमी (८८.५ टक्के) होती. मार्च, २०१४ अखेर ९९ टक्क्यांपेक्षा जास्त गावे बारमाही व हंगामी रस्त्यांनी जोडलेली होती. तथापि, २५० गावे रस्त्यांनी जोडलेली नव्हती. सन २०१३-१४ मध्ये ₹ ४,४५० कोटी नियतव्यय मंजूर होता व ₹ ३,१०८ कोटी खर्च झाला. सार्वजनिक बांधकाम विभाग व जिल्हा परिषदांच्या देखभालीखालील रस्त्यांची लांबी तक्ता ९.१४ मध्ये, वर्षनिहाय व रस्त्यांच्या प्रकारानुसार रस्त्यांच्या लांबीची माहिती परिशिष्ट ९.२ आणि सन २०१३ व २०१४ मधील जिल्हानिहाय रस्त्यांच्या रुंदीनुसार लांबीची माहिती परिशिष्ट ९.३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.१४ सार्वजनिक बांधकाम विभाग व जिल्हा परिषदांच्या देखभालीखालील रस्त्यांची लांबी

(किमी)

वैधानिक विकास मंडळ	३१ मार्च रोजी	रस्त्यांचे प्रकार						
		राष्ट्रीय महामार्ग	प्रमुख राज्य महामार्ग	राज्य महामार्ग	प्रमुख जिल्हा रस्ते	इतर जिल्हा रस्ते	ग्रामीण रस्ते	एकूण
विदर्भ	२०१३	८८३	२,१४२	७,७४२	११,४०५	१३,४९५	२६,१८५	६१,८५२
	२०१४	१,२९८	२,१३७	९,७२७	११,४७८	१४,७६८	२६,५११	६५,९१९
मराठवाडा	२०१३	७९५	१,७५७	६,३१६	१३,७७५	८,७७९	२२,३७०	५३,७९२
	२०१४	१,२९७	१,७५७	७,७७८	११,५२७	१२,२५१	२४,७२०	५९,३३०
उर्वरित महाराष्ट्र	२०१३	२,६९८	२,७९५	१३,४७०	२५,०७६	२५,२९९	५८,१९०	१,२७,५२८
	२०१४	३,२६३	२,४४३	१६,४५८	२७,२२७	२५,७४२	६३,३२६	१,३८,४५९
एकूण	**२०१३**	**४,३७६**	**६,६९४**	**२७,५२८**	**५०,२५६**	**४७,५७३**	**१,०६,७४५**	**२,४३,१७२**
	२०१४	**५,८५८**	**६,३३७**	**३३,९६३**	**५०,२३२**	**५२,७६१**	**१,१४,५५७**	**२,६३,७०८**

आधार : सार्वजनिक बांधकाम विभाग, महाराष्ट्र शासन

प्रधान मंत्री ग्राम सडक योजना

९.२३ प्रधान मंत्री ग्राम सडक योजनेचा मुख्य उद्देश ग्रामीण भागातील ५०० व अधिक लोकसंख्या (आदिवासी भागासाठी २५० व अधिक) असलेल्या व रस्त्याने न जोडलेल्या वस्त्यांना बारमाही रस्त्यांनी जोडणे हा आहे. या योजनेंतर्गत २४,४३९ किमी लांबीच्या रस्त्यांनी ८,३१५ लोकवस्त्यांना जोडण्याचे उद्दिष्ट ठरविण्यात आले आहे. एकूण उद्दिष्टापैकी ३१ डिसेंबर, २०१४ पर्यंत ७,९७२ वस्त्यांना २२,६२९ किमी लांबीच्या रस्त्यांनी जोडण्यात आले आहे. प्रधान मंत्री ग्राम सडक योजनेअंतर्गत बांधलेल्या रस्त्यांची लांबी व जोडलेल्या लोकवस्त्यांची संख्या तक्ता ९.१५ मध्ये आणि भौतिक व आर्थिक साध्य तक्ता ९.१६ मध्ये दिले आहे.

आलेख ९.४ : रस्ते विकास आराखड्यानुसार (२००१-२१) साध्य

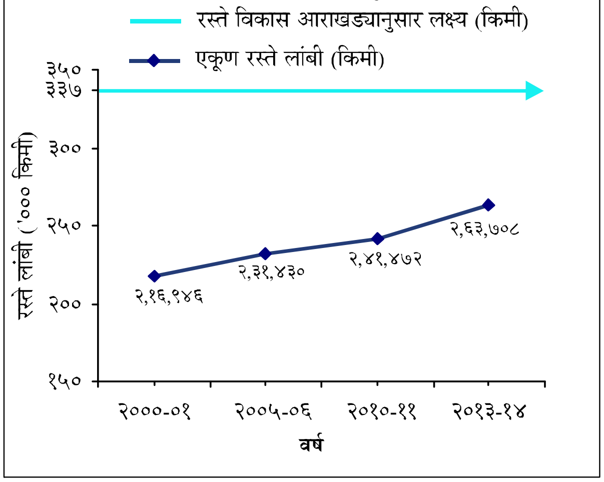

९.२४ प्रधान मंत्री ग्राम सडक योजनेच्या आधीच्या टप्प्यात नवीन जोडणीची १०० टक्के व रस्ते दर्जोन्नतीची ७५ टक्के कामे पूर्ण केलेल्या राज्यांसाठी केंद्र शासनाने प्रधानमंत्री ग्राम सडक योजना भाग-२ ही योजना मंजूर केली आहे. या योजनेअंतर्गत केवळ रस्त्यांची दर्जोन्नती करता येते. ही योजना राज्यात सन २०१३ पासून सुरु करण्यात आली असून ती केंद्र शासन व राज्य शासनाच्या ७५:२५ व ९०:१० अशा आर्थिक सहभागाने अनुक्रमे बिगर आदिवासी क्षेत्रात आणि आदिवासी क्षेत्रात राबविण्यात येत आहे. या योजनेअंतर्गत केंद्र शासनाकडून राज्यास २,६२० किमी रस्ते लांबीचे उद्दिष्ट प्राप्त झाले आहे.

तक्ता ९.१५ प्रधान मंत्री ग्राम सडक योजनेअंतर्गत बांधलेल्या रस्त्यांची लांबी व जोडलेल्या लोकवस्त्यांची संख्या

वैधानिक विकास मंडळ	भौतिक लक्ष्य		संचयी भौतिक साध्य +	
	रस्त्याची लांबी (किमी)	लोकवस्त्यांची संख्या	रस्त्याची लांबी (किमी)	लोकवस्त्यांची संख्या
विदर्भ	७,७८२	२,९२१	७,१६७	२,६७४
मराठवाडा	५,०२६	१,८६३	४,८९१	१,८०९
उर्वरित महाराष्ट्र	११,६३१	३,५३१	१०,५७१	३,४८९
एकूण	**२४,४३९**	**८,३१५**	**२२,६२९**	**७,९७२**

आधार : ग्रामविकास विभाग, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबर, २०१४ पर्यंत

महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ

९.२५ महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळाने २० कामे पूर्ण केली असून त्यावर डिसेंबर, २०१४ अखेर ₹ ७,०१८ कोटी खर्च झाला. ३१ डिसेंबर, २०१४ पर्यंत पूर्ण झालेल्या व अंशत: पूर्ण झालेल्या प्रकल्पांवरील ₹ ८,५६६ कोटी खर्चाच्या तुलनेत टोल वसूलीची एकूण रक्कम ₹ ६,६७२ कोटी होती. महामंडळाचे प्रगतीपथावरील प्रकल्प तक्ता ९.१७ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता ९.१६ प्रधान मंत्री ग्राम सडक योजनेंतर्गत भौतिक व आर्थिक साध्य

वर्ष	जोडलेल्या लोकवस्त्यांची संख्या	साध्य रस्त्याची लांबी (किमी)	झालेला खर्च (₹ कोटी)
२०१३-१४	२०३	४४९	३८४.२०
२०१४-१५+	१२९	१८३	३७४.७३

आधार : ग्रामविकास विभाग, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबर, २०१४ पर्यंत

तक्ता ९.१७ महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळाचे प्रगतीपथावरील प्रकल्प

डिसेंबर, २०१४ पर्यंत

प्रकल्पाचे नांव	प्रकल्पाची अंदाजे किंमत (₹ कोटी)	खर्च (₹ कोटी)	काम पूर्ण होण्याचे अपेक्षित वर्ष
नागपूर-औरंगाबाद-सिन्नर-घोटी रस्ता सुधार	७२२	८००.४९	२०१४-१५
नागपूर मधील रस्त्यांची कामे	४२२	४६०.९०	२०१४-१५
औरंगाबाद मधील रस्त्यांची कामे	१४२	२३३.२२	२०१५-१६
नागपूर-काटोल-जलालखेडा रस्त्याचे रुंदीकरण	३१	३.२३	२०१४-१५
एकात्मिक रस्ते विकास प्रकल्प - अचलपूर	४०	०.११	उना
सार्वजनिक जलद वाहतूक प्रणाली - नागपूर	उना	२.३९	उना
सार्वजनिक जलद वाहतूक प्रणाली - ठाणे	उना	७.३६	उना
वर्सोवा - वांद्रे सागरी सेतू प्रकल्प	४,४१९	११.६०	उना
सीमा तपासणी नाक्यांचे आधुनिकीकरण	१,०००	४२.९६	उना
जल वाहतूक प्रकल्प	१,३९०	१४.०८	उना
पश्चिम मुक्तमार्ग सागरी सेतू	४,१४३	१४.३२	उना
मुंबई नागरी वाहतूक प्रकल्प (एमयुटीपी)	४७२	३२१.०६	२०१४-१५
मुंबई नागरी पायाभूत सुविधा प्रकल्प (एमयुआयपी)	३९३	१६७.८७	२०१४-१५
विस्तारीत - एमयुटीपी	२,०६५	४२६.३९	२०१४-१५
मुंबई - पुणे द्रुतगती महामार्गाची क्षमता वाढ	५,०००	३.१७	२०१४-१५
मुंबई - पुणे द्रुतगती महामार्गाशी संलग्न सोई-सुविधा	२००	१.६८	२०१४-१५
पेडर रोड उड्डाणपूल	३८०	--	२०१५-१६

आधार : महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ   उना उपलब्ध नाही

मुंबई महानगर प्रदेश विकास प्राधिकरण

९.२६ मुंबई महानगर क्षेत्रात आठ महानगरपालिका, ११ नगरपरिषदा आणि ठाणे व रायगड जिल्ह्यातील एक हजार पेक्षा जास्त गावांचा समावेश आहे. मुंबई महानगर प्रदेश विकास प्राधिकरणाने (एमएमआरडीए) मुंबई महानगर क्षेत्रांत (एमएमआर) विविध प्रकल्प हाती घेतले आहेत. मुंबई मेट्रो रेल प्रकल्प हा सार्वजनिक खाजगी भागीदारी तत्वावर राबविण्यात येणारा सामुहिक वाहतूक व्यवस्था प्रकल्प आहे. मुंबई महानगर क्षेत्रातील वाहतूक प्रकल्पांची माहिती तक्ता ९.१८ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.१८ मुंबई महानगर क्षेत्रातील वाहतूक प्रकल्प

(₹ कोटी)

प्रकल्पाचे नांव	प्रकल्पाची किंमत	डिसेंबर, २०१४ पर्यंतचा खर्च	सद्य:स्थिती	काम पूर्ण होण्याचे अपेक्षित वर्ष
मुंबई मेट्रो रेल्वे प्रकल्प : (चार टप्पे, ११९.५ किमी)				
टप्पा - १ : वर्सोवा - अंधेरी- घाटकोपर (१४ किमी)	२,३५६	३,६५३.००	काम पूर्ण, दिनांक ८ जून,२०१४ रोजी नागरिकांकरिता खुला	मे, २०१४
टप्पा - २ : दहिसर - चारकोप - बांद्रे - मानखुर्द (४० किमी)	२५,६०७	--	प्रस्ताव मंजूरीसाठी सादर	उना
टप्पा - ३ : कुलाबा - बांद्रे - सीप्झ (३३.५ किमी)	२३,१३६	३५.३४	सर्वसाधारण सल्लागाराच्या नियुक्तीचे काम अंतिम टप्प्यात	२०२०-२१
टप्पा - ४ : वडाळा - घाटकोपर - ठाणे - कासारवडवली (३२ किमी)	१९,०९७	--	प्रस्ताव मंजूरीसाठी सादर	उना
मुंबई मोनो रेल प्रकल्प : वडाळा ते चेंबूर आणि संत गाडगेमहाराज चौक (जेकब सर्कल) ते वडाळा (२० किमी)	२,४६०	२,१६१.००	टप्पा १ वडाळा-चेंबुर चे काम पूर्ण	जानेवारी, २०१४
			टप्पा २ संत गाडगेमहाराज चौक (जेकब सर्कल) ते वडाळा ८५ टक्के काम पूर्ण	२०१५
एमयूआयपी : रस्ते, उड्डाणपूल, भुयारी मार्ग, इ.	३,२०७	४,५८३.७३	१८ रस्त्यांची कामे पूर्ण, उर्वरित कामे प्रगतीपथावर	२०१७
विस्तारित एमयूआयपी : एमयूआयपीचा पूरक प्रकल्प.				
टप्पा - १ व २ :३५ उप प्रकल्प (२७६ किमी रस्ते, १४ उड्डाणपूल, ३ खाडीपूल व २ रेल्वे मार्गावरील पूल) हाती घेण्यात आले आहेत.	२,६०७	१,४८७.१७	६१ किमी रस्ते व चार उड्डाणपूल पूर्ण, उर्वरित कामे प्रगतीपथावर	२०१६
टप्पा - ३ : १७ उप प्रकल्प (३२ पूल, ३ भुयारी मार्ग व १३३ किमी रस्ते)	३,६२९	--	प्राथमिक काम प्रगतीपथावर	२०१६
मल्टी मोडल कॉरिडोर विरार ते अलिबाग : वाहनांसाठी ८ मार्गिका व फक्त बसेस करिता राखीव मार्गिका असलेला खुला मार्ग बांधणे (१४० किमी)	९,५००@	६.२६	प्राथमिक काम प्रगतीपथावर	२०१६
मुंबई ट्रान्स हार्बर लिंक : शिवडी ते न्हावा सागरी सेतू (२२ किमी)	९,६३०	७.८२	प्राथमिक काम प्रगतीपथावर	२०२१

आधार : मुंबई महानगरप्रदेश विकास प्राधिकरण एमयूटीपी : मुंबई नागरी वाहतूक प्रकल्प, एमयुआयपी : मुंबई नागरी पायाभूत सुविधा प्रकल्प

@ भूसंपादनावरील खर्च वगळून उना उपलब्ध नाही

भूपृष्ठ वाहतूक

मोटार वाहने

९.२७ राज्यात १ जानेवारी, २०१५ रोजी एकूण २.५ कोटी मोटार वाहने (दर लाख लोकसंख्येमागे २१,१५२ वाहने) वापरात होती, जी मागील वर्षाच्या तुलनेत ९.१ टक्क्यांनी जास्त होती. राज्यातील एकूण वाहनांपैकी २४.५ लाख (९.८ टक्के) वाहने बृहन्मुंबईत होती. राज्यात प्रति किमी रस्त्यावरील वाहनांची सरासरी संख्या ९५ आहे. वापरात असलेल्या मोटार वाहनांची प्रकारनिहाय संख्या तक्ता ९.१९ मध्ये आणि वापरात असलेल्या मोटार वाहनांची वर्षनिहाय मालिका परिशिष्ट ९.४ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.१९ वापरात असलेल्या मोटार वाहनांची प्रकारनिहाय संख्या

('०००)

प्रकार	१ जानेवारी रोजी					
	महाराष्ट्र #			बृहन्मुंबई		
	२०१४	२०१५*	शेकडा बदल	२०१४	२०१५*	शेकडा बदल
दुचाकी (मोटार सायकली, स्कूटर्स, मोपेड्स)	१६,५३५.०	१८,१४६.१	९.७	१,३०४.८	१,४२०.९	८.९
ऑटो रिक्षा	६४९.१	७१९.१	१०.८	१२०.८	१०४.२	(-)१३.७
हलकी मोटार वाहने (कार, जीप्स, स्टेशन वॅगन्स व टॅक्सी)	३,४३९.३	३,७५३.०	९.१	७८४.२	८३८.५	६.९
बसेस (स्टेज कॅरेजेस, कॉन्ट्रॅक्ट कॅरेजेस, स्कुल बसेस आणि पीएसव्ही)	१०५.४	१२५.७	१९.२	१२.१	१२.२	१.२
माल मोटारी {आर्टीक्युलेटेड/मल्टी एँक्सल वाहने, ट्रक्स व लॉरीज, टँकर्स, डिलेव्हरी व्हॅन्स (३ व ४ चाकी), इ.}	१,२४९.६	१,२९६.४	३.७	६५.४	६८.३	४.४
ट्रॅक्टर्स	५०५.७	५०१.३	(-)०.९	०.७	०.२	(-)७६.४
ट्रेलर्स	३५०.२	३६६.३	४.६	०.२	०.१	(-)५५.८
रूग्णवाहिका	१२.४	१३.०	४.७	१.४	१.५	३.६
इतर वाहने	४०.९	५२.७	२८.९	१.५	१.२	(-)२०.८
एकूण	**२२,८८७.६**	**२४,९७३.६**	**९.१**	**२,२९०.८**	**२,४४७.१**	**६.८**

आधार : परिवहन आयुक्त कार्यालय, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी # बृहन्मुंबईसह पीएसव्ही सार्वजनिक सेवा वाहने

९.२८ मार्च, २०१४ अखेर मोटार वाहने चालविण्याच्या वैध परवान्यांची संख्या २.७७ कोटी होती जी मागील वर्षाच्या तुलनेत ६.९ टक्क्यांनी जास्त आहे. राज्यात २०१३-१४ मध्ये २५.६ लाख शिकाऊ परवाने देण्यात आले.

९.२९ "सुरक्षा हे केवळ घोष वाक्य नसून तो जगण्याचा मार्ग आहे" या ब्रीद वाक्यासह जानेवारी, २०१५ मध्ये रस्ता सुरक्षा पंधरवडा पाळण्यात आला. ब्रीद वाक्याच्या अनुषंगाने राज्यामध्ये रस्ता सुरक्षाविषयक विविध पथनाट्ये आणि व्याख्याने आयोजित करण्यात आली होती. राज्यात व बृहन्मुंबईत प्रति दहा हजार वाहनांमागे २०१४ मध्ये झालेल्या अपघातांची संख्या अनुक्रमे २५ व ९२ होती. राज्य व बृहन्मंबईतील अपघात, मृत व जखमी व्यक्तींविषयक आकडेवारी तक्ता ९.२० मध्ये दिली आहे.

आलेख ९.५ : महाराष्ट्र व बृहन्मुंबईतील अपघात आणि मृत व जखमी व्यक्तींची संख्या

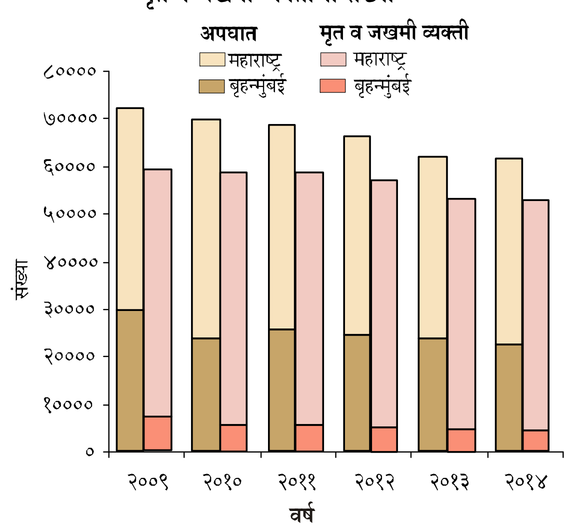

तक्ता ९.२० राज्य व बृहन्मुंबईतील अपघात, मृत व जखमी व्यक्ती विषयक आकडेवारी

वर्ष	अपघातांची संख्या			मृत व्यक्तींची संख्या			जखमी व्यक्तींची संख्या		
	राज्य #	बृहन्मुंबई	टक्केवारी @	राज्य #	बृहन्मुंबई	टक्केवारी @	राज्य #	बृहन्मुंबई	टक्केवारी @
२०१०	६९,५७३	२३,४९९	३३.८	१२,२८७	५४९	४.५	४६,५२८	४,८९६	१०.५
२०११	६८,४३८	२५,४७१	३७.२	१३,०५७	५६३	४.३	४५,६१६	५,०५९	११.१
२०१२	६६,३१६	२४,५९२	३७.१	१३,३३३	४८८	३.७	४३,८४७	४,५४३	१०.४
२०१३	६१,८९०	२३,५१२	३८.०	१२,१९४	४९६	४.१	४१,१०६	४,२५०	१०.३
२०१४	६१,५११	२२,५५४	३६.७	१२,६११	५२७	४.२	३९,९११	३,९२५	९.८

आधार : महाराष्ट्र राज्य मोटार वाहतूक सांख्यिकी @ बृहन्मुंबईची राज्याशी टक्केवारी # बृहन्मुंबईसह

सार्वजनिक प्रवासी रस्ते वाहतूक

महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ

९.३० महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन (मरामाप) महामंडळाने २०१३-१४ या वर्षात प्रतिदिन सरासरी ७०.२२ लाख प्रवासी वाहतूक केली आहे. मागील वर्षाच्या तुलनेत सार्थ किमी वाहतूक सुमारे २.७ टक्क्यांनी वाढली असून मार्गस्थ गाड्यांचे सरासरी भारमान २.२ टक्के अंकानी कमी झाले आहे. मरामाप महामंडळातर्फे सेवा पुरविण्यात आलेली खेडी आणि लोकसंख्येची टक्केवारी तक्ता ९.२१ मध्ये दिली आहे. मरामाप महामंडळाची वाहतूक विषयक आकडेवारी तक्ता ९.२२ मध्ये आणि वाहनांच्या अपघातांची आकडेवारी व मरामाप महामंडळाने दिलेली भरपाई तक्ता ९.२३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.२१ मरामाप महामंडळातर्फे सेवा पुरविण्यात आलेली गांवे आणि लोकसंख्येची टक्केवारी

तपशील	गावे		लोकसंख्या	
	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१२-१३	२०१३-१४
थेट	७१.९४	७२.८७	९०.६५	९०.८३
३ किमी पर्यंत	१७.१५	१६.७१	५.९१	५.९३
३ ते ५ किमीपर्यंत	६.५७	६.१४	२.१४	१.९३
५ किमी पेक्षाअधिक	४.३४	४.२८	१.२९	१.३१

आधार : महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ

तक्ता ९.२२ मरामाप महामंडळाची वाहतूक विषयक आकडेवारी

बाब	२०१२-१३	२०१३-१४	शेकडा बदल
एकूण वाहने	१७,४१७	१७,९६९	३.२
मार्गस्थ बसगाड्यांची प्रतिदिन सरासरी संख्या	१६,१३४	१६,४३७	१.९
एकूण कर्मचारी	१,००,१६९	१,०७,७०९	७.५
प्रतिदिन सरासरी सार्थ किमी (लाख)	५४.६१	५६.०७	२.७
प्रवाशांची प्रतिदिन सरासरी संख्या (लाख)	७१.६१	७०.२२	(-)१.९
वाहन उत्पादकता (किमी)	३१२.०९	३१०.५४	(-)०.५
प्रति दहा लिटर डिझेल मागे किमीचे प्रमाण	४८.६६	४७.६९	(-)२.०
चालक-वाहक उत्पादकता (किमी)	२३४.९४	२२६.५०	(-)३.६
प्रति वाहन कर्मचाऱ्यांचे प्रमाण (नियताप्रमाणे) (दि. ३१ मार्च रोजी)	६.१८	६.५२	५.५
सरासरी आसन क्षमता			
भारमान (लोड फॅक्टर टक्के)	६०.४६	५८.२८	(-)२.२@

आधार : महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ @ अंक

तक्ता ९.२३ अपघातांची संख्या व मरामाप महामंडळाकडून दिलेली भरपाई

तपशील	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४
अपघातांची संख्या	३,२०४	३,४०७	३,४३७	३,०७८	३,१५४
मृत व्यक्तींची संख्या	४५८	५४७	५७०	४४५	५३३
जखमी व्यक्तींची संख्या	६,४१२	६,५२३	७,०६२	५,८४६	६,२८१
दर लाख किमी मागे अपघात	०.१७	०.१८	०.१७	०.१५	०.१५
घटनास्थळी दिलेली रक्कम (₹ लाख)	३४.३८	३२.००	३९.५९	४९.९३	३७.२७
अंतिम भरपाई (₹ लाख)	३,३१८.८	३,५४९.२	४,३८८.०	४,०२२.८	३,७७६.६२

आधार : महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ

९.३१ मरामाप महामंडळ विद्यार्थी, वरिष्ठ नागरिक (६५ वर्षापेक्षा अधिक वय असलेले), कॅन्सरचे रुग्ण, स्वातंत्र्यसैनिक, इ. प्रवाशांना बस भाड्यात सवलत देते. सवलतीच्या रकमेची प्रतिपूर्ती राज्य शासनाकडून केली जाते. मार्च, २०१४ अखेर एकूण ₹ २,७४५ कोटी सवलतीच्या रकमेपैकी राज्य शासनाकडून ₹ १,३५९ कोटी रकमेची प्रतिपूर्ती करण्यात आली. याशिवाय, दुर्गम भागात अल्प उत्पन्न देणाऱ्या 'क' वर्गाच्या फेऱ्या (ज्या फेऱ्यांपासून होणारे उत्पन्न हे निव्वळ चल खर्चापेक्षा कमी असते) चालविल्या जातात (ज्या प्रामुख्याने सामाजिक बांधिलकी स्वरुपाच्या आहेत), त्यामुळे मरामाप महामंडळाला २०१३-१४ मध्ये सुमारे ₹ ५७०.४९ कोटी तोटा झाला. सन २०१३-१४ मध्ये मरामाप महामंडळाचे एकूण उत्पन्न व खर्च मागील वर्षापेक्षा अनुक्रमे १०.५ टक्क्यांनी व १३.२ टक्क्यांनी जास्त होते. ग्रामीण, वातानुकूलित व शहरी वाहतुकीच्या प्रवासी उत्पन्नावर ३१ मार्च, २०१४ रोजी प्रवासी कराचा दर अनुक्रमे १७.५ टक्के, ५.५ टक्के व ३.५ टक्के होता. मरामाप महामंडळाची वित्तीय सांख्यिकी तक्ता ९.२४ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.२४ महाराष्ट्र राज्य परिवहन महामंडळाची वित्तीय सांख्यिकी

(₹ कोटी)

तपशील	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४#
(अ) प्राप्ती			
प्रवासी महसूल	५,४८२.६१	५,९२१.०७	६,५१९.५१
इतर महसूल	११७.६४	१७४.७२	२१६.६५
एकूण	**५,६००.२५**	**६,०९५.७९**	**६,७३६.२६**
(ब) खर्च			
प्रवासी, मोटार वाहने, महापालिका कर व जकात	७४९.६७	७९६.९७	८६४.७८
घसारा	३५१.९२	३६४.५७	४०७.९३
इतर	४,४३९.५१	५,३२२.४२	६,०६९.३०
एकूण	**५,५४१.१०**	**६,४८३.९६**	**७,३४२.०१**
नफा (अ - ब)	५९.१५	(-)३८८.१७	(-)६०५.७५
मागील ताळमेळ	४.८२	(-)४०.६६	(-)१८.८०
निव्वळ नफा	६३.९७	(-)४२८.८३	(-)६२४.५५

आधार : महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ # लेखा परीक्षण न झालेले

९.३२ मरामाप महामंडळात ३१ मार्च, २०१४ रोजी केंद्र व राज्य शासनाचे भागभांडवल अनुक्रमे ₹ ५६.७७ कोटी व ₹ १,३४१.२१ कोटी होते.

९.३३ मरामाप महामंडळाने सन २०११-१२, २०१२-१३ व २०१३-१४ मध्ये अनुक्रमे ₹ ९८ कोटी, ₹ ११० कोटी व ₹ १३३ कोटी टोल रक्कम अदा केली.

शहरी सार्वजनिक वाहतूक

९.३४ सार्वजनिक प्रवासी रस्ते वाहतूक व्यवस्था हे शहरातील वाहतुकीचे प्रमुख साधन आहे. राज्यातील २३ शहरात ही सुविधा उपलब्ध आहे. यापैकी सात शहरांत (औरंगाबाद, नांदेड, नाशिक, सांगली-मिरज, रत्नागिरी, चंद्रपूर आणि वसई-विरार-नालासोपारा) मरामाप महामंडळ वाहतूक सेवा पुरविते. बृहन्मुंबईत बेस्ट, पुणे व पिंपरी-चिंचवड महानगरपालिका क्षेत्रात पुणे महानगर परिवहन महामंडळ आणि उर्वरित १३ शहरात संबंधित नगरपरिषद / महानगरपालिका वाहतूक सेवा पुरवितात. शहरी सार्वजनिक वाहतूक विषयक आकडेवारी तक्ता ९.२५ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.२५ शहरी सार्वजनिक वाहतूक विषयक आकडेवारी

(३१ मार्च रोजी)

वाहतूक सेवा पुरविणारी यंत्रणा	मार्गस्थ बसेसची प्रतिदिन सरासरी संख्या		प्रतिदिन सरासरी प्रवासी वाहतूक (लाख)		प्रतिदिन सरासरी सार्थ वाहतूक (लाख किमी)		निव्वळ नफा /तोटा (₹ लाख)	
	२०१३	२०१४	२०१३	२०१४	२०१३	२०१४	२०१३	२०१४
बृहन्मुंबई विद्युत पुरवठा उपक्रम(बेस्ट)	३,७९९	३,७५३	३८.६२	३५.८०	७.२७	६.९९	(-)५०,८०९	(-)५९,०३८
पुणे महानगर परिवहन महामंडळ	१,२७३	१,३३२	१०.४९	१०.७८	४.९८	३.८३	(-)५,७९९	(-)९,१३५
ठाणे महानगरपालिका परिवहन	३३८	३३८	२.४१	२.२२	०.४१	०.३९	(-)३,६३९	(-)४,०१८
नवी मुंबई महानगरपालिका परिवहन	२२४	२२२	२.७०	२.०४	०.७०	०.६३	(-)१,६३५	(-)२,१३२
नागपूर महानगरपालिका परिवहन	२४०	२४०	१.४९	१.३१	०.४४	०.४५	(-)२,०३९	(-)२,४८८
कोल्हापूर महानगरपालिका परिवहन	१२९	१२०	१.००	०.९८	०.३०	०.२९	(-)४२	(-)८६
सोलापूर महानगरपालिका परिवहन	७०	६७	०.५१	०.४०	०.१४	०.१४	(-)४२५	(-)९५८
कल्याण-डोंबिवली महानगरपालिका परिवहन	६०	७१	०.५५	०.४६	०.१२	०.१३	(-)३८०	(-)५०७
मिरा-भाईंदर महानगरपालिका परिवहन	४७	४७	०.५९	०.४८	०.११	०.११	(-)८५	(-)४०
अमरावती महानगरपालिका परिवहन	२८	३३	०.०२	०.०३	०.०६	०.०८	२३	२८
वसई-विरार महनगरपालिका परिवहन	६४	१०५	०.५८	०.९४	०.१०	०.२१	उना	उना
अहमदनगर महानगरपालिका परिवहन	२३	उना	०.१५	उना	०.०५	उना	(-)७६	उना
जळगाव महानगरपालिका परिवहन	१८	१०	०.०५	०.०३	०.०४	०.०२	(-)६५	उना
अकोला महानगरपालिका परिवहन	१३	१०	०.०७	०.०७	०.०३	०.०२	(-)१६	(-)२८
खोपोली नगरपालिका परिवहन	२	२१	०.०२	०.०७	$	०.०१	(-)८०	(-)३४
मरामाप महामंडळ (शहर वाहतूक)	५५१	४९७	३.५१	३.०३	१.०६	०.९७	(-)४,०००	(-)५,२४२

आधार : संबधित नगरपालिका, महानगरपालिका, पुणे माहानगर परिवहन महामंडळ व मरामाप महामंडळ उना उपलब्ध नाही $ पाचशेपेक्षा कमी

रेल्वे

९.३५ भारतात रेल्वे ही अतिशय परिणामकारक अशी मोठ्या प्रमाणावरील वाहतूक व्यवस्था आहे. प्रवासी व मालवाहतूक ही रेल्वेची दोन प्रमुख अंगे आहेत. ३१ मार्च, २०१४ रोजी राज्यातील लोहमार्गाची एकूण लांबी ६,१०३ किमी (३७८ किमी कोकण रेल्वेसह) होती. ती भारतातील एकूण ६५,८०८ किमी लांबीच्या ९.३ टक्के एवढी होती. राज्यात सुरु असलेल्या रेल्वे कामांची स्थिती तक्ता ९.२६ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.२६ राज्यात सुरु असलेल्या रेल्वे कामांची स्थिती

(३० सप्टेंबर, २०१४ रोजी)

मार्गाचे नांव	मार्गाची लांबी (किमी)	प्रकल्पाची एकूण किंमत (₹ कोटी)	सद्य:स्थिती
अहमदनगर-बीड-परळी-वैजनाथ	२६१	२,७८६.१८	११.७ किमी रुळ जोडणीचे काम पूर्ण, उर्वरित काम प्रगतीपथावर
बारामती - लोणंद (नवीन मार्ग)	५४	१३८.४८	लोणंद-फलटण २७ किमी चे काम पूर्ण (५० टक्के)
बेलापूर - सीवूड- उरण (नवीन मार्ग)	२७	२,२९८.६१	१५ टक्के
वर्धा - नांदेड (नवीन मार्ग)	२८४	३,०००.३५	१० टक्के
पनवेल - पेण (दुपदरीकरण)	३५	२६०.१६	९५ टक्के
पेण - रोहा (दुपदरीकरण)	४०	२०३.००	६९ टक्के
गोधानी-कलमुना (दुपदरीकरण)	१३	५९.१३	३५ टक्के
कल्याण-कसारा ३ रा मार्ग (दुपदरीकरण)	६८	२७९.७०	१ टक्का
भुसावळ-जळगांव ३ रा मार्ग (दुपदरीकरण)	२४	१८४.०६	१ टक्का

आधार : दक्षिण पूर्व, मध्य, दक्षिण मध्य व पश्चिम रेल्वे आणि कोंकण रेल्वे महामंडळ

मुंबई उपनगर रेल्वे

९.३६ उपनगरीय रेल्वे हे मुंबईमध्ये सार्वजनिक वाहतूक व्यवस्थेचे प्रमुख साधन आहे. मुंबईची उपनगरीय रेल्वे सेवा पश्चिम रेल्वे (३६ स्थानके) आणि मध्य रेल्वे (६२ स्थानके) यांद्वारे चालविली जाते. हार्बर मार्ग (३८ स्थानके) हा मध्य रेल्वेचा भाग आहे. दर दिवशी एकूण २०५ गाड्या २,८१३ फेऱ्यांद्वारे ८० लाख प्रवाशांची ने-आण करतात. उपनगरी रेल्वे गाड्यांची वर्षनिहाय संख्या तक्ता ९.२७ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.२७ उपनगरी रेल्वे गाड्यांची वर्षनिहाय संख्या

वर्ष	९ डब्बे	१२ डब्बे	१५ डब्बे	एकूण
२०१०-११	५६	१३६	१	१९३
२०११-१२	४७	१४७	१	१९५
२०१२-१३	४१	१५७	३	२०१
२०१३-१४	३७	१६५	३	२०५

आधार : मुंबई रेल्वे विकास महामंडळ

९.३७ मुंबई रेल्वे विकास महामंडळ (मुंरेविम), एमयुटीपी II मधील रेल्वे मार्गाची कामे करीत आहे. एमयुटीपी II मधील प्रगतीपथावरील प्रकल्पांची सद्य:स्थिती तक्ता ९.२८ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.२८ एमयुटीपी- II मधील प्रगतीपथावरील प्रकल्पांची सद्य:स्थिती

(३१ डिसेंबर, २०१४ रोजी)

प्रकल्पाचे नाव	अंदाजित किंमत (₹ कोटी)	खर्च (₹ कोटी)	भौतिक प्रगती	काम पूर्ण होण्याचे अपेक्षित वर्ष
सीएसटी-कुर्ला दरम्यान अतिरिक्त ५वा व ६वा मार्ग	८९१	७.५२	काम प्रगतीपथावर	२०१९
ठाणे-दिवा दरम्यान अतिरिक्त ५वा व ६वा मार्ग	२८८	१३८.३८	६० टक्के	२०१६
मुंबई सेंट्रल-बोरीवली दरम्यान अतिरिक्त ६वा मार्ग	५२२	१३४.३७	७ टक्के	२०१९
अंधेरी - गोरेगाव दरम्यान हार्बर मार्गाचा विस्तार	१५४	१५१.५६	९७ टक्के	२०१५
हार्बर मार्गावर १२ डब्यांची उपनगरी रेल्वे चालविणे				
अ) १५३ रेल्वे डब्यांची खरेदी	८८३	--	प्रक्रिया सुरु आहे	२०१९
ब) १२ डब्यांसाठी फलाटांची लांबी वाढविणे	१९५	५५.५३	४० टक्के	मार्च, २०१६

आधार : मुंबई रेल्वे विकास महामंडळ

नवी मुंबई मेट्रो रेल प्रकल्प

९.३८ पाच मेट्रोरेल मार्गिकांचा तीन टप्प्यात विकास करण्याचे सिडकोने निश्चित केले आहे. पहिल्या टप्प्यातील सीबीडी बेलापूर - पेंधर - कळंबोली - खांदेश्वर - नवी मुंबई आंतरराष्ट्रीय विमानतळ (एनएमआयए) मार्गिकेचे काम तीन टप्प्यात अंमलात येईल. यापैकी, पहिल्या टप्प्याचे सीबीडी बेलापूर - पेंधर (११.१ किमी) चे काम प्रगतीपथावर असून, प्रकल्पाचा अंदाजित खर्च ₹ २,९९७ कोटी आहे. डिसेंबर, २०१४ पर्यंत त्यावर ₹ ४९७.३ कोटी खर्च झाला आहे. सीबीडी बेलापूर-पेंधर (पहिला टप्पा) २०१७ पर्यंत पूर्ण होणे अपेक्षित आहे.

जलवाहतूक

मोठी बंदरे

९.३९ राज्यास ७२० किमी लांबीची समुद्र किनारपट्टी लाभली असून, दोन मोठी बंदरे आहेत. जी मुंबई पोर्ट ट्रस्ट (एमबीपीटी) व जवाहरलाल नेहरू पोर्ट ट्रस्ट (जेएनपीटी) द्वारे परिचालित केली जातात. सन २०१४-१५ मध्ये, डिसेंबर पर्यंत एमबीपीटी व जेएनपीटी यांनी अनुक्रमे ४६१.६६ लाख मे.टन व ४८०.७३ लाख मे.टन मालाची वाहतूक केली. एमबीपीटीचे वर्ष २०१३-१४ चे परिचालन अधिक्य ₹ ३३९.०६ कोटी होते जे मागील वर्षापेक्षा ६२ टक्क्यांनी अधिक होते. जेएनपीटीचे वर्ष २०१३-१४ साठी परिचालन अधिक्य ₹ ६६७.५२ कोटी होते जे मागील वर्षापेक्षा ३६.५ टक्क्यांनी जास्त होते. मोठया बंदरांची वाहतूक विषयक आकडेवारी तक्ता ९.२९ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.२९ मोठ्या बंदरांची वाहतूक विषयक आकडेवारी

बाब	एमबीपीटी		शेकडा बदल	जेएनपीटी		शेकडा बदल
	२०१२-१३	२०१३-१४		२०१२-१३	२०१३-१४	
एकूण माल वाहतूक क्षमता (लाख मे.टन)	४८७.००	४९२.५०	१.१	६४०.००	६५८.८०	२.९
कर्मचारी संख्या	११,९५५	९,५६१	(-)२०.०	१,७०६	१,६९७	(-)०.५
माल वाहतूक (लाख मे.टन)						
अ) आयात	४००.६०	३८९.५०	(-)२.८	३३७.१५	३१३.०३	(-)७.२
ब) निर्यात	१७९.७८	२०२.३४	१२.६	३०७.७३	३१०.३०	०.८
एकूण	**५८०.३८**	**५९१.८४**	**२.०**	**६४४.८८**	**६२३.३३**	**(-)३.३**
प्रवासी वाहतूक (हजारात)	५.६१	२.९६	(-)४७.२	लाना	लाना	लाना
बंदरात आलेल्या बोटींची संख्या	५,२१२	४,६११	(-)११.५	२,५८८	२,५२६	(-)२.४
परिचालन उत्पन्न (₹ कोटी)	१,१५४.४४	१,३०४.८८	१३.०	१,०९७.८७	१,३४५.२९	२२.५
परिचालन खर्च (₹ कोटी)	९४५.०९	९६५.८२	२.२	६०८.७०	६११.०३	०.४
परिचालन अधिक्य (₹ कोटी)	२०९.३५	३३९.०६	६२.०	४८९.१७	७३४.२७	५०.१

आधार : एमबीपीटी व जेएनपीटी लाना लागू नाही

लहान बंदरे

९.४० राज्याच्या सन २०१० च्या बंदर धोरणानुसार महाराष्ट्र मेरी टाईम बोर्ड (एमएमबी) सहा लहान बंदरे विकसित करणार आहे. या बंदरांपैकी धामणखोल-जयगड, दिघी आणि लवगण-जयगड (आंग्रे बंदर) ही बंदरे कार्यान्वित झाली आहेत. रेवस-आवरे, विजयदुर्ग आणि रेडी या बंदरांच्या बांधकामाची पूर्व तयारी प्रगतीपथावर आहे. याशिवाय, लहान बंदरांच्या परिसरात अनेक बंदिस्त व बहुउद्देशीय थांबे असून तेथेदेखील मालाची वाहतूक केली जाते. सर्व लहान बंदरांनी मिळून २०१४-१५ मध्ये ऑक्टोबर पर्यंत १४८.९६ लाख मे.टन माल वाहतूक आणि ९६.४३ लाख प्रवासी वाहतूक केली. लहान बंदरांची वाहतूक विषयक सांख्यिकी तक्ता ९.३० मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.३० लहान बंदरांची वाहतूक विषयक सांख्यिकी

बाब	२०१२-१३	२०१३-१४	शेकडा बदल
माल वाहतूक (लाख मे.टन)			
अ) आयात	२०३.८९	२१८.९९	७.४
ब) निर्यात	३८.०९	२८.७५	(-)२४.५
एकूण	**२४१.९८**	**२४७.७४**	**२.४**
प्रवासी वाहतूक (लाख)			
अ) यांत्रिकी बोटीतून	१६८.८९	१६५.९९	(-)१.७
ब) बिगर - यांत्रिकी बोटीतून	१५.२६	१२.०२	(-)२१.२
एकूण	**१८४.१५**	**१७८.०१**	**(-)३.३**

आधार : महाराष्ट्र मेरी टाईम बोर्ड

विमान वाहतूक

९.४१ राज्यात तीन आंतरराष्ट्रीय व सात देशांतर्गत विमानतळे आहेत. विमानतळनिहाय प्रवासी व मालवाहतूक तक्ता ९.३१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ९.३१ विमानतळनिहाय प्रवासी व माल वाहतूक

(३१ मार्च रोजी)

विमानतळ	प्रवासी वाहतूक (लाख)		शेकडा बदल	माल वाहतूक (मे.टन)		शेकडा बदल
	२०१३	२०१४		२०१३	२०१४	
देशांतर्गत						
मुंबई	२०२.७७	२१८.८१	७.९	१,८२,४२२	१,८१,१०१	(-)०.७
पुणे	३२.३५	३४.९६	८.०	१९,८६१	२१,१३५	६.४
नागपूर	१२.१९	१२.२०	०.१	४,८००	५,१०८	६.४
औरंगाबाद	४.३६	४.४१	१.२	७२४	८४३	१६.४
कोल्हापूर	#	#	--	०	०	०
जुहू	१.६७	१.६५	(-)१.२	४२९	४१७	(-)२.८
नांदेड	०.४९	०.०७	(-)८५.७	०	०	०
एकूण	**२५३.८३**	**२७२.१०**	**७.२**	**२,०८,२३६**	**२,०८,६०४**	**०.२**
आंतरराष्ट्रीय						
मुंबई	९७.३०	१००.९३	३.७	४,५२,७४१	४,६७,६४१	३.३
नागपूर	०.४४	०.४४	०.०	४०६	४१६	२.५
पुणे	०.६०	१.०१	६८.३	०	१०	--
औरंगाबाद@	०.०३	०.०६	१००.०	०	०	०
एकूण	**९८.३८**	**१०२.४४**	**४.१**	**४,५३,१४७**	**४,६८,०६७**	**३.३**

आधार : भारतीय विमानतळ प्राधिकरण @ चार्टर्ड विमानाने प्रवासी वाहतूक # शंभर पेक्षा कमी प्रवासी.

९.४२ मुंबई आंतरराष्ट्रीय विमानतळ मर्यादित यांच्यासह भारतीय विमानतळ प्राधिकरणाने (एएआय) छत्रपती शिवाजी आंतरराष्ट्रीय विमानतळ, मुंबई (सीएसआयए) च्या आधुनिकीकरणांतर्गत एकात्मिक नवीन टी २ टर्मिनल बांधण्याचा महाप्रकल्प हाती घेतला आहे. नवीन टी २ टर्मिनल हे जागतिक दर्जाचे सुसज्ज टर्मिनल असून, त्यांची प्रतिवर्ष ४० दशलक्ष प्रवासी वाहतूक हाताळण्याची क्षमता आहे. प्रकल्पाचा अपेक्षित खर्च ₹ १२,५०० कोटी असून त्यापैकी ३१ डिसेंबर, २०१४ पर्यंत ₹ ११,४०१ कोटी खर्च झाला आहे.

९.४३ ओझर विमानतळ, नाशिक येथून २०१३-१४ व २०१४-१५ (जानेवारी पर्यंत) मध्ये अनुक्रमे ४२,५५० मे. टन आणि २९,८९१ मे. टन मालाची वाहतूक केली आहे.

९.४४ नागपूर येथील बहुआयामी आंतरराष्ट्रीय प्रवासी व कार्गो हब विमानतळ (मिहान) प्रकल्पामध्ये सध्याच्या विमानतळाला आंतरराष्ट्रीय प्रवासी व कार्गो हब विमानतळामध्ये विकसीत करण्याचा समावेश आहे. महाराष्ट्र विमानतळ विकास कंपनी मर्यादित (एमएडीसी) व एएआय यांच्या मिहान इंडीया लि. (एमआयएल) या संयुक्त भांडवली कंपनीद्वारे सदर प्रकल्प राबविण्यात येत आहे.

९.४५ मुंबई आंतराष्ट्रीय विमानतळावरील ताण कमी करण्यासाठी नवी मुंबई येथे सार्वजनिक खाजगी भागीदारी तत्वावर अतिरिक्त विमानतळ उभारण्याचे प्रस्तावित असून चार टप्प्यातील या प्रकल्पाचा अपेक्षित खर्च ₹ १४,५७४ कोटी आहे. पहिल्या टप्प्याचा प्रकल्प खर्च ₹ ६,१४७ कोटी असून, त्यात उभारणीपूर्व खर्चाचा समावेश आहे. पहिल्या टप्प्याचे काम २०१९ मध्ये पूर्ण होणे अपेक्षित असून त्याची प्राथमिक क्षमता प्रतिवर्ष १० दशलक्ष प्रवासी इतकी असेल.

९.४६ राज्य औद्योगिक विकास महामंडळाने (एमआयडीसी) रिलायन्स विमानतळ प्राधिकरणास ९५ वर्षाच्या भाडे कराराने विकास, सुधारणा, कार्यान्वयन, व्यवस्थापन व देखरेख करण्यासाठी नोव्हेंबर, २००९ पासून राज्यातील नांदेड, लातूर, उस्मानाबाद, यवतमाळ आणि बारामती ही पाच विमानतळे दिली आहेत. या विमानतळांवरून केवळ विमानांची अनियोजित उड्डाणे होतात.

दळणवळण

९.४७ टपाल, दुरध्वनी, दृकश्राव्य व माहिती दूरसंचार हे दळणवळण व्यवस्थेचे प्रमुख घटक आहेत. डाक सेवेबाबतची आकडेवारी तक्ता ९.३२ मध्ये दिली आहे.

९.४८ सप्टेंबर, २०१४ अखेर राज्यात एकूण दूरध्वनी जोडण्यांची संख्या ५२.६३ लाख होती. दर लाख लोकसंख्येमागे दूरध्वनी व भ्रमणध्वनी जोडण्यांची संख्या अनुक्रमे ४,३९० व ८७,८१० होती. दूरध्वनी जोडण्यांची व भ्रमणध्वनी धारकांची आकडेवारी तक्ता ९.३३ मध्ये दिली आहे.

९.४९ राज्यात ३० सप्टेंबर, २०१४ रोजी इंटरनेट वापरणाऱ्यांची संख्या ३.७२ कोटी होती. जी सर्व राज्यांमध्ये सर्वात जास्त आहे.

तक्ता ९.३२ डाक सेवेबाबतची आकडेवारी

(संख्या)

बाब	क्षेत्र	२०१२-१३	२०१३-१४
डाक कार्यालये	ग्रामीण	११,३४६	११,३५५
	नागरी	१,२४९	१,२४३
	एकूण	**१२,५९५**	**१२,५९८**
टपाल पेट्या	ग्रामीण	४०,२६६	४०,१९९
	नागरी	८,६२५	८,६२९
	एकूण	**४८,८९१**	**४८,८२८**
डिलिव्हरी पोस्टमेन (ग्रामीण डाक सेवकांसह)	ग्रामीण	२०,९९९	१९,०३४
	नागरी	६,२५५	६,४७४
	एकूण	**२७,२५४**	**२५,५०८**

आधार : मुख्य डाक कार्यालय, मुंबई

तक्ता ९.३३ दूरध्वनी जोडण्या व भ्रमणध्वनी धारकांची आकडेवारी

(लाख)

सेवापुरवठादार	२०१२-१३		२०१३-१४		२०१४-१५+	
	दूरध्वनी	भ्रमणध्वनी	दूरध्वनी	भ्रमणध्वनी	दूरध्वनी	भ्रमणध्वनी
एमटीएनएल	१८.६६	२४.०५	१९.४०	१०.६५	१९.२७	१०.८१
बीएसएनएल	२०.४६	६८.७६	१८.८२	६५.८३	१७.८९	५५.४४
भारती	४.०३	१३९.२१	४.२६	१५१.२७	४.२०	१५१.८५
आयडीया/स्पाईस	--	१९४.९७	--	२२३.२६	--	२३७.७५
रिलायंस	३.३२	१४१.०४	३.३३	१३१.६६	३.२१	१३०.१९
टाटा	७.९४	९७.३९	७.८०	९७.९८	७.८६	९९.२६
वोडाफोन	०.१०	१९८.६१	०.१३	२३०.४१	०.२०	२४२.१०
एअरसेल-डिशनेट	--	२७.३८	--	३४.६३	--	३९.०८
सिस्टेमा	--	१०.४१	--	--	--	--
टेलेविंग्स	--	...	--	६०.१३	--	७१.२५
यूनिटेक	--	५५.८२	--	--	--	--
लूप	--	३०.०८	--	२८.९६	--	१५.८३
एकूण	**५४.५१**	**९८७.७२**	**५३.७४**	**१०३४.७८**	**५२.६३**	**१,०५३.५६**

आधार : टेलिफोन रेग्यूलेटरी ऍथॉरिटी ऑफ इंडिया + सप्टेंबर पर्यंत

* * * * *

परिशिष्ट ९.१

राज्यातील विजेचा पुरवठा व वापर

बाब	१९६०-६१	१९७०-७१	१९८०-८१	१९९०-९१	२०००-०१	२०१०-११	२०१३-१४
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
अ. स्थापित क्षमता (मेगावॅट)							
अ-१ राज्यातील स्थापित क्षमता-							
(१) औष्णिक	४७७$	१,०६५$	२,७७१	६,४६२	८,०७५	९,६६५	१७,२०६
(२) अक्षय ऊर्जा	--	--	--	--	--	३,४०८	६,४६५
(३) जलजन्य	२८२	८४४	१,३१७	१,५५२	२,८७४	३,०६६	३,०६६
(४) नैसर्गिक वायुजन्य	--	--	--	६७२	१,८२०	२,७१४	३,११२
एकूण (अ-१). .	**७५९**	**१,९०९**	**४,०८८**	**८,६८६**	**१२,७६९**	**१८,८५३**	**२९,८४९**
अ-२ स्थापित क्षमतेत महाराष्ट्राचा हिस्सा							
(१)राष्ट्रीय औष्णिक ऊर्जा महामंडळ	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	२,०४८@	४,६८६	५,९३७
(२)अणुशक्ती महामंडळ	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	१३७	६९०	६९०
एकूण (अ-२)	**उ.ना.**	**उ.ना.**	**उ.ना.**	**उ.ना.**	**२,१८५**	**५,३७६**	**६,६२७**
एकूण (अ-१ + अ-२)	**७५९**	**१,९०९**	**४,०८८**	**८,६८६**	**१४,९५४**	**२४,२२९**	**३६,४७६**
ब. निर्मिती (दशलक्ष युनिट)							
(१) औष्णिक	१,९०३$	३,३९२	११,४१६	२८,०८५	४९,३७७	५२,७९६	७१,६८६
(२) नैसर्गिक वायुजन्य	--	--	--	२,७३०	६,९४३	१८,७२९	६,०५५
(३) जलजन्य	१,३६५	४,५३३	६,४४८	५,६१५	४,८८९	६,३७४	६,७६३
(४) अक्षय ऊर्जा #	--	--	--	--	--	५,११८	७,४८३
एकूण . .	**३,२६८**	**७,९२५**	**१७,८६४**	**३६,४३०**	**६१,२०९#**	**८३,०१७**	**९१,९८७**
क. वापर (दशलक्ष युनिट)							
(१) औद्योगिक	१,८५३	५,३१२	८,१३०	१४,७०६	१८,३६३	३४,४१६	३८,९४९
(२) घरगुती	२६०	७३२	१,७७९	५,०६५	११,१७२	१९,५४६	२३,६७९
(३) कृषि	१५	३५६	१,७२३	६,६०४	९,९४०	१६,२५७	२१,७२५
(४) वाणिज्यिक	१९८	५४७	९४९	२,०६८	४,१०५	११,५२७	१२,४६९
(५) रेल्वे	३३९	४२१	७६६	९७०	१,५८१	२,१८८	२,३८९
(६) सार्वजनिक पाणी पुरवठा	३५	१४६	३३०	उ.ना.	१,१९९	१,९८३	२,१८५
(७) सार्वजनिक दिवाबत्ती	२०	७४	१५९	२९१	५५१	८४६	१,४४९
(८) संकीर्ण	--	६२	१९८	२६७	३७८	६३३	१४४
एकूण . .	**२,७२०**	**७,६५०**	**१४,०३४**	**२९,९७१**	**४७,२८९**	**८७,३९६**	**१,०२,९८९**
ड. दरडोई विजेचा अंतिम वापर (युनिट)							
(१) औद्योगिक	४६.८	१०५.४	१२९.५	१९५.४	१९१.२	३०७.२	३३४.१
(२) वाणिज्यिक	५.०	१०.९	१५.१	२७.५	४२.७	१०२.९	१०७.०

आधार - (१) केंद्रीय विद्युत प्राधिकरण, भारत सरकार, नवी दिल्ली.
(२) महाराष्ट्र राज्य विद्युत निर्मिती कंपनी, मुंबई.(महानिर्मिती)
(३) महाराष्ट्र राज्य विद्युत वितरण कंपनी, मुंबई.(महावितरण)
(४) बृहन्मुंबई विद्युत पुरवठा व परिवहन उपक्रम (बेस्ट)
(५) टाटा पॉवर
(६) रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर

टीप - (१) उपलब्ध आकडेवारी केवळ सार्वजनिक विद्युत व्यवसायी यंत्रणेची आहे.
(२) @ यात राष्ट्रीय औष्णिक ऊर्जा महामंडळ व अणुशक्ती महामंडळाकडील वाटप न झालेला तसेच गोवा राज्याचा शिलकी ३२३ मेगावॅटचा अतिरिक्त हिस्सा समाविष्ट आहे.
(३) # यात बंदिस्त वीज व अक्षय ऊर्जेची (महावितरणला विकलेली वीज) आकडेवारी समाविष्ट आहे.
(४) $ यात तेलजन्य ऊर्जेची आकडेवारी औष्णिक ऊर्जेत समाविष्ट आहे.
(५) टाटा पॉवर व रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर वगळून इतर खाजगी कंपन्यांची स्थापित क्षमता व निर्मिती सीइएच्या वेबसाईट अहवालानुसार दिली आहे.
(६) १ युनिट = एक किलो वॅट तास

उ.ना. - उपलब्ध नाही.

परिशिष्ट ९.२
महाराष्ट्र राज्यातील रस्त्यांची प्रकारांनुसार लांबी
(सार्वजनिक बांधकाम विभाग व जिल्हा परिषदा यांच्या देखभालीखालील)

(किमी)

अ.क्र.	वर्ष	राष्ट्रीय महामार्ग	प्रमुख राज्य महामार्ग	राज्य महामार्ग	रस्ते			
					प्रमुख जिल्हा	इतर जिल्हा	ग्रामीण	एकूण
(१)	(२)	(३)		(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
१	१९६५-६६	२,३६४	--	१०,५२८	१२,६२८	८,७४४	१७,५२४	५१,७८८
२	१९७०-७१	२,४४५	--	१४,२०३	१७,६८४	११,०१२	२०,०२०	६५,३६४
३	१९८०-८१	२,९४५	--	१८,९४९	२५,२३३	२५,४०४	६८,६००	१,४१,१३१
४	१९९०-९१	२,९५९	--	३०,९७५	३८,९३६	३८,५७३	६१,५२२	१,७२,९६५
५	२०००-०१	३,६८८	--	३३,२१२	४६,७५१	४३,६९६	८९,५९९	२,१६,९४६
६	२००५-०६	४,३६७	--	३३,५७१	४८,९८७	४५,२२६	९९,२७९	२,३१,४३०
७	२००६-०७	४,३६७	--	३३,६७५	४९,१४७	४५,६७४	१,००,८०१	२,३३,६६४
८	२००७-०८	४,३६७	--	३३,८००	४९,३९३	४५,८८६	१,०२,१४९	२,३५,५९५
९	२००८-०९	४,३६७	--	३३,९३३	४९,६२१	४६,१४३	१,०३,६०४	२,३७,६६८
१०	२००९-१०	४,३७६	--	३४,१०२	४९,९०१	४६,८१७	१,०४,८४४	२,४०,०४०
११	२०१०-११	४,३७६	--	३४,१०३	४९,९३६	४६,८९७	१,०६,४००	२,४१,७१२
१२	२०११-१२	४,३७६	--	३४,१५७	५०,२५६	४७,५२९	१,०६,६०१	२,४२,९१९
१३	२०१२-१३	४,३७६	६,६९४	२७,५२८	५०,२५६	४७,५७३	१,०६,७४५	२,४३,१७२
१४	२०१३-१४	५,८५८	६,३३७	३३,९६३	५०,२३२	५२,७६१	१,१४,५५७	२,६३,७०८

आधार - सार्वजनिक बांधकाम विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

टीप - (१) १९८७ पर्यंतच्या रस्ते लांबीची विभागणी १९६१-८१ रस्ते विकास योजनेनुसार आणि १९८७-८८ पासून ही विभागणी १९८१-२००१ रस्ते विकास योजनेनुसार केली आहे .

(२) सन १९६५-६६ ते २०११-१२ करिता राज्य महामार्गात प्रमुख राज्य महामार्गाचा समावेश आहे.

(३) सन २०१२-१३ पासून रस्ते लांबीची विभागणी २००१-२१ रस्ते विकास योजनेनुसार आहे.

परिशिष्ट ९.३
सार्वजनिक बांधकाम विभागाच्या व जिल्हा परिषदांच्या देखभालीखालील जिल्हानिहाय साध्य केलेली रूंदीनुसार रस्त्यांची लांबी

(किमी)

अ. क्र.	जिल्हा / रूंदी (मीटर)	साध्य लांबी २०१२-१३					साध्य लांबी २०१३-१४				
		७.००	५.५	३.७५	इतर	एकूण	७.००	५.५	३.७५	इतर	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)
१	बृहन्मुंबई	४९	०	०	०	४९	४९	०	०	०	४९
२	ठाणे	४७१	७७९	५,०८१	८३१	७,१६२	५८२	७७५	२,०६९	४,१६४	७,५९०
३	रायगड	६३१	५४५	४,०७९	१४४	५,३९९	७८१	४८०	१,७८७	२,३७७	५,४२५
४	रत्नागिरी	६०४	६३८	६,१२६	०	७,३६८	४१५	९९७	६,९४३	०	८,३५५
५	सिंधुदुर्ग	२७७	५७०	५,३३४	०	६,१८१	१३२	७५२	४,७२२	०	५,६०६
	कोकण	**२,०३२**	**२,५३२**	**२०,६२०**	**९७५**	**२६,१५९**	**१,९५९**	**३,००४**	**१५,५२१**	**६,५४१**	**२७,०२५**
६	पुणे	९५९	८३४	१२,१०६	२३७	१४,१३६	८६८	१,१३९	१४,२३१	२२५	१६,४६३
७	सातारा	२१३	९००	७,१५५	१,७७९	१०,०४७	३६३	८४८	७,८८६	१,८५०	१०,९४७
८	सांगली	४३४	१३११	७,२४७	६०	९,०५२	४०८	९३४	६,००१	२,९०२	१०,२४५
९	कोल्हापुर	३३८	१,४६३	५,२५५	३९४	७,४५०	४५०	९००	३,७५३	२,६५५	७,७५८
१०	सोलापूर	१,३२०	८३२	११,२१६	२२	१३,३९०	१,३९९	१,०४८	९,४६७	१,९०८	१३,८२२
	पश्चिम महाराष्ट्र	**३,२६४**	**५,३४०**	**४२,९७९**	**२,४९२**	**५४,०७५**	**३,४८८**	**४,८६९**	**४१,३३८**	**९,५४०**	**५९,२३५**
११	अहमदनगर	९६४	१९०२	९,१०८	९१४	१२,८८८	१,१५१	१,०४७	९,२७६	३,५२५	१४,९९९
१२	नाशिक	९८२	१,०६६	११,४९२	६७४	१४,२१४	१,०७६	१,१४९	८,०७९	३,६५८	१३,९६२
१३	धुळे	४१९	३४०	४,६४७	३२	५,४३८	३७१	५७७	४,००९	१,२२४	६,१८१
१४	नंदुरबार	४१६	२१६	४,०४०	०	४,६७२	१०८	४३१	३,७९५	१,४६०	५,७९४
१५	जळगाव	५२४	१,०६७	६,८३०	१,६६१	१०,०८२	५७४	१,१४०	४,३११	५,२३८	११,२६३
	उत्तर महाराष्ट्र	**३,३०५**	**४,५९१**	**३६,११७**	**३,२८१**	**४७,२९४**	**३,२८०**	**४,३४४**	**२९,४७०**	**१५,१०५**	**५२,१९९**
१६	औरंगाबाद	४९५	६५९	७,२४९	१,४३४	९,८३७	५३४	५६२	६,१५५	१,३६३	८,६१४
१७	जालना	२९८	८५२	३,५१६	६३	१,७२९	२८६	४२४	४,५७४	१,४६९	६,७५३
१८	परभणी	२४०	५०६	३,१५१	९१८	४,८१५	१८१	५०७	३,२९५	९२९	४,९१२
१९	हिंगोली	२४२	२३०	२,७४५	७	३,२२४	२२०	१९०	३,००५	१७	३,४३२
२०	बीड	८१६	३५२	८,४९५	५३९	१०,२०२	६८९	७१९	७,८१५	१,३५१	१०,५७४
२१	नांदेड	७०१	५५२	६,५१६	१,६८१	९,४५०	७६७	५९८	७,०३०	३,४६७	११,८६२
२२	उस्मानाबाद	३८६	७६८	४,४४६	२०३	५,८०३	४२७	७७३	३,८४७	१,४७८	६,५२५
२३	लातूर	४००	८६४	४,३८४	८४	५,७३२	५२४	७४८	४,२१६	१,१७०	६,६५८
	मराठवाडा	**३,५७८**	**४,७८३**	**४०,५०२**	**४,९२९**	**५३,७९२**	**३,६२८**	**४,५२१**	**३९,९३७**	**११,२४४**	**५९,३३०**
२४	बुलढाणा	३९६	६६३	३,५१७	१८१	४,७५७	३४७	८०२	२,६४४	१,५६३	५,३५६
२५	अकोला	२४८	३९६	२,१७२	१०	२,८२६	३३६	४९१	१,५४२	९६१	३,३३०
२६	वाशिम	२९१	४०१	२,४७७	१	३,१७०	३२९	४४७	१,१३४	१,११०	३,०२०
२७	अमरावती	५६५	७५०	५,३१९	१४९	६,७८३	५२७	९२२	१,८९३	४,८४१	८,१८३
२८	यवतमाळ	५८७	७८०	५,७१३	२४६	७,३२६	७७१	८८४	६,४०७	५०६	८,५६८
	अमरावती	**२,०८७**	**२,९९०**	**१९,१९८**	**५८७**	**२४,८६२**	**२,३१०**	**३,५४६**	**१३,६२०**	**८,९८१**	**२८,४५७**
२९	वर्धा	३५४	२२७	२,८६६	७१६	४,१६३	३१९	४३९	१,२२४	२,१९४	४,१७६
३०	नागपूर	६१७	४७१	६,३१३	६३५	८,०३६	८३१	६४२	६,८९९	५४८	८,९२०
३१	भंडारा	१०६	३३१	३,९२६	३९६	४,७५९	९८	३४३	४,५३५	३०९	५,२८५
३२	गोंदिया	१२८	२२६	४,८९६	५५५	५,८०५	१०९	३८९	४,४१५	६१७	५,५३०
३३	चंद्रपुर	४९७	१,१९१	४,९४६	१,०१२	७,९४६	३९२	१,४४२	२,३४५	३,६०५	७,७८४
३४	गडचिरोली	४२९	४२७	४,६९१	१,०३४	६,५८१	४०९	५२९	२,१३६	२,६९३	५,७६७
	नागपूर	**२,१३१**	**२,८७३**	**२७,६३८**	**४,३४८**	**३६,९९०**	**२,१५८**	**३,७८४**	**२१,५५४**	**९,९६६**	**३७,४६२**
	महाराष्ट्र	**१६,३९७**	**२३,१०९**	**१,८७,०५४**	**१६,६१२**	**२,४३,१७२**	**१६,८२३**	**२४,०६८**	**१,६१,४४०**	**६१,३७७**	**२,६३,७०८**

आधार - सार्वजनिक बांधकाम विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

परिशिष्ट ९.४
महाराष्ट्र राज्यातील वापरात असलेली मोटार वाहने

(१ जानेवारी रोजी)

अ.क्र.	वाहनांचा प्रकार	१९७१	१९८१	१९९१	२००१	२०११	२०१४	२०१५*
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१	मोटार सायकली, स्कूटर व मोपेड	८३,९३०	३,४६,८२६	१६,९६,१५७	४४,०९,९०६	१,२०,६०,९९०	१,६५,३४,९७७	१,८१,४६,०५१
२	मोटार गाड्या, जीप आणि स्टेशन वॅगन्स्	१,२२,५०८	२,२४,७५२	४,२३,५०५	९,०१,२७८	२३,८२,७८९	३२,५४,४७४	३५,४७,१९६
३	टॅक्सी कॅब्ज	१७,८०६	३१,३०२	४३,१६८	८६,४३८	१,८२,६७६	१,८४,८३३	२,०५,८११
४	स्वयंचलित रिक्शा	३,०४९	२९,४७४	१,२६,०४९	४,०७,६६०	६,४४,०३७	६,४९,१३६	७,१९,१२४
५	स्टेज कॅरेजेस्	१०,२५०	१३,७८९	१८,२०३	२७,२८६	३४,०६१	३६,०२९	३७,६३०
६	कॉन्ट्रॅक्ट कॅरेजेस	--	१,४९८	३,९८०	१३,९७५	३१,४५९	३६,१४६	३९,१८५
७	मालमोटारी -							
	(१) डिझेल इंजिन	३४,९८७	८७,०७९	१,८०,८८३	३,४१,३४४	८,७८,२३९	१२,१०,२६२	१२,४२,५९३
	(२) पेट्रोल इंजिन	२१,७९१	१८,००५	१३,७७४	५७,३१७	७७,१८९	३४,५१६	४७,७००
	(३) इतर (सीएनजी, एलपीजी, इ.)	--	--	--	उ.ना.	उ.ना.	४,८१८	६,१०३
८	रुग्णवाहिका	४४१	९२५	२,२३३	४,०२५	९,६००	१२,४०४	१२,९८७
९	शाळेच्या बसेस	४९१	५९४	१,०२५	१,७१४	६,११७	२२,७५९	२५,८३८
१०	खाजगी प्रवासी वाहने	८१०	२,१७१	४,६२२	५,८१५	९,४२१	१०,५१९	२३,०७१
११	जोड वाहने (ट्रेलर)	७,०७५	२३,१७३	६०,८५८	१,६७,८५६	२,८४,६९६	३,५०,२२९	३,६६,३०४
१२	ट्रॅक्टर्स	७,८२१	२४,०७९	६१,०८८	१,७२,५७८	३,५८,५५६	५,०५,६५७	५,०१,३३०
१३	इतर	८१०	१,३१९	५,०४०	९,८७२	२९,८२९	४०,८८३	५२,७१६
	एकूण	**३,११,७६९**	**८,०४,९८६**	**२६,४०,५८५**	**६६,०७,०६४**	**१,६९,८९,६५९**	**२,२८,८७,६४२**	**२,४९,७३,६३९**
	दर लाख लोकसंख्येमागे मोटार वाहनांची संख्या	६१८	१,३०९	३,३५३	७,१८६	१५,११९	१९,६३१	२१,१५२
	दर किमी रस्तेलांबीमागे मोटार वाहनांची संख्या	५	६	१५	३१	७१	९४	९५
	दर लाख लोकसंख्येमागे रुग्णवाहिकांची संख्या	०.९	१.५	२.८	४.४	८.५	१०.६	११.०

आधार - परिवहन आयुक्त, महाराष्ट्र शासन, मुंबई * अस्थायी

१०

सामाजिक क्षेत्र

१०. सामाजिक क्षेत्र

१०.१ सामाजिक क्षेत्रामध्ये शिक्षण, आरोग्य, दारिद्र्य निर्मुलन, सामाजिक न्याय, लिंगभेद, पर्यावरणाचा ऱ्हास इत्यादींचा समावेश होतो. शाश्वत विकासाचे ध्येय गाठण्यासाठी या क्षेत्राचा विकास हा अत्यंत महत्त्वाचा आहे.

शिक्षण

१०.२ सामाजिक व आर्थिक विकासातील शिक्षणाचे महत्त्व विचारात घेऊन तसेच शिक्षणाला प्रोत्साहन देण्यासाठी राज्य शासन विविध योजना राज्यात राबवित आहे. जनगणना २०११ नुसार राज्याचा साक्षरता दर ८२.३ टक्के असून तो राष्ट्रीय स्तरावरील साक्षरतेच्या सरासरीपेक्षा (७३.० टक्के) बराच जास्त आहे.

शालेय शिक्षण

१०.३ सर्वांना शिक्षणाची संधी हा शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाचा अत्यावश्यक घटक असल्याने विद्यार्थ्यांना शिक्षणविषयक सुविधा जवळच्या अंतरावर उपलब्ध असणे गरजेचे आहे. शैक्षणिक संस्था व त्यातील पटसंख्या तक्ता १०.१ मध्ये दिली आहे.

आलेख १०.१ : राज्य शासनाचा प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षणावरील खर्च

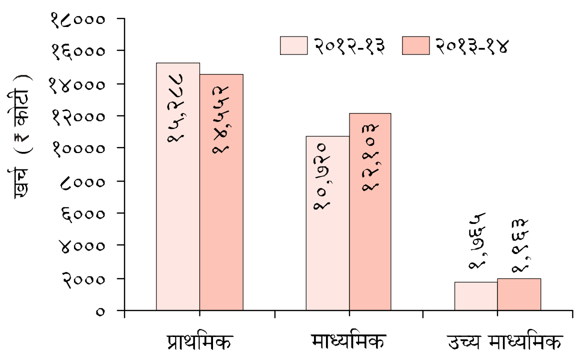

तक्ता १०.१ शैक्षणिक संस्था आणि त्यातील पटसंख्या

(पटसंख्या आणि शिक्षक हजारात)

शिक्षणाचा स्तर	२०१३-१४					२०१४-१५*				
	शाळांची संख्या	पटसंख्या		शिक्षकांची संख्या	विशिप्र	शाळांची संख्या	पटसंख्या		शिक्षकांची संख्या	विशिप्र
		एकूण	पैकी मुली				एकूण	पैकी मुली		
प्राथमिक (१ ली ते ८ वी)	९६,१७८	१६,१५९	७,५६४	४६९	३२.३	९७,०७२	१६,१६७	७,५७४	५०६	३१.९
माध्यमिक व उच्च माध्यमिक (९ वी ते १२ वी)	२३,७५२	५,९११	२,७१२	२१३	२७.७	२४,४६३	६,१७१	२,८२४	२१९	२८.१

आधार : महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई * अस्थायी विशिप्र – विद्यार्थी शिक्षक प्रमाण

मुलींचे शिक्षण

१०.४ मुलींचे शिक्षण ही शासनाच्या दृष्टीने एक प्राथम्याची बाब आहे. मूलभूत शिक्षणातील सामाजिक व लिंगभेदावर आधारित विषमतेची दरी कमी करणे हे सर्व शिक्षा अभियानाचे महत्त्वाचे उद्दिष्ट आहे. मुलींच्या शिक्षणासाठी शासन पुढाकार घेत असून अनेक योजना राबवित आहे. मुलींच्या शिक्षणाला प्रोत्साहन देण्यासाठी राबविण्यात येणाऱ्या काही योजना खालीलप्रमाणे आहेत :

- **उपस्थिती भत्ता योजना :** प्राथमिक शाळेतील मुलींचे गळतीचे प्रमाण कमी व्हावे म्हणून राज्य शासन मुलींना 'उपस्थिती भत्ता योजना' राबवित आहे. या योजने अंतर्गत शालेय कामकाजाचे दिवसांपैकी ७५ टक्क्यांपेक्षा जास्त दिवस शाळेत उपस्थित असणाऱ्या १ ली ते ४ थी पर्यंतच्या मुलीच्या पालकांना एक रुपया प्रतिदिवस आणि एका शैक्षणिक वर्षात जास्तीत जास्त ₹ २२० इतका उपस्थिती भत्ता दिला जातो. या योजनेमध्ये आदिवासी उपयोजना क्षेत्रातील सर्व मुली व आदिवासी उपयोजना क्षेत्राबाहेरील अजा, अज आणि दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबातील मुलींचा समावेश असतो. सन २०१३-१४ मध्ये ₹ १०.८१ कोटी खर्च झाला व लाभार्थी मुलींची संख्या सुमारे ४.९१ लाख होती. सन २०१४-१५ मध्ये अपेक्षित लाभार्थ्यांची संख्या ४.७० लाख आहे.
- **अहिल्याबाई होळकर योजना :** गावात शाळा उपलब्ध नसल्यास, या योजने अंतर्गत ग्रामीण भागातील इ. ५ वी ते १० मध्ये शिक्षण घेत असलेल्या मुलींना शाळेत उपस्थित राहण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळाच्या बसमध्ये मोफत प्रवास करण्याची सुविधा देण्यात येते. सन २०१३-१४ मध्ये सुमारे १९.५० लाख मुलींनी या योजनेचा लाभ घेतला व त्यापोटी राज्य शासनाने ₹ ५७.८५ कोटी खर्च केला आहे.
- **कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालय :** या योजने अंतर्गत शैक्षणिकदृष्ट्या मागास गटातील अजा, अज, इमाव व अल्पसंख्यांक कुटुंबातील शाळाबाह्य मुलींना दर्जेदार उच्च प्राथमिक शिक्षणाच्या सुविधा सहजतेने उपलब्ध करण्याच्या हेतूने निवासी शाळा स्थापन करण्यात येतात. राज्यातील १० जिल्ह्यांत प्रत्येकी १०० मुली इतकी प्रवेशक्षमता असलेल्या ४३ कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालयांना मान्यता देण्यात आलेली आहे. सन २०१३-१४ मध्ये ₹ ८.३३ कोटी खर्च झाला व ४,२०२ मुलींना लाभ मिळाला. सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ₹ ४.३८ कोटी खर्च झाला व ४,०५१ मुली लाभार्थी होत्या.

शिक्षणासाठी प्रोत्साहन योजना

१०.५ शिक्षणात विद्यार्थ्यांचा सहभाग वाढण्यासाठी आणि पालकांचा आर्थिक भार कमी करण्यासाठी राज्य शासन विविध योजनांद्वारे विद्यार्थ्यांना सवलती देत आहे. योजनानिहाय लाभार्थ्यांची संख्या व झालेला खर्च तक्ता १०.२ मध्ये दिला आहे.

तक्ता १०.२ योजनानिहाय लाभार्थ्यांची संख्या व झालेला खर्च

योजना	२०१२-१३		२०१३-१४	
	लाभार्थी (लाख)	खर्च (₹ कोटी)	लाभार्थी (लाख)	खर्च (₹ कोटी)
१ ली ते ४ थी इयत्तेतील गरीब मुलांना मोफत गणवेश व लेखन साहित्य पुरविणे	१५.२३	१२.१९	१८.३९	१३.०१
१ ली ते १० वी च्या शासन अनुदानित व विनाअनुदानित शाळांमध्ये शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांना शिक्षण शुल्कात सवलत	२८.६१	४.६२	२५.३६	३.७४
आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल गटातील विद्यार्थ्यांना मोफत शिक्षण (११ वी आणि १२वी)	१.९४	१.५१	२.००	१.३५
११ वी आणि १२ वी मध्ये शिकणाऱ्या मुलींना मोफत शिक्षण	३.२४	२.२४	३.७०	२.०७
आदिवासी विद्यार्थ्यांना उपस्थिती भत्ता	०.०६	०.२९	०.०४	०.१९

आधार : प्राथमिक शिक्षण संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

मध्यान्ह भोजन योजना

१०.६ सन २०१३-१४ मध्ये इयत्ता १ ली ते ५ वी आणि ६ वी ते ८ वी मधील अनुक्रमे ६९ लाख व ४० लाख विद्यार्थ्यांनी या योजनेचा लाभ घेतला असून ₹ १,१५१.४९ कोटी खर्च झाला. सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत एकूण ₹ ७२९.३३ कोटी खर्च झाला.

महाराष्ट्र छात्र सेना

१०.७ विद्यार्थ्यांत नेतृत्व, बंधुत्व, खिलाडूवृत्ती, राष्ट्रीय ऐक्य, समाजसेवा, इत्यादि गुण रुजविणे हा या योजनेचा मुख्य उद्देश आहे. सर्व शाळांमधील इयत्ता ८ वी व ९ वी च्या विद्यार्थ्यांसाठी वैकल्पिक स्वरूपात ही योजना राबविली जाते. सन २०१३-१४ मध्ये सुमारे १९.०२ लाख विद्यार्थ्यांनी या योजनेमध्ये भाग घेतला.

सैनिकी शाळा

१०.८ राज्यात ३३ जिल्ह्यांमध्ये प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक स्तराच्या ४२ सैनिकी शाळा असून त्यांपैकी पाच शाळा फक्त मुलींसाठी, ३३ शाळा फक्त मुलांसाठी आणि चार सह- शिक्षणासाठी आहेत. दोन शाळा विनाअनुदानित आहेत. सन २०१४-१५ मध्ये या सर्व शाळांमधील पटसंख्या १७,७९६ आहे.

क्रीडा शिक्षण

१०.९ खेळांना प्रोत्साहन देण्यासाठी व क्रीडापटूंचे नैपुण्य विकसित करण्यासाठी राज्य शासनाने पुणे येथे 'शिव छत्रपती क्रीडापीठाची' स्थापना केली आहे. या क्रीडापीठाकडून ८ ते १४ वर्षे वयोगटातील विद्यार्थ्यांकरिता क्रीडा कौशल्य चाचण्या घेतल्या जातात आणि १७ विविध खेळांसाठी निवडलेल्या विद्यार्थ्यांना सुमारे ८ ते १० वर्षे आवश्यक प्रशिक्षण दिले जाते. राज्यात ११ क्रीडा प्रबोधिनी कार्यरत आहेत. शासन दरमहा प्रति प्रशिक्षणार्थी सरासरी ₹ ६,००० खर्च करते. आतापर्यंत या प्रबोधिनीच्या २१ विद्यार्थ्यांनी 'शिव छत्रपती राज्य क्रीडा सन्मान' प्राप्त केला आहे आणि ५७ खेळाडूंनी आंतरराष्ट्रीय स्पर्धांमध्ये देशाचे प्रतिनिधीत्व केले आहे. सन २०१४-१५ मध्ये ५६३ प्रशिक्षणार्थींची निवड झाली. क्रीडा प्रबोधिनीच्या विद्यार्थ्यांनी संपादित केलेल्या यशाचा तपशील तक्ता १०.३ मध्ये दिला आहे.

तक्ता १०.३ क्रीडा प्रबोधिनीच्या विद्यार्थ्यांनी संपादित केलेल्या यशाचा तपशील

वर्ष	एकूण प्रशिक्षणार्थी	आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील पदके				राष्ट्रीय स्तरावरील पदके				राज्य स्तरावरील पदके			
		सुवर्ण	रजत	कांस्य	एकूण	सुवर्ण	रजत	कांस्य	एकूण	सुवर्ण	रजत	कांस्य	एकूण
२०११-१२	५९८	१	०	०	१	५९	५२	४८	१५९	१३५	१०३	९२	३३०
२०१२-१३	७७२	२	७	७	१६	१२६	८०	४६	२५२	१५२	१२४	६९	३४५
२०१३-१४	६६५	२	२	४	८	४४	४९	३३	१२६	१४३	१२८	८५	३५६

आधार : क्रीडा व युवक सेवा संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

सर्व शिक्षा अभियान

१०.१० सर्व शिक्षा अभियान हा केंद्र शासनाचा पथदर्शी कार्यक्रम असून प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाचे ध्येय कालबद्ध पद्धतीने गाठण्यासाठी राज्यांच्या सहभागाने राबविण्यात येतो. शाळा नसलेल्या भागांमध्ये नवीन शाळा सुरु करणे आणि असलेल्या

शाळांत अतिरिक्त वर्गखोल्या, प्रसाधनगृहे, पेयजल, देखभाल अनुदान, इत्यादी बाबत तरतूद करुन पायाभूत सुविधा मजबूत करणे हे या कार्यक्रमाचे ध्येय आहे. सर्व शिक्षा अभियानावर २०१३-१४ मध्ये ₹ ९९३.८१ कोटी तर २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ₹ ४८०.५७ कोटी खर्च झाला.

१०.११ विशेष गरज असलेल्या मुलांना सर्वसाधारण परिस्थितीत सर्वसाधारण मुलांसोबत चांगल्या दर्जाचे शिक्षण मिळावे व त्यांना सामाजिकदृष्ट्या सामावून घेण्यासाठी आणि त्यांच्या भावनिक उन्नतीसाठी राज्यात 'विकलांग समावेशक शिक्षण' कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. विकलांग समावेशक शिक्षण कार्यक्रमामध्ये विशेष गरज असलेल्या मुलांची वैद्यकीय तपासणी करून त्यांना आवश्यकतेनुसार पुनर्वसन व ब्रेल लिपीतील पुस्तके, चष्मे, श्रवणयंत्रे आदी उपकरणे, वाचा प्रशिक्षक, इत्यादी शैक्षणिक आधार सुविधा पुरविणे यांचा समावेश आहे. सन २०१३-१४ मध्ये ३.४२ लाख मुलांनी लाभ घेतला असून एकूण ₹ ६६.०२ कोटी खर्च झाला.

शिक्षण विकास निर्देशांक

१०.१२ राष्ट्रीय शैक्षणिक नियोजन व प्रशासन विद्यापीठ आणि मानव संसाधन व विकास मंत्रालय (शालेय शिक्षण व साक्षरता विभाग) यांच्या मार्फत प्राथमिक व उच्च प्राथमिक स्तरांवरील शिक्षण विकास निर्देशांकाची परिगणना करण्यात येते तसेच संपूर्ण मूलभूत शिक्षणाकरिता संयुक्त निर्देशांक 'जिल्हा शैक्षणिक माहिती प्रणाली' च्या आधारे परिगणित करण्यात येतो. शिक्षण विकास निर्देशांक हा राज्याच्या विशिष्ट निर्देशकांबरोबरच मूलभूत शिक्षणाचे पैलू विचारात घेतो. शिक्षण विकास निर्देशांकाची गणना करतांना उपलब्धता, पायाभूत सुविधा, शिक्षक आणि फलनिष्पत्ती अशा चार उपविभागांमध्ये एकत्रित केलेल्या एकूण २४ निर्देशकांचा वापर करण्यात येतो.

१०.१३ 'भारतातील मूलभूत शिक्षण आणि सार्वत्रिक मूलभूत शिक्षणाच्या दिशेने प्रगती (फ्लॅश सांख्यिकी २०१३-१४)' अहवालानुसार महाराष्ट्र प्राथमिक स्तराकरिता, उच्च प्राथमिक स्तराकरिता आणि संयुक्त स्तराकरिता अनुक्रमे १३ व्या, १६ व्या व १३ व्या क्रमांकावर असून शिक्षण विकास निर्देशांक अनुक्रमे ०.६३, ०.६७ आणि ०.६५ इतका आहे. प्राथमिक व उच्च प्राथमिक यांच्या संयुक्त स्तराकरिता कर्नाटक, केरळ, गुजरात आणि पंजाब हे अनुक्रमे ५ व्या, ९ व्या, ८ व्या व १० व्या क्रमांकावर आहेत. राज्यांकरिता प्राथमिक, उच्च प्राथमिक आणि संयुक्त स्तराकरिता सन २०१२-१३ व २०१३-१४ करीताचे शिक्षण विकास निर्देशांक परिशिष्ट १०.१ मध्ये दर्शविले आहेत. राज्यातील मूलभूत शिक्षणाबाबतचे काही महत्वाचे निर्देशक तक्ता १०.४ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता १०.४ राज्यातील मूलभूत शिक्षणाबाबतचे काही महत्वाचे निर्देशक (३० सप्टेंबर रोजी)

निर्देशक		२०११-१२	२०१२-१३*	२०१३-१४*
दर १० चौ किमी मागील शाळांची/तुकड्यांची घनता	(अ) प्राथमिक	२.६३	२.६९	२.७१
	(ब) उच्च प्राथमिक	१.४३	१.४७	१.४०
दर हजार मुलांच्या लोकसंख्येमागे (६ ते ११ वर्ष) प्राथमिक शाळा/तुकड्यांची संख्या		८	८	८
दर हजार मुलांच्या लोकसंख्येमागे (११ ते १४ वर्ष) उच्च प्राथमिक शाळा/तुकड्यांची संख्या		७	७	७
सरासरी विद्यार्थी-वर्ग प्रमाण (सर्व शाळा)		३१	३३	३२
सुविधा असलेल्या सर्व शाळांची टक्केवारी				
पिण्याचे पाणी		९४.३	९८.४	९९.३
संरक्षक भिंत		५९.१	६८.३	७६.४
मुलींकरिता शौचालय		७७.३	७७.० $	९७.३$
संगणक		४४.५	४७.४	५०.६
नि:शक्तांसाठी उतार		६५.०	८६.७@	८९.२@
विद्युत जोडणी		७५.९	८५.०	८६.०
खाजगी शाळांची एकूण शाळांशी टक्केवारी		२९.९	२६.३	२९.३

आधार : एलीमेंटरी एज्युकेशन इन इंडिया प्रोग्रेस टुवर्डस युईई रिपोर्ट @ उतार आवश्यक व उपलब्ध असणाऱ्या शाळा
$ कार्यरत * अस्थायी

उच्च व तंत्र शिक्षण

१०.१४ उच्च शिक्षणात सर्वसाधारण उच्च शिक्षणाबरोबरच कृषि, पशुवैद्यक, वैद्यकीय, औषध निर्माणशास्त्र, अभियांत्रिकी, तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षण, इत्यादिंचा समावेश होतो. मूलभूत शिक्षणाच्या सार्वत्रिकरणाबरोबरच, उच्च शिक्षणातील संधींचादेखील विस्तार करण्यासाठी शासन परिश्रम घेत आहे. राज्यात एकूण २० विद्यापीठे असून त्यापैकी चार कृषि विद्यापीठे, एक आरोग्य विज्ञान विद्यापीठ, एक पशुवैद्यक विद्यापीठ, एक तंत्रज्ञान विद्यापीठ आणि १३ अन्य सर्वसाधारण विद्यापीठे असून त्यामध्ये केवळ महिलांसाठी असणारे श्रीमती नाथीबाई दामोदर ठाकरसी विद्यापीठ, मुंबई, अनौपचारिक शिक्षणासाठी असलेले यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशिक आणि संस्कृत भाषेचा अभ्यास, संशोधन, विकास व प्रसार करण्यासाठी कवी कुलगुरू कालिदास विद्यापीठ, नागपूर यांचा समावेश आहे. याव्यतिरिक्त, राज्यात २१ अभिमत विद्यापीठे आहेत. विद्याशाखानिहाय संस्था आणि त्यांची प्रवेशक्षमता तक्ता १०.५ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.५ विद्याशाखानिहाय संस्था आणि त्यांची प्रवेशक्षमता

विद्याशाखा	२०१३-१४			२०१४-१५*		
	संस्थाची संख्या	प्रवेश क्षमता	पटसंख्या	संस्थाची संख्या	प्रवेश क्षमता	पटसंख्या
सर्वसाधारण शिक्षण $						
कला, विज्ञान, वाणिज्य आणि विधी	२,१३७	८,५८,७७५	१४,०३,०४०	२,१८१	९,८२,९१४	१५,२०,३१६
बी.एड /एम.एड.	५८६	५९,५७२	४१,६९४	५८९	५६,४८३	४४,८९५
इतर बिगर-कृषि अभ्यासक्रम (नॉन एआयसीटीई अभ्यासक्रम)	१९२	१८,४१७	२१,७१६	१७५	१६,३७६	२०,३०२
तांत्रिक शिक्षण @						
अभियांत्रिकी (पदविका, पदवी, पदव्युत्तर)	१,०७४	३,४५,३४३	६,२०,९४६	१,०९०	३,५७,२४५	५,४३,३२७
स्थापत्यशास्त्र (पदवी, पदव्युत्तर)	७५	४,१५३	७,०३५	८२	४,८५७	१०,०७०
व्यवस्थापन शास्त्र (एमबीए/एमएमएस आणि पीजीडीएम)	५१६	५७,३९२	२७,६८९	४७८	५३,५१८	३५,७९१
हॉटेल व्यवस्थापन आणि खाद्यपेय तंत्रज्ञान (पदविका, पदवी, पदव्युत्तर)	२३	१,२९८	२,११५	२४	१,३५८	८६८
औषध निर्माण शास्त्र (पदविका, पदवी, पदव्युत्तर)	४६२	२७,५५०	३७,३५८	४७१	२८,४१२	३७,९२९
मास्टर इन कम्प्यूटर ॲप्लिकेशन	१४८	१३,३८५	२३,६१४	१३३	१२,५२२	१४,६८६
औद्यागिक प्रशिक्षण संस्था	७८१	१,१७,७४७	१,२३,०६०	८२८	१,२३,६१८	१,०६,४२७
वैद्यकीय शिक्षण ^						
ॲलोपॅथी	३४	४,४२०	४,२५९	३५	४,५७०	४,३७८
आयुर्वेदिक	५९	३,१३०	२,८५७	६२	३,५९०	३,५२५
दंतचिकित्सा	२५	२,१५०	२,०६८	२७	२,४६०	२,०१०
होमियोपॅथी	४४	३,२४५	२,७५९	४५	३,३७०	३,१२५
युनानी	६	३२०	२९७	६	३२०	२७०
फिजिओथेरपी	३४	१,०६५	६४३	३०	९५५	६९३
ऑक्युपेशनल थेरपी	७	१६०	४४	६	१३०	६१
ऑडियोलॉजी अँड स्पीच लँग्वेज पॅथॉलॉजी	५	११३	४२	५	११३	४५
प्रोस्थेटिक्स व ऑर्थोटिक्स	१	३१	२८	१	३१	२०
परिचर्या (बी.एससी.)	७१	३,०४०	१,७०२	७५	३,१६०	२,३४२
पशु विज्ञान आणि मत्स्य विज्ञान £						
पशुविज्ञान शास्त्र	६	५८७	१,४८१	६	६२०	१,४९०
दुग्ध तंत्रज्ञान	२	९०	२४४	२	९०	२४८
मत्स्य विज्ञान	२	८२	१६४	२	८२	१७६
कृषि §						
कृषि	९५	८,९८३	८,८५९	१००	९,७१३	९,५४७
फलोत्पादन	२२	७१६	६८८	२२	७१६	७०६
वन संवर्धन	४	८५	८१	४	८५	८१
मत्स्य विज्ञान	३	७७	६६	३	७९	६१
कृषि अभियांत्रिकी	१९	८६६	८५८	२४	१,०५९	१,०२७
अन्न तंत्रज्ञान	२०	१,२८९	९९१	२६	१,५३४	१,४६२
गृह विज्ञान	३	५४	५०	३	५४	४५
जैव -तंत्रज्ञान	२३	१,११५	१,०४३	२३	१,११५	१,०५६
कृषि व्यवसाय व्यवस्थापन	१४	६४५	६१५	१६	७२५	६६९
काढणी पश्चात तंत्रज्ञान	१	३०	१६	१	३०	१५
पशुसंवर्धन शास्त्र	१	३०	६	१	३०	३०

आधार : $ उच्च शिक्षण संचालनालय, पुणे * अस्थायी @ तंत्र शिक्षण संचालनालय आणि व्यवसाय शिक्षण व प्रशिक्षण संचालनालय, मुंबई

^ महाराष्ट्र आरोग्य विज्ञान विद्यापीठ, नाशिक (अभिमत विद्यापीठे वगळून) £ महाराष्ट्र पशु व मत्स्यविज्ञान विद्यापीठ , नागपूर

§ महाराष्ट्र कृषि व संशोधन परिषद, पुणे

टिप: १) प्रवेश क्षमता फक्त प्रथम वर्षासाठीची आहे. २) कृषि विद्याशाखेसाठी दिलेली पटसंख्या फक्त पहिल्या वर्षासाठीची आहे.

३) सर्व वैद्यकीय शिक्षण विद्याशाखेंसाठी पदव्युत्तर अभ्यासक्रमांची प्रवेश क्षमता फक्त प्रथम वर्षासाठीची आहे.

सार्वजनिक आरोग्य

१०.१५ सार्वजनिक आरोग्य सेवेचा जनतेला विशेषत: महिला व मुले यांना विश्वासार्ह, किफायतशीर आणि प्रभावी प्राथमिक आरोग्य सुविधा पुरविणे हा उद्देश आहे. राज्य आरोग्य सेवेमार्फत राज्य शासनाच्या स्वत:च्या योजनांव्यतिरिक्त केंद्र सरकारच्या योजना राबवित असल्याने सार्वजनिक आरोग्य व्यवस्थापन व सेवा यांचे बळकटीकरण होण्यास मदत झाली आहे. राज्यात सार्वजनिक तसेच खाजगी क्षेत्रात चांगल्या पायाभूत आरोग्य सुविधा विकसित झाल्या आहेत.

१०.१६ सार्वजनिक आरोग्य विषयक पायाभूत सुविधांची उपलब्धता सर्व स्तरांवर आरोग्य सेवा पुरविण्यासाठी आवश्यक आहे. राज्यात त्रिस्तरीय पायाभूत आरोग्य सुविधा आहेत. उप केंद्रे, प्राथमिक आरोग्य केंद्रे व सामुहिक आरोग्य केंद्रे प्राथमिक स्तरावर, जिल्हा आणि उपजिल्हा रुग्णालये द्वितीय स्तरावर तर नागरी भागात आधुनिक तंत्रज्ञानाने सुसज्ज रुग्णालयांमार्फत तृतीय स्तरावर आरोग्य सेवा पुरविल्या जातात. राज्य शासनाच्या सार्वजनिक आरोग्य संस्थांची माहिती तक्ता १०.६ मध्ये तर राज्यात उपलब्ध असलेल्या आरोग्य सुविधांबाबतची (सार्वजनिक आणि शासन सहाय्यित) माहिती परिशिष्ट १०.२ मध्ये दिली आहे. आरोग्य विषयक निवडक निर्देशांकांची मालिका परिशिष्ट १०.३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.६ राज्य शासनाच्या सार्वजनिक आरोग्य संस्था

(डिसेंबर, २०१४)

संस्थेचा प्रकार	संख्या
उप केंद्र	१०,५८०
फिरते आरोग्य पथक	१३
प्राथमिक आरोग्य केंद्र	१,८११
ग्रामीण रुग्णालय	३६०
क्षमतेनुसार उप जिल्हा रुग्णालये	
अ) ५० खाटा	५८
ब) १०० खाटा	२८
सामान्य रुग्णालय	४
अस्थिरोग रुग्णालय	१
जिल्हा रुग्णालय	२३
सुपर स्पेशालिटी रुग्णालय	२
मनोरुग्णालय	४
स्त्री रुग्णालय	११
क्षयरोग रुग्णालय	४
आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण संस्था	८

आधार : आरोग्य सेवा संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

राष्ट्रीय आरोग्य अभियान

१०.१७ राष्ट्रीय आरोग्य अभियान हे जनतेला किफायतशीर, विश्वासार्ह आणि दर्जेदार आरोग्यसेवा उपलब्ध करण्यासाठी २०१३ मध्ये सुरु करण्यात आले आहे. राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान आणि राष्ट्रीय नागरी आरोग्य अभियान राष्ट्रीय आरोग्य अभियानामध्ये समाविष्ट करण्यात आले. राष्ट्रीय नागरी आरोग्य अभियान ५०,००० पेक्षा अधिक लोकसंख्या असलेली गावे/शहरांतील झोपडपट्ट्यांमध्ये राहणारे रहिवासी व इतर दुर्बल घटकांसाठी राबविण्यात येते. केंद्र शासनाने राष्ट्रीय नागरी आरोग्य अभियानांतर्गत २०१४-१५ साठी राज्याकरिता ₹ २९७.८५ कोटींच्या (मुंबईकरिता ₹ ५६.२३ कोटी आणि उर्वरित महाराष्ट्राकरिता ₹ २४१.६३ कोटी) प्रकल्प अंमलबजावणी कार्यक्रमास मान्यता दिली आहे. राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियानांतर्गत २०१४-१५ करिता ₹ ५६१.९२ कोटी नियतव्यय ठेवण्यात आला आहे.

आलेख १०.२ : निवडक आरोग्यविषयक निर्देशांक

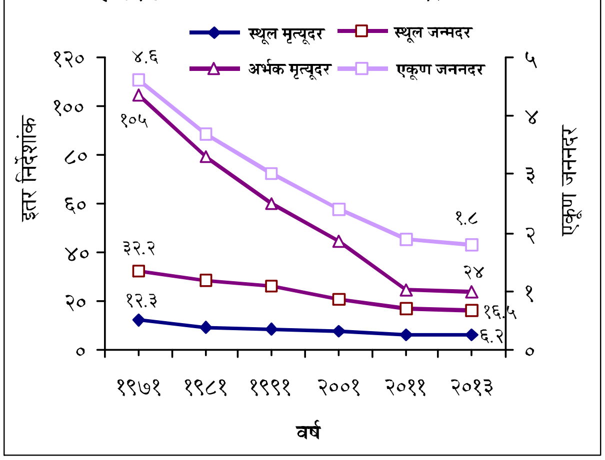

महाराष्ट्र आपात्कालीन वैद्यकीय सेवा

१०.१७.१ गंभीर रुग्णांना नजिकच्या रुग्णालयांमध्ये दाखल करण्यासाठी सुसज्ज रुग्णवाहिकासेवा राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियानांतर्गत महाराष्ट्र आपात्कालीन वैद्यकीय सेवाप्रकल्पामार्फत उपलब्ध करण्यात येतात. सेवा पुरविण्यात आलेल्या रुग्णांची संख्या तक्ता १०.७ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.७ सेवा पुरविण्यात आलेल्या रुग्णांची संख्या

(एप्रिल ते डिसेंबर, २०१४)

रुग्णाचा प्रकार	संख्या
अपघातग्रस्त	२६,८८९
ह्रदयविकार	१,९७८
प्रसुतीसंबंधी	५२,४५३
इतर	१,०३,०७०
एकूण	**१,८४,३९०**

आधार : आरोग्य सेवा संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

प्रजनन व बाल आरोग्य कार्यक्रम - दुसरा टप्पा

१०.१७.२ प्रजनन व बाल आरोग्य कार्यक्रमाचा (दुसरा टप्पा) उद्देश माता मृत्यू प्रमाण, अर्भक मृत्यू व एकूण जनन दर कमी करून त्याद्वारे बाल आरोग्याचा दर्जा वाढविणे व लोकसंख्या स्थिर करणे हा आहे. प्रजनन व बाल आरोग्य कार्यक्रम - दुसऱ्या टप्प्याअंतर्गत झालेला खर्च तक्ता १०.८ मध्ये दिला आहे.

तक्ता १०.८ प्रजनन व बाल आरोग्य कार्यक्रम - दुसऱ्या टप्प्याअंतर्गत झालेला खर्च

(₹ कोटी)

वर्ष	नियतव्यय	खर्च	खर्चाची नियतव्ययाशी टक्केवारी
२०१०-११	२४५.६३	२१४.५७	८७.४
२०११-१२	४००.२२	३४१.३५	८५.३
२०१२-१३	४५३.३७	३६८.००	८१.२
२०१३-१४	६३२.७७	४७४.०२	७५.०
२०१४-१५	६५४.६९	२३६.७४+	३६.२+

आधार : राज्य कुटुंब कल्याण कार्यालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

कुटुंब कल्याण कार्यक्रम

१०.१७.३ लोकसंख्या स्थिर करणे व लोकांचे जीवनमान सुधारणे हे कुटुंब कल्याण कार्यक्रमाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. नसबंदी आणि दोन अपत्यांच्या जन्मात अंतर राखणे हे या कार्यक्रमाचे महत्वाचे पैलू आहेत. कुटुंब कल्याण कार्यक्रमाची प्रगती तक्ता १०.९ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.९ कुटुंब कल्याण कार्यक्रमाची प्रगती

(हजारात)

वर्ष	लक्ष्य	साध्य			तांबी		खर्च
		पुरुष नसबंदी	स्त्री नसबंदी	एकूण	लक्ष्य	साध्य	(₹ कोटी)
२०१०-११	५५०	२४.३	४६८.०	४९२.४ (८९.५)	४५०	३७४.१ (८३.१)	३८.३१
२०११-१२	५५०	२०.३	४७४.३	४९४.६ (८९.९)	४५०	३६६.८ (८१.५)	३२.६७
२०१२-१३	५५०	१८.९	४८६.२	५०५.१ (९१.८)	४५०	३७६.९ (८३.८)	३७.००
२०१३-१४	५६०	१७.३	४८६.९	५०४.२ (९०.०)	४५०	४११.९ (९१.५)	३३.०३
२०१४-१५+	५६५	११.१	३३३.४	३४४.५ (६१.०)	४५०	२६२.१ (५५.०)	१६.८४

आधार : राज्य कुटुंब कल्याण कार्यालय, महाराष्ट्र शासन टीप : कंसातील आकडे साध्याची लक्ष्याशी टक्केवारी दर्शवितात. + डिसेंबरपर्यंत

नवसंजीवनी योजना

१०.१७.४ आदिवासी भागातील माता मृत्यू प्रमाण आणि अर्भक मृत्यूदर कमी व्हावेत या उद्देशाने १५ जिल्ह्यांतील आदिवासी भागातील ८,४१९ गावांमध्ये नवसंजीवनी योजना राबविण्यात येत आहे. या योजनेअंतर्गत प्रत्येकी एक वैद्यकीय अधिकारी, निमवैद्यकीय कर्मचारी व एक वाहन असलेली अशी १७२ फिरती वैद्यकीय पथके तयार करण्यात आली आहेत. ही पथके सर्व गावे व वाड्यांना भेटी देऊन कुपोषित व आजारी बालकांचा शोध घेऊन त्यांच्या घरी वैद्यकीय सेवा पुरवितात. माता मृत्यूदर आणि अर्भक मृत्यूदर कमी व्हावेत याकरीता नवसंजीवनी योजनेअंतर्गत मातृत्व अनुदान, दाई बैठका, मान्सूनपूर्व उपाययोजना, आहार व बुडीत मजुरी तरतूद इ. सारख्या विविध योजना राबविण्यात येत आहेत.

१०.१७.५ आदिवासी भागातील गरोदर महिलांची नोंदणी, नियमित आरोग्य तपासणी व आवश्यक त्या औषधांचा पुरवठा व्हावा यासाठी नवसंजीवनी योजनेअंतर्गत मातृत्व अनुदान योजना राबविण्यात येत आहे. या योजनेअंतर्गत प्रसूतीपूर्व आरोग्य तपासणीकरिता वैद्यकीय केंद्राला भेट देण्यासाठी प्रत्येक लाभार्थ्याला ₹ ४०० रोख व ₹ ४०० ची औषधे पुरविण्यात येतात. या योजनेअंतर्गत लाभार्थी मातांची संख्या व खर्च तक्ता १०.१० मध्ये दिला आहे.

तक्ता १०.१० मातृत्व अनुदान योजनेअंतर्गत लाभार्थी मातांची संख्या व खर्च

(₹ कोटी)

वर्ष	नियतव्यय	खर्च	लाभार्थी माता
२०१०-११	७.९७	३.८०	४४,९८५
२०११-१२	८.२७	७.७७	८१,४९६
२०१२-१३	९.५१	५.३८	६६,३००
२०१३-१४	५.३४	४.४५	७१,७७३
२०१४-१५	४.१५	०.६७+	१२,७१४+

आधार : राज्य कुटुंब कल्याण कार्यालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

जननी सुरक्षा योजना

१०.१७.६ ग्रामीण व नागरी भागात संस्थात्मक प्रसूतीला प्रोत्साहन देऊन त्याद्वारे दारिद्र्य रेषेखालील, तसेच अनुसूचित जाती व जमातीच्या कुटुंबांतील स्त्रियांमधील माता मृत्यू प्रमाण व अर्भक मृत्यूदर कमी करण्यासाठी राज्यात १०० टक्के केंद्र पुरस्कृत जननी सुरक्षा योजना राबविली जात आहे. या योजनेअंतर्गत संस्थेमधील प्रसूतीनंतर सात दिवसांच्या आत ग्रामीण भागातील रहिवासी लाभार्थ्यांस ₹ ७०० व शहरी भागातील रहिवासी लाभार्थ्यांस ₹ ६०० दिले जातात, तर कुशल दाईच्या (एसबीए) मदतीने घरी प्रसूत होणाऱ्या ग्रामीण तसेच नागरी भागातील दारिद्र्य रेषेखालील लाभार्थ्यास ₹ ५०० दिले जातात. सिझेरियनद्वारे प्रसूती झालेल्या लाभार्थ्यास ₹ १,५०० पर्यंतच्या खर्चाची भरपाई दिली जाते. राज्यातील २०१०-१२ या कालावधीतील माता मृत्यू प्रमाण ८७ वरुन कमी होऊन २०११-१३ मध्ये ते ६८ झाले आहे. जननी सुरक्षा योजनेची प्रगती तक्ता १०.११ मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता १०.११ जननी सुरक्षा योजनेची प्रगती

(₹ कोटी)

वर्ष	नियतव्यय	खर्च	लाभार्थ्यांची संख्या (लाख)
२०१०-११	२६.८०	३१.८२	३.५४
२०११-१२	३४.९४	३५.२८	४.०५
२०१२-१३	३०.२३	३४.४१	३.६४
२०१३-१४	४४.८२	४४.५५	४.०३
२०१४-१५	५२.०५	२५.८०+	२.५९+

आधार : राज्य कुटुंब कल्याण कार्यालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

सार्वत्रिक लसीकरण कार्यक्रम

१०.१७.७ क्षयरोग, घटसर्प, डांग्या खोकला, धनुर्वात, पोलिओ व गोवर यांसारख्या लसीकरणाद्वारे प्रतिबंध करता येण्याजोग्या आजारांमुळे गर्भवती स्त्रिया, अर्भके व विविध वयोगटातील बालकांच्या मृत्यूचे, आजाराचे व अपंगत्वाचे प्रमाण कमी करण्यासाठी उत्तम दर्जाच्या लसीकरण सेवा पुरविणे हा सार्वत्रिक लसीकरण कार्यक्रमाचा उद्देश आहे. सार्वत्रिक लसीकरण कार्यक्रमांतर्गत लाभार्थ्यांची संख्या आणि खर्च तक्ता १०.१२ मध्ये दिला आहे.

तक्ता १०.१२ सार्वत्रिक लसीकरण कार्यक्रमांतर्गत लाभार्थ्यांची संख्या व खर्च

(लाखात)

लस	२०१३-१४		२०१४-१५+	
	लक्ष्य	साध्य	लक्ष्य	साध्य
बीसीजी	१८.८५	२०.३२	१९.८०	१४.२८
डीपीटी III	१८.८५	१९.७९	१९.८०	१३.९८
पोलिओ III	१८.८५	१९.७८	१९.८०	१३.९३
काविळ बी III	१८.८५	१९.५१	१९.८०	१३.५०
गोवर	१८.८५	१९.५९	१९.८०	१३.९३
डीपीटी (बुस्टर)	१८.८१	१८.१०	१९.३९	१३.२९
पोलिओ (बुस्टर)	१८.८१	१८.०८	१९.३९	१३.१९
डीटी (५ वर्ष)	२०.०६	१६.९४	१९.३९	१२.९७
टीटी (१० वर्ष)	२०.७६	१९.३०	२१.२२	१४.६३
टीटी (१६ वर्ष)	२१.४५	१९.५०	२१.९४	१४.९३
टीटी (गरोदर माता)	२०.७३	१७.४३	२१.७८	१२.६२
खर्च (₹ कोटी)	२९.८७		१४.९९	

आधार : राज्य कुटुंब कल्याण कार्यालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

पल्स पोलिओ कार्यक्रम

१०.१७.८ सन १९९५-९६ पासून राज्यात पल्स पोलिओ लसीकरण मोहिम राबविली जात आहे. या कार्यक्रमांतर्गत पाच वर्षांखालील मुलांना तोंडाद्वारे पोलिओ मात्रा देण्यात येते. पोलिओ विषाणूचा प्रसार नियंत्रणात ठेवण्यात राज्याने उत्तम प्रगती केली आहे. सन २०१०-११ नंतर पोलिओचा एकही रुग्ण आढळलेला नाही. त्यामुळे २७ मार्च, २०१४ रोजी महाराष्ट्र राज्य व भारताला पोलिओ मुक्त घोषित करण्यात आले. पल्स पोलिओ कार्यक्रमाची प्रगती तक्ता १०.१३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.१३ पल्स पोलिओ कार्यक्रमाची प्रगती

वर्ष	मुलांची संख्या (लाखात)	खर्च (₹ कोटी)
२०१०-११	१२०.७२	४६.६८
२०११-१२	११९.९८	१५.६०
२०१२-१३	१२०.८३	३४.४३
२०१३-१४	१२१.२३	३४.६७
२०१४-१५+	१२१.२३	३.७६

आधार : राज्य कुटुंब कल्याण कार्यालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम

१०.१७.९ राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रमाची सुरुवात बालमृत्यू व बालआजारांचे प्रमाण कमी करण्याच्या उद्देशाने झाली आहे. या कार्यक्रमातर्गत ग्रामीण भागातील सर्व तर नागरी भागातील महानगरपालिका व नगरपरिषदेच्या शाळांमधील इयत्ता १ ली ते १२ वी पर्यंतच्या विद्यार्थ्यांची दरवर्षी आरोग्य तपासणी केली जाते व गरजू विद्यार्थ्यांना हृदय शस्त्रक्रियेसारख्या वैद्यकीय सेवा मोफत पुरविल्या जातात. एप्रिल, २०१३ पासून शालेय आरोग्य कार्यक्रम राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रमात अंतर्भूत करण्यात आला आहे.

तक्ता १०.१४ राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रमाची प्रगती

वर्ष	शाळा	विद्यार्थी (लाखात)			मोठ्या शस्त्रक्रिया	हृदय शस्त्रक्रिया
		तपासलेले	उपचार केलेले	संदर्भसेवेसाठी पाठविलेले		
२०१०-११$	८०,९९८	१११.९०	२०.३५	०.९५	५,६१०	१,४२८
२०११-१२$	८०,६३२	१०८.२०	१७.९६	०.७४	९,२५०	२,१००
२०१२-१३$	८२,००३	११२.८२	१८.११	०.८३	५,७३०	८२३
२०१३-१४$	८४,११५	१३१.४९	१४.९७	१.०८	६,७८५	९११
२०१४-१५+@	६०,५००	८५.११	१०.९५	०.५९	५७५	२३१
	३६,३५२#	२२.१३	२.४५	०.२३	१,०१५	२४५

आधार : राज्य कुटुंब कल्याण कार्यालय, महाराष्ट्र शासन $ शालेय आरोग्य कार्यक्रम + डिसेंबरपर्यंत @ राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम # अंगणवाडी सत्र II

या कार्यक्रमांतर्गत शालेय आरोग्य कार्यक्रमातील विद्यार्थ्यांसह ० ते ६ वर्ष वयोगटातील अंगणवाडीमधील सर्व बालकांची दोन सत्रांमध्ये (सत्र I- एप्रिल ते सप्टेंबर व सत्र II- ऑक्टोबर ते मार्च) तपासणी करण्यात येते. राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रमाची प्रगती तक्ता १०.१४ मध्ये दिली आहे.

राष्ट्रीय किटकजन्य रोग नियंत्रण कार्यक्रम

१०.१८ हिवताप, हत्तीरोग, मेंदूज्वर, डेंग्युताप, चिकुनगुनीया, चंडीपूरा, इत्यादी किटकजन्य रोगांचा प्रतिबंध, रोगनिदान, उपचार व नियंत्रणासाठी राज्यात राष्ट्रीय किटकजन्य रोग नियंत्रण कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. राष्ट्रीय किटकजन्य रोग नियंत्रण कार्यक्रमाची माहिती तक्ता १०.१५ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.१५ राष्ट्रीय किटकजन्य रोग नियंत्रण कार्यक्रमाची माहिती

रोग	२०१३-१४		२०१४-१५+	
	रुग्ण	नोंदणी झालेले मृत्यू	रुग्ण	नोंदणी झालेले मृत्यू
हिवताप	४१,८५९	७३	४७,००८	५३
हत्तीरोग	३,६३७	०	२,७३६	०
डेंग्यू	४१,६२२	१२६	५८,५९४	१२२
मेंदूज्वर	०	०	१	०
चिकुनगुनिया	१,५८६	०	७१२	०
एईएस/चंडीपुरा	५	५	५	२
खर्च (₹ कोटी)	**२३.६५**		**२५.७४**	

आधार : आरोग्य सेवा संचालनालय, महाराष्ट्र शासन
एईस : ॲक्यूट एन्सेफॅलिटीस सिंड्रोम + डिसेंबरपर्यंत

इतर कार्यक्रम

१०.१९ राज्यात इतर अनेक आरोग्य कार्यक्रम राबविले जात आहेत. काही कार्यक्रमांची प्रगती खालीलप्रमाणे:

- सुधारित राष्ट्रीय क्षयरोग नियंत्रण कार्यक्रम: दर लाख लोकसंख्येमागे संशयित रुग्णांची संख्या २०१४ मध्ये १९५ होती व रोग मुक्ततेचे प्रमाण ८४ टक्के होते, तर वर्ष २०१३ मध्ये प्रति लाख लोकसंख्येमागे संशयित रुग्णांची संख्या १९० होती व रोग मुक्ततेचे प्रमाण ८४ टक्के होते.
- राष्ट्रीय अंधत्व नियंत्रण कार्यक्रम: सन २०१४-१५ मधील मोतीबिंदू शस्त्रक्रियांचे ७.५० लाख लक्ष्यापैकी डिसेंबरपर्यंत ७७ टक्के उद्दिष्ट साध्य करण्यात आले तर २०१३-१४ मध्ये तेवढ्याच लक्ष्याचे उद्दिष्ट ओलांडण्यात यश आले (१०८ टक्के).
- राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मूलन कार्यक्रम: सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबरअखेर नव्याने सापडलेले कुष्ठरुग्ण व एकूण ग्रस्त रूग्णांची संख्या अनुक्रमे ११,६६९ व १०,७७० होती. सन २०१३-१४ मध्ये नव्याने सापडलेले कुष्ठरुग्ण व एकूण ग्रस्त रूग्णांची संख्या अनुक्रमे १६,४०० व १०,८१३ होती.

राजीव गांधी जीवनदायी आरोग्य योजना

१०.२० नॅशनल इन्शुरन्स कंपनीच्या सहयोगाने राजीव गांधी जीवनदायी आरोग्य योजना राबविण्यात येत असून ही योजना दारिद्र्य रेषेखालील तसेच दारिद्र्य रेषेवरील वार्षिक उत्पन्न ₹ एक लाखापर्यंत शिधापत्रक धारक असलेल्या कुटुंबांना लागू आहे. यात हृदयरोग, मुत्रपिंड प्रत्यारोपण, मेंदू, कर्करोग व मणक्याचे आजार समाविष्ट केले आहेत. ही योजना रोखरक्कमरहित (कॅशलेस) वैद्यकीय सुविधा पुरविण्यासाठी सुरु करण्यात आली आहे. प्रति वर्ष प्रति कुटुंब विम्याचा हप्ता शासन अदा करते व प्रति वर्ष ₹ दीड लाखाची हमी दिली जाते. ही योजना टप्प्या-टप्प्याने कार्यान्वीत झाली होती आणि आता संपूर्ण राज्यात राबविली जाते. यामध्ये ९७१ प्रकारच्या उपचारपध्दती व १२१ पाठपुरावा सेवांतर्गत ३० विशेषज्ञ सेवांचा समावेश होतो. या योजनेअंतर्गत २०१३-१४ मध्ये एकूण १,३२,३६८ शस्त्रक्रिया आणि उपचार करण्यात आले व त्यासाठी ₹ ३४२.१० कोटी खर्च झाले. सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबरअखेर एकूण १,९२,६५९ शस्त्रक्रिया आणि उपचार करण्यात आले व त्याकरिता ₹ ४७०.३८ कोटी खर्च झाले.

राष्ट्रीय एड्स नियंत्रण कार्यक्रम

१०.२१ राष्ट्रीय एड्स नियंत्रण कार्यक्रम हा राज्यात महाराष्ट्र राज्य एड्स नियंत्रण संस्थेमार्फत राबविण्यात येतो. या कार्यक्रमाद्वारे जागृती अभियान आणि विशिष्ट गटातील लोकांचे प्रबोधन व तपासणी करणे यावर भर दिला जातो. त्याकरिता चिकित्सालयातील लैंगिक संसर्गजन्य रोग्यांची व गर्भवती महिलांच्या रक्ताची नमुना तपासणी केली जाते. एचआयव्ही / एड्स विषयक तपशील तक्ता १०.१६ मध्ये दर्शविला आहे.

तक्ता १०.१६ एचआयव्ही / एड्स विषयक तपशील

बाब	२०१०	२०११	२०१२	२०१३	२०१४
जोखीम गटातील तपासणी केलेल्या व्यक्ती (हजारात)	२,४६७	२,८१८	३,०६७	३,२७४	३,७५९
तीन चाचण्यांवरुन एचआयव्ही बाधित (हजारात)	७१	५७	६१	४६	३०
एचआयव्ही बाधितांचे प्रमाण (टक्के)	२.९	२.०	२.०	१.०	०.८
एड्स रुग्ण	१३,१८२	१०,७५०	१९,३८९	१०,६७०	१७,४१७
एड्सने मृत्यू	१,५७४	१,५८०	३,२७०	३,१६८	२,३१८

आधार : महाराष्ट्र राज्य एड्स नियंत्रण संस्था

राज्य रक्त संक्रमण परिषद

१०.२२ सुरक्षित रक्ताचा व त्याच्या घटकांचा पुरेसा पुरवठा वाजवी दरात करणे हे राज्य रक्त संक्रमण परिषदेचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. सन २००० पासून सीकल सेल ग्रस्त बालके, थॅलेसेमिया व हेमोफिलियाने पीडित रूग्णांना मोफत रक्तपुरवठा केला जातो. रक्त संकलनाचा तपशील तक्ता १०.१७ मध्ये दिला आहे.

तक्ता १०.१७ रक्त संकलनाचा तपशील

(लाख युनिटमध्ये)

वर्ष	रक्तपेढ्यांची संख्या	एकूण संकलन	पैकी ऐच्छिकपणे केलेले
२०१०	२७३	१२.६६	१०.८६
२०११	२८२	१३.४४	११.९२
२०१२	२९१	१४.४१	१३.२९
२०१३	३००	१४.७५	१३.९०
२०१४	३१०	१५.५९	१४.९२

आधार : राज्य रक्त संक्रमण परिषद, महाराष्ट्र शासन

साथरोग नियंत्रण कार्यक्रम

१०.२३ या कार्यक्रमांतर्गत गॅस्ट्रो, कॉलरा, अतिसार, काविळ आणि विषमज्वर अशा जलजन्य आजारांचा साथउद्रेक तसेच अचानक उद्भवणाऱ्या आजारांचे संनियंत्रण केले जाते. या आजारांमुळे होणारी लागण व मृत्यू कमी करणे याकरिता प्रतिबंधात्मक उपाययोजना केल्या जातात. साथ उद्रेक व अचानक उद्भवणाऱ्या आजारांमुळे होणारी लागण व मृत्यूंची संख्या तक्ता १०.१८ मध्ये देण्यात आली आहे.

तक्ता १०.१८ साथउद्रेक व अचानक उद्भवणाऱ्या आजारांमुळे होणारी लागण व मृत्यूंची संख्या

आजार	२०१०-११		२०११-१२		२०१२-१३		२०१३-१४		२०१४-१५+	
	लागण	मृत्यू	लागण	मृत्यू	लागण	मृत्यू	लागण	मृत्यू	लागण	मृत्यू
कॉलरा	९,७७४	०	६,०७०	२	१,९९१	०	४,०९३	६	१०८	१
गॅस्ट्रो	२,३७,५०२	७५	१,३०,५४८	११	१,०१,८५५	१४	२,६५,४४८	५	५४,८९७	६
अतिसार	१७,५९,१०८	१९	७,०३,३६१	२	३,६८,१९८	३	१०,३३,५१९	६	९,१८,९९९	३
काविळ	८,७१५	४१	५,५२९	३१	९,४९५	४२	६,३२३	३	५,७११	४
विषमज्वर	१,१८,२४३	०	६८,७३५	०	५१,६९३	०	२,०१,६८०	०	३६,१६०	०
लेप्टोस्पायरोसिस	७४५	७५	४५४	२९	४९७	१४	३३८	२०	१७५	७
एकूण	**२१,३४,०८७**	**२१०**	**९,१४,६९७**	**७५**	**५,३३,७२९**	**७३**	**१५,११,४०१**	**४०**	**१०,१६,०५०**	**२१**

आधार : आरोग्य सेवा संचालनालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

मानवी अवयव प्रत्यारोपण

१०.२४ मानवी उपचाराकरिता तसेच मानवी अवयवांची व्यावसायिक विक्री होऊ नये याकरिता मानवी अवयव काढणे, जतन करणे, प्रत्यारोपण करणे याकरिता भारत सरकारने मानवी अवयव प्रत्यारोपण अधिनियम, १९९४ लागू केला आहे. राज्यात एक-अवयव प्रत्यारोपणाकरिता १०२ केंद्रे, एकापेक्षा जास्त अवयवांच्या प्रत्यारोपणाकरिता २२ आणि नेत्रदान, नेत्रपेढी व बुब्बुळ प्रत्यारोपणासाठी २५६ केंद्रांची नोंदणी झाली आहे. सन २०१३-१४ व २०१४-१५ मध्ये करण्यात आलेल्या प्रत्यारोपणांची संख्या तक्ता १०.१९ मध्ये देण्यात आली आहे.

तक्ता १०.१९ प्रत्यारोपणांची संख्या

प्रत्यारोपण	२०१३-१४	२०१४-१५+
जीवित मुत्रपिंड	६१५	६५७
जीवित यकृत	४८	६९
मृतवत अवयव प्रत्यारोपण		
अ) मुत्रपिंड	५९	७६
ब) यकृत	२६	३९
क) फुफ्फुस	०	०
बुब्बुळ प्रत्यारोपण	२,५७७	१,९०८

आधार : आरोग्य सेवा संचालनालय, महाराष्ट्र शासन
+ डिसेंबरपर्यंत

महिला व बाल विकास

१०.२५ महिलांच्या सक्षमीकरणाची सामाजिक, आर्थिक व शैक्षणिक विकासात महत्वाची भूमिका आहे. महिला धोरण (सन १९९४) तयार करणारे महाराष्ट्र हे देशातील पहिले राज्य असून ते २००१ मध्ये सुधारित करण्यात आले आणि २०१३ मध्ये नवीन महिला धोरण जाहीर करण्यात आले. महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी काही विशिष्ट योजनांच्या आखणीसहीत अनेक पाऊले उचलण्यात आली आहेत. सन २०१४-१५ मध्ये महिला विकासाच्या विविध योजनांकरिता ₹ ७,०६६.३४ लाख निधी अर्थसंकल्पित असून डिसेंबर अखेर ₹ ४,४७८.७९ लाख खर्च झाला आहे. काही महत्त्वाच्या राज्य योजना पुढीलप्रमाणे आहेत.

- **शासकीय महिला वसतिगृहे :** निराश्रीत, अनाथ, परित्यक्त्या, कुमारीमाता, पीडित तसेच १६ ते ६० वर्ष वयोगटातील संकटग्रस्त महिलांना आश्रय देण्यासाठी शासकीय वसतिगृहे स्थापन करण्यात आली आहेत. राज्यात अशा प्रकारची २० शासकीय महिला वसतिगृहे असून त्यांची प्रवेशक्षमता २,००० आहे. 'सुधारित माहेर योजना' याअंतर्गत संस्थेत ३० दिवस वास्तव्य केल्यानंतर महिलांना दरमहा ₹ १,००० अदा केले जातात.

- **संरक्षणगृहे (महिला संरक्षणगृह) :** अनैतिक व्यापार (प्रतिबंध) अधिनियम, १९५६ अन्वये अनैतिक व्यवसायातून पोलिसांनी सोडवून आणलेल्या महिला व मुलींचे संरक्षण व त्यांच्या पुनर्वसनासाठी संरक्षणगृहे स्थापन करण्यात आली आहेत. राज्यात दोन संरक्षणगृहे (मुंबई व नागपूर येथे) असून त्यांची प्रत्येकी प्रवेशक्षमता २०० आहे, तसेच स्वयंसेवी संस्थांमार्फत विना अनुदान तत्वावर पाच संरक्षणगृहे चालविण्यात येत असून त्यांची एकूण प्रवेशक्षमता २६५ आहे. दोन नविन संरक्षणगृहांना शासनाने मान्यता दिलेली आहे.

- **स्वयंसेवी आधारगृहे :** राज्यात सहा जिल्ह्यांमध्ये नऊ स्वयंसेवी आधारगृहे असून त्यांची प्रवेशक्षमता ५९० आहे. शासन दरमहा महिलेसाठी ₹ १,००० व तिच्या पहिल्या बालकास ₹ ५०० तर दुसऱ्या बालकास ₹ ४५० इतके सहाय्यक अनुदान देते. याशिवाय सुधारित माहेर योजनेतून महिलांना ₹ २५० इतके अनुदान दिले जाते.

- **समुपदेशन केंद्रे :** महिलांशी संबंधित कौटुंबिक हिंसा, कलह, फूट, अत्याचार इत्यादिंना प्रतिबंध करण्याबाबत सल्ला व मार्गदर्शन करण्याकरिता राज्यातील काही पोलिस ठाण्यांमध्ये महिला समुपदेशन केंद्रे स्थापन करण्यात आली आहेत. राज्यात एकूण १३६ समुपदेशन केंद्रे असून, या केंद्रांना प्रत्येकी वार्षिक ₹ २.३५ लाख दिले जातात.

- **शुभमंगल सामुहिक विवाह योजना :** या योजनेखाली सामुहिक विवाह आयोजित करण्यासाठी स्वयंसेवी संस्थेस प्रति जोडपे ₹ २,००० आणि वधूपित्यास गृहपयोगी वस्तू व वधूकरिता मंगळसूत्र खरेदी करण्यासाठी ₹ १०,००० रक्कम देण्यात येते.

- **मनोधैर्य योजना :** बलात्कार/लैंगिक अत्याचार पीडितांना (महिला/ बालक) न्याय देण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने राज्यात मनोधैर्य योजना ऑक्टोबर,२०१३ पासून सुरु केली आहे. या योजनेंतर्गत पीडितांना किमान ₹ दोन लाख व विशेष प्रकरणांमध्ये कमाल ₹ तीन लाख अर्थसहाय्य देण्यात येते. ॲसिड हल्ल्यात गंभीर जखमी झालेल्यांना ₹ तीन लाख आणि इतर जखमांसाठी ₹ ५०,००० अर्थसहाय्य देण्यात येते.

१०.२६ निवडक महिला विकास योजनांची प्रगती तक्ता १०.२० मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.२० निवडक महिला विकास योजनांची प्रगती

(₹ कोटी)

योजना	२०१३-१४			२०१४-१५		
	नियतव्यय	खर्च	लाभार्थी	नियतव्यय	खर्च+	लाभार्थी+
शासकीय महिला वसतिगृहे / संरक्षण गृहे/ स्वयंसेवी आधार गृहे	८.५३	८.७८	१,३६८	९.३९	६.३०	१,३५२
समुपदेशन केंद्रे	४.५३	२.३०	८५	४.२०	१.८३	१३६
शुभमंगल सामुहिक विवाह योजना	०.००	०.००	०	२.१०	१.१८	९८४
मनोधैर्य योजना	५.१०	५.०४	८३०	१५.१०	१५.१०	१,३१७

आधार : महिला व बालविकास आयुक्तालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

१०.२७ महिलांसाठी राज्यात राबविण्यात येणा-या केंद्र पुरस्कृत योजना खालीलप्रमाणे आहेत.

- **नोकरदार महिलांसाठी वसतिगृहे :** या योजनेंतर्गत सार्वजनिक जागेवर वसतिगृहाची इमारत बांधण्यासाठी बांधकाम खर्चाच्या ७५ टक्के अनुदान ५०:४०:१० अशा तीन हप्त्यात स्वयंसेवी संस्थांना देण्यात येते. भाड्याच्या इमारतीत वसतिगृह चालविण्यासाठी सार्वजनिक बांधकाम विभाग ठरवून देईल त्या दरानुसार भाडे अनुज्ञेय आहे. वसतिगृह पाच वर्ष कालावधीसाठी समाधानकारकपणे चालविले असल्यास, वसतिगृहाच्या दुरुस्ती व रंगरंगोटीसाठी ₹ पाच लाखापर्यंत अनुदान अनुज्ञेय आहे. केंद्र शासनाने या वसतिगृहात प्रवेशासाठी उत्पन्नाची मर्यादा महानगरांसाठी वार्षिक ₹ ३०,००० व इतर शहरांसाठी वार्षिक ₹ २५,००० प्रमाणे घालून दिलेली आहे. राज्यात महिलांसाठी १२७ वसतिगृहे असून त्यात ९,१७२ महिला राहतात.
- **प्रशिक्षण व रोजगार कार्यक्रमासाठी आधार (स्टेप) :** या योजनेची मुख्य उद्दिष्टे महिलांच्या छोट्या गटांना चालना देणे, स्वयंरोजगार व कौशल्य विकासासाठी प्रशिक्षण देणे आणि स्वयंरोजगार तथा उत्पन्न निर्मितीचे प्रकल्प सुरू करण्यासाठी अनुषंगिक सहाय्य करणे ही आहेत. या योजनेंतर्गत १६ प्रकल्प कार्यरत असून त्यांची एकूण प्रवेश क्षमता १,०५० आहे.
- **स्वाधार :** या योजनेंतर्गत संकटग्रस्त महिलांच्या पुनर्वसनासाठी संरक्षण, संगोपन, शिक्षण आणि व्यावसायिक प्रशिक्षण देण्यासाठी अर्थसहाय्य देण्यात येते. स्वयंसेवी संस्थांमार्फत चालविण्यात येणाऱ्या एकूण ४६ प्रकल्पांमध्ये २,५०० लाभार्थी आहेत.
- **उज्वला :** महिलांच्या लैंगिक शोषणाच्या अनैतिक व्यापारास प्रतिबंध करण्यासाठी आणि पीडितांची सुटका, पुनर्वसन व पुनर्स्थापना करण्यासाठी ४० संस्था कार्यरत असून, त्यापैकी १४ निवासी संस्था आहेत.

निर्णय प्रक्रियेत सहभाग

१०.२८ केंद्र शासनाने महिलांना स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये एक-तृतियांश आरक्षण देण्याचा निर्णय घेतला आहे. तथापि, राज्य शासनाने स्थानिक स्वराज्य संस्थांतील हे आरक्षण ५० टक्क्यांपर्यंत वाढविले आहे. डिसेंबर, २०१४ अखेर राज्यातील स्थनिक संस्थांमध्ये एकूण १,९९,५०९ जागा असून त्यापैकी ९८,७८४ जागा महिलांसाठी राखीव आहेत.

महिला आर्थिक विकास महामंडळ

१०.२९ केंद्र व राज्य पुरस्कृत विविध विकास योजना राबविण्याकरिता, राज्य शासनाने महिला आर्थिक विकास महामंडळास (माविम) राज्यस्तरीय शिखर संस्था म्हणून घोषित केले आहे. स्व-सहाय्यित गट, वित्तिय संस्था, स्वयंसेवी संस्था आणि शासनाचे संबंधित विभाग यांमधील समन्वय संस्था म्हणूनही माविम काम करते. माविमला विविध योजनांखाली सन २०१४-१५ मध्ये ₹ १९.०८ कोटी निधी प्राप्त झाला असून डिसेंबर पर्यंत ₹ ८.९३ कोटी खर्च झाला आहे.

१०.३० महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी स्व-सहायता गट हे चांगले माध्यम आहे, जेथे महिलांना काही प्रमाणात आर्थिक स्वायतत्ता मिळते. महिलांनी एकत्र येणे महिला सक्षमीकरणामध्ये महत्वाचे आहे. डिसेंबर,२०१४ अखेर १०,४९५ गावांमध्ये ९.९८ लाख महिला ६८,९३६ स्व-सहाय्यित गटांमध्ये सहभागी होत्या. या महिलांची एकूण बचत सुमारे ₹ २७१.१९ कोटी होती आणि एकूण अंतर्गत वितरीत कर्ज ₹ ७६०.०५ कोटी होते. स्व-सहाय्यता गटांना विविध वित्तीय संस्थांकडून ₹ ७२१.४७ कोटी कर्ज मिळाले. महिला आर्थिक विकास महामंडळाकडून राबविण्यात येणाऱ्या योजनांची माहिती तक्ता १०.२१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.२१ महिला आर्थिक विकास महामंडळाकडून राबविण्यात येणाऱ्या योजना

(₹ कोटी)

योजना	२०१३-१४			२०१४-१५		
	नियतव्यय	खर्च	लाभार्थी	नियतव्यय	खर्च+	लाभार्थी+
तेजस्विनी	७.२४	५.७९	६,५५,८०६	५.६०	३.३६	७,०१,३३०
महिला सक्षमीकरण (चार टक्के कर्जावरील व्याज)	३.००	२.४०	३०,५६४	२.१०	०.७०	५३,७८४
महिला सक्षमीकरण (अजा उपयोजना)	१.००	०.८०	२,४२,९९९	२.००	०.६७	२,४२,९९९
महिला सक्षमीकरण (अर्थ सहाय्य माविम)	१०.००	१०.००	लागू नाही	७.००	४.२०	लागू नाही
महिलांना कुशल प्रशिक्षण देण्यासाठी अर्थसहाय्य	५.००	०.००	०	१.७५	०.००	०

आधार : महिला आर्थिक विकास महामंडळ,मुंबई + डिसेंबरपर्यंत

बाल विकास

१०.३१ बाल विकासासाठी राज्य शासनामार्फत राज्यात विविध योजना राबविण्यात येत असून त्या पुढीलप्रमाणे आहेत:

- **निरीक्षण गृहे :** राज्यात ११ जिल्ह्यांत शासनाकडून एकूण १२ शासकीय निरीक्षण गृहे चालविली जात असून त्यांची प्रवेश क्षमता ६०० आहे. याशिवाय स्वयंसेवी संस्थांमार्फत ४८ निरीक्षण गृहे (१९ मुलींसाठी व २९ मुलांसाठी) चालविली जात असून, त्यांची प्रवेश क्षमता ४,२७५ आहे. अनाथ, निराधार, हरवलेल्या व काम करणाऱ्या मुलांना बाल कल्याण समिती / बाल न्याय मंडळ यांच्या शिफारसीने निरीक्षणगृहात प्रवेश दिला जातो. राज्य शासनाकडून प्रति लाभार्थी दरमहा ₹ ९०० सहाय्यक अनुदान दिले जाते.

- **बालगृहे :** वय वर्ष १८ पर्यंतच्या मुलांना या गृहात प्रवेश दिला जातो. राज्यात शासनाकडून २८ बालगृहे चालविली जात असून त्यांची प्रवेश क्षमता २,९९० आहे. याशिवाय स्वयंसेवी संस्थांमार्फत ९९४ अनुदानित बालगृहे कार्यरत असून त्यांची प्रवेश क्षमता ८२,८५९ आहे तसेच विना अनुदानित ६३ बालगृहे चालविली जात असून, त्यांची प्रवेश क्षमता ३,८४० आहे. राज्य शासनामार्फत दरमहा प्रति लाभार्थी ₹ १,२१५ व एडस् ग्रस्त मुलांसाठी दरमहा ₹ १,३०५ याप्रमाणे या बालगृहांना सहाय्यक अनुदान देण्यात येते. या योजनेंतर्गत सन २०१३-१४ मध्ये ७७,७७४ लाभार्थ्यांवर ₹ ७,२७५.०५ लाख खर्च झाला आहे, तर सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ₹ २,५३१.२३ लाख खर्च झाला आहे.

- **अनुरक्षण गृहे :** या योजनेंतर्गत बाल गृहामधील १८ वर्षे वयाच्या किशोरवयीन मुलांचे अनुरक्षणगृहात पुनर्वसन केले जाते. प्रवेशितांना त्यांचे शिक्षण पूर्ण होईपर्यंत किंवा त्यांना रोजगार मिळेपर्यंत अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण, वैद्यकिय सुविधा, समुपदेशन, व्यवसाय मार्गदर्शन, इ. सुविधा पुरविण्यात येतात. सद्यस्थितीत राज्यात सहा शासकीय व तीन स्वयंसेवी संस्थांची अनुरक्षण गृहे असून त्यांची प्रवेश क्षमता अनुक्रमे ६०० व ११० आहे. राज्य शासनाकडून दरमहा प्रति लाभार्थी ₹ १,२१५ सहाय्यक अनुदान या गृहांना देण्यात येते.

- **बाल संगोपन योजना :** गरजु बेघर मुला-मुलींना पर्यायी कुटुंब उपलब्ध करुन देण्यासाठी ही योजना राज्यात राबविण्यात येते. सद्यस्थितीत राज्यात १३७ स्वयंसेवी संस्थांमार्फत १३,००४ बालकांचे संगोपन केले जाते. या योजनेंतर्गत सन २०१३-१४ मध्ये ₹ ८६१.७५ लाख खर्च झाला आहे, तर सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ₹ ४३०.७५ लाख खर्च झाला आहे.

- **सुकन्या :** या योजनेंतर्गत १ जानेवारी, २०१४ व त्यानंतर दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबांमध्ये जन्मलेल्या मुलीच्या नावावर ₹ २१,२०० भारतीय आयुर्विमा महामंडळामध्ये जमा करण्यात येतात आणि मुलीचे वय १८ वर्षे पूर्ण झाल्यानंतर तिला ₹ एक लाख प्राप्त होतील. याशिवाय तिच्या इयत्ता ९ वी ते १२ वी पर्यंतच्या शिक्षणासाठी दरमहा ₹ १०० शिष्यवृत्ती देण्यात येते. या योजनेंतर्गत सन २०१३-१४ मध्ये १८,९१५ लाभार्थ्यांवर ₹ ४,०१० लाख खर्च झाला.

एकात्मिक बाल विकास सेवा

१०.३२ ग्रामीण, आदिवासी व झोपडपट्टी भागातील शालेयपूर्व बालकांची योग्य वाढ व विकास साधण्यासाठी, एकात्मिक सेवा पुरविणे ही एकात्मिक बाल विकास सेवा या योजनेची मुख्य उद्दिष्टे आहेत. या योजनेअंतर्गत शालेयपूर्व बालके, गर्भवती महिला व स्तनदा मातांचे आरोग्य व पोषण स्थिती सुधारण्यासाठी लसीकरण, पूरक पोषण आहार, आरोग्य तपासणी, संदर्भ सेवा, पोषण व आरोग्य शिक्षण आणि शालेय पूर्व शिक्षण अशा मूलभूत सेवा पुरविल्या जातात. हा कार्यक्रम ९७,४६२ अंगणवाड्या, १०,९०१ मिनी अंगणवाड्या आणि ५५३ बालविकास प्रकल्पामार्फत (तालुका/गट पातळीवर) राबविला जातो.

पोषण कार्यक्रम

१०.३३ बालके, गर्भवती महिला व स्तनदा माता यांच्या पोषण विषयक किमान गरजा भागविण्यासाठी व त्यांना आरोग्य सुविधा पुरविण्यासाठी पूरक पोषण आहार हा कार्यक्रम एकात्मिक बालविकास सेवा योजनेअंतर्गत राबविण्यात येतो. पूरक पोषण कार्यक्रमांतर्गत समाजातील मागासलेल्या घटकांतील सहा वर्षापेक्षा कमी वयाच्या बालकांना पोषण आहार देणे, गर्भवती स्त्रिया व स्तनदा माता यांचे आरोग्य सुधारणे हे या योजनेचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. दुर्गम व संवेदनशील भागातील कुपोषण नियंत्रित करुन अर्भक मृत्यूदर कमी करणे हे सुध्दा या योजनेचे एक उद्दिष्ट आहे. जागतिक आरोग्य संघटनेच्या मानकानुसार,सन २०१०-११ पासून बालकांचे योग्य वजनाची, कमी वजनाची व अति कमी वजनाची बालके असे वर्गीकरण करण्यात येते. बालकांची (० ते ५ वर्षे) पोषण श्रेणीनिहाय टक्केवारी तक्ता १०.२२ मध्ये दिली आहे. पूरक पोषण आहार कार्यक्रमाची प्रगती तक्ता १०.२३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.२२ बालकांची (० ते ५ वर्षे) पोषण श्रेणीनिहाय टक्केवारी

वर्ष	क्षेत्र	योग्य वजनाची बालके	कमी वजनाची बालके	अति कमी वजनाची बालके
२०१३-१४	ग्रामीण	९२.५	६.४	१.१
	आदिवासी	८०.९	१५.६	३.५
	नागरी	८८.२	१०.३	१.५
	एकूण	**८८.९**	**९.६**	**१.५**
२०१४-१५ +	ग्रामीण	९२.५	६.४	१.१
	आदिवासी	८०.६	१५.६	३.८
	नागरी	८३.४	१५.४	१.२
	एकूण	**८९.२**	**९.३**	**१.५**

आधार : आयुक्तालय, एकात्मिक बालविकास सेवा योजना, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

तक्ता १०.२३ पूरक पोषण आहार कार्यक्रमाची प्रगती

क्षेत्र	वर्ष	लाभार्थी (लाखात)	खर्च (₹ कोटी)
ग्रामीण (आदिवासी भागासह)	२०१३-१४	६०.६४	९३६.६६
	२०१४-१५ +	५९.००	३८९.९६
नागरी	२०१३-१४	१२.०७	१९२.८१
	२०१४-१५ +	११.९३	९९.१७

आधार : आयुक्तालय, एकात्मिक बालविकास सेवा योजना, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

१०.३४ एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनांतर्गत राज्यात राबविल्या जाणाऱ्या केंद्र पुरस्कृत योजना खालीलप्रमाणे आहेत.

- **राजीव गांधी किशोरवयीन मुलींचे सक्षमीकरण (सबला) :** ही योजना सन २०११ पासून ११ ते १८ वर्षे वयोगटातील किशोरवयीन मुलींच्या सक्षमीकरणासाठी राज्यातील ११ जिल्ह्यांमध्ये २०७ प्रकल्पांमार्फत राबविण्यात येत आहे. पूरक पोषण आहार कार्यक्रमांतर्गत या योजनेखाली सन २०१३-१४ मध्ये ७.७२ लाख व सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ८.८३ लाख लाभार्थी आहेत.
- **इंदिरा गांधी मातृत्व सहयोग योजना :** गर्भवती महिला व स्तनदा माता यांचे आरोग्य व पोषणाचा दर्जा सुधारावा या उद्देशाने ही योजना भंडारा व अमरावती या दोन जिल्ह्यांमध्ये सन २०११ पासून प्रायोगिक तत्वावर राबविण्यात येत आहे. लाभधारक गर्भवती महिलांना व स्तनदा माता यांना दोन हप्त्यांमध्ये ₹ ६,००० रोख रक्कम दिली जाते. या योजनेंतर्गत सन २०१३-१४ मध्ये ०.३७ लाख व सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ०.१८ लाख लाभार्थी आहेत.

महिला व बालकांवरील अत्याचार

१०.३५ महिलांवरील अत्याचाराचे नोंदलेले गुन्हे तक्ता १०.२४ मध्ये दिले आहेत.

१०.३६ बालकांवरील अत्याचाराचे नोंदलेले गुन्हे तक्ता १०.२५ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता १०.२४ महिलांवरील अत्याचाराचे नोंदलेले गुन्हे

(संख्या)

अत्याचाराचा प्रकार	२०१२	२०१३	२०१४ +
बलात्कार	१,८३९	३,०६३	२,९५८
अपहरण आणि पळवून नेणे	१,१४०	१,८७४	१,९०९
हुंडाबळी	३२९	३२०	२४८
पती आणि पतीच्या नातेवाईकांकडून झालेले अत्याचार	७,४१५	८,५४२	६,९८३
विनयभंग	३,९३५	८,१३२	९,१०२
लैंगिक अत्याचार	१,२९४	२,६३२	१,४९४
अनैतिक व्यापार प्रतिबंधक कायदा	३६६	२८९	१६८
इतर	१,४८२	१,२७७	१०,५५३
एकूण	**१७,८००**	**२६,१२९**	**३३,४१५**

आधार : गुन्हे अन्वेषण विभाग, महाराष्ट्र शासन + नोव्हेंबरपर्यंत

तक्ता १०.२५ बालकांवरील अत्याचाराचे नोंदलेले गुन्हे

(संख्या)

गुन्ह्याचा प्रकार	२०१२	२०१३	२०१४ +
खून (एकूण)	२१२	१९७	१४४
१) गर्भातील जीव	११	६	१०
२) इतर	२०१	१९१	१३४
बालकांवरील बलात्कार	९१७	१,५४६	१,४१०
अपहरण आणि पळवून नेणे	८९३	१,६९८	२,११२
परित्याग	१९९	२५९	१७१
इतर	१,२३५	२,७१०	३,३७६
एकूण	**३,४५६**	**६,४१०**	**७,२१३**

आधार : गुन्हे अन्वेषण विभाग, महाराष्ट्र शासन + नोव्हेंबरपर्यंत

रोजगार व दारिद्र्य

रोजगार

१०.३७ सर्वसमावेशक वाढीसाठी वाढत्या श्रमशक्तीच्या समप्रमाणात रोजगार मिळण्यास सहाय्यभूत ठरणाऱ्या उपजिवीकेच्या पुरेशा संधी निर्माण होण्याची गरज आहे. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार, राज्यातील सुमारे एक पंचमांश लोकसंख्या युवा (वय १५ ते २४ वर्षे) गटात असून, ती भविष्यातील श्रमशक्ती असेल. कार्यबल हे केवळ सर्व क्षेत्रातील सर्व प्रकारच्या रोजगाराची गरज भागविण्यापुरतीच प्रशिक्षित करणे पुरेसे नसून रोजगाराच्या संधी व मागणी यांच्याशी त्याची सांगड घालणे गरजेचे आहे. कुशल व उत्पादक कार्यबलाचे अर्थव्यवस्था गतीमान राखण्यामध्ये महत्त्वाचे योगदान आहे. त्याकरिता, रोजगार निर्मितीच्या विशिष्ट उद्देशाने नियोजन आराखडे व कार्यक्रम यांची आखणी केली जाते.

१०.३८ रोजगार व बेरोजगार यासंबंधीच्या आकडेवारीचे मुख्य स्त्रोत पुढीलप्रमाणे आहेत.

- जनगणना
- आर्थिक गणना
- राष्ट्रीय नमुना पाहणी (रानपा) कार्यालयाने घेतलेल्या पाहण्या
- कारखाने अधिनियम-१९४८ खालील नोंदणीकृत कारखान्यांची अनिवार्य विवरणपत्रे
- श्रम केंद्र, भारत सरकार यांनी घेतलेल्या पाहण्या
- रोजगार क्षेत्र माहिती कार्यक्रम

जनगणना

१०.३९ रोजगार संरचना व कार्यबलाची माहिती जनगणनेतून उपलब्ध होते. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार, राज्यात एकूण कामगार ४.९४ कोटी असून, त्यापैकी ३.२६ कोटी पुरुष होते. अखिल-भारतीय स्तरावरील कार्य सहभाग दर ३९.१ च्या तुलनेत राज्याचा हा दर ४४.० आहे. राज्यातील क्षेत्रनिहाय कार्य सहभाग दर तक्ता १०.२६ मध्ये दिले आहेत. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार कामगारांचे आर्थिक कार्यानुसार वर्गीकरण परिशिष्ट १०.४ मध्ये दिले आहे.

तक्ता १०.२६ राज्यातील क्षेत्रनिहाय कार्यबल सहभाग दर - जनगणना २०११

(टक्के)

क्षेत्र	मुख्य कामगार			सीमांतिक कामगार			एकूण		
	पुरुष	स्त्री	व्यक्ती	पुरुष	स्त्री	व्यक्ती	पुरुष	स्त्री	व्यक्ती
ग्रामीण	५१.३	३४.४	४३.१	५.४	८.१	६.७	५६.७	४२.५	४९.८
नागरी	५१.७	१४.३	३४.०	३.५	२.५	३.०	५५.२	१६.८	३७.०
राज्य	५१.५	२५.४	३८.९	४.५	५.६	५.०	५६.०	३१.१	४४.०

आधार : भारताचे महानिबंधक

आर्थिक गणना

१०.४० आर्थिक गणना म्हणजे देशाच्या भौगोलिक सीमांतर्गत सर्व आस्थापनांची गणना होय. भारत सरकारने संपूर्ण देशात राज्यांच्या सहभागाद्वारे सहावी आर्थिक गणना राबविली. सहाव्या आर्थिक गणनेत पीक उत्पादन व लागवड, लोक प्रशासन, संरक्षण, अनिवार्य सामाजिक सुरक्षा सेवा, घरगुती कामगारांचे मालक म्हणून कुटुंबांची कार्ये, विदेशी संघटना व संस्थांची कार्ये तसेच सर्व अनधिकृत कार्ये वगळता सर्व आस्थापनांचा समावेश करण्यात आला आहे. राज्यात ऑक्टोबर, २०१३ ते एप्रिल, २०१४ या कालावधीत क्षेत्रिय काम पूर्ण करण्यात आले.

आलेख १०.३ : सहाव्या आर्थिक गणनेनुसार विभागनिहाय रोजगार

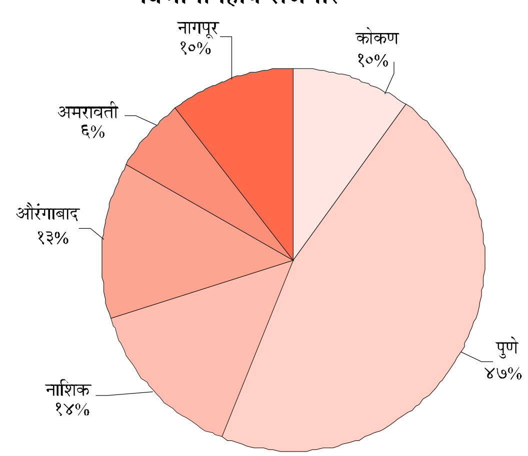

आस्थापना आणि रोजगार

१०.४०.१ सहाव्या आर्थिक गणनेच्या अस्थायी निष्कर्षानुसार, राज्यातील आस्थापनांची संख्या ६१.३ लाख असून, त्यात काम करणाऱ्या व्यक्तींची संख्या १४३.८ लाख आहे. रोजगारात राज्याचा देशामध्ये प्रथम क्रमांक आहे. पाचव्या आर्थिक गणनेच्या (२००५) तुलनेत सहाव्या आर्थिक गणनेत राज्यातील आस्थापनांच्या संख्येत ४७.५ टक्के तर रोजगारात ३६.५ टक्के वाढ झाली आहे. एकूण आस्थापनांपैकी ४२.७ टक्के आस्थापना नागरी भागात असून, त्यातील

रोजगाराचा वाटा ५४.१ टक्के आहे.अखिल भारतीय स्तरावर ही आकडेवारी अनुक्रमे ४१.७ व ३४.४ टक्के आहे. मागील पाच आर्थिक गणनांमध्ये नोंदविण्यात आलेला रोजगार तक्ता १०.२७ मध्ये दिला आहे. पाचव्या आर्थिक गणनेवर आधारित आर्थिक कार्यानुसार रोजगारासंबंधी विस्तृत माहिती परिशिष्ट १०.५ व १०.६ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.२७ आर्थिक गणनांनुसार रोजगार

(लाखात)

क्षेत्र	गणना वर्ष				
	१९८०	१९९०	१९९८	२००५	२०१३*
ग्रामीण	२१.५	२८.५	३६.९	४४.२	६६.१
नागरी	४६.१	६१.१	६७.६	६८.९	७७.७
राज्य	६७.६	८९.६	१०४.५	११३.१	१४३.८
मागील गणनेच्या तुलनेत शेकडा बदल	--	३२.७	१६.५	८.३	३६.५

आधार : अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन *अस्थायी

वेतनी कामगार

१०.४०.२ राज्यातील एकूण १४३.८ लाख कामगारांपैकी ४९.८ टक्के वाटा वेतनावरील कामगारांचा आहे. सहाव्या आर्थिक गणनेनुसार ग्रामीण व नागरी भागातील कार्यरत व्यक्तींची संख्या तक्ता १०.२८ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.२८ सहाव्या आर्थिक गणनेनुसार ग्रामीण व नागरी भागातील कार्यरत व्यक्तींची संख्या

(लाखांत)

क्षेत्र	कार्यरत व्यक्तींची संख्या*								
	पुरुष			स्त्री			व्यक्ती		
	वेतनी	विनावेतनी	एकूण	वेतनी	विनावेतनी	एकूण	वेतनी	विनावेतनी	एकूण
ग्रामीण	१७.५	३०.३	४७.८	४.७	१३.६	१८.३	२२.२	४३.९	६६.१
नागरी	३९.५	२३.६	६३.१	९.९	४.७	१४.६	४९.४	२८.३	७७.७
राज्य	५७.०	५३.९	११०.९	१४.६	१८.३	३२.९	७१.६	७२.२	१४३.८

आधार : अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन *अस्थायी

राष्ट्रीय नमुना पाहणी

१०.४१ राष्ट्रीय नमुना पाहणी कार्यालय रोजगार व बेरोजगार विषयक व्यापक पंचवार्षिक पाहण्या घेते. सन २०११-१२ मध्ये नित्य कार्यरत व्यक्तींची टक्केवारी ५३.६ होती. प्रमुख उद्योग गटानुसार नित्य कार्यरत व्यक्तींची टक्केवारी तक्ता १०.२९ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.२९ प्रमुख उद्योग गटानुसार नित्य कार्यरत व्यक्तींची टक्केवारी

प्रमुख गट	जुलै, २००४ - जून,२००५ (६१ वी फेरी)			जुलै,२००९ - जून,२०१० (६६ वी फेरी)			जुलै, २०११ - जून, २०१२ (६८ वी फेरी)		
	ग्रामीण	नागरी	राज्य	ग्रामीण	नागरी	राज्य	ग्रामीण	नागरी	राज्य
कृषि	७९.४	५.६	५५.८	७९.१	५.५	५१.३	७५.७	४.४	४९.३
खाणकाम आणि दगड खाणकाम	०.२	०.४	०.३	०.५	०.२	०.४	०.३	०.२	०.२
वस्तूनिर्माण	५.४	२१.८	१०.७	५.४	२१.९	११.६	५.४	२१.७	११.५
वीज, वायू व पाणी पुरवठा	०.१	०.३	०.२	०.१	०.५	०.३	०.१	०.४	०.२
बांधकाम	२.६	८.४	४.४	३.०	१०.४	५.८	४.५	१०.९	६.९
व्यापार	५.३	२५.४	११.८	४.८	२४.४	१२.२	५.०	१७.२	९.५
वाहतूक	१.९	१०.१	४.५	२.२	११.३	५.६	२.२	९.४	४.९
सेवा	५.१	२८.०	१२.३	४.९	२५.८	१२.८	६.८	३५.८	१७.५
एकूण	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**

आधार : अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

१०.४१.१ रानपा ६८ वी फेरीतील चालू आठवड्याच्या कार्यस्थितीनुसार १५ ते ५९ वर्षे वयोगटातील कार्यबलाची टक्केवारी तक्ता १०.३० मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.३० चालू आठवड्याच्या कार्यस्थितीनुसार १५ ते ५९ वर्षे वयोगटातील कार्यबलाची टक्केवारी

(जुलै,२०११ - जून,२०१२)

कार्यबलाचा प्रकार	ग्रामीण		नागरी	
	पुरुष	स्त्री	पुरुष	स्त्री
स्वयंरोजगार / घरगुती व्यवसायात मदतनीस	५०.७	४७.१	३३.३	२६.६
नियमित वेतन / वेतनावरील मजूर	१३.६	५.९	५४.५	५७.१
नैमित्तिक मजूर	३५.७	४७.०	१२.२	१६.३
एकूण	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**

आधार : अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

कारखान्यातील रोजगार

१०.४२ सन २०१२ मध्ये, कारखाना अधिनियम, १९४८ अंतर्गत नोंदणीकृत असलेल्या एकूण ३७,३३९ कार्यरत कारखान्यातील सरासरी दैनिक रोजगार सुमारे २०.६ लाख होता. सन २०११ मधील संबंधित आकडेवारीच्या तुलनेत कारखान्यांच्या संख्येत ४.१ टक्के तर रोजगारात १३.३ टक्के वाढ दिसली. सन २०१२ मध्ये कार्यरत कारखान्यांपैकी ५० किंवा त्यापेक्षा जास्त कामगार असणाऱ्या कारखान्यांचे प्रमाण २३ टक्के होते. सर्वाधिक कामगार 'मूलभूत धातू व धातू उत्पादनांचे उत्पादन' (१७.६ टक्के) व त्याखालोखाल 'यंत्रे व उपकरणे (परिवहन उपकरणांशिवाय)' (१३.० टक्के) या कारखान्यांमध्ये कार्यरत होते. कारखान्यांतील सरासरी दैनिक रोजगाराची टक्केवारी तक्ता १०.३१ मध्ये दिली आहे आणि औद्योगिक सांख्यिकी परिशिष्ट १०.७ व १०.८ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.३१ कारखान्यांतील सरासरी दैनिक रोजगाराची टक्केवारी

उद्योग प्रकार	वर्ष			
	२००९	२०१०	२०११	२०१२
ग्राहक वस्तू	३१.१	२९.७	२८.५	२८.९
पुनर्निर्माण वस्तू	३५.७	३६.३	३६.६	३५.६
भांडवली वस्तू	२५.५	२६.०	२७.७	२८.३
इतर	७.७	८.०	७.२	७.२
एकूण	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**	**१००.०**

आधार : औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

रोजगार क्षेत्र माहिती कार्यक्रम

१०.४३ रोजगार क्षेत्र माहिती कार्यक्रम ही केंद्र पुरस्कृत योजना राज्यात राबविण्यात येत आहे. रोजगार क्षेत्र माहिती कार्यक्रमाचा मुख्य उद्देश सार्वजनिक व खाजगी आस्थापना आणि त्यातील रोजगार यांच्याबाबतची माहिती उपलब्ध करणे तसेच रोजगाराच्या स्थितीतील बदलाची नोंद करणे हा आहे. या कार्यक्रमांतर्गत त्रैमासिक आकडेवारी गोळा करण्यात येते. सदर कार्यक्रमांतर्गत सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्व आस्थापना (आकार विचारात न घेता) व खाजगी क्षेत्रातील १० किंवा त्यापेक्षा जास्त कामगार असलेल्या बिगर-कृषि आस्थापनांचा समावेश होतो. तर बृन्हमुंबईसाठी २५ किंवा त्यापेक्षा जास्त कामगार असलेल्या बिगर-कृषि खाजगी आस्थापनांचा समावेश आहे. डिसेंबर, २०१४ अखेर, रोजगार क्षेत्र माहिती कार्यक्रमानुसार राज्यातील एकूण रोजगार ५९.३२ लाख असून त्यापैकी २२.४१ लाख (३७.८ टक्के) रोजगार सार्वजनिक क्षेत्रात आहे. एकूण रोजगारात महिला कर्मचाऱ्यांचे प्रमाण ३१ टक्के आहे.

आलेख १०.४: रोजगार क्षेत्र माहिती कार्यक्रमांतर्गत रोजगार

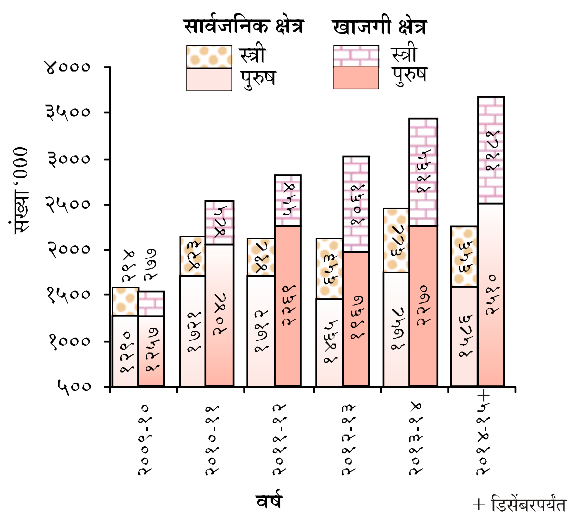

रोजगार व स्वयंरोजगार मार्गदर्शन केंद्रे

१०.४४ बेरोजगार उमेदवारांची नोंदणी तसेच त्यांना स्वयंरोजगाराबाबत मार्गदर्शन करण्यासाठी प्रत्येक जिल्ह्यात रोजगार व स्वयंरोजगार मार्गदर्शन केंद्रे स्थापन करण्यात आली आहेत. राज्यात ३५ जिल्हा रोजगार व स्वयंरोजगार मार्गदर्शन केंद्रे, सहा विद्यापीठ स्तरीय रोजगार व स्वयंरोजगार केंद्रे, आठ अनुसूचित जमातीकरिता प्रशिक्षण तथा मार्गदर्शन केंद्रे आणि शारिरीकदृष्ट्या नि:समर्थ व्यक्तींसाठी विशेष रोजगार व स्वयंरोजगार केंद्र कार्यरत आहे.

१०.४४.१ रोजगार व स्वयंरोजगार मार्गदर्शन केंद्राच्या चालू नोंदवहीत, ३१ डिसेंबर, २०१४ रोजी नोंद असलेल्या व्यक्तींची संख्या ३५.७१ लाख होती. सन २०१४ मध्ये या केंद्रांतील नोंदणी झालेल्या व्यक्तींची संख्या ५.३६ लाख आहे. सन २०१४ मध्ये, अधिसूचित ८.४१ लाख रिक्त पदे असून ०.८५ लाख व्यक्तींना रोजगार पुरविण्यात आला. अधिसूचित रिक्त पदे व त्यावर भरलेली पदे आणि चालू नोंदवहीत असलेल्या व्यक्तींचा शैक्षणिक पात्रतेनुसार तपशील अनुक्रमे परिशिष्ट १०.९ व परिशिष्ट १०.१० मध्ये दिला आहे.

रोजगार प्रोत्साहनाकरिता कार्यक्रम

१०.४५ राज्य शासनामार्फत खालील रोजगार प्रोत्साहन कार्यक्रम राबविण्यात येतात. रोजगार प्रोत्साहन कार्यक्रमांची प्रगती तक्ता १०.३२ मध्ये दिला आहे.

तक्ता १०.३२ रोजगार प्रोत्साहन कार्यक्रमांची प्रगती

कार्यक्रम	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५$^{+}$
रोजगार प्रोत्साहन$^{@}$	१९,५८२	१८,९५६	१८,४६६	१५,८६८	११,६२०
शिकाऊ उमेदवारी प्रशिक्षण$^{\$}$	४१,२०७	४४,७३७	४६,७०६	४५,९७२	४३,३९६
उद्योजकता विकास प्रशिक्षण$^{\#}$	३२,८८६	३५,०७६	४२,००२	४०,०५१	४७,७७८

आधार : @ रोजगार व स्वयंरोजगार संचालनालय, महाराष्ट्र शासन $ व्यवसाय शिक्षण व प्रशिक्षण संचालनालय,महाराष्ट्र शासन

उद्योग संचालनालय,महाराष्ट्र शासन   + डिसेंबर अखेर

१०.४५.१ कुशल कामगारांना रोजगाराच्या संधी व उद्योगांना कुशल मनुष्यबळ उपलब्ध व्हावे या उद्देशाने राज्य शासनाने सन २००९-१० पासून जिल्ह्यांमध्ये रोजगार मेळावे आयोजित करण्यास सुरुवात केली आहे. वर्षनिहाय आयोजित रोजगार मेळावे व त्याद्वारे पुरविण्यात आलेला रोजगार तक्ता १०.३३ मध्ये देण्यात आला आहे.

तक्ता १०.३३ वर्षनिहाय आयोजित रोजगार मेळावे व पुरविण्यात आलेला रोजगार

(संख्या)

वर्ष	रोजगार मेळावे	उपस्थित उद्योजक	रोजगार मेळाव्यात उपस्थित असलेले बेरोजगार युवक	त्यापैकी रोजगार पुरविलेले
२०१०-११	१९०	१,१३९	८९,५००	२०,९०८
२०११-१२	१५९	९८१	६३,१८५	२१,७६७
२०१२-१३	१४५	९०६	६१,९८६	१९,३१२
२०१३-१४	११५	१,०४२	६९,८२३	२०,८३४
२०१४-१५$^{+}$	११२	५८७	३३,९६३	९,३८८

आधार : रोजगार व स्वयंरोजगार संचालनालय, महाराष्ट्र शासन   + डिसेंबर अखेर

रोजगार निर्मिती व दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रम

१०.४६ दारिद्र्य निर्मूलन हे विकासाच्या धोरणाचे महत्वाचे उद्दिष्ट आहे. सर्वसमावेशक विकास साध्य करण्यासाठी, विविध दारिद्र्य निर्मूलन व रोजगार निर्मिती कार्यक्रम, केंद्र तसेच राज्य शासनामार्फत राबविण्यात येत आहेत. यापैकी काही कार्यक्रमांबाबतची माहिती खाली दिली आहे.

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना

१०.४७ महाराष्ट्र रोजगार हमी अधिनियम, १९७७ (सन २००६ मध्ये सुधारणा केल्याप्रमाणे) राज्यातील ३४ जिल्ह्यातील ग्रामीण भागात राबविण्यात येत असून या कायद्यांतर्गत खालील दोन योजना कार्यरत आहेत.

अ) महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना,महाराष्ट्र: या योजनेंतर्गत ज्या कुटुंबातील प्रौढ व्यक्ती अकुशल काम करण्यास इच्छुक आहे, अशा कुटुंबाला केंद्र शासन १०० दिवसांच्या रोजगाराची हमी देते. प्रति कुटुंब १०० दिवसावरील मजुरीच्या खर्चाचा अतिरिक्त आर्थिक भार राज्य शासन उचलते.

ब) महाराष्ट्र रोजगार हमी अधिनियम, १९७७ कलम (७) (दहा) नुसार, राज्य रोजगार हमी योजनेंतर्गत वैयक्तिक लाभाच्या योजना (जवाहर/धडक सिंचन विहिर, फळबाग लागवड इ.) राज्याच्या निधीमधून राबविण्यात येतात. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना, महाराष्ट्राची प्रगती तक्ता १०.३४ मध्ये तर प्रकारानुसार कामाची संख्या व त्यावर झालेला खर्च परिशिष्ट १०.११ मध्ये देण्यात आला आहे.

तक्ता १०.३४ महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना, महाराष्ट्राची प्रगती

तपशील	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५+
रोजगार पुरविलेल्या कुटुंबांची संख्या (लाखात)	४.५१	१३.७६	१६.२५	११.४३	९.७९
एकूण खर्च (₹ कोटी)	३५८.१२	१,५८८.१४	२,१७०.२९	१,२७९.६१	१,२३१.४१
पूर्ण झालेल्या कामांची संख्या	१८,७०७	६,४३३	७७,०८४	७५,२५२	१,०५,५४६
रोजगार दिवस (कोटी)	२.०	६.५१	८.७२	५.१७	४.४३
प्रतिकुटुंब सरासरी रोजगार (दिवस)	४४	४७	५४	४५	४५
रोजगारातील हिश्शाची टक्केवारी					
(i) अजा	२२.०	५.८	८.९	९.८	१०.२
(ii) अज	२५.६	१७.१	१६.९	१९.३	१७.६
(iii) महिला	४५.९	४६.०	४४.६	४३.७	४२.३
एक दिवस रोजगार निर्मितीची किंमत (₹)	१७९	२४४	२४९	२४७	२७७

आधार: नियोजन विभाग (रोहयो), महाराष्ट्र शासन + ३१ जानेवारी रोजी

राष्ट्रीय ग्रामीण जीवनोन्नती अभियान

१०.४८ राष्ट्रीय ग्रामीण जीवनोन्नती अभियानांतर्गत राज्य शासनाने महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण जीवनोन्नती अभियान सन २०११ पासून सुरु केले आहे. गरीबांसाठी तळागाळातील स्तरावर बळकट संस्थांची उभारणी करुन त्याद्वारे दारिद्र्य निर्मूलन करणे, ज्यामुळे त्यांना समृध्द स्वयंरोजगाराची संधी व कुशल वेतनी रोजगाराची संधी मिळण्यास मदत होते, ज्याच्या परिणामस्वरुपी शाश्वत आधारावर त्यांच्या उत्पन्नात लक्षणीय वाढ होईल, असा या अभियानाचा मुख्य उद्देश आहे. सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबरपर्यंत एकूण १३,२१५ स्वयंसहायता गटांना ₹ १२४.५२ कोटींचा पतपुरवठा करण्यात आला. या अभियानाची प्रगती परिशिष्ट १०.१२ मध्ये दिली आहे.

स्वर्णजयंती शहरी रोजगार योजना

१०.४९ स्वर्णजयंती शहरी रोजगार योजना ही केंद्र पुरस्कृत योजना असून ७५:२५ या तत्त्वावर राबविली जाते. स्वर्णजयंती शहरी रोजगार योजनेंतर्गत सन २०१३-१४ मध्ये १२,९५७ लाभार्थ्यांवर ₹ २३.१२ कोटी खर्च झाला. या योजनेची प्रगती परिशिष्ट १०.१२ मध्ये दिली आहे.

पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रम

१०.५० पंतप्रधान रोजगार निर्मिती हा केंद्र पुरस्कृत कार्यक्रम राज्यामध्ये सन २००८-०९ पासून राबविण्यात येत आहे. या योजनेची प्रमुख उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे :

- शहरी भागात होणारे स्थलांतर कमी करण्यासाठी पारंपारिक कारागीर / बेरोजगार युवकांसाठी स्वयंरोजगार उद्योगांची उभारणी करुन रोजगाराच्या संधी निर्माण करणे.
- कारागिरांच्या मजुरी मिळविण्याच्या क्षमतेत वाढ करुन रोजगाराच्या संधीत वाढ करणे.

सन २०१३-१४ मध्ये २,१८३ प्रकल्पांना ₹ ४७.३८ कोटी तारण वितरीत करण्यात आले व त्याद्वारे १५,५६१ इतका रोजगार निर्माण झाला तर सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबरपर्यंत, ८९५ प्रकल्पांना ₹ २०.६३ कोटी तारण वितरित करण्यात आले व त्याद्वारे ६,३८६ इतका रोजगार निर्माण झाला. या कार्यक्रमाची प्रगती परिशिष्ट १०.१२ मध्ये दिली आहे.

बीज भांडवल योजना

१०.५१ उद्योग, सेवा व व्यापार यासारखे स्वयंरोजगार सुरु करण्याच्या दृष्टीने तारण भागविण्यासाठी वित्तिय संस्थांकडून कमी व्याज दराचे कर्ज पुरवून बेरोजगार व्यक्तींना प्रोत्साहित करण्यासाठी राज्य शासनाद्वारे ही योजना राबविण्यात येते. स्थानिक बेरोजगार व्यक्ती किंवा १८ ते ५० वर्षे वयोगटातील सातवी उत्तीर्ण व्यक्ती या योजनेचा लाभ घेण्यास पात्र आहेत. सन २०१३-१४ मध्ये एकूण १,९५६ प्रकल्पांना ₹ १४.०५ कोटी तर २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर अखेर एकूण ७२० स्वंरोजगार प्रकल्पांना ₹ ७.६१ कोटी बीज भांडवल वितरीत करण्यात आले. बीज भांडवल योजनेची प्रगती तक्ता १०.३५ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.३५ बीज भांडवल योजनेची प्रगती

वर्ष	उद्दिष्ट		साध्य	
	प्रकल्पांची संख्या	वितरीत करावयाचे बीज भांडवल (₹ लाखात)	प्रकल्पांची संख्या	वितरीत केलेले बीज भांडवल (₹ लाखात)
२०१०-११	१,०२८	७०१.२३	१,९७१	१,०९६.३०
२०११-१२	१,९४९	१,१६८.९५	१,७३४	१,१६१.९६
२०१२-१३	२,२२५	१,३१२.७०	२,०२८	१,४१०.२७
२०१३-१४	२,३५५	१,४११.४६	१,९५६	१,४०५.४१
२०१४-१५	२,७११	१,६२३.०५	७२०+	७६१.२५+

आधार : उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

औद्योगिक संबंध

१०.५२ मागील वर्षातील १९३ काम थांबलेली प्रकरणे (संप व टाळेबंदी) व त्यामुळे प्रभावित झालेल्या ९६,१५२ कामगारांच्या तुलनेत २०१४ मध्ये काम थांबलेली प्रकरणे (संप व टाळेबंदी) १९२ होती व त्यामुळे ९५,९०१ कामगार प्रभावित झाले. सन २०१४ या वर्षातील संप व टाळेबंदीमुळे वाया गेलेल्या मनुष्य दिवसांची संख्या २४.९९ लाख होती तर सन २०१३ मध्ये ती २४.७८ लाख होती. राज्यातील औद्योगिक विवादाबाबतचा तपशील परिशिष्ट १०.१३ मध्ये दिला आहे.

दारिद्र्य

१०.५३ राष्ट्रीय नमुना पाहणी कार्यालय, भारत सरकार यांच्याकडून दर पाच वर्षांनी घेतल्या जाणाऱ्या 'कुटुंबाच्या उपभोग्य बाबीवरील खर्च' या विषयावरील राष्ट्रीय नमुना पाहणीच्या आधारे तत्कालीन नियोजन आयोगाकडून दारिद्र्य रेषा आणि दारिद्र्याचे दर यांचे अंदाज वेळोवेळी तयार करण्यात येत होते. राष्ट्रीय नमुना पाहणी ६८ व्या फेरीच्या 'कुटुंबाचा उपभोग्य बाबींवरील खर्च' या पाहणीतील माहितीच्या आधारे तत्कालीन नियोजन आयोगाने तेंडुलकर समितीच्या शिफारशींनुसार, सन २०११-१२ मध्ये दारिद्र्याचे अंदाज तयार केले.

१०.५३.१ सन २०११-१२ साठी अखिल-भारतीय स्तरावरील दारिद्र्य रेषा ग्रामीण भागासाठी ₹ ८१६ दरडोई दरमहा आणि नागरी भागासाठी ₹ १,००० दरडोई दरमहा अशी निश्चित करण्यात आली. महाराष्ट्राकरिता ग्रामीण भागासाठी ₹ ९६७ दरडोई दरमहा आणि नागरी भागासाठी ₹ १,१२६ दरडोई दरमहा अशी ठरविण्यात आली. काही प्रमुख राज्यांतील सन २०११-१२ करिता राज्यनिहाय दारिद्र्य रेषा तक्ता १०.३६ मध्ये दिल्या आहेत. प्रमुख राज्यांचे शिरगणती गुणोत्तर व दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींची संख्या तक्ता १०.३७ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.३६ सन २०११-१२ करिता राज्यनिहाय दारिद्र्य रेषा#

राज्य	मासिक दरडोई खर्च (₹)	
	ग्रामीण	नागरी
आंध्र प्रदेश	८६०	१,००९
बिहार	७७८	९२३
गुजरात	९३२	१,१५२
कर्नाटक	९०२	१,०८९
केरळ	१,०१८	९८७
मध्य प्रदेश	७७१	८९७
महाराष्ट्र	९६७	१,१२६
पंजाब	१,०५४	१,१५५
राजस्थान	९०५	१,००२
तामिळनाडू	८८०	९३७
उत्तर प्रदेश	७६८	९४१
पश्चिम बंगाल	७८३	९८१
अखिल-भारत	८१६	१,०००

आधार : नियोजन आयोग, भारत सरकार # तेंडुलकर समितीच्या शिफारशींनुसार

तक्ता १०.३७ प्रमुख राज्यातील शिरगणतीचे गुणोत्तर आणि दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींची संख्या

राज्य	शिरगणतीचे गुणोत्तर					व्यक्तींची संख्या (लाखात)				
	१९७३-७४	१९८३	१९९३-९४	२००४-०५#	२०११-१२#	१९७३-७४	१९८३	१९९३-९४	२००४-०५#	२०११-१२#
आंध्र प्रदेश	४८.९	२८.९	२२.२	२९.६	९.२	२२५.७	१६४.६	१५४.०	२३५.१	७८.८
बिहार	६१.९	६२.२	५५.०	५४.४	३३.७	३७०.६	४६२.१	४९३.४	४९३.८	३५८.२
गुजरात	४८.२	३२.८	२४.२	३१.६	१६.६	१३८.४	११७.९	१०५.२	१७१.४	१०२.२
कर्नाटक	५४.५	३८.२	३३.२	३३.३	२०.९	१७०.७	१४९.८	१५६.५	१८६.५	१२९.८
केरळ	५९.८	४०.४	२५.४	१९.६	७.१	१३५.५	१०६.८	७६.४	६२.०	२४.०
मध्यप्रदेश	६१.८	४९.८	४२.५	४८.६	३१.७	२७६.३	२७८.०	२९८.५	३१५.७	२३४.१
महाराष्ट्र	५३.२	४३.४	३६.९	३८.२	१७.४	२८७.४	२९०.९	३०५.२	३९२.४	१९७.९
पंजाब	२८.२	१६.२	११.८	२०.९	८.३	४०.५	२८.६	२५.१	५३.६	२३.२
राजस्थान	४६.१	३४.५	२७.४	३४.४	१४.७	१२८.५	१२६.८	१२८.५	२०९.८	१०३.०
तामिळनाडू	५४.९	५१.७	३५.०	२९.४	११.३	२३९.५	२६०.१	२०२.१	१९४.१	८२.७
उत्तर प्रदेश	५७.१	४७.१	४०.९	४०.९	२९.४	५३५.७	५५६.७	६०४.५	७३०.७	५९८.२
पश्चिम बंगाल	६३.४	५४.९	३५.७	३४.२	२०.०	२९९.३	३१८.७	२५४.६	२८८.३	१८५.०
अखिल भारत	**५४.९**	**४४.५**	**३६.०**	**३७.२**	**२१.९**	**३,२१३.४**	**३,२२९.०**	**३,२०३.७**	**४,०७२.२**	**२,६९७.८**

आधार : नियोजन आयोग, भारत सरकार # तेंडुलकर समितीच्या शिफारशींनुसार

गृहनिर्माण

१०.५४ गृहनिर्माण व संबंधित पायाभूत सुविधा या राज्याच्या आर्थिक व सामाजिक सुस्थितीचे निदर्शक आहेत. राज्य शासनाने आपल्या गृहनिर्माण धोरणात काही उद्दिष्टे विहित केली आहेत ज्यामध्ये राज्यातील नागरी आणि ग्रामीण भागात वास्तव्यास असलेल्या सर्वसामान्य नागरिकांकरिता परवडणारी घरे बांधण्यास प्रोत्साहन देणे, अल्प उत्पन्न गट आणि आर्थिक दृष्ट्या दुर्बल घटकातील लोकांकरिता घरे बांधणे आणि दारिद्र्य रेषेखालील लोकांना घरे उपलब्ध करुन देणे इत्यादी उद्दिष्टांचा समावेश आहे. ग्रामीण भागात घरे उपलब्ध करून देण्याकरिता इंदिरा आवास योजना, राजीव गांधी ग्रामीण निवारा योजना, इत्यादि योजना राबविण्यात येत आहेत.

१०.५४.१ नागरीकरणाचे वाढते प्रमाण, मोठी शहरे व आसपासच्या परिसरातील दाट लोकवस्ती तसेच जमिनीच्या अवाक्याबाहेरील किंमती यामुळे नागरी भागात परवडणारी घरे उपलब्ध करुन देणे हे मोठे आव्हान आहे. नागरी भागात गृहनिर्माण योजनांच्या परिणामकारक अंमलबजावणीसाठी राज्य शासनाने महाराष्ट्र गृहनिर्माण व क्षेत्रविकास प्राधिकरण (म्हाडा) तसेच शहर व औद्योगिक विकास महामंडळ (सिडको) महाराष्ट्र मर्यादित यांची स्थापना केली आहे. याखेरीज नागरी भागातील झोपडपट्ट्यांचा पुनर्विकास व झोपडपट्टीवासीयांकरिता घरबांधणी यासाठी राज्य शासनाने झोपडपट्टी पुनर्वसन प्राधिकरणाची (झोपुप्रा) स्थापना केली आहे.

नागरी गृहनिर्माण

महाराष्ट्र गृहनिर्माण व क्षेत्र विकास प्राधिकरण

१०.५५ मुंबई तसेच राज्याच्या काही भागात घरे उपलब्ध करुन देण्याकरिता म्हाडाची स्थापना सन १९७७ मध्ये करण्यात आली. स्थापनेपासून डिसेंबर, २०१४ अखेरपर्यंत म्हाडाने एकूण ४,४२,३१८ सदनिकांचे बांधकाम व पुनर्विकास केला आहे. म्हाडाकडून बांधण्यात आलेल्या सदनिका व मालकीचे भूखंड तक्ता १०.३८ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता १०.३८ म्हाडाकडून बांधण्यात आलेल्या सदनिका व मालकीचे भूखंड

वर्ष	आर्थिक दुर्बल गट	अल्प उत्पन्न गट	मध्यम उत्पन्न गट	उच्च उत्पन्न गट	इतर		एकूण सदनिका$	भूखंडांची संख्या	खर्च@ (₹ कोटी)
					सदनिका	संक्रमण शिबिरे			
२००९-१०	२,५६१	७,२१३	४३३	३९६	२८	--	१०,६३१	३,१७२	७८९.६९
२०१०-११	३,२०४	३,८२९	८३६	२७०	१०५	--	८,२४४	१,०४८	८५९.३३
२०११-१२	८१५	२,९४१	२३८	३८८	१२२	--	४,५०४	७९४	९२८.९४
२०१२-१३	१२४	१,२९८	३१८	१९७	३७८	--	२,३१५	२२४	४६५.४५
२०१३-१४	१,५४२	४,६२७	६८७	४६९	९९	३५६	७,४२४	४३३	८५०.४२
२०१४-१५+	८६७	१,५०७	६५१	१६४	३०	८५५	३,२१९	--	४२४.३८

आधार : म्हाडा, मुंबई + डिसेंबर पर्यंत @ भूखंडांसह $ संक्रमण शिबिरे वगळून

१०.५६ सन २०१३-१४ मध्ये म्हाडाच्या विविध गृहनिर्माण मंडळांमार्फत बांधलेल्या सदनिका तक्ता १०.३९ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता १०.३९ म्हाडाच्या विविध गृहनिर्माण मंडळांमार्फत बांधलेल्या सदनिका

मंडळ	आर्थिक दुर्बल गट	अल्प उत्पन्न गट	मध्यम उत्पन्न गट	उच्च उत्पन्न गट	इतर	एकूण
मुंबई	५६२	७५६	३४६	६२	७३	१,७९९
कोकण	९८०	१,०१९	०	०	०	१,९९९
पुणे	०	२४	०	०	०	२४
नाशिक	०	०	११२	२२	८	१४२
औरंगाबाद	०	१३२	१७६	०	०	३०८
अमरावती	०	०	४०	३	०	४३
नागपूर	०	१३	१३	३८२	१८	४२६
मुंइदुवपुमं#	०	२,६८३	०	०	०	२,६८३
एकूण	**१,५४२**	**४,६२७**	**६८७**	**४६९**	**९९**	**७,४२४**

आधार : म्हाडा , मुंबई # मुंइदुवपुमं मुंबई इमारत दुरुस्ती व पुनर्रचना मंडळ

शहर व औद्योगिक विकास महामंडळ महाराष्ट्र मर्यादित

१०.५७ रस्ते, शाळा, रुग्णालये, समाज केंद्रे, इ. सारख्या मूलभूत सुविधांसह समाजातील सर्व घटकांना घरे देण्याचा विकास कार्यक्रम सिडको राबवित आहे. समाजातील विविध थरातील लोकांची घरकुलाची वाढती मागणी भागविण्यासाठी सिडकोने मुख्य संसाधन म्हणून जमिनीचा वापर करणे तसेच स्ववित्तपुरवठा करणे या तत्वांचा समावेश करून गृहनिर्माण धोरण आखले आहे. स्थापनेपासून डिसेंबर, २०१४ पर्यंत सिडकोने एकूण १,८२,९४२ सदनिका नवी मुंबई, औरंगाबाद, नाशिक आणि नांदेड येथे बांधल्या आहेत. सिडकोने बांधलेल्या सदनिकांची माहिती तक्ता १०.४० मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.४० सिडकोने बांधलेल्या सदनिकांची माहिती

(स्थापनेपासून डिसेंबर,२०१४ पर्यंत)

ठिकाण	आर्थिक दुर्बल गट/ अल्प उत्पन्न गट	मध्यम उत्पन्न गट	उच्च उत्पन्न गट	एकूण सदनिका	खर्च (₹ कोटी)
नवी मुंबई	६४,४७३	३५,२४५	२८,७३६	१,२८,४५४	२,१६८
औरंगाबाद	१९,५०१	२,१२७	४३२	२२,०६०	५६
नाशिक	२१,३४३	२,६१९	५८२	२४,५४४	४२
नांदेड	७,७५८	१२६	०	७,८८४	९
एकूण	**१,१३,०७५**	**४०,११७**	**२९,७५०**	**१,८२,९४२**	**२,२७५**

आधार : सिडको

जवाहरलाल नेहरु राष्ट्रीय शहरी पुनरुत्थान अभियान

१०.५८ जवाहरलाल नेहरु राष्ट्रीय शहरी पुनरुत्थान अभियान (जेएनएनयुआरएम) हा शहर आधुनिकीकरणाचा मोठा कार्यक्रम आहे. या अभियानांतर्गत 'शहरी गरिबांकरिता मूलभूत सुविधा' (बीएसयुपी) व 'एकात्मिक गृहनिर्माण व झोपडपट्टी विकास कार्यक्रम' (आयएचएसडीपी) या दोन योजना राज्यात म्हाडामार्फत राबविण्यात येत आहेत.

शहरी गरिबांकरिता मूलभूत सुविधा

१०.५८.१ नागरी भागातील गरीब लोकांसाठी वसाहतींचा विकास करणे हे या अभियानाचे उद्दिष्ट आहे. केंद्र शासनाने या योजनेची मुदत मार्च, २०१५ पर्यंत वाढविली आहे. ही योजना मुंबई, ठाणे, पुणे, पिंपरी-चिंचवड, नागपूर, नाशिक, नांदेड, कल्याण-डोंबिवली, मिरा-भाईंदर तसेच कुळगांव-बदलापूर या १० शहरांमध्ये राबविण्यात येत आहे.

एकात्मिक गृहनिर्माण व झोपडपट्टी विकास कार्यक्रम

१०.५८.२ बीएसयुपी कार्यक्रमांतर्गत समाविष्ट असलेली १० शहरे वगळून, या योजनेंतर्गत १२२ प्रकल्प ८७ शहरांमध्ये राबविण्यात येत आहेत. शहरी गरिबांकरिता मूलभूत सुविधा आणि एकात्मिक गृहनिर्माण व झोपडपट्टी विकास कार्यक्रमाची प्रगती तक्ता १०.४१ मध्ये दिली आहे.

झोपडपट्टी पुनर्वसन योजना

१०.५९ झोपडपट्टी पुनर्वसन योजनेअंतर्गत गरीबांना मोठ्या प्रमाणात निवारा पुरविण्यात आला आहे. स्थापनेपासून (१९९५) डिसेंबर, २०१४ अखेरपर्यंत झोपुप्राने एकूण १,४७३ प्रकल्पांची कामे पूर्ण केली असून १,५८,९९९ झोपडपट्टीतील कुटुंबांचे पुनर्वसन केले आहे.

तक्ता १०.४१ शहरी गरिबांकरिता मूलभूत सुविधा आणि एकात्मिक गृहनिर्माण व झोपडपट्टी विकास कार्यक्रमाची प्रगती (डिसेंबर, २०१४ पर्यंत)

(संख्या)

तपशील	शहरी गरिबांकरिता मूलभूत सुविधा	एकात्मिक गृहनिर्माण व झोपडपट्टी विकास कार्यक्रम
केंद्र सरकारने मंजूर केलेले प्रकल्प	५३	१२२
सदनिकांचे - लक्ष्य	१,१९,९८७	१,०१,३१२
प्रकल्पांची एकूण किंमत (₹ कोटी)	४,९६०	२,४०९
बांधलेल्या सदनिका	६५,०८४	३५,९६६
बांधकाम प्रगतीपथावर असलेल्या सदनिका	२८,४९२	३२,६७०

आधार : म्हाडा, मुंबई

शिवशाही पुनर्वसन प्रकल्प मर्यादित

१०.६० झोपडपट्टी पुनर्वसनाची कामे जलदगतीने होण्याच्या उद्देशाने १९९८ मध्ये शिवशाही पुनर्वसन प्रकल्प मर्यादित ची स्थापना करण्यात आली. स्थापनेपासून डिसेंबर, २०१४ पर्यंत १०,६७३ सदनिका असलेल्या १११ इमारती बांधण्यात आल्या (ज्यापैकी १०,४३९ सदनिकांचे वाटप करण्यात आले) व त्यावर ₹ ४६४ कोटी खर्च झाला.

ग्रामीण गृहनिर्माण

इंदिरा आवास योजना

१०.६१ ग्रामीण भागात घरे नसलेल्या दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबांकरिता घरे बांधण्यासाठी इंदिरा आवास योजना राज्यात एप्रिल, १९८९ पासून राबविण्यात येत आहे. ही केंद्र पुरस्कृत योजना असून यात केंद्र व राज्याचा हिस्सा ७५:२५ असा आहे. केंद्र शासनाने १ एप्रिल, २०१३ पासून घराच्या बांधकामाचा खर्च प्रत्येकी ₹ ७०,००० निश्चित केला आहे. तथापि, राज्य शासनाने सदर खर्चाची मर्यादा वाढवून ती ₹ एक लाख केली आहे. बांधकामासाठी लागणारी वाढीव रक्कम राज्य शासनातर्फे पुरविण्यात येते. एका घराच्या बांधकामासाठी लागणाऱ्या निधीच्या हिश्श्याची रचना खालील प्रमाणे आहे.

- केंद्र शासनाचा हिस्सा (७५ टक्के) -- ₹ ५२,५००
- राज्य शासनाचा हिस्सा (२५ टक्के) -- ₹ १७,५००
- राज्य शासनाचा अतिरिक्त हिस्सा -- ₹ २५,०००
- लाभार्थीचा हिस्सा -- ₹ ५,०००

१०.६१.१ सन २०१४-१५ या वर्षासाठी १,७१,७२२ घरे बांधण्याचे लक्ष्य निर्धारित करण्यात आले असून त्यासाठी केंद्र शासनाने ₹ ९०९.६० कोटी मंजूर केले तर राज्य शासनाने ₹ ५५९.२५ कोटीची तरतूद केली आहे. डिसेंबर, २०१४ अखेरपर्यंत ३८,१०८ घरांचे बांधकाम पूर्ण झाले असून त्यासाठी ₹ ७०७.०४ कोटी इतका खर्च झाला. सन २०१३-१४ मध्ये १,२८,१३५ घरे बांधण्यात आली असून त्यासाठी ₹ १,३४०.९७ कोटी खर्च झाला. विभागनिहाय भौतिक व आर्थिक प्रगती तक्ता १०.४२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.४२ विभागनिहाय भौतिक व आर्थिक प्रगती

(संख्या)

विभाग	२०१२-१३			२०१३-१४*			२०१४-१५+		
	लक्ष्य	साध्य	खर्च (₹ कोटी)	लक्ष्य	साध्य	खर्च (₹ कोटी)	लक्ष्य	साध्य	खर्च (₹ कोटी)
कोकण	२५,७२६	२३,०३८	१९२.५६	२१,७०८	१९,२७८	१८९.५०	११,८६५	४,९१८	६७.१५
नाशिक	४४,६३२	४३,१८८	२७७.४०	५०,५०३	४५,५५८	५०५.३९	५७,२३९	८,०४६	२१०.०५
पुणे	२९,२९१	२०,७७२	१९१.९४	६,४४३	११,५४२	८५.६५	७,२७९	६,१८३	४४.५६
औरंगाबाद	२९,४९९	२६,३८२	२०४.०४	१९,५३५	२०,६८२	१९६.२८	३३,७०३	६,९८०	१३०.२१
अमरावती	१६,८५५	१३,०४८	१०९.४१	२१,३८१	१६,६५३	१९०.३६	३६,५१८	५,०६५	१४२.५५
नागपूर	२०,१०३	१९,३३६	१३२.१९	१७,७४४	१४,४२२	१७३.७९	२५,११८	६,९१६	११२.५२
एकूण	**१,६६,१०६**	**१,४५,७६४**	**१,१०७.५४**	**१,३७,३१४**	**१,२८,१३५**	**१,३४०.९७**	**१,७१,७२२**	**३८,१०८**	**७०७.०४**

आधार : ग्राम विकास विभाग, महाराष्ट्र शासन * अस्थायी + डिसेंबरपर्यंत

राजीव गांधी ग्रामीण निवारा योजना-१

१०.६२ राजीव गांधी ग्रामीण निवारा योजना-१ या योजनेचे नाव बदलुन ऑगस्ट, २०१४ पासून राजीव गांधी घरकुल योजना असे करण्यात आले आहे. ही योजना दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबांसाठी घरे बांधण्याकरिता राबविण्यात येत आहे. पूर्वी ही योजना ग्रामीण क्षेत्रापुरती मर्यादित होती परंतु आता राज्याने सदर योजनेचा क्षेत्रविस्तार केला असून ‘क’ वर्ग नगर परिषद क्षेत्रामध्येसुद्धा राबविण्यात येत आहे. या योजनेअंतर्गत दारिद्र्य रेषेखालील लाभार्थ्याला स्वत:चे घर बांधण्यासाठी एकूण खर्च ₹ एक लाख निश्चित करण्यात आला असून त्यात शासनाकडून ₹ ९५,००० अनुदान दिले जाते तर लाभार्थ्याचा हिस्सा ₹ ५,००० आहे. ‘क’ वर्ग नगर परिषद क्षेत्राकरिता एकूण खर्च ₹ १.५० लाख निश्चित करण्यात आला असून त्यात शासनाकडून ₹ १,३८,७५० अनुदान दिले जाते तर लाभार्थ्याचा हिस्सा ₹ ११,२५० आहे. या योजनेअंतर्गत सन २०१४-१५ मध्ये दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबांसाठी ₹ १०० कोटी निधी म्हाडाला उपलब्ध करून देण्यात आला असून त्यापैकी ₹ ८० कोटी ग्रामीण भागाकरिता व ₹ २० कोटी ‘क’ वर्ग नगर परिषद क्षेत्राकरिता आहे.

राजीव गांधी ग्रामीण निवारा सुधारित योजना-२

१०.६३ राजीव गांधी ग्रामीण निवारा सुधारित योजना-२ अंतर्गत दारिद्र्य रेषेवरील परंतु अल्प उत्पन्न गटातील कुटुंबांसाठी १,२५,००० घरे बांधण्याचे राज्याने ठरविले आहे. सदर योजनेतंर्गत प्रत्येक घरकुलाची किंमत ₹ एक लाख इतकी निर्धारित करण्यात आली असून लाभार्थ्यांना जिल्ह्यातील अग्रणी बँकेकडून ₹ ९०,००० कर्ज पुरविले जाते व उर्वरित ₹ १०,००० लाभार्थ्याने भरावयाचे आहे. कर्जावरील व्याज अनुदानाच्या स्वरुपात राज्य शासनाकडून दिले जाते. सदर योजनेअंतर्गत डिसेंबर २०१४, पर्यंत ₹ २१.९४ कोटी व्याजाची रक्कम म्हाडामार्फत बँकांना वितरित करण्यात आली आहे.

शबरी आदिवासी घरकुल योजना

१०.६४ शबरी आदिवासी घरकुल योजना राज्यात मार्च, २०१३ पासून सुरु करण्यात आली. ही योजना ग्रामीण व शहरी भागातील अनुसूचित जमातीतील बेघर किंवा कच्चे घर असलेल्या लोकांकरिता राबविण्यात येते. या योजनेअंतर्गत लाभार्थ्याला स्वत:चे घर बांधण्यासाठी ग्रामीण क्षेत्राकरिता ₹ एक लाख, नगर परिषद क्षेत्राकरिता ₹ १.५० लाख तर महानगर पालिका व मुंबई महानगर विकास प्राधिकरण क्षेत्राकरिता ₹ दोन लाख खर्चाची मर्यादा निश्चित करण्यात आली आहे. सदर योजनेअंतर्गत घर बांधण्यासाठी ग्रामीण भागाकरिता १०० टक्के अनुदान राज्य शासनामार्फत देण्यात येते तर नगर परिषद तसेच महानगर पालिका क्षेत्राकरिता लाभार्थ्याचा हिस्सा अनुक्रमे ७.५ टक्के व १० टक्के आहे.

रमाई आवास योजना

१०.६५ रमाई आवास योजना राज्यात नोव्हेंबर, २००८ पासून सुरु करण्यात आली. ही योजना ग्रामीण व शहरी भागातील अनुसूचित जाती व नवबौद्ध समाजातील बेघर किंवा कच्चे घर असलेल्या लोकांकरिता राबविण्यात येते. या योजनेअंतर्गत लाभार्थ्याला स्वत:चे घर बांधण्यासाठी ग्रामीण क्षेत्राकरिता ₹ एक लाख, नगर परिषद क्षेत्राकरिता ₹ १.५० लाख तर महानगर पालिका क्षेत्राकरिता ₹ दोन लाख खर्चाची मर्यादा निश्चित करण्यात आली आहे. सदर योजनेअंतर्गत घर बांधण्यासाठी ग्रामीण भागाकरिता १०० टक्के अनुदान राज्य शासनामार्फत देण्यात येते तर नगर परिषद तसेच महानगर पालिका क्षेत्राकरिता लाभार्थ्याचा हिस्सा अनुक्रमे ७.५ टक्के व १० टक्के आहे. सन २०१० ते नोव्हेंबर, २०१४ या कालावधीत १,९४,४९७ घरे बांधण्यात आली असून ५७,२४४ घरकुलांचे बांधकाम प्रगतिपथावर आहे व त्यासाठी एकूण ₹ १,५८०.८७ कोटी खर्च झाला आहे.

पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता

१०.६६ वैयक्तिक आरोग्य प्रामुख्याने पिण्यायोग्य पाण्याची पुरेशी उपलब्धता व स्वच्छता यावर अवलंबून असते. पिण्याचे पाणी पुरविण्यासाठी व सांडपाण्याचा निचरा होण्यासाठी शासनामार्फत विविध योजना राबविल्या जात आहेत.

पाणी पुरवठा

१०.६७ राज्यात कमी प्रमाणात झालेल्या पावसामुळे बहुतांशी भागात निर्माण झालेली दुष्काळग्रस्त परिस्थिती हाताळण्यासाठी २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत शासनाने ₹ १९६.९० कोटी निधी उपलब्ध करुन दिला आहे. यापैकी कोकण विभागाला ₹ ९.६८ कोटी, पुणे विभागाला ₹ ३९.३९ कोटी, नाशिक विभागाला ₹ ५६.२८ कोटी, औरंगाबाद विभागाला ₹ ६४.१३ कोटी, अमरावती विभागाला ₹ १२.८१ कोटी व नागपूर विभागाला ₹ १४.६१ कोटी वितरीत करण्यात आलेले आहे. राज्याने टंचाईग्रस्त गावे आणि वाड्यांकरिता तात्पुरत्या नळ पाणी योजना, कुपनलिका व इतर पाण्याचे स्रोत पुनरुज्जीवित करणे, टँकरने पाणी पुरवठा करणे, इत्यादी सारख्या विविध उपाययोजना केल्या आहेत.

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम

१०.६८ राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम हा केंद्र शासनाचा फ्लॅगशीप कार्यक्रम असून सदर कार्यक्रम राज्यामध्ये एप्रिल, २००९ पासून राबविण्यात येत आहे. या कार्यक्रमाचा उद्देश ग्रामीण भागात कायमस्वरुपी, पिण्यायोग्य व पुरेसे पाणी पुरविणे हा आहे. सन २०१३-१४ मध्ये या कार्यक्रमांतर्गत ५,०६६ गावे/वाड्यांच्या उद्दिष्टापैकी ४,०६५ गावे/वाड्यांची कामे पूर्ण झाली असून त्यावर ₹ १,२२५.२२ कोटी खर्च झाला आहे. सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत या योजनेंतर्गत निर्धारीत केलेल्या ४,२०० गावे/वाड्यांच्या उद्दिष्टापैकी १,५५३ गावे/वाड्यांची कामे पूर्ण झाली आहेत. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाची प्रगती तक्ता १०.४३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.४३ राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाची प्रगती

सन	हाताळलेली गावे /वाड्या		खर्च (₹ कोटी)
	लक्ष्य	साध्य	
२०१०-११	९,७४५	८,९८७	१,२७५.४८
२०११-१२	६,५०२	६,३६४	१,२५२.९२
२०१२-१३	५,९४०	४,६३७	१,१६९.२७
२०१३-१४	५,०६६	४,०६५	१,२२५.२२
२०१४-१५+	४,२००	१,५५३	८२८.२१

आधार: पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

पाणी टंचाई निवारण कार्यक्रम

१०.६९ पाणी टंचाईग्रस्त गावे आणि वाड्यांमध्ये दरवर्षी ऑक्टोबर ते जून या कालावधीत पाणी टंचाई निवारण कार्यक्रम राबविला जातो. सन २०१३-१४ मध्ये राज्यात पडलेल्या असमान पावसामुळे पाणी टंचाई निवारण कार्यक्रम, ऑगस्ट, २०१४ पर्यंत वाढविण्यात आला होता. या कार्यक्रमावर ₹ ३६५.६९ कोटी खर्च झाला. पाणी टंचाई निवारण कार्यक्रमांतर्गत गावे/वाड्यांची संख्या तक्ता १०.४४ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.४४ पाणी टंचाई निवारण कार्यक्रमांतर्गत गावे /वाड्या

(संख्या)

उपाययोजना / कामे	गावे		वाड्या	
	२०१२-१३@	२०१३-१४+	२०१२-१३@	२०१३-१४+
नवीन विंधण विहिरी	४,४२३	१,६९७	२,७६७	१,१६८
तात्पुरता नळ पाणी पुरवठा - विशेष दुरुस्ती	१,३०९	३६५	१२५	८५
विंधण विहिरींची विशेष दुरुस्ती	१,५६४	१,१०४	६१९	२३३
तात्पुरती पुरक नळजोडणी	४४०	५८	९७	१०
टँकर / बैलगाडीने पाणी पुरवठा	४,५९०	१,५९४	८,६४०	४,६०८
खाजगी विहिरींचे अधिग्रहण	४,८१९	१,८७८	९०३	१,५२०
विहिरी खोल करणे / गाळ काढणे	१६६	८७	२८	६
बुडक्या विहिरींचे बांधकाम	४	०	०	०

आधार: पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, महाराष्ट्र शासन @ ऑक्टोबर, २०१२ ते जुलै, २०१३ + ऑक्टोबर, २०१३ ते ऑगस्ट, २०१४

शिवकालीन पाणी साठवण योजना

१०.७० शिवकालीन पाणी साठवण योजना हा राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाचा घटक असून पारंपरिक व अपारंपरिक उपाययोजनांद्वारे पाण्याचे संधारण करण्याच्या उद्देशाने, पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांचे बळकटीकरण, छतावरील पावसाच्या पाण्याची साठवणूक, पावसाचे पाणी साठविण्यासाठी डोंगराळ भागात तलाव बांधणी आणि या सारख्या इतर उपाययोजनांद्वारे पिण्याचे पाणी सातत्याने उपलब्ध होण्यासाठी ही योजना राज्यात राबविण्यात येत आहे. योजनेच्या सुरुवातीपासून (२००२) ते डिसेंबर,२०१४ पर्यंत १४,२२३ वस्त्यांची निवड करुन ३८,५५४ उपाययोजना निश्‍चित करण्यात आल्या असून १२,१३० वस्त्यांमधील ३१,३५६ उपाययोजना पूर्ण झाल्या आहेत व त्यावर एकूण ₹ ४७३.९४ कोटी खर्च झाला.

१०.७०.१ पावसाच्या पाण्याची साठवण ही जलसंधारणासाठी एक महत्वाची उपयोजना आहे. ह्या योजनेअंतर्गत ग्रामीण भागात डिसेंबर, २०१४ पर्यंत पावसाच्या पाण्याच्या साठवणीसाठी ८,८३२ बांधकामे करण्यात आली असून त्यापैकी ९६७ कोकण, ९२९ पुणे, २५७ नाशिक, ३,०७४ औरंगाबाद , १,७२२ अमरावती आणि १,८८३ नागपूर विभागात झाली आहेत.

स्वच्छता

१०.७१ आरोग्यदायी आणि प्रतिष्ठित जीवन जगण्यासाठी स्वच्छतेची आवश्यकता आहे. स्वच्छतेसाठी राज्य शासनाकडून विविध योजना राबविण्यात येत आहेत.

महाराष्ट्र सुजल आणि निर्मल अभियान

१०.७२ पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा व स्वच्छता विषयक सुविधा सर्व नागरिकांना उपलब्ध करुन देऊन पाणी टंचाई निवारण करणे व पाण्याची वाढती मागणी पूर्ण करणे हा महाराष्ट्र सुजल आणि निर्मल अभियानाचा प्राथमिक उद्देश आहे. तांत्रिक, आर्थिक व प्रशासकीय सुधारणा करण्यासाठी सेवा शुल्क आकारण्यात येत आहे. योजनेच्या सुरवातीपासून (२००८-०९) डिसेंबर,२०१४ पर्यंत पाणी पुरवठा व स्वच्छतेच्या ₹ १,२४९.१९ कोटी खर्चाच्या २५८ कामांना प्रशासकीय मंजुरी देण्यात आली असून ₹ ६२२.०८ कोटी निधी वितरित केला आहे. सन २०१३-१४ मध्ये ₹ १०९.२० कोटी व सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ₹ ९९.३४ कोटी खर्च झाला आहे.

१०.७२.१ या अभियानांतर्गत 'महाराष्ट्र सुवर्ण महोत्सवी नागरी दलित वस्ती पाणी पुरवठा व स्वच्छता योजना' अनुसूचित जाती व नवबौध्द घटकांच्या कुटुंबांना घरगुती नळजोडणी व वैयक्तिक शौचालय उपलब्ध करुन देण्याकरिता राबविण्यात येत आहे. नोव्हेंबर, २०१४ पर्यंत १२८ नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या ₹ १८२.०६ कोटीच्या प्रस्तावांना मंजुरी देण्यात आली असून १.११ लाख लाभार्थी आहेत.

१०.७२.२ ग्रामीण भागातील अनुसूचित जाती व नवबौध्द घटकातील कुटुंबांना नळ पाणी जोडणी व वैयक्तिक शौचालय उपलब्ध करुन देण्याकरिता नोव्हेंबर, २०११ पासून 'ग्रामीण दलित वस्ती पाणी पुरवठा व स्वच्छता योजना' सुरु करण्यात आली. या योजनेंतर्गत सन २०१३-१४ मध्ये ₹ ४५.३९ कोटी खर्च झाला. सन २०१४-१५ करिता ₹ ६० कोटीची तरतूद करण्यात आली आहे.

स्वच्छ भारत अभियान (ग्रामीण)

१०.७३ निर्मल भारत अभियान या योजनेचे नामकरण दिनांक २ ऑक्टोबर, २०१४ पासून 'स्वच्छ भारत अभियान' असे करण्यात आले असून या अंतर्गत २०१९ पर्यंत भारत हागणदारी मुक्त करण्याचे उद्दिष्ट ठरविण्यात आले आहे. सन २०१४-१५ मधील शौचालय बांधकामाबाबतची माहिती तक्ता १०.४५ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.४५ शौचालय बांधकामाबाबतची माहिती

प्रकार	२०१४-१५		
	लक्ष्य	साध्य+	टक्केवारी
दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबासाठी स्वतंत्र शौचालय	१,८६,७४६	४४,५०५	२३.८
दारिद्र्य रेषेवरील कुटुंबासाठी स्वतंत्र शौचालय	४,०९,६६०	१,१०,३४०	२६.९
सार्वजनिक शौचालय संकुले	१,२३७	१९	१.५

आधार : पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

संत गाडगेबाबा नागरी स्वच्छता अभियान

१०.७४ राज्यातील सर्व नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये हे अभियान २००२-०३ पासून राबविण्यात येत आहे. या अभियानामुळे पाणीपुरवठ्याचे बळकटीकरण, मलनिस्सारण, घनकचरा व्यवस्थापन या क्षेत्रात सातत्याने सुधारणा होण्यास मदत झाली आहे. या अभियानांतर्गत सन २०१३-१४ मध्ये ₹ दोन कोटी खर्च झाला असून तितकीच तरतूद सन २०१४-१५ साठी करण्यात आली आहे.

एकात्मिक कमी खर्चाची स्वच्छता योजना

१०.७५ एकात्मिक कमी खर्चाची स्वच्छता योजना ही मागणीवर आधारीत कार्यक्रम असून झोपडपट्टी व अनधिकृत वसाहतीसह जेथे शौचकूपे नाहीत किंवा कोरडी शौचालये आहेत अशा सर्व कुटुंबांना शौचकूप सुविधा देणे हा या योजनेचा उद्देश आहे. या योजनेअंतर्गत केंद्र शासनाने १६ नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या २१ प्रस्तावांना मान्यता दिलेली आहे व त्या अंतर्गत ३९,६६३ वैयक्तिक शौचालये बांधण्यात येणार असून त्यापैकी २६,२७७ शौचालये बांधण्यात आली आहेत, तर ३,०४८ शौचालयांचे बांधकाम प्रगतीपथावर आहे. राज्य शासनाने २०१४-१५ साठी ₹ ०.७० लाखाची तरतूद केली आहे.

पर्यावरण संवर्धन

१०.७६ वर्षागणिक वाढत जाणा-या पर्यावरणीय प्रदूषणामुळे पृथ्वीला असणारा गंभीर धोका आणि भरून न निघणारी हानी ही जगापुढील समस्यांपैकी एक प्रमुख समस्या आहे. पर्यावरणीय प्रदूषणामध्ये वायू, जल, मृद, ध्वनि, इ. प्रकारच्या प्रदूषणांचा समावेश होतो.

१०.७७ महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (मप्रनिमं) पर्यावरणाचे व्यवस्थापन, प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण आणि खालील महत्वाचे अधिनियम व नियमांच्या अंमलबजावणीकरिता प्रमुख संस्था म्हणून काम करते:

- जल (प्रतिबंध व प्रदूषण नियंत्रण) अधिनियम, १९७४
- जल (प्रतिबंध व प्रदूषण नियंत्रण) उपकर अधिनियम, १९७७
- वायू (प्रतिबंध व प्रदूषण नियंत्रण) अधिनियम, १९८१
- पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, १९८६
- पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, १९८६ अंतर्गत निर्गमित अधिसूचना
- ध्वनि प्रदूषण (नियंत्रण व नियमन) नियम, २०००

वायू प्रदूषण

१०.७८ वाहने व कारखाने हे वायू प्रदूषणाचे मुख्य स्त्रोत आहेत. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ १७ जिल्ह्यांतील ७७ ठिकाणी विविध शैक्षणिक संस्थांच्या मदतीने हवेच्या गुणवत्तेची नोंद करीत आहे. वायू प्रदूषण नियंत्रित ठेवण्यासाठी कमी गंधक असलेले डिझेल, शिसेरहीत पेट्रोल, सीएनजी/एलपीजी या पर्यायी इंधनाचा वापर करणे, पीयुसी अनिवार्य करणे, १५ वर्षे झालेल्या वाहनांवर बंदी घालणे आणि आठ वर्षे पूर्ण झालेली वाहने सीएनजी/एलपीजी मध्ये रुपांतरित करणे अशा उपाय योजना करण्यात येत आहेत. राज्यात ३१ मार्च, २०१४ रोजी सीएनजी/एलपीजी मध्ये रूपांतरित करता येण्याजोग्या एकूण ६४.८३ लाख वाहनांपैकी १.१९ लाख वाहनांना एलपीजी संच आणि ३.४७ लाख वाहनांना सीएनजी संच बसविण्यात आले आहेत. सन २०१४ मध्ये प्रमुख संनियंत्रण स्थानकांनी निवासी क्षेत्रात नोंदविलेल्या परिसर वायू गुणवत्तेची माहिती तक्ता १०.४६ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.४६ सन २०१४ मध्ये प्रमुख संनियंत्रण स्थानकांनी निवासी क्षेत्रात नोंदविलेल्या परिसर वायू गुणवत्ता

स्थानक		वायू प्रदुषित करणाऱ्या पदार्थांची तीव्रता (μg/m³)								
		सल्फर डायऑक्साईड (SO_2)			नायट्रोजन ऑक्साईड्स (NO_x)			अधांतरी दूषित कण		
	मर्यादा	८०			८०			१००		
		किमान	कमाल	सरासरी	किमान	कमाल	सरासरी	किमान	कमाल	सरासरी
मुंबई (सायन)		२ (२)	८६ (८१)	१० (९)	५ (२४)	२०८ (२६८)	९३ (११७)	३६ (२०)	३९० (४२८)	१२९ (१३८)
पुणे (स्वारगेट)		१२ (१०)	५१ (४५)	२३ (१९)	१६ (१४)	१०५ (११४)	४५ (४४)	८ (१३)	२६८ (१८८)	७९ (७१)
नाशिक (नवीन मनपा इमारत)		५ (२१)	३४ (४३)	२५ (२८)	१६ (२२)	४६ (४४)	२७ (२९)	३४ (३५)	१३८ (१८२)	७३ (८६)
औरंगाबाद (कडा कार्यालय)		७ (७)	३७ (१६)	१२ (१०)	२६ (२८)	७७ (५१)	३९ (३७)	१५ (२३)	१५३ (१२९)	७७ (७०)
अमरावती (शास. अभि. महाविद्या.)		५ (५)	१४ (१५)	११ (११)	६ (६)	१६ (१६)	१२ (१२)	४२ (३५)	१०८ (११०)	७७ (८२)
नागपूर (मप्रनिमं यांचे प्रादेशिक कार्यालय)		७ (५)	१४ (२१)	९ (९)	१६ (१२)	४५ (६९)	२६ (२५)	२७ (१५)	११७ (२१६)	६४ (५९)

आधार : महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ μg/m³ मायक्रोग्रॅम / घन मीटर

टिप : कंसातील आकडे सन २०१३, करिता वायू गुणवत्ता दर्शवितात.

जल प्रदूषण

१०.७९ जल गुणवत्ता व्यवस्थापनासाठी जल प्रवाहामध्ये सोडले जाणारे पदार्थ, सांडपाणी व प्रभावित जल यांचे संनियंत्रण आवश्यक आहे. राष्ट्रीय जल गुणवत्ता संनियंत्रण कार्यक्रमांतर्गत महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ जागतिक पर्यावरण संनियंत्रण यंत्रणा व भारतीय राष्ट्रीय जलस्रोत नियंत्रण प्रकल्प राबवित आहे. सदर कार्यक्रमांतर्गत भूपृष्ठावरील पाण्याचे मासिक आणि भूगर्भिय पाण्याचे सहामाही संनियंत्रण केले जाते. स्रोतनिहाय जल गुणवत्तेची १५५ स्थानी नद्यांवर, ३४ स्थानी खाड्या/समुद्रजल, १० स्थानी नाले/कारखान्यांचे सांडपाणी व ५० स्थानी विहिरींवर नोंद घेतली जाते. पाण्याचे नमुने नऊ मूळ (गाभा) आणि एकोणीस सर्वसाधारण प्रमाणकांसाठी तपासले जातात, तसेच काही ठिकाणी धातुंच्या अवशिष्टांचे विश्लेषणदेखील केले जाते. सन २०१३ मध्ये नद्यांची १५५ स्थानांवरील जल गुणवत्ता तक्ता १०.४७ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.४७ सन २०१३ मध्ये नद्यांची १५५ स्थानांवरील जल गुणवत्ता

प्रमाणक							
pH मूल्य		जैवरासायनिक प्राणवायूची मागणी (BOD)		विघटीत प्राणवायू (DO)		फिकल कॉलिफॉर्म	
६.० ते ८.५#		५ मि ग्रॅ / लि#		४.० मि ग्रॅ / लि#		५,००० पेक्षा जास्त नाही#	
कक्षा	स्थाने	कक्षा	स्थाने	कक्षा	स्थाने	कक्षा	स्थाने
६.८ - ७.३	१	२ - ८	११६	० - ३	१०	० - १००	९१
७.३ - ७.८	४२	८ - १४	३०	३ - ६	८७	१०० - २००	२७
७.८ - ८.३	७३	१४ - २०	७	६ - ९	५७	२०० - ३००	२०
८.३ - ९.०	३९	२० आणि त्यापेक्षा अधिक	२	९ आणि त्यापेक्षा अधिक	१	३०० आणि त्यापेक्षा अधिक	१७

आधार : महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ # जल गुणवत्तेचे प्रमाण

pH मूल्य वगळता उर्वरित सर्व परिमाणे मिली ग्रॅम / लिटर BOD बायोकेमिकल ऑक्सिजन डिमांड DO डिझॉल्व्हड ऑक्सिजन

१०.८० अंदाजे ७५ ते ८० टक्के जल प्रदूषण हे प्रक्रिया विरहीत घरगुती सांडपाणी नद्या, तलाव आणि तळ्यांमध्ये सोडल्याने होते. मार्च, २०१४ अखेर १८ महानगरपालिकांची प्रति दिवस ४,१६५.३६ दशलक्ष लिटर्स आणि १० नगरपरिषदांची प्रति दिवस ६८.९८ दशलक्ष लिटर्स सांडपाणी प्रक्रिया आणि निचऱ्याची क्षमता आहे.

ध्वनि प्रदूषण

१०.८१ ध्वनीक्षेपक, कर्कश आवाजातील संगीत, फटाके यांचा वापर, वाहनांची वर्दळ आणि वाणिज्यिक उपक्रमांची कार्ये इ. ध्वनी पातळी वाढवितात. ध्वनि प्रदूषण (प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, २००० अन्वये क्षेत्रनिहाय ध्वनि स्तर प्रमाणाच्या मर्यादा तक्ता १०.४८ मध्ये दिल्या आहेत.

तक्ता १०.४८ क्षेत्रनिहाय ध्वनि स्तर प्रमाणाच्या मर्यादा

(डेसिबल्समध्ये)

क्षेत्र संकेतांक	क्षेत्राचा प्रकार	मर्यादा	
		दिवस	रात्र
अ	औद्योगिक	७५	७०
ब	वाणिज्यिक	६५	५५
क	निवासी	५५	४५
ड	शांतता प्रभाग	५०	४०

आधार : महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ

१०.८२ महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळामार्फत ध्वनि प्रदूषणाचा प्रभाव अभ्यासण्याकरिता सहा प्रमुख शहरांमध्ये (मुंबई, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद, नागपूर व कोल्हापूर) दोन दिवस (कामकाजाचा व सुट्टीचा दिवस) २४ तासांच्या कालावधीकरिता परिसर ध्वनि स्तर संनियंत्रण कार्यक्रम आयोजित केला जातो. दोन्ही दिवशी त्याच ठिकाणी सारख्या कालावधीकरिता संनियंत्रण करण्यात येते. प्रमाणित मर्यादेशी तुलना करता सुट्टी तसेच कामकाजाच्या अशा दोन्ही दिवशी सर्व सहा शहरांमध्ये ध्वनि स्तर अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा जास्त असल्याचे आढळून आले. प्रमुख शहरांमधील निवासी क्षेत्रातील दिवस-रात्रीचे ध्वनि स्तराचे सन २०१२ ते २०१४ मधील प्रमाण तक्ता १०.४९ मध्ये दिले आहे.

तक्ता १०.४९ प्रमुख शहरांमधील निवासी क्षेत्रातील दिवस-रात्रीचे ध्वनि स्तराचे सन २०१२ ते २०१४ मधील प्रमाण

(डेसिबल्समध्ये)

ठिकाण	सुट्टीचा दिवस						कामकाजाचा दिवस					
	१६-१२-२०१२		२२-१२-२०१३		१४-१२-२०१४		१५-१२-२०१२		२३-१२-२०१३		१५-१२-२०१४	
	दिवस	रात्र	दिवस	रात्र	दिवस	रात्र	दिवस	रात्र	दिवस	रात्र	दिवस	रात्र
मुंबई (अँटॉप हिल)	७२.५	६१.१	६७.१	६३.४	७०.०	६१.०	७३.३	५९.०	६३.६	६०.१	६७.०	६६.०
मुंबई (शिवाजी पार्क)	७३.७	५७.१	६७.९	५७.६	६९.०	६६.०	६८.४	५३.२	६८.३	५७.०	६५.०	४८.०
पुणे (काकडे आंगण)	७१.७	६५.२	५७.४	४९.०	५९.०	५०.०	७१.९	६५.०	६९.८	५३.२	६०.०	४९.०
नाशिक (पंडित कॉलनी)	६९.०	६५.७	६७.३	६६.१	७०.०	६७.०	६७.३	६६.७	६८.१	६७.३	७३.०	६६.०
नाशिक (पवन नगर)	६९.३	६७.६	७६.५	६९.६	७३.०	६५.०	७१.१	६८.०	६९.३	७१.१	७४.०	६७.०
औरंगाबाद (सिडको एन-४)	६७.३	५६.४	६५.१	५५.१	६३.०	५२.०	६४.१	५४.१	६४.५	६४.१	६५.०	५२.०
नागपूर (शिवाजी नगर)	६४.९	५६.७	६२.९	५४.४	६१.०	५४.०	६६.१	५६.७	६४.१	६६.१	५९.०	५४.०
कोल्हापूर (जिल्हाधिकारी कार्यालय)	७१.०	५३.०	५२.८	४४.३	५५.०	४६.०	५५.६	४८.४	६८.६	५५.६	५८.०	४७.०

आधार : महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ

औद्योगिक प्रदूषण

१०.८३ मार्च, २०१४ अखेर, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाच्या कार्यक्षेत्रातील एकूण ८१,३०६ उद्योगांपैकी १४ टक्के वायू प्रदूषण प्रवण, १४ टक्के जलप्रदूषण प्रवण तर आठ टक्के घातक टाकाऊ पदार्थ निर्माण करणारे होते.

१०.८४ सन २०१३-१४ मध्ये महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने २,०२२ उद्योगांना जल (प्रतिबंध व प्रदूषण नियंत्रण) अधिनियम, १९७४ च्या कलम ३३ अ अंतर्गत आणि ३२१ उद्योगांना वायू (प्रतिबंध व प्रदूषण नियंत्रण) अधिनियम, १९८१ च्या कलम ३१ अ अंतर्गत निर्देश दिले आहेत. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने प्रदूषणास कारणीभूत ठरणा-या कारखान्यांवर ६८० प्रकरणे न्यायलयात दाखल केली असून, त्यापैकी दोषी, बाद व प्रलंबीत प्रकरणांची संख्या अनुक्रमे २८५, २७८ व ११७ आहे.

१०.८५ सामायिक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्र या योजनेंतर्गत लघु उद्योगांमध्ये निर्माण होणा-या घातक घनकच-यावर प्रक्रिया करणे आणि विल्हेवाट लावण्यासाठी प्रदूषण नियंत्रण उपकरणे बसविण्यासाठी आर्थिक मदत दिली जाते. सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया संयंत्रे २४ औद्योगिक वसाहतीतील ७,९२७ कारखान्यांसाठी कार्यान्वीत करण्यात आली असून ३१ मार्च, २०१४ रोजी प्रति दिवस २००.२ दशलक्ष लिटर्स दूषित सांडपाणी निर्माण झाले व त्यावर प्रक्रिया करण्यात आली.

घातक कचरा

१०.८६ राज्यात ६,६३७ घातक कचरा निर्माण करणारे कारखाने आहेत. राज्यात ठाणे येथील तळोजा व महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाचे ठाणे खाडी किनारपट्टीवरील औद्योगिक क्षेत्र, पुणे येथील रांजणगाव आणि नागपूर येथील बुटीबोरी या चार प्रमुख ठिकाणी घातक टाकाऊ कचऱ्याचे व्यवस्थापन करण्यासाठी सामाईक सुविधा असणाऱ्या चार प्रमुख केंद्रांची उभारणी करण्यात आली आहे. सामाईक सुविधा केंद्रास प्राप्त झालेल्या घातक कचऱ्याबाबतची माहिती तक्ता १०.५० मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.५० सामाईक सुविधा केंद्रास प्राप्त झालेल्या घातक कचऱ्याबाबतची माहिती

(लाख मे टन)

वर्ष	कचऱ्याचा प्रकार			एकूण
	जमिनीत पुरण्याजोगे	पुन: प्रक्रिया करण्याजोगे	भस्मीकरण करण्याजोगे	
२०११-१२	३.१३	०.९९	०.३७	४.४९
२०१२-१३	२.२६	०.७६	०.४५	३.४७
२०१३-१४	०.८१	०.९९	०.४६	२.२६

आधार : महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ

१०.८७ घातक कचरा वाहून नेणाऱ्या वाहनांमध्ये वाहनांचा मागोवा घेण्यासाठी ग्लोबल पोजिशनिंग सिस्टम (जीपीएस) स्थापित करण्यात येते. राज्यात महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने नोव्हेंबर २०१४, अखेर १४४ घातक कचरा वाहतूकदारांची नेमणूक केली आहे.

ई-कचरा

१०.८८ ई-कचऱ्यामध्ये त्यांच्या नियोजित वापरास उपयुक्त नसलेल्या इलेक्ट्रॉनिक उपकरणांचा समावेश होतो. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने २४ उद्योगांना ई-कचरा पुन:प्रक्रियेसाठी अधिकृत केले असून त्यांची कचरा पुन:प्रक्रिया/मोडतोड क्षमता प्रतिवर्ष ३५,३१० मे. टन इतकी आहे.

जैव-वैद्यकीय कचरा

१०.८९ राज्यात एकूण ३६ सामुहिक जैव-वैद्यकीय कचरा प्रकिया व विल्हेवाट केंद्रे असून त्यापैकी ३३ केंद्रे भस्मीकरण पध्दतीवर व उर्वरीत केंद्रे जमिनीत खोलवर पुरण्याच्या पद्धतीवर आधारित आहेत. सन २०१३ मध्ये प्रति दिवशी सुमारे ६५,६६० किलो जैव-वैद्यकीय कचऱ्यावर प्रक्रिया करण्यात आली. दोन जैव-वैद्यकीय कचरा प्रकिया व विल्हेवाट केंद्रे अनुपालनाअभावी बंद झाली आहेत.

सरोवर संवर्धन योजना

१०.९० सरोवरांची अवनती रोखणे हा या योजनेचा उद्देश आहे. राष्ट्रीय सरोवर संवर्धन योजना ही केंद्र पुरस्कृत योजना असून त्यामध्ये केंद्र शासनाचा ७० टक्के तर राज्य शासनाचा ३० टक्के वाटा आहे. या योजनेअंतर्गत १४ तलावांचा समावेश करण्यात आला आहे. एकूण मंजूर निधी ₹ २६.६६ कोटी असून त्यापैकी डिसेंबर, २०१४ अखेर ₹ २६.२७ कोटी खर्च झाला.

१०.९१ राज्य शासन अवनती झालेल्या सरोवरांच्या संवर्धनाकरितादेखिल निधी उपलब्ध करुन देते. या योजनेअंतर्गत २५ तलावांचा समावेश करण्यात आला आहे. सदर योजनेसाठी ₹ ८८.०८ कोटी रक्कम मंजूर करण्यात आली असून त्यापैकी ₹ ३१.५० कोटी वितरीत करण्यात आली आणि डिसेंबर, २०१४ पर्यंत ₹ २३.१३ कोटी खर्च झाला.

सामाजिक न्याय

१०.९२ 'सामाजिक न्याय' ही सर्वसाधारणपणे वंचित घटकांना त्यांची जीवनोन्नती, समाजात सक्रीय योगदान व प्रतिष्ठित जीवन जगण्याच्या दिशेने समर्थ करणारी संस्थात्मक संरचना होय. यात शिक्षण, आरोग्य, सामाजिक सुरक्षा व कामगार हक्क यांच्याशी संबंधित संस्थांचा समावेश असून याद्वारे संपत्तीचे सुयोग्य वितरण व समान संधी यांची सुनिश्चिती केली जाते. शैक्षणिक तसेच सामाजिक व आर्थिक विकासातील प्रत्येक टप्प्यावर दुर्बल घटकांना समाजातील इतर घटकांच्या समान पातळीवर आणण्यासाठी राज्य धोरणांच्या निदेशक तत्त्वानुसार शासनाने विविध विकास कार्यक्रम हाती घेतले आहेत. राज्य शासन अनुसूचित जातींकरिता 'अनुसूचित जाती उपयोजना' व अनुसूचित जमातींकरिता 'आदिवासी उपयोजना' अशा दोन स्वतंत्र उपयोजना तयार करते. सर्वसाधारण योजनांतर्गत उपलब्ध करुन दिल्या जाणाऱ्या निधी व लाभांव्यतिरिक्त, अनुसूचित जाती उपयोजना व आदिवासी उपयोजना यांद्वारे संबंधित समुदायातील लोकसंख्येच्या प्रमाणात निधी उपलब्ध करुन दिला जातो.

अनुसूचित जाती उपयोजना

१०.९३ बाराव्या पंचवार्षिक योजनेअंतर्गत अनुसूचित जाती उपयोजनेसाठी ₹ २८,०५० कोटी नियतव्यय निश्चित केला असून तो राज्याच्या एकूण नियतव्ययाच्या १०.२ टक्के आहे. सन २०१४-१५ करिता अनुसूचित जाती उपयोजनेसाठी ₹ ६,०४४ कोटी नियतव्यय उपलब्ध करुन दिला असून, त्यापैकी राज्यस्तरीय योजनांकरिता ₹ ४,०४४ कोटी (६७ टक्के) तर जिल्हास्तरीय योजनांकरिता ₹ २,००० कोटी (३३ टक्के) आहे. सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत सामाजिक व सामुहिक सेवा क्षेत्रावरील खर्चाचा वाटा मोठा आहे. या क्षेत्रात शिक्षण, आरोग्य, गृहनिर्माण, पाणीपुरवठा, महिला व बालविकास, मागासवर्गीयांचे कल्याण, इत्यादी महत्त्वाची उपक्षेत्रे आहेत. सन २०१३-१४ मध्ये अनुसूचित जाती उपयोजनेअंतर्गत एकूण १९७ योजना (११४ राज्यस्तरीय व ८३ जिल्हास्तरीय) राबविण्यात आल्या असून, सन २०१४-१५ मध्ये एकूण १८५ योजनांची (१०२ राज्यस्तरीय व ८३ जिल्हास्तरीय) अंमलबजावणी करण्यात येत आहे. अनुसूचित जाती उपयोजनेअंतर्गत नियतव्यय व खर्च तक्ता १०.५१ मध्ये दिला आहे.

तक्ता १०.५१ अनुसूचित जाती उपयोजनेअंतर्गत नियतव्यय व खर्च

(₹ कोटी)

क्षेत्र	२०१३-१४			२०१४-१५	
	नियतव्यय	खर्च (सुधारीत अंदाज)	खर्चाची नियतव्ययाशी टक्केवारी	नियतव्यय	खर्च +
अ) राज्यस्तरीय योजना	**३,३९७.६८**	**१,३५९.४५**	**४०.०**	**४,०४४.२६**	**९०१.०३**
कृषि व संलग्न कार्ये	५९.००	३१.०६	५२.६	६४.२८	६.८३
ग्राम विकास	२५.०७	६.२२	२४.८	१३.६८	०.००
उद्योग व खनिजे	१६.०६	१६.००	९९.६	२१.२६	०.००
सामान्य आर्थिक सेवा	६०.००	४५.३८	७५.६	६०.००	०.००
सामाजिक व सामुहिक सेवा	३,२२७.५५	१,२५८.४३	३९.०	३,८७५.०४	८९४.२०
सामान्य सेवा	१०.००	२.३६	२३.६	१०.००	०.००
ब) जिल्हास्तरीय योजना	**१,६००.००**	**९४६.९८**	**५९.२**	**२,०००.००**	**८७२.५८**
कृषि व संलग्न कार्ये	२४०.२७	१७८.०६	७४.१	२७०.६९	१२४.८८
ग्राम विकास	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००
ऊर्जा	७१.१३	०.००	०.००	७४.९७	०.००
उद्योग व खनिजे	१३.५९	५.४८	४०.३	११.५६	५.२३
वाहतूक	३५.०९	१६.४५	४६.९	३२.२५	१४.५३
सामाजिक व सामुहिक सेवा	१,२३९.९२	७४६.९९	६०.२	१,६१०.५२	७२७.९४
एकूण (अ + ब)	**४,९९७.६८**	**२,३०६.४३**	**४६.२**	**६,०४४.२६**	**१,७७३.६१**

आधार : सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

संत रोहिदास चर्मोद्योग आणि चर्मकार विकास महामंडळ मर्यादित

१०.९४ चर्मकार समाजाच्या विकासासाठी हे महामंडळ स्थापन करण्यात आले असून, राष्ट्रीय अनुसूचित जाती वित्त आणि विकास महामंडळाच्या (एनएसएफडीसी) विविध योजना राबविण्यासाठी या महामंडळास राज्याची वाहिनीकृत यंत्रणा म्हणून प्राधिकृत केले आहे. महामंडळाचे अधिकृत भागभांडवल ₹ ७३.२१ कोटी असून, भरणा केलेले भागभांडवल ₹ २८१.२१ कोटी आहे. संत रोहिदास चर्मोद्योग आणि चर्मकार विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या प्रमुख योजनांची प्रगती तक्ता १०.५२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.५२ संत रोहिदास चर्मोद्योग आणि चर्मकार विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या प्रमुख योजनांची प्रगती

(₹ लाख)

योजनेचे नांव	२०१३-१४		२०१४-१५ +	
	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम
वीस टक्के बीज भांडवल	१६९	१४.९०	११५	१०.८०
मुदत कर्ज	४२५	३५.९०	३९९	३३.६०
पन्नास टक्के अनुदान	४७५	४७.२४	२२२	२२.२०
सूक्ष्म वित्तपुरवठा	१,०३३	१०३.३०	२०२	२०.२०
महिला समृद्धी	३२६	३२.६०	५३६	५३.६०
महिला किसान	५५	५.२०	३४	२.८०

आधार : संत रोहिदास चर्मोद्योग आणि चर्मकार विकास महामंडळ मर्यादित + डिसेंबरपर्यंत

साहित्यरत्न लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे विकास महामंडळ मर्यादित

१०.९५ राज्य शासनाने मातंग समाजातील १२ उपजातींच्या आर्थिक, शैक्षणिक आणि सामाजिक विकासासाठी साहित्यरत्न लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे विकास महामंडळाची स्थापना केली आहे. महामंडळाचे अधिकृत भागभांडवल ₹ ३०० कोटी आहे, तर भरणा केलेले भागभांडवल ₹ ३३८.९१ कोटी असून, त्यात राज्य शासनाचा हिस्सा ५१ टक्के आणि केंद्र शासनाचा हिस्सा ४९ टक्के आहे. साहित्यरत्न लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे विकास महामंडळ हे एनएसएफडीसी ची राज्यासाठी वाहिनीकृत यंत्रणा म्हणूनही काम करते. साहित्यरत्न लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या प्रमुख योजनांची प्रगती तक्ता १०.५३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.५३ साहित्यरत्न लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या प्रमुख योजनांची प्रगती

(₹ लाख)

योजनेचे नांव	२०१३-१४		२०१४-१५ +	
	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम
बीज भांडवल	४,९५५	६,०६७.५५	१२,२९७	५,३९७.०८
अनुदान	१,९६६	१,२३६.४४	१,४०१	९५०.७०
एनएसएफडीसीच्या योजना @	९,५१४	३,९८१.०१	३,८८८	१,९९७.६२

आधार : साहित्यरत्न लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे विकास महामंडळ मर्यादित + डिसेंबरपर्यंत

@ मुदत कर्ज, महिला समृद्धी, सूक्ष्म वित्तपुरवठा व शैक्षणिक कर्ज या योजना समाविष्ट.

महात्मा फुले मागासवर्गीय विकास महामंडळ मर्यादित

१०.९६ अनुसूचित जाती आणि नवबौध्दांच्या आर्थिक विकासासाठी राज्य शासनाने महात्मा फुले मागासवर्गीय विकास महामंडळाची स्थापना केली. सध्या या महामंडळाचे अधिकृत भाग भांडवल ₹ ५०० कोटी आहे, तर भरणा केलेले भागभांडवल ₹ ६११.६४ कोटी असून, त्यात राज्य शासनाचा हिस्सा ५१ टक्के आणि केंद्र शासनाचा हिस्सा ४९ टक्के आहे. या महामंडळामार्फत मार्जिन मनी योजना, विशेष केंद्र सहाय्यित योजनेअंतर्गत योजना तसेच एनएसएफडीसी आणि राष्ट्रीय सफाई कर्मचारी वित्त व्र विकास महामंडळ (एनएसकेएफडीसी) यांच्या योजना राबविल्या जातात. महात्मा फुले मागासवर्गीय विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या प्रमुख योजनांची प्रगती तक्ता १०.५४ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.५४ महात्मा फुले मागासवर्गीय विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या प्रमुख योजनांची प्रगती

(₹ लाख)

योजनेचे नांव	२०१३-१४		२०१४-१५ +	
	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम
बीज भांडवल	८२०	३३८.९७	१,२१०	५८९.४९
पन्नास टक्के अनुदान	९४६	९४.४३	१,९५९	३१३.३२
एनएसएफडीसीच्या योजना @	१,३१९	२६८.८१	०	०.००
एनएसकेएफडीसीच्या योजना @	१,२०४	१,३५५.७७	६१५	१,३६४.५७

आधार : महात्मा फुले मागासवर्गीय विकास महामंडळ मर्यादित + डिसेंबरपर्यंत

@ मुदत कर्ज, महिला समृद्धी, सूक्ष्म वित्तपुरवठा व शैक्षणिक कर्ज या योजना समाविष्ट.

आदिवासी उपयोजना

१०.९७ राज्यातील आदिवासी लोकसंख्या ही धुळे, नंदुरबार, जळगाव, नाशिक व ठाणे या पश्चिमेकडील डोंगरी जिल्ह्यांमध्ये (सह्याद्री प्रदेश) आणि चंद्रपूर, गडचिरोली, भंडारा, गोंदिया, नागपूर, अमरावती व यवतमाळ या पूर्वेकडील जंगलव्याप्त जिल्ह्यांमध्ये (गोंडवाना प्रदेश) मोठ्या प्रमाणात केंद्रित झाली आहे. भारत सरकारच्या निर्देशानुसार राज्यातील आदिवासी लोकसंख्येच्या घनतेवर आधारित २९ एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प, ४३ सुधारित क्षेत्र विकास खंड (माडा) व २४ लघु सुधारित क्षेत्र विकास खंड (मिनीमाडा) तयार करण्यात आले आहेत. आदिवासी उपयोजनेअंतर्गत एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प, माडा क्षेत्र व मिनीमाडा क्षेत्रांमध्ये तसेच आदिवासी क्षेत्राअंतर्गत व क्षेत्राबाहेर वास्तव्य करणाऱ्या आदिवासी समाजाला मुलभूत सोयीसुविधा उपलब्ध करुन दिल्या जातात.

१०.९८ आदिवासी उपयोजनेकरिता बाराव्या पंचवार्षिक योजनेअंतर्गत ₹ २४,४७५ कोटी नियतव्यय निश्चित केलेला असून तो राज्याच्या एकूण नियतव्ययाच्या ८.९ टक्के आहे. सन २०१४-१५ साठी ₹ ४,८१५ कोटी नियतव्यय उपलब्ध करुन दिला असून, त्यापैकी राज्यस्तरीय योजनांकरिता ₹ २,१९९ कोटी (४६ टक्के) तर जिल्हास्तरीय योजनांकरिता ₹ २,६१६ कोटी (५४ टक्के) नियतव्यय आहे. सन २०१३-१४ मध्ये आदिवासी उपयोजनेअंतर्गत एकूण ४०२ योजना (१०६ राज्यस्तरीय व २९६ जिल्हास्तरीय) राबविण्यात आल्या असून, सन २०१४-१५ मध्ये जवळपास ३५० योजनांची अंमलबजावणी करण्यात येत असून त्यातील ३२ योजना राज्य व जिल्हा या दोन्ही स्तरावरील आहेत. आदिवासी उपयोजनेअंतर्गत सन २०१४-१५ च्या खर्चात सामाजिक व सामुहिक सेवांचा प्रमुख (६६ टक्के) वाटा असून, त्या खालोखाल वाहतूक (१५ टक्के) आणि ग्रामविकास (८ टक्के) यांचा वाटा आहे. आदिवासी उपयोजनेअंतर्गत नियतव्यय व खर्च तक्ता १०.५५ मध्ये दिला आहे.

तक्ता १०.५५ आदिवासी उपयोजनेअंतर्गत नियतव्यय व खर्च

(₹ कोटी)

क्षेत्र	२०१३-१४			२०१४-१५ +	
	नियतव्यय	खर्च (सुधारीत अंदाज)	खर्चाची नियतव्ययाशी टक्केवारी	नियतव्यय	खर्च +
कृषि व संलग्न कार्ये	२६३.९०	३२३.६४	१२२.६४	२९९.६९	८९.००
ग्राम विकास	१३५.८६	३९५.८९	२९१.४०	२११.६१	९९.२७
पाटबंधारे व पूर नियंत्रण	२३५.५९	२६०.९६	११०.७७	२६८.०९	३६.५३
ऊर्जा	८२.६०	७४.२३	८९.८७	९५.५३	२७.८२
उद्योग व खनिजे	१.२४	१.१३	९१.१३	१.०७	०.२४
वाहतूक	४४०.८४	५८५.०५	१३२.७१	५०६.४६	१९३.५०
सामान्य आर्थिक सेवा	२२.५५	२३.१०	१०२.४४	१७.७३	०.३७
सामाजिक व सामुहिक सेवा	३,१७७.९४	२,३१५.३८	७२.८६	३,१९५.२९	८५५.४७
इतर कार्यक्रम	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००
नाविन्यपूर्ण योजना	०.००	०.००	०.००	४९.५३	०.१४
ठोक तरतूद	०.००	०.००	०.००	१७५.९२	०.००
एकूण	**४,३६०.५२**	**३,९७९.४१**	**९१.२६**	**४,८१४.९२**	**१,३०२.३४**

आधार: आदिवासी विकास विभाग, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळ मर्यादित

१०.९९ आदिवासी समाजाच्या आर्थिक कल्याणासाठी राज्य शासनाने शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळाची स्थापना केली आहे. सध्या या महामंडळाचे अधिकृत भाग भांडवल ₹ २०० कोटी आहे, तर भरणा केलेले भागभांडवल ₹ ७१.३६ कोटी असून, त्यात राज्य शासनाचा हिस्सा ५१ टक्के आणि केंद्र शासनाचा हिस्सा ४९ टक्के आहे. महामंडळामार्फत राष्ट्रीय आदिवासी वित्त व विकास महामंडळाच्या (एनएसटीएफडीसी) विविध योजना राबविल्या जातात. शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या योजनांची प्रगती तक्ता १०.५६ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.५६ शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या योजनांची प्रगती

(₹ लाख)

योजनेचे नाव	२०१३-१४		२०१४-१५ +	
	लाभार्थी संख्या	वितरित रक्कम	लाभार्थी संख्या	वितरित रक्कम
एनएसटीएफडीसी च्या योजना	२९	१६३.१९	२८९	५२७.३५
एनएसटीएफडीसी ची महिला सबलीकरण योजना	०	०.००	२८४	१४२.००
स्वत:च्या योजना	११	११.३८	०	०.००

आधार : शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळ मर्यादित + डिसेंबरपर्यंत

विमुक्त जाती, भटक्या जमाती, इतर मागास वर्ग आणि विशेष मागासवर्गीयांचे कल्याण

१०.१०० विमुक्त जाती, भटक्या जमाती, इतर मागास वर्ग आणि विशेष मागास प्रवर्ग या समाजातील लोकांच्या कल्याणासाठी शासनाने स्वतंत्र संचालनालय स्थापन केले आहे. या समाजातील दुर्बल घटकांच्या उन्नतीसाठी विविध विकास कार्यक्रम राबविण्यात येत आहेत. सन २०१३-१४ मधील ₹ २७१.८९ कोटी नियतव्ययाच्या तुलनेत ₹ २५५.५३ कोटी खर्च झाला. सन २०१४-१५ करीता ₹ १८९.९७ कोटी नियतव्यय उपलब्ध केला असून डिसेंबर पर्यंत ₹ ९६.६८ कोटी खर्च झाला.

वसंतराव नाईक विमुक्त जाती व भटक्या जमाती विकास महामंडळ मर्यादित

१०.१०१ विमुक्त जाती व भटक्या जमातीच्या आर्थिक उन्नतीसाठी वसंतराव नाईक विमुक्त जाती व भटक्या जमाती विकास महामंडळाची स्थापना करण्यात आली आहे. हे महामंडळ मार्जिन मनी, थेट कर्ज, अनुदान योजना, इत्यादी विविध योजनांची अंमलबजावणी करते. या महामंडळास राष्ट्रीय मागासवर्गीय वित्त व विकास महामंडळाच्या (एनबीसीएफडीसी) मुदत कर्ज, महिला समृद्धी, सूक्ष्म वित्तपुरवठा व शैक्षणिक कर्ज, इत्यादी योजनांच्या अंमलबजावणीसाठी राज्यातील वाहिनीकृत यंत्रणा म्हणून प्राधिकृत करण्यात आले आहे. या महामंडळाचे अधिकृत भाग भांडवल ₹ २०० कोटी असून, भरणा केलेले भागभांडवल ₹ १८१.८८ कोटी आहे. महामंडळाने सन २०१३-१४ मध्ये २,३०४ लाभार्थ्यांना ₹ १,४४० लाख रक्कम वितरीत केली असून सन २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत ६९१ लाभार्थ्यांना ₹ ४२० लाख रक्कम वितरीत केली. महामंडळास एनबीसीएफडीसीकडून सन २०१३-१४ व २०१४-१५ मध्ये डिसेंबर पर्यंत कोणताही निधी प्राप्त झाला नाही.

महाराष्ट्र राज्य इतर मागासवर्गीय वित्त आणि विकास महामंडळ मर्यादित

१०.१०२ राज्यातील इतर मागासवर्गीयांच्या कल्याणासाठी महाराष्ट्र राज्य इतर मागासवर्गीय वित्त आणि विकास महामंडळाची स्थापना करण्यात आली. या महामंडळाचे अधिकृत भाग भांडवल ₹ २५० कोटी असून, भरणा केलेले भागभांडवल ₹ ८५.४६ कोटी आहे. हे महामंडळ एनबीसीएफडीसीची राज्यातील वाहिनीकृत यंत्रणा म्हणूनही कार्य करते. महाराष्ट्र राज्य इतर मागासवर्गीय वित्त आणि विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या प्रमुख योजनांची प्रगती तक्ता १०.५७ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.५७ महाराष्ट्र राज्य इतर मागासवर्गीय वित्त आणि विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या प्रमुख योजनांची प्रगती

(₹ लाख)

योजनेचे नाव	२०१३-१४		२०१४-१५+	
	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम
वीस टक्के बीज भांडवल	३२३	१४१.०६	३७०	२७.६७
मुदत कर्ज	६४७	१,०७२.६०	१९२	३३३.३६
मार्जिन मनी	२१	३८.७८	१६	२९.७२
सूक्ष्म वित्तपुरवठा	०	०.००	०	०.००
महिला समृद्धी	५०	६.१०	१०	२.२५
स्वर्णिमा	२४	१६.००	२५	१४.००
शैक्षणिक कर्ज	४३३	१५०.५३	३७१	१२६.२६

आधार : महाराष्ट्र राज्य इतर मागासवर्गीय वित्त आणि विकास महामंडळ मर्यादित + डिसेंबरपर्यंत

नि:शक्त व्यक्तींचे कल्याण

१०.१०३ नि:शक्त व्यक्तींच्या क्षमता ओळखणे, कौशल्य विकास, समान संधी देणे, अधिकारांचे रक्षण करून सक्षमीकरण करणे, त्याचबरोबर त्यांना समाजाच्या मुख्य प्रवाहात सामावून घेण्यासाठी राज्य शासनाकडून विविध योजना राबविल्या जात आहेत. शासन सेवेत गट क व ड मधील पदावर नियुक्ती तसेच सेवांतर्गत बढतीमध्ये नि:शक्त व्यक्तींना तीन टक्के आरक्षण दिले जाते. सरकारी नोकऱ्यांमध्ये नियुक्तीसाठी कमाल वयोमर्यादा ४५ वर्षेपर्यंत शिथिल करण्यात आली आहे. सन २०१३-१४ मधील ₹ ८.७५ कोटी नियतव्ययाच्या तुलनेत ₹ ६.८९ कोटी खर्च झाला. सन २०१४-१५ करीता ₹ ६.१२ कोटी नियतव्यय उपलब्ध केला असून डिसेंबर पर्यंत ₹ ०.७० कोटी खर्च झाला.

महाराष्ट्र राज्य अपंग वित्त व विकास महामंडळ मर्यादित

१०.१०४ अपंगांना समाजाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी राज्यात महाराष्ट्र राज्य अपंग वित्त व विकास महामंडळाची स्थापना करण्यात आली आहे. हे महामंडळ राष्ट्रीय अपंग वित्त व विकास महामंडळाची (एनएचएफडीसी) राज्यासाठी वाहिनीकृत यंत्रणा म्हणून कार्य करते. सध्या या महामंडळाचे अधिकृत भाग भांडवल ₹ ५० कोटी असून, भरणा केलेले भागभांडवल ₹ ४०.५१ कोटी आहे. या महामंडळामार्फत महिला समृद्धी, सूक्ष्म वित्तपुरवठा, मुदत कर्ज, शैक्षणिक कर्ज, थेट कर्ज, कृषि संजीवनी, इत्यादी योजना राबविल्या जातात. महाराष्ट्र राज्य अपंग वित्त व विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या योजनांची प्रगती तक्ता १०.५८ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.५८ महाराष्ट्र राज्य अपंग वित्त व विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या योजनांची प्रगती

(₹ लाख)

योजनेचे नांव	२०१३-१४		२०१४-१५ +	
	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम
स्वत:च्या योजना	२४३	४८.६०	२२१	४४.२०
एनएचएफडीसीच्या योजना @	१,०४०	१,३७७.१६	६१६	८६४.६७

आधार : महाराष्ट्र राज्य अपंग वित्त व विकास महामंडळ मर्यादित. + डिसेंबरपर्यंत

@ मुदत कर्ज, महिला समृद्धी, सूक्ष्म वित्तपुरवठा व कृषि संजीवनी या योजना समाविष्ट.

अल्पसंख्यांक विकास

१०.१०५ राज्य शासनामार्फत अल्पसंख्याक समुदायाच्या विकासासाठी सन २००८ मध्ये स्वतंत्र अल्पसंख्यांक विकास विभाग स्थापन करण्यात आला. बाराव्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये यासाठी ₹ १,६८५ कोटी नियतव्यय निश्चित केला आहे. सन २०१३-१४ मध्ये ₹ ३६२.०५ कोटी नियतव्ययाच्या तुलनेत ₹ २७५.४१ कोटी खर्च झाला. सन २०१४-१५ करीता ₹ ३६२.०५ कोटी नियतव्यय उपलब्ध केला असून डिसेंबर पर्यंत ₹ ९०.८३ कोटी खर्च झाला. एकूण खर्चापैकी पात्र मदरशांच्या आधुनिकीकरणावर ₹ १०.१४ कोटी खर्च झाला आहे.

मौलाना आझाद अल्पसंख्यांक आर्थिक विकास महामंडळ मर्यादित

१०.१०६ राज्य शासनामार्फत अल्पसंख्यांकांच्या कल्याणासाठी मौलाना आझाद अल्पसंख्यांक आर्थिक विकास महामंडळाची स्थापना करण्यात आली. सदर महामंडळ अल्पसंख्यांकांना स्वयंरोजगार, शिक्षण, इत्यादी साठी कर्ज पुरविण्याचे काम करते. सध्या या

महामंडळाचे अधिकृत भाग भांडवल ₹ ५०० कोटी असून, भरणा केलेले भागभांडवल ₹ २६८.१९ कोटी आहे. हे महामंडळ राष्ट्रीय अल्पसंख्यांक विकास व वित्त महामंडळाची (एनएमडीएफसी) राज्यासाठी वाहिनीकृत यंत्रणा म्हणूनही कार्य करते. मौलाना आझाद अल्पसंख्यांक आर्थिक विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या प्रमुख योजनांची प्रगती तक्ता १०.५९ मध्ये दिली आहे.

तक्ता १०.५९ मौलाना आझाद अल्पसंख्यांक आर्थिक विकास महामंडळ मर्यादित मार्फत राबविण्यात येत असलेल्या प्रमुख योजनांची प्रगती

(₹ लाख)

योजनेचे नांव	२०१३-१४		२०१४-१५ +	
	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम	लाभार्थ्यांची संख्या	वितरित रक्कम
थेट कर्ज	२८	१२.६६	७,२२८	२,६५०.४०
शैक्षणिक कर्ज	२,४७०	१,५६९.२०	१,६२०	१,१४१.५५
इतर कर्ज (स्वयंसहायता बचत गट)	०	०.००	१६	३२.००

आधार : मौलाना आझाद अल्पसंख्यांक आर्थिक विकास महामंडळ मर्यादित + डिसेंबरपर्यंत

सामाजिक सुरक्षेच्या महत्त्वपूर्ण योजना

१०.१०७ राज्य शासन सामाजिक सुरक्षेच्या विविध योजना राबविते. महत्त्वाच्या सामाजिक सुरक्षा योजनांचे लाभार्थी व झालेला खर्च तक्ता १०.६० मध्ये दिला आहे.

तक्ता १०.६० महत्वाच्या सामाजिक सुरक्षा योजनांचे लाभार्थी व झालेला खर्च

(₹ कोटी)

योजनेचे नांव	२०१३-१४		२०१४-१५ +	
	लाभार्थ्यांची संख्या (लाखात)	खर्च	लाभार्थ्यांची संख्या (लाखात)	खर्च
संजय गांधी निराधार अनुदान	६.६६	५२६.१९	७.६७	४५१.७०
श्रावणबाळ सेवा राज्य निवृत्तीवेतन	१५.२६	९०७.४३	१७.६५	७४२.५९
इंदिरा गांधी राष्ट्रीय वृध्दापकाळ निवृत्तीवेतन	११.१८	२६१.२५	११.८६	२१३.७८
इंदिरा गांधी राष्ट्रीय विधवा निवृत्तीवेतन	०.३२	७.४९	०.४४	७.०८
इंदिरा गांधी राष्ट्रीय अपंग निवृत्तीवेतन	०.०५	१.७१	०.०६	१.३१
राष्ट्रीय कुटुंब लाभ	०.०८	२७.१९	०.०८	१७.०४
आम आदमी विमा	५१.००	२०.६२	५५.०१	१४.१७

आधार: सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, महाराष्ट्र शासन + डिसेंबरपर्यंत

क्षेत्र विकास कार्यक्रम

१०.१०८ राज्य शासन क्षेत्र विकासाच्या विविध योजना राबविते. क्षेत्र विकास कार्यक्रमांचे नियतव्यय व झालेला खर्च तक्ता १०.६१ मध्ये दिला आहे.

तक्ता १०.६१ क्षेत्र विकास कार्यक्रमांचे नियतव्यय व झालेला खर्च

(₹ कोटी)

योजनेचे नांव	२०१३-१४		२०१४-१५ +	
	नियतव्यय	खर्च	नियतव्यय	खर्च
दलित वस्ती सुधार ++	७५२.५१	७५२.५१	५४२.२८	२९९.१८
नागरी दलित वस्ती सुधार @	४९३.५५	४२२.९६	३५८.१९	१३७.२७
नागरी आदिवासी वस्ती सुधार @	६.००	४.८०	६.००	०.००
ठक्कर बाप्पा आदिवासी वस्ती सुधारणा एकात्मिक कार्यक्रम #	२४५.२४	२४५.४८	२६१.४९	८६.५५
तांडा/वस्ती सुधार ++	३०.००	२४.००	२१.००	८.४५
अल्पसंख्यांक बहुल नागरी क्षेत्रविकास कार्यक्रम $	२५.००	१९.२०	१५.००	०.००
अल्पसंख्यांक बहुल ग्रामीण क्षेत्रविकास कार्यक्रम $	२६.००	२७.७६	४०.००	०.००

आधार : ++ सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, @ नगर विकास विभाग, # आदिवासी विकास विभाग , $ अल्पसंख्यांक विकास विभाग + डिसेंबरपर्यंत

* * * * *

परिशिष्ट १०.१

राज्यनिहाय संयुक्त शिक्षण विकास निर्देशांक
सर्व शाळा : सर्व व्यवस्थापन

अ. क्र.	राज्य / केंद्रशासित प्रदेश	प्राथमिक स्तर				उच्च प्राथमिक स्तर				संयुक्त स्तर			
		२०१२-१३		२०१३-१४		२०१२-१३		२०१३-१४		२०१२-१३		२०१३-१४	
		शिविनि	श्रेणी	शिविनि	श्रेणी	शिविनि	श्रेणी	शिविनि	श्रेणी	शिविनि	श्रेणी	शिविनि	श्रेणी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)	(१३)	(१४)
१	अंदमान व निकोबार	०.५३९	२६	०.६५९	१२	०.६५८	१३	०.६७८	१२	०.५९८	१६	०.६६८	१२
२	आंध्र प्रदेश	०.५५३	२१	०.५६४	२३	०.६०४	२२	०.६४३	१९	०.५७९	२३	०.६०३	१९
३	अरुणाचल प्रदेश	०.५५०	२५	०.४६०	३४	०.६२३	२१	०.६३७	२०	०.५८७	१९	०.५४८	२८
४	आसाम	०.५१५	३१	०.४९०	३२	०.५३९	३१	०.५५७	३०	०.५२७	३२	०.५२४	३०
५	बिहार	०.५२९	२७	०.४४४	३५	०.५३६	३२	०.५३८	३१	०.५३२	३०	०.४९१	३४
६	चंदिगड	०.५२६	२९	०.६२१	१४	०.६६९	११	०.७३९	४	०.५९७	१७	०.६८०	११
७	छत्तीसगड	०.५८७	८	०.५७५	२१	०.५७७	२५	०.५६७	२९	०.५८२	२२	०.५७१	२६
८	दादरा व नगर हवेली	०.५८३	११	०.५६५	२२	०.६४१	१८	०.६४७	१८	०.६१२	१३	०.६०६	१८
९	दमण व दिव	०.५७८	१२	०.६०८	१६	०.७१२	३	०.६७५	१४	०.६४५	७	०.६४२	१५
१०	दिल्ली	०.५९९	६	०.६७३	१०	०.६५४	१६	०.७३७	५	०.६२७	११	०.७०५	६
११	गोवा	०.४८२	३४	०.५८६	१९	०.५५७	२९	०.६१६	२२	०.५२०	३३	०.६०१	२०
१२.	गुजरात	०.५२७	२८	०.६७८	८	०.६५६	१४	०.७१४	६	०.५९१	१८	०.६९६	८
१३	हरियाणा	०.५१६	३०	०.६१६	१५	०.६५५	१५	०.६७६	१३	०.५८५	२०	०.६४६	१४
१४	हिमाचल प्रदेश	०.५७६	१६	०.७१९	३	०.६७५	१०	०.७०९	१०	०.६२६	१२	०.७१४	४
१५	जम्मू व काश्मीर	०.५७६	१४	०.५३१	२८	०.६२८	२०	०.६०८	२७	०.६०२	१५	०.५७०	२७
१६	झारखंड	०.४३७	३५	०.५०२	३१	०.४६७	३४	०.५०७	३२	०.४५२	३५	०.५०५	३३
१७	कर्नाटक	०.६१५	५	०.७०५	५	०.७०७	६	०.७१४	७	०.६६१	५	०.७१०	५
१८	केरळ	०.५५५	२०	०.६८०	७	०.६५१	१७	०.७१२	९	०.६०३	१४	०.६९६	९
१९	लक्षद्विप	०.६५३	२	०.७२६	२	०.७७०	१	०.७५६	२	०.७१२	१	०.७४१	२
२०	मध्य प्रदेश	०.५५३	२२	०.५५९	२४	०.५५१	३०	०.४७९	३४	०.५५२	२८	०.५१९	३१
२१	महाराष्ट्र	०.५८३	१०	०.६३४	१३	०.६८७	८	०.६६६	१६	०.६३५	८	०.६५०	१३
२२	मणिपूर	०.५९९	७	०.५९२	१७	०.६६५	१२	०.६६५	१७	०.६३२	९	०.६२८	१७
२३	मेघालय	०.५७६	१७	०.४६८	३३	०.५७५	२६	०.६१५	२५	०.५७६	२४	०.५४१	२९
२४	मिझोराम	०.५७६	१५	०.५२७	२९	०.६७८	९	०.६६७	१५	०.६२७	१०	०.५९७	२२
२५	नागालँड	०.५५१	२४	०.५५८	२५	०.५८८	२४	०.६१५	२४	०.५६९	२६	०.५८६	२४
२६	ओरिसा	०.५५९	१९	०.५८३	२०	०.५७२	२८	०.६१४	२६	०.५६५	२७	०.५९९	२१
२७	पॉन्डेचरी	०.६४५	३	०.७४३	१	०.७४६	२	०.७८२	१	०.६९६	२	०.७६२	१
२८	पंजाब	०.५८६	९	०.६७४	९	०.७०८	५	०.७१२	८	०.६४७	६	०.६९३	१०
२९	राजस्थान	०.५१०	३३	०.५८७	१८	०.६३३	१९	०.५९७	२८	०.५७२	२५	०.५९२	२३
३०	सिक्कीम	०.६३३	४	०.७०१	६	०.७१२	४	०.७४२	३	०.६७२	४	०.७२२	३
३१	तामिळनाडू	०.६६२	१	०.७१२	४	०.७०४	७	०.६९०	११	०.६८३	३	०.७०१	७
३२	त्रिपुरा	०.५१४	३२	०.५२४	३०	०.५७५	२७	०.६३०	२१	०.५४५	२९	०.५७७	२५
३३	उत्तर प्रदेश	०.५५१	२३	०.५५४	२६	०.४६४	३५	०.३७०	३५	०.५०८	३४	०.४६२	३५
३४	उत्तराखंड	०.५७७	१३	०.६६४	११	०.५९२	२३	०.६१५	२३	०.५८५	२१	०.६३९	१६
३५	पश्चिम बंगाल	०.५६३	१८	०.५५०	२७	०.४९१	३३	०.४८०	३३	०.५२७	३१	०.५१५	३२

आधार - एलीमेंटरी एज्युकेशन इन इंडीया प्रोग्रेस टुवर्डस् युईई रिपोर्ट (३० सप्टेंबर रोजी)

शिविनि — शिक्षण विकास निर्देशांक

परिशिष्ट १०.२

महाराष्ट्र राज्यातील उपलब्ध वैद्यकीय सुविधा (सार्वजनिक आणि शासन सहाय्यित)

अ. क्र.	वर्ष	रुग्णालये (संख्या)	दवाखाने (संख्या)	प्राथमिक आरोग्य केंद्रे (संख्या)	प्राथमिक आरोग्य पथके (संख्या)	क्षयरोग रुग्णालये आणि रुग्ण चिकित्सालये (संख्या)	संस्थांतील@@ खाटा (संख्या)	दर लाख @ लोकसंख्येमागे खाटा
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१	१९७१	२९९	१,३७२	३८८	१	७२	४३,८२३	८८
२	१९८१	५३०	१,७७६	४५४	४००	९०	७१,३८५	११४
३	१९९१	७६८	१,८९६	१,६७२	८१	१,९७७	१,०९,२६७	१४४
४	२००१	९८१	१,६२९	१,७६८	१६९	२,५२०	१,०१,६७०	१०५
५	२००६	१,०५४	२,०७२	१,८१२	१७७	२,५२०	९५,११५ $$	९०
६	२०११	१,३६८	३,०१२	१,८१६	१९१	२,५२०	१,१८,११६	१०३
७	२०१२	१,३९३	३,०८७	१,८१६	१९३	२,५२०	१,१९,३५५	१०६
८	२०१३	१,३९५	३,०८७	१,८११	१९३	३,०६२ ##	१,२०,५७६	१०७

आधार - (१) राज्य कुटुंब कल्याण कार्यालय, महाराष्ट्र शासन

(२) आरोग्य सेवा संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

(३) राज्य आरोग्य माहिती व जीवनविषयक आकडेवारी कार्यालय,महाराष्ट्र शासन

@@ फक्त सार्वजनिक व शासन सहाय्यित रुग्णालयातील खाटांचा समावेश आहे. खाजगी रुग्णालयातील खाटांचा समावेश केलेला नाही.

@ संबंधित वर्षाच्या मध्याकरिता अंदाजित लोकसंख्येवर आधारित आहे.

$$ बृहन्मुंबई महानगरपालिकेची काही प्रसूतीगृहे व राज्यातील काही प्रसूतीपश्चात दक्षता केंद्रे बंद झाल्यामुळे.

क्षयरोग रुग्णालये, केंद्रे, उपचार पथके, इ. सार्वजनिक आरोग्य संस्थांचा यात समावेश आहे.

परिशिष्ट १०.३

महाराष्ट्र राज्याचे नमुना नोंदणी पाहणीवर आधारित जन्मदर, मृत्युदर, अर्भकमृत्युदर व एकूण जननदर

वर्ष	जन्मदर			मृत्युदर			अर्भकमृत्युदर			एकूण जननदर		
	ग्रामीण	नागरी	एकूण	ग्रामीण	नागरी	एकूण	ग्रामीण	नागरी	एकूण	ग्रामीण	नागरी	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)	(१३)
१९७१	३३.७	२९.०	३२.२	१३.५	९.७	१२.३	१११	८८	१०५	४.९	३.९	४.६
	(३८.९)	(३०.१)	(३६.९)	(१६.४)	(९.७)	(१४.९)	(१३८)	(८२)	(१२९)	(५.४)	(४.१)	(५.२)
१९८१	३०.४	२४.५	२८.५	१०.६	७.४	९.६	९०	४९	७९	४.०	३.०	३.७
	(३५.६)	(२७.०)	(३३.९)	(१३.७)	(७.८)	(१२.५)	(११९)	(६२)	(११०)	(४.८)	(३.३)	(४.५)
१९९१ *	२८.०	२२.९	२६.२	९.३	६.२	८.२	६९	३८	६०	३.४	२.५	३.०
	(३०.९)	(२४.३)	(२९.५)	(१०.६)	(७.१)	(९.८)	(८७)	(५३)	(८०)	(३.९)	(२.७)	(३.६)
२००१	२१.१	२०.२	२०.७	८.५	५.९	७.५	५५	२८	४५	२.६	२.२	२.४
	(२७.१)	(२०.३)	(२५.४)	(९.१)	(६.३)	(८.४)	(७२)	(४२)	(६६)	(३.४)	(२.३)	(३.१)
२००७	१८.७	१७.३	१८.१	७.३	५.७	६.६	४१	२४	३४	२.२	१.८	२.०
	(२४.७)	(१८.६)	(२३.१)	(८.०)	(६.०)	(७.४)	(६१)	(३७)	(५५)	(३.०)	(२.०)	(२.७)
२००८	१८.४	१७.२	१७.९	७.४	५.६	६.६	४०	२३	३३	२.१	१.७	२.०
	(२४.४)	(१८.५)	(२२.८)	(८.०)	(५.९)	(७.४)	(५८)	(३६)	(५३)	(२.९)	(२.०)	(२.६)
२००९	१८.१	१६.९	१७.६	७.६	५.५	६.७	३७	२२	३१	२.१	१.७	१.९
	(२४.१)	(१८.३)	(२२.५)	(७.८)	(५.८)	(७.३)	(५५)	(३४)	(५०)	(२.९)	(२.०)	(२.६)
२०१०	१७.६	१६.४	१७.१	७.५	५.३	६.५	३४	२०	२८	२.०	१.७	१.९
	(२३.७)	(१८.०)	(२२.१)	(७.७)	(५.८)	(७.२)	(५१)	(३१)	(४७)	(२.८)	(१.९)	(२.५)
२०११	१७.३	१५.८	१६.७	७.३	५.१	६.३	३०	१७	२५	१.९	१.६	१.८
	(२३.३)	(१७.६)	(२१.८)	(७.६)	(५.७)	(७.१)	(४८)	(२९)	(४४)	(२.७)	(१.९)	(२.४)
२०१२	१७.४	१५.५	१६.६	७.३	५.०	६.३	३०	१७	२५	२.०	१.६	१.८
	(२३.१)	(१७.४)	(२१.६)	(७.६)	(५.६)	(७.०)	(४६)	(२८)	(४२)	(२.६)	(१.८)	(२.४)
२०१३	१७.२	१५.४	१६.५	७.१	५.०	६.२	२९	१६	२४	१.९	१.६	१.८
	(२२.९)	(१७.३)	(२१.४)	(७.५)	(५.६)	(७.०)	(४४)	(२७)	(४०)	(२.५)	(१.८)	(२.३)

आधार - नमुना नोंदणी पाहणी पत्रिका, महानिबंधक, भारत सरकार, नवी दिल्ली

टीप - (१) कंसातील आकडे भारताकरिता आहेत (२) * जम्मू व काश्मिर वगळून

(३) जन्मदर व मृत्युदर दर हजार लोकसंख्येमागे (४) अर्भकमृत्युदर दर हजार जीवित जन्मामागे आहेत

परिशिष्ट १०.४

काम करणाऱ्या लोकांची जनगणना २०११ नुसार आर्थिक वर्गवारी

(हजारात)

काम करणाऱ्यांची वर्गवारी	मुख्यत: / सीमांतिक / एकूण	महाराष्ट्र			भारत#		
		पुरुष	स्त्रिया	एकूण	पुरुष	स्त्रिया	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
(अ) काम करणारे							
१. शेतकरी	मुख्यत:	७,१८१	४,२९७	११,४७८	७३,०१८	२२,८२३	९५,८४१
	सीमांतिक	४११	६८०	१,०९१	९,६८९	१३,१६३	२२,८५१
	एकूण	७,५९२	४,९७७	१२,५६९	८२,७०७	३५,९८६	१,१८,६९२
२. शेतमजूर	मुख्यत:	५,८४७	५,२२२	११,०६९	५५,२५५	३०,९१२	८६,१६७
	सीमांतिक	९२८	१,४८९	२,४१७	२७,४८५	३०,६७८	५८,१६३
	एकूण	६,७७५	६,७११	१३,४८६	८२,७४०	६१,५९०	१,४४,३३०
३. घरगुती उद्योगातील	मुख्यत:	६०७	३८५	९९१	७,५४०	४,७९१	१२,३३१
	सीमांतिक	८४	१५०	२३४	२,२३६	३,७६९	६,००५
	एकूण	६९१	५३५	१,२२५	९,७७६	८,५६०	१८,३३६
४. इतर	मुख्यत:	१६,३५५	३,८७०	२०,२२५	१,३७,३३६	३०,७७१	१,६८,१०७
	सीमांतिक	१,२०४	७१८	१,९२२	१९,३०७	१२,९७१	३२,२७८
	एकूण	१७,५५९	४,५८८	२२,१४७	१,५६,६४३	४३,७४२	२,००,३८५
एकूण (अ)	मुख्यत:	२९,९८९	१३,७७४	४३,७६३	२,७३,१४९	८९,२९७	३,६२,४४६
	सीमांतिक	२,६२८	३,०३७	५,६६५	५८,७१७	६०,५८०	१,१९,२९७
	एकूण	३२,६१७	१६,८११	४९,४२८	३,३१,८६६	१,४९,८७७	४,८१,७४३
(ब) काम न करणारे	एकूण	२५,६२६	३७,३२०	६२,९४६	२,९१,२५६	४,३७,५७०	७,२८,८२६
एकूण (अ + ब)		**५८,२४३**	**५४,१३१**	**१,१२,३७४**	**६,२३,१२२**	**५,८७,४४७**	**१२,१०,५६९**

आधार - महानिबंधक व गणना आयुक्त, केंद्र शासन

\# मणिपूर राज्यातील सेनापती जिल्ह्यातील माओ-मारम, पाओमाटा आणि पुरुल हे उपविभाग वगळून.

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

परिशिष्ट १०.५

दृष्टिक्षेपात आर्थिक गणना १९९८ आणि २००५

(हजारात)

बाब	ग्रामीण			नागरी			एकूण		
	१९९८	२००५	शेकडा वाढ	१९९८	२००५	शेकडा वाढ	१९९८	२००५	शेकडा वाढ
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
१. आस्थापनांची संख्या									
(अ) स्व-कार्यरत आस्थापना	१,२९५	१,४४२	११.३७	९६९	१,०७८	११.२५	२,२६३	२,५१९	११.३२
(ब) किमान एक वेतनी कामगार असलेले आस्थापना	३१९	६६८	१०९.६६	६५२	१,०३७	५९.१३	९७१	१,७०६	७५.७२
(क) एकूण	१,६१३	२,११०	३०.८०	१,६२१	२,११५	३०.५०	३,२३४	४,२२५	३०.६५
२. काम करणाऱ्या व्यक्तींची संख्या									
(अ) स्व-कार्यरत आस्थापना	२,००८	१,९२३	(-)४.२५	१,३०५	१,२९६	(-) ०.७१	३,३१३	३,२१९	(-) २.३६
(ब) किमान एक वेतनी कामगार असलेले आस्थापना	१,६८०	२,५०१	४८.८९	५,४५२	५,५८९	२.५२	७,१३२	८,०९०	१३.४४
(क) एकूण	३,६८८	४,४२४	१९.९५	६,७५७	६,८८५	१.८९	१०,४४५	११,३०९	८.२७
३. प्रति आस्थापना कामगारांची सरासरी संख्या	२.३	२.१	--	४.२	३.३	--	३.२	२.७	--
४. प्रति आस्थापना (किमान एक वेतनी कामगार असणाऱ्या) कामगारांची सरासरी संख्या	५.३	६.६	--	८.४	५.४	--	७.४	४.७	--
५. एकूण आस्थापनांमधील वेतनी कामगार	१,४९५	२,०८२	३९.२६	४,७८२	४,६१९	(-) ३.४०	६,२७७	६,७०१	६.७५
६. प्रमुख वैशिष्ट्यांनुसार आस्थापनांची संख्या--									
(१) हंगामी	१३७	१९३	४०.८८	२३	४७	१०४.३५	१६०	२४०	५०.००
(२) परिसर नसलेले	२१८	४०५	८५.७८	२२६	३१६	३९.८२	४४४	७२१	६२.३९
(३) शक्ती /इंधन वापरणारे	२३९	४७०	९६.६५	३६३	६४४	७७.४१	६०२	१,११४	८५.०५
(४)मालकाचा सामाजिक गट									
(अ)अनुसूचित जाती	१२४	१४८	१९.३५	१००	१५१	५१.००	२२४	२९९	३३.४८
(ब) अनुसूचित जमाती	९२	१०२	१०.८७	४८	८५	७७.०८	१४०	१८७	३३.५७
(५) मालकीचा प्रकार --									
(अ) खाजगी	१,४७२	१,८७६	२७.४५	१,५६८	२,०३२	२९.५९	३,०४०	३,९०८	२८.५५
(ब) सहकारी	२१	३०	४२.८६	१२	२१	७५.००	३३	५१	५४.५५
(क) शासकीय आणि सार्वजनिक उपक्रम	१२१	२०४	६८.६०	४०	६२	५५.००	१६१	२६६	६५.२२

आधार - अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्याने टक्केवारी जुळतीलच असे नाही.

परिशिष्ट १०.६

प्रमुख उद्योग गटांनुसार आस्थापनांची आणि नित्य कार्यरत व्यक्तींची संख्या (आर्थिक गणना २००५)

(हजारात)

प्रमुख उद्योग गट	आस्थापनांची संख्या			नित्य कार्यरत व्यक्तींची संख्या			नित्य कार्यरत वेतनी व्यक्तींची संख्या		
	ग्रामीण	नागरी	एकूण	ग्रामीण	नागरी	एकूण	ग्रामीण	नागरी	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
१. कृषि	५८०	२४	६०४	९९९	५२	१,०५१	१७५	१९	१९४
२. खाणकाम व दगड खाणकाम	३	२	५	२१	१४	३५	१७	१३	३०
३. वस्तुनिर्माण	३०९	३८५	६९३	८६०	१,५७४	२,४३४	४९८	१,१४४	१,६४२
४. वीज, गॅस आणि पाणी पुरवठा	२	२	४	११	३१	४२	१०	३०	४०
५. बांधकाम	२३	२९	५२	४३	७६	११८	१७	४५	८३
६. मोटार गाड्या / मोटार सायकल यांची विक्री, परिरक्षण व दुरुस्ती	२५	६१	८६	५४	१८२	२३७	२७	११५	१४२
७. घाऊक व्यापार	४२	८९	१३१	८३	२२६	३०९	३८	१२७	१६५
८. किरकोळ व्यापार	५६५	८५५	१,४२०	८९१	१,८८३	२,५७४	२५९	७३२	९९०
९. उपाहारगृहे आणि हॉटेल्स	५४	८६	१४०	१३४	३३६	४७०	८८	२३७	३०४
१०. वाहतूक आणि साठवणूक	५८	१२२	१८०	११३	३२३	४३४	५५	२०१	२५७
११. टपाल व दूरसंचार	२७	५०	७७	४६	१८०	२०७	२५	११०	१३५
१२. वित्तीय सहाय्य देणाऱ्या संस्था	२४	३०	५४	१०८	२५८	३६७	७९	२३८	३१७
१३. स्थावर मालमत्ता आणि बँकींक सेवा	५०	९४	१४४	९६	३८९	४६५	४२	२७१	३१३
१४. सार्वजनिक प्रशासन, संरक्षण व सामाजिक सुरक्षा	५०	२२	७३	१८९	५९२	७८१	१७९	५८६	७६४
१५. शिक्षण	१००	५३	१५३	४४६	४०७	८५३	४३२	३६७	७९९
१६. आरोग्य आणि सामाजिक कार्य	३७	६०	९७	९२	२८६	३५७	६३	२०४	२६७
१७. इतर सामाजिक व वैयक्तिक सेवा कार्य	१६२	१५०	३१२	२४०	३३३	५७३	९९	१८०	२७९
१८. इतर कार्ये (उल्लेख न केलेले उद्योग गट)	नगण्य	नगण्य	नगण्य	नगण्य	नगण्य	नगण्य	नगण्य	नगण्य	नगण्य
एकूण ...	**२,११०**	**२,११५**	**४,२२५**	**४,४२४**	**६,८८५**	**११,३०९**	**२,०८२**	**४,६१९**	**६,७०१**

आधार - अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

टीप - स्तंभ क्रमांक ५ ते १० मधील आकडे संक्षिप्तात दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

परिशिष्ट १०.७

महाराष्ट्रातील विविध उद्योगांतील सरासरी दैनिक रोजगार

(शंभरात)

अ.क्र.	उद्योग गट	सरासरी दैनिक रोजगार							
		१९६१	१९७१	१९८१	१९९१	२००१	२००६	२०११	२०१२
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
(अ)	**ग्राहक वस्तू उद्योग**	**५,१०३**	**५,०२०**	**५,१६८**	**४,५३५**	**४,५३३**	**४,२२५**	**५,१६४**	**५,९३९**
१.	खाद्य उत्पादने, पेये व तंबाखूची उत्पादने	९०२	९२१	९६५	१,३३०	१,६६२	१,५४२	१,९९१	२,३४८
२.	वस्त्रोद्योग (परिधान करण्याची वस्त्रे धरुन)	३,६९१	३,५१६	३,५५४	२,५२७	२,१६७	१,८९२	२,१८२	२,५०९
३.	लाकूड व लाकडाची उत्पादने	१०९	७५	७५	१५२	१५४	१६७	२१७	२१६
४.	कागद, कागदाची उत्पादने, मुद्रण व प्रकाशन इत्यादि	३९०	४९४	५४९	४९१	५२५	५९३	७३६	८१६
५.	कातडी कमावणे व चामड्याची उत्पादने	११	१४	२५	३५	२५	३१	३८	५०
(ब)	**पुनर्निर्माण वस्तू उद्योग**	**१,२९७**	**२,४३५**	**३,१९३**	**३,४२१**	**३,४६२**	**४,१०५**	**६,६४८**	**७,३१३**
६.	रसायने व रासायनिक उत्पादने	३४०	७६०	१,०५९	१,२१५	१,२९९	१,४५५	१,८०२	२,०१४
७.	पेट्रोलियम, रबर, प्लास्टिक यांची उत्पादने	१७४	३४९	४२१	४८२	५३५	६५६	१,०८७	१,१४४
८.	अधातू खनिज उत्पादने	२८४	४०२	४०३	४२३	३१७	३२२	४६५	५३८
९.	मूलभूत धातू, धातूची उत्पादने	४९९	९२४	१,३१०	१,३०१	१,३११	१,६७२	३,२९४	३,६१७
(क)	**भांडवली वस्तू उद्योग**	**१,२२०**	**२,११०**	**२,८९८**	**२,७१२**	**३,१४०**	**३,४४०**	**५,०३३**	**५,८२७**
१०.	यंत्रे व यंत्रसामग्री (परिवहन यंत्रसामग्री वगळून)	५९४	१,३२२	१,७८६	१,६१४	१,७२०	१,७८४	२,४०७	२,६६७
११.	परिवहन यंत्रसामग्री	४६९	६०८	९०३	८६७	१,०२५	९५९	१,७८५	२,१३९
१२.	इतर वस्तुनिर्माण उद्योग	१५७	१८०	२०९	२३१	३९५	६९७	८४१	१,०२१
(ड)	**इतर**	**२५६**	**४१२**	**६६३**	**१,०१६**	**८७०**	**१,०३८**	**१,३०१**	**१,४८५**
	एकूण	**७,८७३**	**९,९७७**	**११,९२२**	**११,६८४**	**१२,००५**	**१२,८०८**	**१८,१४६**	**२०,५६४**

आधार - औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

टीप - (१) आकडे संक्षिप्तात दिल्याने काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

(२) १९७४ पासून विडी कारखान्यांची नोंद वेगळ्या अधिनियमात समाविष्ट करण्यात आली.

परिशिष्ट १०.८

महाराष्ट्रातील कार्यरत कारखाने व त्यातील रोजगार

रोजगार (हजारात)

वर्ष	बाब **	शक्तीवर चालणारे कारखाने			बिगर शक्तीवर चालणारे कारखाने			सर्व कारखाने		
		५० पेक्षा कमी कामगार असलेले	५० किंवा अधिक कामगार असलेले	शक्तीवर चालणारे एकूण कारखाने	५० पेक्षा कमी कामगार असलेले	५० किंवा अधिक कामगार असलेले	बिगर शक्तीवर चालणारे एकूण कारखाने	५० पेक्षा कमी कामगार असलेले	५० किंवा अधिक कामगार असलेले	एकूण सर्व कारखाने
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)
१९६१	कारखाने	५,०९७	१,७८१	६,८७८	१,००४	३५१	१,३५५	६,१०१	२,१३२	८,२३३
	रोजगार	९९	६२६	७२५	२१	४१	६३	१२०	६६७	७८७
१९७१	कारखाने	६,३४१	२,७०१	९,०४२	८५६	३४३	१,१९९	७,१९७	३,०४४	१०,२४१
	रोजगार	१२३	८२४	९४७	१५	३६	५१	१३८	८६०	९९८
१९८१	कारखाने	१०,२३८	३,१३२	१३,३७०	३,१५४	७०	३,२२४	१३,३९२	३,२०२	१६,५९४
	रोजगार	१८३	९८३	१,१६६	२०	६	२६	२०३	९८९	१,१९२
१९९१	कारखाने	१३,१३९	३,१९९	१६,३३८	७,७४३	३८	७,७८१	२०,८८२	३,२३७	२४,११९
	रोजगार	२१५	९१०	१,१२४	४०	४	४४	२५४	९१४	१,१६९
२००१	कारखाने	१५,९७७	३,९२९	१९,९०६	८,३९३	२५	८,४१८	२४,३७०	३,९५४	२८,३२४
	रोजगार	२६६	८९१	१,१५७	४२	२	४४	३०८	८९३	१,२०१
२००६	कारखाने	१७,३२५	५,२१३	२२,५३८	८,१४०	१९	८,१५९	२५,४६५	५,२३२	३०,६९७
	रोजगार	३३०	९०९	१,२३९	४०	२	४२	३७०	९११	१,२८१
२००९	कारखाने	१८,६६८	६,११२	२४,७८०	९,२६३	१७	९,२८०	२७,९३१	६,१२९	३४,०६०
	रोजगार	३४५	१,१०३	१,४४८	५०	२	५२	३९५	१,१०५	१,५००
२०१०	कारखाने	१९,१७३	६,५१७	२५,६९०	९,१८३	१५	९,१९८	२८,३५६	६,५३२	३४,८८८
	रोजगार	३६३	१,२३१	१,५९४	५२	१	५३	४१५	१,२३३	१,६४७
२०११	कारखाने	१९,४१०	७,३७३	२६,७८३	९,०६७	२६	९,०९३	२८,४७७	७,३९९	३५,८७६
	रोजगार	३६७	१,३९४	१,७६१	५१	३	५४	४१८	१,३९७	१,८१५
२०१२	कारखाने	१९,८१८	८,६६४	२८,४८२	८,८१६	४१	८,८५७	२८,६३४	८,७०५	३७,३३९
	रोजगार	३९९	१,५९९	१,९९८	५४	४	५८	४५३	१,६०३	२,०५६

आधार - औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

टीप -
(१) अंदाजित रोजगारात प्रपत्र न पाठविणाऱ्या कारखान्यांतील दैनिक सरासरी रोजगारांचा समावेश आहे.
(२) आकडेवारी १९४८ च्या कारखाना अधिनियमांखाली येणाऱ्या कारखान्यासंबंधी आहे.
(३) "बिगर शक्तीवर चालणारे कारखाने " यामध्ये कारखाना अधिनियम, १९४८ च्या विभाग ८५ खाली नोंदविलेल्या शक्तीवर चालणाऱ्या लहान कारखान्यांचा समावेश आहे.
(४) रोजगाराचे आकडे संक्षिप्तात लिहिल्यामुळे काही ठिकाणी बेरजा जुळणार नाहीत.

** कारखाने - कार्यरत कारखान्यांची संख्या   रोजगार - रोजगाराची दैनिक सरासरी

१९७४ पासून विडी कारखान्यांची नोंद यातून काढून वेगळ्या अधिनियमाखाली समाविष्ट करण्यात आली आहे.

परिशिष्ट १०.९

राज्यातील रोजगार व स्वयंरोजगार मार्गदर्शन केंद्रांमध्ये नोंदणी झालेल्या व्यक्तींची संख्या, अधिसूचित केलेली रिक्त पदे व भरलेली पदे

(हजारात)

वर्ष	संदर्भ वर्षात नोंदणी झालेल्या व्यक्तींची संख्या	अधिसूचित केलेल्या रिक्त पदांची संख्या	संदर्भ वर्षात भरलेल्या पदांची संख्या	वर्ष अखेरीस चालू नोंदवहीत असलेल्या व्यक्तींची संख्या
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१९९१	५९१.८	६४.८	३०.३	३,१५९.८
१९९२	५९६.६	५५.९	२९.१	३,३२०.५
१९९३	५९९.७	५५.४	२४.१	३,३४९.६
१९९४	६३५.८	५२.१	२४.७	३,४३९.२
१९९५	७२०.१	४९.७	१८.७	३,६३४.३
१९९६	६८८.७	५३.७	२२.६	३,७८७.२
१९९७	६९२.८	४७.४	२२.९	३,९३३.१
१९९८	७२९.३	३७.९	१६.८	४,१०९.६
१९९९	८६१.१	५०.९	१६.२	४,१८३.८
२०००	७५०.८	४३.९	१८.१	४,३४८.८
२००१	६२३.२	३२.३	१२.५	४,४१९.७
२००२	६२२.७	३०.९	९.५	४,२०३.३
२००३	८१९.१	५९.६	१६.४	४,०४४.१
२००४	८८०.३	४३.४	१५.१	४,१०५.७
२००५	६४५.२	४४.२	१३.९	४,०००.३
२००६	६०८.१	६८.३	१४.८	३,६०८.५
२००७	६१६.७	९७.५	९.२	३,२१३.८
२००८	७२१.५	९९.२	११.८	३,००७.२
२००९	६९८.३	१७६.६	१७.२	२,८७५.९
२०१०	८९२.९	३७८.८	३५३.९	२,६८२.४
२०११	७४७.५	३४६.२	१९१.०	२,५९६.२
२०१२	६१२.३	२५९.२	१३४.२	२,४०४.०
२०१३	६३०.३	११८.९	११४.६	३,०३४.८
२०१४+	५३६.४	८४१.१	८४.७	३,५७१.५

आधार - रोजगार व स्वयंरोजगार संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

\+ डिसेंबर पर्यंत

परिशिष्ट १०.१०

रोजगार व स्वयंरोजगार मार्गदर्शन केंद्रांच्या चालू नोंदवहीत ३१ डिसेंबर, २०१४ अखेर असलेल्या व्यक्तींची संख्या

अ. क्र.	शैक्षणिक पात्रता	व्यक्ती	पैकी स्त्रिया	स्त्रियांची टक्केवारी	एकूण बेरजेशी व्यक्तींची टक्केवारी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
१.	माध्यमिक शालांत परीक्षेपेक्षा कमी (निरक्षर धरुन)	२,७७,०००	६१,२६३	२२.१	७.८
२.	माध्यमिक शालांत परीक्षा उत्तीर्ण	१०,९१,०४६	२,१४,०६६	१९.६	३०.५
३.	उच्च माध्यमिक शालांत परीक्षा उत्तीर्ण	१०,०५,६६६	२,५४,००९	२५.३	२८.२
४.	औ.प्र.सं. प्रशिक्षित व शिकाऊ उमेदवार	२,९४,११४	२९,२४३	९.९	८.२
५.	पदविकाधारक				
	५.१ अभियांत्रिकी / तंत्रज्ञान	७५,१९२	१८,०९८	२४.१	२.१
	५.२ वैद्यकीय, डी.एम.एल.टी. व औषधनिर्माण	१७,५२५	६,१३०	३५.०	०.५
	५.३ इतर	१,५५,८१५	७२,०१३	४६.२	४.४
	एकूण (५.१ ते ५.३)	**२,४८,५३२**	**९६,२४१**	**३८.७**	**७.०**
६.	पदवीधर				
	६.१ अभियांत्रिकी / तंत्रज्ञान	५८,११६	१४,२२४	२४.५	१.६
	६.२ वैद्यकीय	२,९३९	१,३३४	४५.४	०.१
	६.३ इतर	४,९६,४६२	१,७३,७३५	३५.०	१३.९
	एकूण (६.१ ते ६.३)	**५,५७,५१७**	**१,८९,२९३**	**३४.०**	**१५.६**
७.	पदव्युत्तर पदवीधर				
	७.१ अभियांत्रिकी / तंत्रज्ञान	३,२४३	१,०१२	३१.२	०.१
	७.२ वैद्यकीय	३९२	१४७	३७.५	नगण्य
	७.३ इतर	९४,०४५	४१,२६५	४३.९	२.६
	एकूण (७.१ ते ७.३)	**९७,६८०**	**४२,४२४**	**४३.४**	**२.७**
	एकूण बेरीज	**३५,७१,५५५**	**८,८६,५३९**	**२४.८**	**१००.०**

आधार - रोजगार व स्वयंरोजगार संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

परिशिष्ट १०.११

महाराष्ट्रातील महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेखाली घेण्यात आलेल्या विविध कामांच्या प्रकारानुसार संख्या व त्यावरील खर्च

(₹ लाखात)

अ. क्र.	कामाचा प्रकार	२०१०-११		२०११-१२		२०१२-१३		२०१३-१४		२०१४-१५+	
		कामांची संख्या	खर्च	कामांची संख्या	खर्च	कामांची संख्या	खर्च	कामांची संख्या	खर्च	कामांची संख्या	खर्च
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)
१	ग्रामीण जोड रस्ते	३६६	९५१.९१	६४४	५९४.४६	४,८७६	१९,१२०.७१	२,७७१	८,५२८.२९	२,३०५	४,११३.२५
२	पूरनियंत्रण व पूर संरक्षण	११५	२९५.६१	१७	४४.९८	१०५	२८८.९३	२१३	८१८.५४	११८	५७७.७२
३	जलसंधारण व जलसंवर्धन	१६,४१२	४,५६०.८३	३,०१८	१,४१६.७९	२७,४१३	२२,२१७.४५	१०,०४९	७,३१८.३४	१०,६५८	२,८५९.१४
४	दुष्काळ प्रतिबंधक काम	६९२	१,२३६.५०	५४८	३७.७१	१६,२३०	१४,२९१.४६	१४,४२३	५,४८०.९	५,९९७	४१९.७४
५	सूक्ष्म जलसिंचन	१०	१.१९	१५	८.५५	८१६	३४७.७३	५२२	२७५.९६	३८४	१०५.१९
६	अनुसूचित जाती / जमाती व भूधारकांना सिंचन सुविधा	२६०	५६६.५४	१९२	१०४.५०	१२,४८२	१४,७८८.०५	१०,९५०	७,६२३.९५	९,५९५	२,५९०.२४
७	पारंपारिक जलस्त्रोतांचे नुतनीकरण	४२२	९७२.६४	१०६८	२७१.७४	६,०२७	३,३७५.१९	२,३०६	१,६५३.०७	१,१३८	४८०.३४
८	भूविकास	४३०	२७६.६७	८०१	१२५.९३	४,१६०	२,३६०.३२	२,०७७	१,८०७.३३	१,०६९	६४३.६८
९	राजीव गांधी सेवा केंद्र	०	०.००	०	०.००	३८	२९१.११	७१	१८८.०८	५१	८०.५४
१०	इतर कामे	०	०.२४	१३०	२२.७८	४,९३७	६००.२७	३१,८७०	२,३०५.४६	७४,२३१	४,२१९.३७
	एकूण	**१८,७०७**	**८,८६२.१३**	**६,४३३**	**२,६२७.४४**	**७७,०८४**	**७७,६८१.२२**	**७५,२५२**	**३५,९९९.९२**	**१,०५,५४६**	**१६,०८९.२१**

आधार - नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन   + ३१ जानेवारी रोजी

परिशिष्ट १०.१२

महाराष्ट्रातील राबविण्यात येणाऱ्या केंद्र पुरस्कृत रोजगार व स्वयंरोजगार कार्यक्रमांची प्रगती

	रोजगार कार्यक्रम	२००९-१०	२०१०-११	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५+
	(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
१.	**स्वर्णजयंती ग्राम स्वरोजगार योजना**					
	१.१ सहाय्यित स्वसहाय्य गट(संख्या)	१२,६५०	१४,३८१	५,६७७	९,०२४	१३,२१५
	१.२ एकूण स्वरोजगारी (संख्या)	१,५२,६५४	१,७४,१५६	६०,८०१	१,०२,७८९	१,५०,५२७
	अ) स्वसहाय्य गट स्वरोजगारी (संख्या)	१,३२,७५५	१,५०,०९१	५८,०३९	१,०२,७८९	१,५०,५२७
	ब) वैयक्तिक स्वरोजगारी (संख्या)	१९,८९९	२४,०६५	२,७६२	--	--
	१.३ एकूण अनुदान (₹ कोटी)	१४७.४२	१६५.४३	७२.१९	--	--
	अ) स्वसहाय्य गट (₹ कोटी)	१२३.१२	१३७.२५	६७.९७	--	--
	ब) वैयक्तिक (₹ कोटी)	२४.३०	२८.१८	४.२२	--	--
	१.४ एकूण कर्ज (₹ कोटी)	३००.८९	३७०.३०	२०७.९९	४०५.६९	१२४.५२
	अ) स्वसहाय्य गट (₹ कोटी)	२४२.४२	२९८.३३	१९६.१७	४०५.६९	१२४.५२
	ब) वैयक्तिक (₹ कोटी)	५८.४७	७१.९७	११.८२	--	--
	१.५ एकूण खर्च (₹ कोटी)	२३१.८७	२५२.७६	१६०.७२	९७.७५	२८.८३
२.	**स्वर्णजयंती शहरी रोजगार योजना**					
	२.१ एकूण उपलब्ध निधी					
	अ) केंद्र शासन (₹ कोटी)	८०.७६	९०.२९	५१.३६	८९.७१	--
	ब) राज्य शासन (₹ कोटी)	२६.९३	३०.१०	०.००	२९.९०	--
	२.२ शहरी स्वयंरोजगार कार्यक्रम					
	अ) लक्ष्य (लाभधारकांची संख्या)	४,५२७	४,५२७	३९,०००	११,९००	--
	ब) साध्य (लाभधारकांची संख्या)	६,०७४	७,४४९	४,४७५	१२,९५७	--
	क) झालेला खर्च (₹ कोटी)	९.९६	१५.२१	७.५१	२३.९२	--
	२.३ प्रशिक्षण					
	अ) लक्ष्य (प्रशिक्षणार्थींची संख्या)	३६,२०३	३६,२०३	२,२०,०००	७९,२००	--
	ब) साध्य (प्रशिक्षणार्थींची संख्या)	४०,६९३	३८,६६९	२७,९१३	८६,२२३	--
	क) झालेला खर्च (₹ कोटी)	१३.०३	१७.१५	१.२६	७.२५	--
	२.४ शहरी वेतनी रोजगार कार्यक्रम					
	अ) लक्ष्य (लाख मनुष्यदिवस)	--	--	१३.९२	--	--
	ब) साध्य (रोजगार निर्मिती लाख मनुष्यदिवस)	५.४०	५.३७	०.८९	०.०३	--
	क) झालेला खर्च (₹ कोटी)	१८.१३	१६.५८	३.९०	४.६७	--
३.	**पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रम**					
	अ) मंजूर तारण कर्ज (₹ कोटी)	३६.६८	५५.३३	६८.२८	४७.३८	२०.६३
	ब) प्रकल्पांची संख्या	३,४१३	३,८९८	३,६१७	२,१८३	८९५
	क) लाभधारक संख्या (निर्मित रोजगार)	३१,४९४	३१,७५२	२२,७३६	१५,५६१	६,३८६

आधार - (१) ग्रामविकास विभाग, महाराष्ट्र शासन
(२) आयुक्त व संचालक नगरपरिषद प्रशासन, महाराष्ट्र शासन
(३) उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

\+ डिसेंबरपर्यंत

परिशिष्ट १०.१३

महाराष्ट्रातील औद्योगिक विवाद **

(भाग घेतलेले कामगार शंभरात व वाया गेलेले श्रमदिन लाखात)

बाब (१)	१९७१ (२)	१९८१ (३)	१९९१ (४)	२००१ (५)	२०११ (६)	२०१२ (७)	२०१३ (८)	२०१४ (९)
१. **कापड गिरण्या** --								
(अ) संप व टाळेबंदीची संख्या	१५६	६६	१०	१२	७	५	१५	८
(ब) भाग घेतलेले कामगार	३,१९७	५६४	६१	८६	२६	१९	५२	२४
(क) वाया गेलेले मनुष्यदिन	९.७०	४७.३६	२.३७	४.५३	१.७३	२.४३	१.३८	०.६
२. **अभियांत्रिकी कारखाने** --								
(अ) संप व टाळेबंदीची संख्या	२११	११९	५९	२८	८	८	४२	३५
(ब) भाग घेतलेले कामगार	४६९	४१२	११०	६५	७१	४७	४६९	४३७
(क) वाया गेलेले मनुष्यदिन	५.६४	१६.२१	१४.४६	२५.७९	१२.९०	१२.५७	१२.१७	११.३६
३. **संकीर्ण** --								
(अ) संप व टाळेबंदीची संख्या	३२३	४५१	१४८	१९	१८	१४	१३३	१४९
(ब) भाग घेतलेले कामगार	८४१	१,०३१	४२३	८५	३८	३५	४४०	४९८
(क) वाया गेलेले मनुष्यदिन	५.१८	३१.४९	२९.६६	१५.९०	७.८०	८.४५	११.२४	१३.००
४. **एकूण** --								
(अ) संप व टाळेबंदीची संख्या	६९०	६३६	२१७	५९	३३	२७	१९३	१९२
(ब) भाग घेतलेले कामगार	४,५०७	२,००७	५९४	२३७	१३५	१००	९६२	९५९
(क) वाया गेलेले मनुष्यदिन	२०.५३	९५.०५	४६.४९	५२.३१	२२.४३	२३.४५	२४.७८	२४.९९

आधार - कामगार आयुक्त, महाराष्ट्र शासन

टीप - (१) बाब क्रमांक ४ (ब) व ४ (क) समोरील आकडे संक्षिप्तात दिल्याने प्रत्यक्ष बेरजेशी जुळतीलच असे नाही.
(२) ** राज्य औद्योगिक संबंध यंत्रणेखालील.
(३) माहीती जानेवारी ते डिसेंबर पर्यंत.

११

मानव विकास

११. मानव विकास

११.१ जनसामान्यांचे पर्याय व्यापक करणे म्हणजे त्यांच्या इच्छेनुसार दीर्घ, आरोग्यदायी व सर्जनशील आयुष्य जगता यावे यासाठी वातावरण निर्मिती करणे हा विकासाचा हेतू आहे. मानव विकासासाठी आरोग्य, शिक्षण व उत्पन्न हे घटक महत्त्वाचे आहेत. तथापि, केवळ उत्पन्नाचा स्तर वाढला आणि आरोग्य व शिक्षण यांच्या निर्देशांकात वाढ झाली याचा अर्थ मानव विकास झाला असे नाही. समाजातील गरीब, वंचित व दुर्लक्षित गटांना मुख्य प्रवाहात सामील करुन घेणे महत्वाचे आहे. तद्वतच उत्पन्न,आरोग्य व शिक्षण यातील ग्रामीण-नागरी तसेच प्रादेशिक विषमता याकडे लक्ष देणे गरजेचे आहे. मानव विकासाशी निगडीत महत्वाचे मापदंड सातत्याने सुधारीत केले जात आहेत.

संयुक्त राष्ट्र विकास कार्यक्रमाचा मानव विकास अहवाल २०१४

११.२ मानव विकास अहवाल २०१४ नुसार भारताचा मानव विकास निर्देशांक (माविनि) ०.५८६ असून जागतिक क्रमवारी १३५ आहे, जो २०१३ मध्ये १३६ व्या जागतिक क्रमवारीसह ०.५८३ होता. युएनडीपीने मानव विकास निर्देशांकावर आधारित, अत्युच्च विकसित, उच्च विकसित, मध्यम विकसित व अल्प विकसित अशा चार प्रकारांमध्ये देशांची वर्गवारी केली असून नॉर्वे हा देश ०.९४४ माविनिसह १८७ देशांमध्ये अग्रणी आहे. त्यानुसार ४९ देश अत्युच्च विकसित, ५३ उच्च विकसित, ४२ मध्यम विकसित व ४३ अल्प विकसित देश आहेत. भारत मध्यम विकसित देशांच्या वर्गवारीत आहे. शेजारील काही देशांचे मानव विकास निर्देशांक तक्ता ११.१ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता ११.१ भारताच्या शेजारील देशांचे मानव विकास निर्देशांक

देश	माविनि	क्रमवारी	विकासाची वर्गवारी
श्रीलंका	०.७५०	७३	उच्च
चीन	०.७१९	९१	उच्च
भूतान	०.५८४	१३६	मध्यम
बांगलादेश	०.५५८	१४२	मध्यम
नेपाळ	०.५४०	१४५	अल्प
पाकिस्तान	०.५३७	१४६	अल्प

आधार : मानव विकास अहवाल,२०१४ युएनडीपी

भारत मानव विकास अहवाल २०११

११.३ तत्कालीन नियोजन आयोग, भारत सरकार यांनी भारत मानव विकास अहवाल २०११ प्रकाशित केला. आर्थिक उन्नती व दारिद्र्य निर्मुलनासाठी, मानवी भांडवल व मानवी कार्यशक्तीतील वाढ ह्या महत्त्वाच्या बाबी असल्याचे भारत मानव विकास अहवालामध्ये अधोरेखित करण्यात आले आहे. मानव विकास निर्देशांक परिगणित करण्यासाठी जन्मवेळेचे अपेक्षित आयुर्मान, साक्षरता दर (७ वर्षे व अधिक), समायोजित शिक्षणाची सरासरी वर्षे आणि असमानतेच्या अनुषंगाने समायोजित केलेला दरडोई उपभोग्य बाबीवरील वास्तविक खर्च हे निर्देशक विचारात घेण्यात आले आहेत. केरळ (माविनि ०.७९०) हे राज्य मानव विकास निर्देशांकात प्रथम क्रमांकावर असून, त्यापाठोपाठ दिल्ली (०.७५०), हिमाचल प्रदेश (०.६५२), गोवा (०.६१७), पंजाब (०.६०५) व महाराष्ट्र (०.५७२) ही राज्ये आहेत.

महाराष्ट्र मानव विकास अहवाल

११.४ महाराष्ट्र मानव विकास अहवाल २०१२ हा मे, २०१४ मध्ये प्रकाशित करण्यात आला आहे. सन २०१२ च्या महाराष्ट्र मानव विकास अहवालामध्ये युएनडीपीच्या सुधारीत पध्दतीनुसार मानव विकास निर्देशांक परिगणित करण्यात आला आहे. त्यामध्ये शिक्षणासाठी साक्षरता दर व स्थूल पटनोंदणी दर, आरोग्यासाठी अर्भक मृत्यु दर व उत्पन्नासाठी निव्वळ जिल्हा दरडोई उत्पन्न हे निर्देशक वापरण्यात आले आहेत. राज्याचा मानव विकास निर्देशांक सन २००१ ते २०११ या कालावधीत ०.६६६ पासून ०.७५२ पर्यंत वाढला असून सर्वच जिल्ह्यांचाही मानव विकास निर्देशांक वाढला आहे.

आलेख ११.१ : जिल्हानिहाय मानव विकास निर्देशांक-महाराष्ट्र

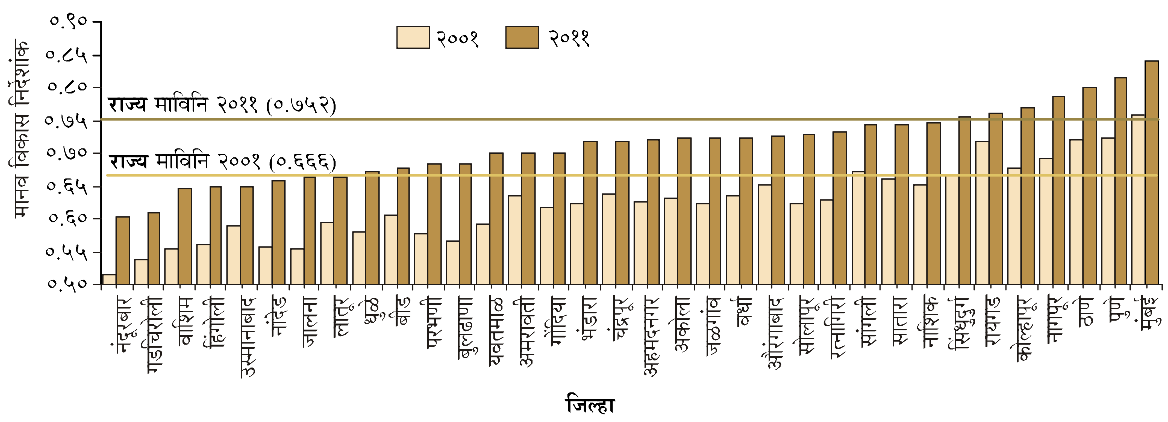

महाराष्ट्र मानव विकास कार्यक्रम

११.५ महाराष्ट्र मानव विकास कार्यक्रम राज्यातील अतिमागास १२५ तालुक्यांमध्ये मानव विकास आयुक्तालयामार्फत राबविण्यात येत आहे. सन २०१४-१५ मध्ये एकूण ₹ २०५ कोटी अर्थसंकल्पिय तरतूद करण्यात आली असून डिसेंबर अखेर ₹ ४६.९० कोटी खर्च झाला.

११.६ निवडलेल्या तालुक्यांतील 'क' वर्ग नगरपालिकांचाही समावेश या कार्यक्रमात सन २०१२-१३ पासून करण्यात आला आहे. निवडलेल्या तालुक्यांची सामाजिक व आर्थिक स्थिती, भौगोलिक परिस्थिती व स्थानिक गरजा यांचा विचार करुन तालुका स्पेसिफिक योजनाही राबविण्यात येतात. सदर योजनांसाठी तालुक्याला वाटप केलेल्या एकूण निधी पैकी २० टक्क्यांपर्यंत निधी राखून ठेवण्यात येतो. सदर कार्यक्रमातंर्गत राबविण्यात येत असलेल्या विविध योजनांची डिसेंबर, २०१४ पर्यंतची भौतिक प्रगती खालीलप्रमाणे आहे:

शिक्षण

- इयत्ता १० वी आणि १२ वी मध्ये अनुत्तीर्ण झालेल्या विद्यार्थ्यांकरिता विशेष शिकवणी वर्ग : या योजनेंतर्गत प्रवेश घेतलेल्या एकूण १२,४५२ विद्यार्थ्यांपैकी १०,२९० विद्यार्थी मार्च, २०१४ मध्ये परीक्षेस बसले व ३,१६१ विद्यार्थी उत्तीर्ण झाले.
- माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये अभ्यासिका: या योजनेंतर्गत २,८९८ मंजूर अभ्यासिकांसाठी सौरदिवे, फर्निचर व पुस्तके पुरविण्यात आली आहेत. १,८६१ अभ्यासिकांना सुधारित अभ्यासक्रमाची पुस्तके उपलब्ध करुन देण्यात आली व ६१२ अभ्यासिकांमध्ये स्पर्धात्मक परीक्षांची पुस्तके उपलब्ध करून देण्यात आली आहेत.
- ग्रामीण भागातील मुलींना मोफत बस सेवा: या योजनेंतर्गत ६२५ बसेस उपलब्ध करून देण्यात आल्या असून ७७,४६४ मुलींनी या योजनेचा लाभ घेतला. प्रति वर्ष प्रति बस ₹७.०४ लाख रक्कम राज्य परिवहन महामंडळास अदा करण्यात येते.
- अनुदानित शाळांमध्ये प्रयोगशाळांकरिता साहित्य :३,५६१ मंजूर प्रयोगशाळांपैकी ३,४७४ प्रयोगशाळांना साहित्य पुरविण्यात आले.
- बालभवन विज्ञान केंद्र स्थापन करणे : या योजनेंतर्गत १२४ बालभवन विज्ञान केंद्रे स्थापित करण्यात आली असून या केंद्रांना १.८५ लाख विद्यार्थ्यांनी भेट दिली.
- कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालय योजनेची व्याप्ती इयत्ता १० वी पर्यंत वाढविणे : इयत्ता ९ वी मधील ९३६ तर इयत्ता १० वी मधील ८६७ विद्यार्थिनींना लाभ झाला .
- इयत्ता आठवी ते बारावी मध्ये शिक्षण घेत असलेल्या गरजू मुलींना सायकलींचे वाटप करणे : ५९,९९५ मुलींपैकी ५४,२९३ मुलींना सायकलींचे वाटप करण्यात आले.
- अंगणवाड्यांचे बांधकाम : ८६६ मंजूर अंगणवाड्यांपैकी ८८ अंगणवाड्यांची बांधकामे पूर्ण झाली.

आरोग्य

- गर्भवती महिला, स्तनदा माता तसेच ० ते ६ महिने वयोगटातील बालकांकरिता आरोग्य तपासणी शिबिरे आयोजित करणे : ३,९३७ शिबिरे आयोजित करण्यात आली आणि या शिबिरांमध्ये ३,८५,८२५ महिला / बालकांनी लाभ घेतला.
- किशोरवयीन मुलींना आरोग्यविषयक बाबींचे प्रशिक्षण : सन २०१४-१५ मध्ये प्रशिक्षण पूर्ण झालेल्या ३,६२१ प्रेरिकांमार्फत १,९५,९१९ किशोरींना प्रशिक्षण देण्यात आले. सुधारित निकषांनुसार प्रशिक्षण पूर्ण झालेल्या १,७९७ प्रेरिकांमार्फत ८३,८२३ किशोरींना प्रशिक्षण देण्यात येत आहे.
- अजा / अज / दारिद्र्य रेषेखालील गर्भवती महिलांना बुडीत मजूरी देणे : एकूण ४२,४२८ महिलांना बुडीत मजूरी देण्यात आली.
- आरोग्य उपकेंद्रांचे बांधकाम : २७ आरोग्य उपकेंद्रांना मंजूरी देण्यात आली असून बांधकाम प्रगतीपथावर आहे.

उत्पन्न

- फिरती माती परिक्षण प्रयोगशाळा : सन २०१४-१५ मध्ये ३३ प्रयोगशाळांद्वारे १७,३५९ माती नमुने तपासण्यात आले.
- युवक / युवतींना स्वयंरोजगाराकरिता व्यवसाय कौशल्याचे प्रशिक्षण : मार्च २०१४ पर्यंत १२,३७९ युवक / युवतींना व्यवसाय कौशल्य प्रशिक्षण देण्यात आले.

* * * * *

व्याख्या सूची

देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न : कोणत्याही भौगोलिक सीमांकित क्षेत्रातील विशिष्ट कालावधीमध्ये (साधारणपणे एक वर्ष) निर्माण झालेल्या सर्व वस्तू व सेवांचे (द्विरुक्ती टाळून) चलनाच्या स्वरुपात केलेले मोजमाप. सर्वसाधारणपणे भौगोलिक क्षेत्र म्हणजे देश. जर भौगोलिक क्षेत्र राज्य असेल तर त्यास स्थूल राज्य उत्पन्न आणि जर भौगोलिक क्षेत्र जिल्हा असेल तर त्यास स्थूल जिल्हा उत्पन्न असे संबोधले जाते.

निव्वळ उत्पन्नाची जसे देशांतर्गत निव्वळ उत्पन्न, निव्वळ राज्य उत्पन्न व निव्वळ जिल्हा उत्पन्न परिगणना करतांना संबंधित स्थूल उत्पन्नातून स्थिर भांडवलाचा घसारा वजा करण्यात येतो.

मूळ किंमतींनुसार स्थूल मूल्यवृद्धी : कर्मचाऱ्यांची भरपाई + व्यवस्थापन अधिक्य / मिश्र उत्पन्न + स्थिर भांडवलाचा घसारा + उत्पादन कर — उत्पादन अर्थसहाय्य

देशांतर्गत स्थूल उत्पन्न : प्रत्येक उद्योगापासून तयार करण्यात आलेल्या मूळ किंमतींनुसार स्थूल मूल्यवृद्धी + उत्पादक कर — उत्पादक अर्थसहाय्य

स्थूल राष्ट्रीय उत्पन्न : देशांतर्गत स्थूल उत्पन्नात विदेश व्यवहारातील देवाण-घेवाणातील फरकाचा समावेश करुन स्थूल राष्ट्रीय उत्पन्न परिगणित करण्यात येते. यास राष्ट्रीय उत्पन्न असेही संबोधले जाते.

निव्वळ राष्ट्रीय उत्पन्न : स्थूल राष्ट्रीय उत्पन्नामधून स्थिर भांडवलाचा घसारा वजा करुन निव्वळ राष्ट्रीय उत्पन्न परिगणित करण्यात येते.

दरडोई उत्पन्न (राष्ट्रीय दरडोई उत्पन्न, राज्य दरडोई उत्पन्न आणि जिल्हा दरडोई उत्पन्न) हे संबंधित भौगोलिक क्षेत्राच्या निव्वळ उत्पन्नाला संबंधित वर्षाच्या मध्यावधी लोकसंख्येने भागून परिगणित करण्यात येते.

आगाऊ अंदाज म्हणजे उपलब्ध अनुरुप निर्देशांक वापरुन केलेले अंदाज.

ग्रामीण विद्युतीकरण (विद्युतीकरण केलेले खेडे) : ज्या खेड्यात (१) वस्ती असलेल्या भागात तसेच दलित वस्ती/ वाडी अस्तित्वात असल्यास तेथे वितरण रोहित्र आणि वितरण तारमार्ग यांसारख्या पायाभूत सुविधा पुरविल्या असल्यास, (अक्षय ऊर्जा स्रोतांद्वारे विद्युतीकरणासाठी वितरण रोहित्राची आवश्यकता असेलच असे नाही); (२) शाळा, पंचायत कार्यालय, आरोग्य केंद्रे, दवाखाने, समाजमंदिर, इ. सारख्या सार्वजनिक ठिकाणी वीज पुरविली असल्यास आणि (३) गावातील एकूण कुटुंबांच्या संख्येपैकी वीजपुरवठा केलेल्या कुटुंबांची संख्या किमान १० टक्के इतकी असल्यास; त्या खेड्यास विद्युतीकरण झालेले खेडे घोषित करता येईल.

(उर्जा मंत्रालय, भारत सरकारने ग्रामीण विद्युतीकरण धोरण-२००६ अंतर्गत निश्चित केलेली व्याख्या)

वाहन उत्पादकता : प्रति वाहनाने वाहतूक केलेले प्रतिदिन सरासरी किमी.

चालक वाहक उत्पादकता : चालक व वाहकांनी किमीमध्ये केलेले प्रतिदिन सरासरी काम.

लोड फॅक्टर टक्के : $\frac{\text{प्रत्यक्ष प्रवासी उत्पन्न}}{\text{अपेक्षित प्रवासी उत्पन्न}} \times १००$

कार्गो बर्थ (जहाजी माल धक्का) : जहाजावरील मालाची चढ-उतार करण्याकरिता जहाज नांगरण्यासाठी नेमून दिलेले स्थळ.

शैक्षणिकदृष्ट्या मागास गट : शैक्षणिकदृष्ट्या मागास गट म्हणजे ज्या गटाचा ग्रामीण स्त्री साक्षरता दर हा राष्ट्रीय साक्षरता दरापेक्षा कमी असून स्त्री-पुरुष साक्षरतेतील दरी राष्ट्रीय साक्षरता दरापेक्षा जास्त असते.

विशेष गरजा असलेली मुले : विशेष गरजा असलेली मुले म्हणजे दृष्टीदोष, श्रवणदोष, हालचालदोष, आकलनदोष, सेरेब्रल पाल्सी किंवा मतीमंदत्व यांसारख्या रोगाने पिडीत असलेली सर्व मुले होय.

शिक्षण विकास निर्देशांक परिगणित करण्याकरीता वापरलेले चल

घटक	*निर्देशक*
उपलब्धता	दर दहा चौकिमी मागील शाळांची घनता
	दर हजार मुलांच्या संख्येमागे शाळांची उपलब्धता
	प्राथमिक शाळांचे उच्च प्राथमिक शाळांशी/तुकड्यांशी प्रमाण
पायाभूत सुविधा	विद्यार्थी-वर्गखोल्या यांचे प्रमाण : प्राथमिक >३० आणि उच्च प्राथमिक > ३५ असलेल्या शाळांची टक्केवारी
	वर्गखोल्या-शिक्षक यांचे प्रमाण : १ :१ असलेल्या शाळांची टक्केवारी
	पिण्याच्या पाण्याची सुविधा असलेल्या शाळांची टक्केवारी
	मुलांसाठी स्वच्छतागृहे असलेल्या शाळांची टक्केवारी
	मुलींसाठी स्वच्छतागृहे असलेल्या शाळांची टक्केवारी
	नि:शक्तांसाठी उतार आवश्यक व उपलब्ध असलेल्या शाळांची टक्केवारी
	स्वयंपाकघर असलेल्या शाळांची टक्केवारी (शासकीय/अनुदानित शाळा)
शिक्षक	शिक्षिका असलेल्या शाळांची टक्केवारी (दोन किंवा अधिक शिक्षक असलेल्या शाळांमध्ये)
	विद्यार्थी-शिक्षक यांचे प्रमाण : प्राथमिक > ३० आणि उच्च प्राथमिक > ३५ असलेल्या शाळांची टक्केवारी
	एकच शिक्षक असलेल्या शाळांची टक्केवारी
	व्यावसायिक शैक्षणिक अर्हता नसलेले शिक्षक
फलनिष्पत्ती	सरासरी अध्यापन दिवसांची संख्या
	शिक्षकांचे सरासरी शिकवणी तास
	शासकीय शाळांतील मागील वर्षाच्या तुलनेत प्रवेशित विद्यार्थ्यांमधील शेकडा बदल
	स्थूल प्रवेश प्रमाण
	अनुसूचित जातींच्या मुलांचा सहभाग : अनुसूचित जाती लोकसंख्येची टक्केवारी (२०११ जनगणनेनुसार)- अनुसूचित जाती पटसंख्या टक्केवारी
	अनुसूचित जमातींच्या मुलांचा सहभाग : अनुसूचित जमाती लोकसंख्येची टक्केवारी (२०११ जनगणनेनुसार)- अनुसूचित जमाती पटसंख्या टक्केवारी
	मुस्लिम मुलांचा सहभाग : मुस्लिम लोकसंख्येची टक्केवारी (२००१ जनगणनेनुसार)- मुस्लिम पटसंख्या टक्केवारी
	मुलींच्या प्रवेशाचे मुलांच्या प्रवेशाशी प्रमाण
	गळतीचे प्रमाण
	प्राथमिक स्तरामधून उच्च प्राथमिक स्तरामध्ये संक्रमण दर

जन्म दर : दर हजार व्यक्तींमागे त्या वर्षातील जिवित जन्मांची संख्या

मृत्यू दर : दर हजार व्यक्तींमागे त्या वर्षातील मृत्यूंची संख्या

अर्भक मृत्यू दर : दर हजार जिवित जन्मांमागे अर्भकांच्या (एक वर्ष किंवा त्यापेक्षा लहान) मृत्यूंची संख्या

नवजात मृत्यू दर : चालू वर्षातील जिवित जन्मांमागे २८ दिवसांपेक्षा कमी वय असलेल्या नवजात शिशुंच्या मृत्यूंची संख्या

माता मृत्यू : गरोदर पणात किंवा प्रसुतीपश्चात अल्प कालावधीत प्रसुतीमुळे झालेल्या स्त्रिच्या मृत्यूस माता मृत्यू असे म्हणतात.

माता मृत्यू दर : एक लाख जिवित जन्मांमागे माता मृत्यूंची संख्या. माता मृत्यू दराचा आरोग्य विषयक सेवांच्या दर्जाचे परिमाण म्हणून उपयोग केला जातो.

एकूण जनन दर : स्त्रीच्या जीवनकालावधीत स्त्रीला होणारी सरासरी जिवित मुले

मुख्य कामगार : गणनेपूर्वीच्या वर्षामध्ये ६ महिने किंवा त्यापेक्षा जास्त दिवस काम केलेल्या कामगारांना मुख्य कामगार असे म्हणतात.

सीमांतिक कामगार : गणनेपूर्वीच्या वर्षामध्ये ६ महिन्यांपेक्षा कमी दिवस काम केलेल्या कामगारांना सीमांतिक कामगार असे म्हणतात.

ग्राहक वस्तू : स्वत:च्या व कुटुंबाच्या वापरासाठी ग्राहकांनी खरेदी केलेल्या वस्तू.

पुनर्निर्माण वस्तू : दुसऱ्या वस्तू तयार करण्याकरिता वापरात येणाऱ्या वस्तू.

भांडवली वस्तू : वस्तू तयार करण्यात येणारी यंत्रे, इत्यादि.

राज्य व जिल्हा मानव विकास निर्देशांक मापनासाठी पद्धती (राज्य मानव विकास अहवाल-२०१२)

आरोग्य, शिक्षण व उत्पन्न या घटकांचे निर्देशांक खालील सुत्राने परिगणित करण्यात आले आहेत.

$$Ix = \text{'X' घटकाचा निर्देशांक} = \frac{\text{प्रत्यक्ष मूल्य (value) - लघुत्तम मूल्य}}{\text{महत्तम मूल्य - लघुत्तम मूल्य}}$$

शिक्षणाच्या निर्देशांकाची परिगणना साक्षरतेला २/३ व पटनोंदणी दराला १/३ इतका भारांक (weight) देऊन करण्यात आली आहे.

घटक निर्देशांक काढल्यानंतर जिल्ह्यांच्या मानव विकास निर्देशांकासाठी घटक निर्देशांकाची साधी सरासरी घेण्यात आली आहे.

* * * * *

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

क. भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

राज्य	भौगोलिक क्षेत्र (लाख चौ.किमी.)	लोकसंख्या (लाख)	लोकसंख्येची घनता (प्रति चौ.किमी.)	नागरी लोकसंख्येची एकूण लोकसंख्येशी टक्केवारी	राज्याच्या लोकसंख्येची भारताच्या लोकसंख्येशी टक्केवारी	लोकसंख्येतील दशवर्षीय वाढ (टक्के)	स्त्री -पुरुष प्रमाण	बालकांमधील स्त्री-पुरुष प्रमाण (०-६ वर्ष वयोगट)	एकूण कुटुंबे (लाख)
संदर्भ वर्ष किंवा दिनांक	(२०११)	(२०११)	(२०११)	(२०११)	(२०११)	(२००१-११)	(२०११)	(२०११)	(२०११)
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
आंध्र प्रदेश	२.७५	८४५.८१	३०८	३३.३६	७.००	१०.९८	९९३	९३९	२१०.२३
तेलंगणा ^	--	--	--	--	--	--	--	--	--
अरुणाचल प्रदेश	०.८४	१३.८४	१७	२२.९४	०.११	२६.०३	९३८	९७२	२.७१
आसाम	०.७८	३१२.०६	३९८	१४.१०	२.५८	१७.०७	९५८	९६२	६४.०६
बिहार	०.९४	१,०४०.९९	१,१०६	११.२९	८.६०	२५.४२	९१८	९३५	१८९.१४
झारखंड	०.८०	३२९.८८	४१४	२४.०५	२.७२	२२.४२	९४९	९४८	६२.५५
दिल्ली	०.०१	१६७.८८	११,३२०	९७.५०	१.३९	२१.२१	८६८	८७१	३४.३६
गोवा	०.०४	१४.५९	३९४	६२.१७	०.१२	८.२३	९७३	९४२	३.४४
गुजरात	१.९६	६०४.४०	३०८	४२.६०	४.९९	१९.२८	९१९	८९०	१२२.४८
हरियाणा	०.४४	२५३.५१	५७३	३४.८८	२.०९	१९.९०	८७९	८३४	४८.५८
हिमाचल प्रदेश	०.५६	६८.६५	१२३	१०.०३	०.५७	१२.९४	९७२	९०९	१४.८३
जम्मू व काश्मीर	२.२२	१२५.४१	१२४	२७.३८	१.०४	२३.६४	८८९	८६२	२१.२०
कर्नाटक	१.९२	६१०.९५	३१९	३८.६७	५.०५	१५.६०	९७३	९४८	१३३.५७
केरळ	०.३९	३३४.०६	८६०	४७.७०	२.७६	४.९१	१,०८४	९६४	७८.५४
मध्य प्रदेश	३.०८	७२६.२७	२३६	२७.६३	६.००	२०.३५	९३१	९१८	१५०.९३
छत्तीसगड	१.३५	२५५.४५	१८९	२३.२४	२.११	२२.६१	९९१	९६९	५६.५१
महाराष्ट्र	**३.०८**	**१,१२३.७४**	**३६५**	**४५.२२**	**९.२८**	**१६.००**	**९२९**	**८९४**	**२४४.२२**
मणिपूर	०.२२	२८.५६	१२८	२९.२१	०.२४	२४.५०	९८५	९३०	५.५८
मेघालय	०.२२	२९.६७	१३२	२०.०७	०.२५	२७.९५	९८९	९७०	५.४८
मिझोराम	०.२१	१०.९७	५२	५२.११	०.०९	२३.४८	९७६	९७०	२.२३
नागालँड	०.१७	१९.७९	११९	२८.८६	०.१६	-०.५८	९३१	९४३	३.९६
ओडिशा	१.५६	४१९.७४	२७०	१६.६९	३.४७	१४.०५	९७९	९४१	९६.३८
पंजाब	०.५०	२७७.४३	५५१	३७.४८	२.२९	१३.८९	८९५	८४६	५५.१३
राजस्थान	३.४२	६८५.४८	२००	२४.८७	५.६६	२१.३१	९२८	८८८	१२७.११
सिक्कीम	०.०७	६.११	८६	२५.१५	०.०५	१२.८९	८९०	९५७	१.२९
तामीळनाडू	१.३०	७२१.४७	५५५	४८.४०	५.९६	१५.६१	९९६	९४३	१८५.२५
त्रिपूरा	०.१०	३६.७४	३५०	२६.१७	०.३०	१४.८४	९६०	९५७	८.५६
उत्तर प्रदेश	२.४१	१,९९८.१२	८२९	२२.२७	१६.५०	२०.२३	९१२	९०२	३३४.४८
उत्तराखंड	०.५३	१००.८६	१८९	३०.२३	०.८३	१८.८१	९६३	८९०	२०.५७
पश्चिम बंगाल	०.८९	९१२.७६	१,०२८	३१.८७	७.५४	१३.८४	९५०	९५६	२०३.८०
भारत$	**३२.८७**	**१२,१०८.५५**	**३८२**	**३१.१४**	**१००.००**	**१७.७०**	**९४३**	**९१९**	**२,४९५.०२**

$ केंद्रशासित प्रदेश धरुन ^ आंध्र प्रदेशमध्ये समाविष्ट

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

स्त्री कुटुंब प्रमुख असलेली कुटुंबे (लाख)	शेतकऱ्यांची संख्या (लाख)	पिण्याच्या स्वच्छ पाण्याची सुविधा उपलब्ध असलेल्या कुटुंबांची टक्केवारी	अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातीच्या लोकसंख्येची एकूण लोकसंख्येशी टक्केवारी	नि:समर्थ लोकसंख्येची एकूण लोकसंख्येशी टक्केवारी	झोपडपट्टीतील लोकसंख्येची (सर्व शहरे) नागरी लोकसंख्येशी टक्केवारी	मुख्यत: काम करणाऱ्यांची एकूण लोकसंख्येशी टक्केवारी	कृषि विषयक काम करणाऱ्यांची एकूण काम करणाऱ्यांशी टक्केवारी	काम करणाऱ्या स्त्रियांचा सहभाग दर
(२०११)	(२०११)	(२०११)	(२०११)	(२०११)	(२०११)	(२०११)	(२०११)	(२०११)
(११)	(१२)	(१३)	(१४)	(१५)	(१६)	(१७)	(१८)	(१९)
२७.७१	६४.९२	९०.५	२३.४१	२.६८	३६.१०	३९.०६	५९.५१	३६.१६
--	--	--	--	--	--	--	--	--
०.२९	३.०३	७८.६	६८.७९	१.९३	४.९०	३४.६०	५७.६७	३५.४४
७.४३	४०.६२	६९.९	१९.६०	१.५४	४.४८	२७.८४	४९.३५	२२.४६
१४.०६	७१.९६	९४.०	१७.२०	२.२४	१०.५३	२०.५२	७३.५५	१९.०७
५.३१	३८.१५	६०.१	३८.२९	२.३३	४.७०	२०.६७	६२.९९	२९.१०
३.५०	०.३३	९५.०	१६.७५	१.४०	१०.९१	३१.६१	१.३०	१०.५८
०.६५	०.३१	८५.७	११.९८	२.२६	२.८९	३२.६४	१०.०७	२१.९२
१०.९१	५४.४८	९०.३	२१.५०	१.८१	६.५३	३३.७०	४९.६१	२३.३८
४.४९	२४.८१	९३.८	२०.१७	२.१६	१८.८०	२७.६७	४४.९६	१७.७९
२.७०	२०.६२	९३.७	३०.९०	२.२६	८.९०	३०.०५	६२.८५	४४.८२
१.५९	१२.४५	७६.८	१९.२८	२.८८	१९.२८	२१.०८	४१.४८	१९.११
१९.६५	६५.८१	८७.५	२४.१०	२.१७	१३.९३	३८.३०	४९.२८	३१.८७
१७.५०	६.७०	३३.५	१०.५५	२.२८	१.२७	२७.९३	१७.१५	१८.२३
१२.०३	९८.४४	७८.०	३६.७१	२.१४	२८.३५	३१.२६	६९.७९	३२.६४
६.२६	४०.०५	८६.३	४३.४४	२.४५	३१.९८	३२.२६	७४.६८	३९.७०
२५.१३	**१२५.६९**	**८३.४**	**२१.१७**	**२.६४**	**२३.३२**	**३८.९४**	**५२.७१**	**३१.०६**
०.६८	५.७४	४५.४	४४.२९	१.८९	लागु नाही	३३.२६	५२.८१	३९.८८
१.१७	४.९५	४४.७	८६.७३	१.४९	९.६४	३१.०६	५८.४५	३२.६७
०.३४	२.३०	६०.४	९४.५४	१.३८	१३.७४	३७.८३	५५.७६	३६.१६
०.४८	५.३८	५३.८	८६.४८	१.५०	१४.४२	३७.४६	६१.६६	४४.७४
१०.१९	४१.०४	७५.३	३९.९८	२.९६	२२.२८	२५.५१	६१.८२	२७.१६
६.७३	१९.३५	९७.६	३१.९४	२.३६	१४.०४	३०.४६	३५.५९	१३.९१
८.८२	१३६.१९	७८.१	३१.३१	२.२८	१२.१३	३०.७२	६२.१०	३५.१२
०.१५	१.१७	८५.३	३८.४३	२.९८	२०.४३	३७.७३	४६.५३	३९.५७
२५.८९	४२.४८	९२.५	२१.११	१.६४	१६.६१	३८.७३	४२.१३	३१.८०
१.०८	२.९६	६७.५	४९.५९	१.७५	१४.५४	२९.३२	४४.२०	२३.५७
२७.३४	१९०.५८	९५.१	२१.२७	२.०८	१४.०२	२२.३४	५९.२५	१६.७५
३.४२	१५.८०	९२.२	२१.६६	१.८४	१६.००	२८.४६	५१.२३	२६.६८
२२.३८	५१.१७	९२.२	२९.३२	२.२१	२२.०६	२८.१४	४४.०४	१८.०८
२६८.८४	**१,१८८.०९**	**८५.५**	**२५.२७**	**२.२१**	**१७.३७**	**२९.९४**	**५४.६१**	**२५.५१**

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

राज्य	मानव विकासाबाबतचे मूलभूत निर्देशक									मानव विकास निर्देशांक
	साक्षरतेची टक्केवारी ††			जन्माच्या वेळेची आयुर्मर्यादा (वर्षे)		जन्म दर	मृत्यु दर	अर्भक मृत्यू दर @	चालू किंमतीनुसार दरडोई उत्पन्न * (₹)	
	पुरुष	स्त्रिया	एकूण	पुरुष	स्त्रिया					
संदर्भ वर्ष किंवा दिनांक	(२०११)	(२०११)	(२०११)	(२०१६-२०)	(२०१६-२०)	(२०१३)	(२०१३)	(२०१३)	(२०१३-१४)	(२०११)
(१)	(२०)	(२१)	(२२)	(२३)	(२४)	(२५)	(२६)	(२७)	(२८)	(२९)
आंध्र प्रदेश	७४.८८	५९.१५	६७.०२	६८.४	७२.१	१७.४	७.३	३९	८८,८७६	०.४७३
तेलंगणा ^	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
अरुणाचल प्रदेश	७२.५५	५७.७०	६५.३८	उ.ना.	उ.ना.	१९.३	५.८	३२	८४,८६९	उ.ना.
आसाम	७७.८५	६६.२७	७२.१९	६५.६	६६.८	२२.४	७.८	५४	४६,३५४	०.४४४
बिहार	७१.२०	५१.५०	६१.८०	६९.६	७०.२	२७.६	६.६	४२	३१,२२९	०.३६७
झारखंड	७६.८४	५५.४२	६६.४१	६८.५	६८.०	२४.६	६.८	३७	४६,१३१	०.३७६
दिल्ली	९०.९४	८०.७६	८६.२१	७३.०	७६.६	१७.२	४.१	२४	२,१९,९७९	०.७५०
गोवा	९२.६५	८४.६६	८८.७०	उ.ना.	उ.ना.	१३.०	६.६	९	उ.ना.	०.६१७
गुजरात	८५.७५	६९.६८	७८.०३	७०.७	७३.७	२०.८	६.५	३६	उ.ना.	०.५२७
हरियाणा	८४.०६	६५.९४	७५.५५	६९.९	७२.५	२१.३	६.३	४१	१,३२,०८९	०.५५२
हिमाचल प्रदेश	८९.५३	७५.९३	८२.८०	७१.६	७५.३	१६.०	६.७	३५	९२,३००	०.६५२
जम्मू व काश्मीर	७६.७५	५६.४३	६७.१६	६८.०	७१.३	१७.५	५.३	३७	५८,५९३	०.५२९
कर्नाटक	८२.४७	६८.०८	७५.३६	६९.०	७३.५	१८.३	७.०	३१	८४,७०९	०.५१९
केरळ	९६.११	९२.०७	९४.००	७४.२	७८.१	१४.७	६.९	१२	उ.ना.	०.७९०
मध्य प्रदेश	७८.७३	५९.२४	६९.३२	६६.५	६७.३	२६.३	८.०	५४	५४,०३०	०.३७५
छत्तीसगड	८०.२७	६०.२४	७०.२८	६५.०	६८.०	२४.४	७.९	४६	५८,२९७	०.३५८
महाराष्ट्र	**८८.३८**	**७५.८७**	**८२.३४**	**६९.९**	**७३.७**	**१६.५**	**६.२**	**२४**	**१,१७,०९१**	**०.५७२**
मणिपूर	८२.२७	७२.३७	७९.२१	उ.ना.	उ.ना.	१४.७	४.०	१०	उ.ना.	उ.ना.
मेघालय	७५.९५	७२.८९	७४.४३	उ.ना.	उ.ना.	२३.९	७.६	४७	५८,५२२	उ.ना.
मिझोराम	९३.३५	८९.२७	९१.३३	उ.ना.	उ.ना.	१६.१	४.३	३५	उ.ना.	उ.ना.
नागालँड	८२.७५	७६.११	७९.५५	उ.ना.	उ.ना.	१५.४	३.१	१८	७७,५२९	उ.ना.
ओडिशा	८१.५९	६४.०१	७२.८७	६६.३	६९.६	१९.६	८.४	५१	५४,२४१	०.३६२
पंजाब	८०.४४	७०.७३	७५.८४	७०.७	७३.८	१५.७	६.७	२६	९२,६३८	०.६०५
राजस्थान	७९.१९	५२.१२	६६.११	६८.६	७१.९	२५.६	६.५	४७	६५,०९८	०.४३४
सिक्कीम	८६.५५	७५.६१	८१.४२	उ.ना.	उ.ना.	१७.१	५.२	२२	१,७६,४९१	उ.ना.
तामीळनाडू	८६.७७	७३.४४	८०.०९	६९.६	७३.०	१५.६	७.३	२१	१,१२,६६४	०.५७०
त्रिपूरा	९१.५३	८२.७३	८७.२२	उ.ना.	उ.ना.	१३.७	४.७	२६	उ.ना.	उ.ना.
उत्तर प्रदेश	७७.२८	५७.१८	६७.६८	६७.५	६९.२	२७.२	७.७	५०	३७,६३०	०.३८०
उत्तराखंड	८७.४०	७०.०१	७८.८२	६७.५	७१.०	१८.२	६.१	३२	१,०३,३४९	०.४९०
पश्चिम बंगाल	८१.६९	७०.५४	७६.२६	७०.२	७३.३	१६.०	६.४	३१	६९,४१३	०.४९२
भारत$	**८०.८८**	**६४.६३**	**७२.९८**	**६८.८**	**७१.१**	**२१.४**	**७.०**	**४०**	**७४,३८०**	**०.४६७**

$ केंद्रशासित प्रदेश धरुन ^ आंध्र प्रदेशमध्ये समाविष्ट * अस्थायी उ.ना. - उपलब्ध नाही †† साक्षरतेची टक्केवारी सात वर्षे व त्यापेक्षा अधिक वयाच्या लोकसंख्येची आहे

@ छोट्या राज्यांचे व केंद्रशासित प्रदेशांचे अर्भक मृत्यु दर हे २०११-१३ या तीन वर्षांच्या कालावधीवर आधारित आहेत

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

वित्तविषयक निर्देशक									
राज्याची दरडोई महसूली जमा (₹)	एकूण महसूली जमेतील राज्याच्या स्वत:च्या कर महसूलाचा हिस्सा (टक्के)	केंद्रिय करांतील दरडोई हिस्सा (₹)	केंद्राकडून प्राप्त दरडोई अनुदान (₹)	एकूण खर्चातील विकास खर्चाचा हिस्सा (टक्के)	योजनांतर्गत खर्चाची एकूण खर्चाशी टक्केवारी	वार्षिक योजनेच्या नियतव्ययाची राज्यांतर्गत स्थूल उत्पन्नाशी टक्केवारी	महसूली तूट (+) / आधिक्य (-)ची राज्यांतर्गत स्थूल उत्पन्नाशी टक्केवारी	वित्तीय तूट (+) / आधिक्य (-)ची राज्यांतर्गत स्थूल उत्पन्नाशी टक्केवारी	राज्य शासनाच्या थकित दायित्वांची राज्यांतर्गत स्थूल उत्पन्नाशी टक्केवारी
(२०१३-१४)	(२०१३-१४)	(२०१३-१४)	(२०१३-१४)	(२०१३-१४)	(२०१३-१४)	(२०१२-१३)	(२०१२-१३)	(२०१२-१३)	(३१-३-२०१३)
(३०)	(३१)	(३२)	(३३)	(३४)	(३५)	(३६)	(३७)	(३८)	(३९)
१४,७४४	५६.७	२,७८५	१,८२४	६९.८	३७.२	६.५	-०.२	२.८	२२.४
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
६३,८५८	४.९	८,९२३	४९,३१०	४५.२	५८.०	२८.९	-१७.२	८.४	३२.८
१३,०९०	२१.८	४,००२	५,१६२	६६.५	३५.८	७.४	-०.६	३.४	२०.७
७,९२५	२६.२	३,७५९	१,७५३	६७.२	४२.५	८.९	०.२	५.५	२४.४
१०,३१०	३०.२	२,८७०	३,०४६	६९.९	४८.०	९.९	-२.६	१.९	२०.८
१७,१५९	८९.४	उ.ना.	१,३६०	७४.४	४३.९	४.६	-१.६	०.८	८.४
३८,४७७	५२.२	४,२३७	३,५४७	७१.६	४५.०	१३.४	१.१	६.१	३१.९
१४,०५२	७०.२	१,६५८	१,४८२	६५.८	४२.९	७.६	-०.६	२.७	२४.५
१६,५१५	६५.७	१,३१४	२,३९५	६८.३	३६.७	७.७	०.९	२.४	१८.९
२५,४५४	३०.४	३,९०७	१०,३८०	६०.०	१९.७	५.०	-०.५	२.७	३९.७
२८,०८४	१९.७	३,७०८	१६,३३०	५७.३	२३.४	९.७	-६.२	३.७	५०.९
१६,०७०	६३.७	२,४६९	२,६९४	६९.७	४२.५	८.०	-०.२	२.९	२०.६
१६,५०८	६६.८	२,३१६	१,७६९	५५.६	१९.८	४.०	१.०	३.२	३०.६
१०,५९२	४१.९	३,१५३	१,९८९	६७.५	३९.२	७.५	-१.७	२.८	२३.२
१४,९१८	४०.९	३,४२४	२,९८०	७९.०	५५.०	१५.३	-१.४	३.०	१३.०
१३,३७९	**६८.८**	**१,५५३**	**१,५९७**	**६३.८**	**२७.५**	**३.४**	**नगण्य**	**१.५**	**२०.४**
३४,१६४	५.७	६,२१८	२४,२९२	६४.९	४६.४	२९.२	-१५.९	०.७	५४.९
३१,७९०	१०.०	५,२५८	२१,४५१	७८.४	६०.७	२१.५	-५.४	२.३	३२.८
४८,७३७	४.४	९,०४९	३४,९६६	७०.७	४३.९	२८.६	-७.३	७.०	६३.७
३१,४८५	४.६	४,७१२	२४,५३७	५४.४	३४.८	१५.५	-४.९	८.२	४९.१
१२,३१४	३४.३	३,८१८	२,६३२	६३.१	३७.१	६.८	-१.२	१.१	१८.७
१४,९९५	६६.९	१,६९८	२,३१०	५५.१	२१.२	४.९	१.७	३.३	३२.४
१०,९४४	४४.१	२,८८६	१,४३९	७०.२	३३.३	७.३	-०.२	२.४	२५.३
७९,१७५	८.५	१३,१७८	४२,५३९	६०.०	४७.४	१९.१	-१२.१	३.०	३०.०
१७,३११	७२.६	२,५२३	१,२३६	५८.९	३२.६	३.८	-०.१	२.७	२०.२
२१,८३८	१४.६	४,७७०	१३,२९८	५६.७	४०.५	९.६	-७.३	१.८	३१.३
८,४७२	४०.६	३,२६३	१,१४०	५८.२	३१.८	७.५	-०.७	२.८	३३.७
१८,३९३	३७.५	३,७८१	६,५३२	६३.१	३५.५	७.२	-१.१	२.९	२४.०
९,६५२	४५.०	२,७५९	२,३५८	५७.०	२९.४	४.२	२.१	३.४	३७.६
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

उ.ना. उपलब्ध नाही

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

राज्य	अनुसूचित वाणिज्यिक बँका					प्रति हेक्टर उत्पादन (किलोग्रॅम)					
	दर लाख लोकसंख्येमागे बँक कार्यालयांची संख्या@	दरडोई ठेवी @ (₹)	दरडोई पतपुरवठा@ (₹)	पतपुरवठ्याचे ठेवीशी प्रमाण (टक्के)	प्राधान्य क्षेत्राच्या पतपुरवठ्याचा एकूण पतपुरवठ्या-मधील हिस्सा (टक्के)	एकूण तृणधान्ये	एकूण कडधान्ये	एकूण अन्नधान्ये	एकूण तेलबिया	कापूस (रुई)	ऊस (टन)
संदर्भ वर्ष किंवा दिनांक	(३१-०३-२०१४)	(३१-०३-२०१४)	(३१-०३-२०१४)	(३१-०३-२०१४)	(३१-०३-२०१४)	त्रैवार्षिक सरासरी (२००९-१० ते २०११-१२)					
(१)	(४०)	(४१)	(४२)	(४३)	(४४)	(४५)	(४६)	(४७)	(४८)	(४९)	(५०)
आंध्र प्रदेश	११.०	५०,९५५	५६,२६८	११०.४	४४.४	३,१०९	६८४	२,४४८	७४५	४३२	७८
तेलंगणा ^	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
अरुणाचल प्रदेश	९.४	५९,८५२	१३,८८९	२३.२	३९.९	१,६८९	१,०८३	१,६६२	९५४	--	१९
आसाम	५.९	२६,८४२	१०,००६	३७.३	५७.५	१,७६३	५६३	१,७१०	५५३	८०	३८
बिहार	५.३	१८,८९७	६,०५५	३२.०	७४.४	१,७७७	८९७	१,७०२	१,०४५	--	४९
झारखंड	७.७	३७,३०२	११,४३९	३०.७	५३.६	१,६५३	७८९	१,४६२	६२२	--	६९
दिल्ली	१५.२	४,१४,०१५	४,२०,७६५	१०१.६	१२.९	४,२२८	१,८५३	४,२००	१,२६९	--	--
गोवा	३१.४	२,३७,५२५	६७,९१४	२८.६	४२.२	२,३९१	९९२	२,१७५	२,७२३	--	५४
गुजरात	१०.५	६७,९२२	५०,३३०	७४.१	३९.४	२,००३	७७८	१,७५९	१,४७०	६३७	७२
हरियाणा	१४.२	७२,४७०	५५,२९८	७६.३	५०.३	३,६९९	७८७	३,५९६	१,६३२	६५१	७२
हिमाचल प्रदेश	१९.३	७५,१५१	२६,३४४	३५.१	६८.५	१,६९५	९४९	१,६६५	४५४	३८	१९
जम्मू व काश्मीर	१२.१	५४,९५४	२१,९०३	३९.९	६०.९	१,६११	५१६	१,५७८	८०३	--	२
कर्नाटक	१३.५	८८,०८६	६२,५६८	७१.०	४३.२	२,०६६	५०१	१,५६३	६५०	३५५	९१
केरळ	१५.९	७८,८३०	५३,३९०	६७.७	५९.३	२,५६३	८३९	२,५२२	९६२	२२१	९७
मध्य प्रदेश	७.१	३०,००७	१८,००६	६०.०	५९.७	१,६७०	७७७	१,३१९	१,११५	४१४	४०
छत्तीसगड	७.९	३५,३८७	२०,८२०	५८.८	४२.५	१,४०५	६१४	१,२७२	६१४	२५५	३
महाराष्ट्र	**९.१**	**१,७५,१४७**	**१,५४,७१८**	**८८.३**	**२४.३**	**१,२९८**	**७२१**	**१,१२६**	**१,११४**	**३१६**	**८५**
मणिपूर	५.२	२०,२६७	६,७२८	३३.२	६९.७	२,२८८	७७९	२,१४६	७८०	--	५०
मेघालय	१०.१	५४,३०४	१४,६५५	२७.०	३७.७	१,८५९	८७५	१,८२८	७२४	१३५	२
मिझोराम	१२.३	४४,०१४	१६,१७३	३६.७	७०.९	१,२०२	१,५३०	१,२२४	१,०९२	६३८	७
नागालँड	६.०	२८,३८१	८,७२०	३०.७	४०.०	१,७७२	१,०६२	१,६९२	९७३	७६	३९
ओडिशा	९.२	३९,६९४	१७,५२३	४४.१	४५.८	१,५४८	४७२	१,३७७	६२३	५२७	६४
पंजाब	१८.५	८०,६९८	६३,४२४	७८.६	५५.३	४,२७३	८६२	४,२६३	१,३५०	६८०	६४
राजस्थान	८.०	२८,४०७	२४,८१३	८७.३	५२.७	१,४६९	४७८	१,१७६	१,१७१	४२८	६५
सिक्कीम	१७.५	८२,३३४	२१,५५८	२६.२	६०.३	१,५७३	९२७	१,४८०	८७७	--	--
तामीळनाडू	१२.६	७४,३८७	८८,५६१	११९.१	४१.१	३,२२३	४४०	२,६७७	२,१५१	५२३	१०७
त्रिपूरा	९.१	३६,३००	११,६९२	३२.२	७६.४	२,६३७	७०६	२,५८४	७३३	२५३	५१
उत्तर प्रदेश	६.७	२८,४५१	१२,५६०	४४.१	५६.५	२,५९०	८५८	२,३७३	८०४	१७०	५९
उत्तराखंड	१६.३	७३,९४८	२६,१३२	३५.३	८८.६	१,९२३	८२०	१,८५५	१,०७७	--	६०
पश्चिम बंगाल	७.३	५२,५८९	३२,१८७	६१.२	३३.३	२,६४८	८१०	२,५८९	१,०३६	४३०	८४
भारत$	**९.३**	**६४,८०२**	**५०,५६४**	**७८.०**	**३५.३**	**२,२४९**	**६७३**	**१,९३५**	**१,०९५**	**४६५**	**७१**

$ केंद्रशासित प्रदेश धरुन ^ आंध्र प्रदेशमध्ये समाविष्ट @ १ मार्च, २०१४ रोजीची प्रक्षेपित लोकसंख्या

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

दरडोई अन्नधान्यांचे उत्पादन (किलो)	दर हेक्टर पिकांखालील क्षेत्रामागे खतांचा वापर (किलो)	एकूण सिंचित क्षेत्राची पिकाखालील एकूण क्षेत्राशी टक्केवारी	प्रति शेतकरी निव्वळ पेरणी क्षेत्र (हेक्टर)	निव्वळ पेरणी क्षेत्राची एकूण भौगोलिक क्षेत्राशी टक्केवारी	पिकांची सघनता	वनांनी आच्छादलेल्या क्षेत्राची + एकूण भौगोलिक क्षेत्राशी टक्केवारी	झाडांनी आच्छादलेल्या क्षेत्राची ++ एकूण भौगोलिक क्षेत्राशी टक्केवारी
(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०१३)	(२०१३)
(५१)	(५२)	(५३)	(५४)	(५५)	(५६)	(५७)	(५८)
२१५.६	२४२.९	४९.३	१.७	४०.६	१२३.३	१६.८	२.६
--	--	--	--	--	--	--	--
२९०.२	२.४	२०.१	०.७	२.६	१३१.०	८०.४	०.८
१५१.५	६६.०	३.९	०.७	३५.८	१४८.५	३५.३	२.०
१४२.६	१८०.५	६७.४	०.७	५७.३	१४१.७	७.७	२.३
१३१.६	१३६.६	१२.१	०.३	१३.६	११५.६	२९.४	३.३
८.०	१५.०	७६.५	०.७	१४.९	१७५.१	१२.१	८.०
७२.४	४६.५	२५.०	४.२	३५.६	१२४.४	५९.९	९.०
१४९.२	१३२.४	४८.२	१.९	५२.५	१२७.१	७.५	४.३
६९९.२	२२०.१	८७.५	१.४	७९.४	१८४.७	३.६	२.९
२२१.१	५४.१	१९.७	०.३	९.७	१७६.६	२६.४	१.३
१३४.४	८६.२	४१.३	०.६	३.४	१५५.६	१०.१	३.४
२०२.३	१९३.७	३४.३	१.५	५१.८	१२१.३	१८.८	३.१
१६.५	११३.२	२०.५	३.०	५२.५	१३०.५	४६.१	८.१
२७९.८	८४.०	३६.५	१.५	४९.४	१४७.८	२५.१	२.३
२८१.०	१०५.२	२९.१	१.२	३४.६	१२१.१	४१.१	२.६
११०.५	**१३७.९**	**उ.ना.**	**१.४**	**५६.५**	**१२६.१**	**१६.५**	**३.०**
२७१.३	२१.९	१८.८	०.६	१६.४	१००.०	७६.१	१.०
९४.४	१४.०	२३.६	०.६	१२.७	११८.९	७७.१	३.०
६७.२	१२.२	१३.५	०.४	४.६	१००.०	९०.४	१.१
२५०.२	३.०	१९.४	०.७	२२.९	१२५.०	७८.७	२.२
१५६.५	१०३.७	२८.९	१.१	२८.२	११३.०	३२.३	२.६
१,०१९.०	२४२.६	९८.३	२.१	८२.१	१९१.२	३.५	३.०
२८४.४	५५.३	३६.३	१.३	५२.७	१३५.९	४.७	२.३
१६७.५	०.०	१३.७	०.७	१०.९	१७७.३	४७.३	०.४
१५०.०	२१४.८	५९.७	१.२	३८.३	११८.१	१८.३	३.७
२००.५	५०.३	३४.९	०.९	२४.४	१४५.२	७५.०	२.०
२४७.९	१६५.०	७६.७	०.९	६९.०	१५५.३	६.०	२.९
१८४.७	१४७.०	४९.०	०.५	१३.४	१५८.५	४५.८	१.३
१७७.६	१७२.९	५८.१	१.०	५८.६	१७९.९	१८.९	२.४
२१५.८	**१४२.३**	**४६.९**	**१.२**	**४२.८**	**१३८.७**	**२१.२**	**२.८**

उ.ना. उपलब्ध नाही

+ मालकी व विधीचा दर्जा लक्षात न घेता १० टक्क्यांपेक्षा जास्त झाडांच्या छताच्या घनतेसहीत एक हेक्टरपेक्षा जास्त जमीन (फळबाग, बांबू व पाम समाविष्ट).

++ किमान नकाशाच्या क्षेत्रापेक्षा (१ हे.) कमी व वन क्षेत्राव्यतिरिक्त अभिलिखीत वनक्षेत्राबाहेरील झाडांचे पट्टे.

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

राज्य	वार्षिक उद्योग पाहणी *				रोजगार असलेल्या व्यक्तींची टक्केवारी #		बेरोजगारीचा दर @		श्रमशक्ती सहभाग दर #		एकूण संघटित क्षेत्राच्या रोजगारामधील महिला रोजगारांची टक्केवारी
	कारखान्यांची संख्या	कामगार ('०००)	प्रति कामगार स्थूल उत्पादन (₹ '०००)	प्रति कामगार निव्वळ मूल्यवृद्धी (₹ '०००)	ग्रामीण	नागरी	ग्रामीण	नागरी	ग्रामीण	नागरी	
संदर्भ वर्ष किंवा दिनांक	(२०१२-१३)	(२०१२-१३)	(२०१२-१३)	(२०१२-१३)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(३१-३-२०११)
(१)	(५९)	(६०)	(६१)	(६२)	(६३)	(६४)	(६५)	(६६)	(६७)	(६८)	(६९)
आंध्र प्रदेश	१५,३५८	४०६	५,०८८	५७४	५२	३६	१.२	४.३	५२.८	३८.०	२२.०
तेलंगणा ^	१३,६५६	५८६	२,६६५	४७०	--	--	--	--	--	--	--
अरुणाचल प्रदेश	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	३८	३०	१.७	४.८	३८.९	३१.८	उ.ना.
आसाम	३,३०३	१४१	३,५३५	४४३	३४	३३	४.५	५.६	३५.९	३४.८	३२.८
बिहार	३,३४५	१०१	५,१४२	१३०	२८	२५	३.२	५.६	२८.४	२६.७	५.३
झारखंड	२,६९७	१३२	८,१६७	१,५०८	३७	२८	२.१	५.१	३७.८	३०.०	७.५
दिल्ली	३,९५८	७९	६,८००	९६१	३४	३४	७.८	३.५	३७.१	३४.९	१६.०
गोवा	५९७	३७	९,८२१	२,८४४	३८	३४	५.१	४.६	३९.९	३५.३	१६.९
गुजरात	२२,५८७	१,०४२	१०,७२८	१,१८०	४५	३८	०.३	०.८	४४.८	३८.७	१४.६
हरियाणा	६,१६३	४३१	६,४५१	९०१	३६	३२	२.४	४.२	३६.५	३३.१	१५.८
हिमाचल प्रदेश	२,६५४	१३४	७,१५१	१,६६४	५३	४२	१.०	४.०	५३.८	४३.३	१८.२
जम्मू व काश्मीर	९५५	४९	५,०१६	८१०	४१	३४	२.५	७.०	४१.५	३६.२	१०.७
कर्नाटक	११,७५३	६६६	६,००२	८०४	४५	३८	०.९	२.९	४५.४	३८.८	३२.९
केरळ	७,१२९	३२०	४,०४२	५९७	३८	३६	६.८	६.१	४१.०	३८.६	४०.८
मध्य प्रदेश	४,२०६	२२४	७,३२९	९६३	४१	३३	०.४	२.६	४०.७	३३.४	१४.१
छत्तीसगड	२,४४१	१३८	७,५०५	१,१०३	४९	३८	०.८	४.३	४९.०	३९.३	१४.८
महाराष्ट्र	**२८,९४९**	**१,२३३**	**८,२६४**	**१,४१६**	**४९**	**३७**	**०.७**	**२.३**	**४९.०**	**३७.४**	**१९.४**
मणिपूर	१२८	५	६७०	८४	३९	३२	२.६	७.१	४०.०	३४.७	२४.१
मेघालय	११६	९	३,५२१	६४७	४६	३४	०.४	२.८	४६.१	३५.०	३२.३
मिझोराम	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	५०	३७	१.८	५.०	५०.५	३८.६	२५.७
नागालँड	१०६	३	२,२०३	३३०	४१	२९	१५.१	२३.८	४८.३	३७.६	२३.७
ओडिशा	२,८५४	२१३	५,२८५	८४२	४२	३८	२.२	३.५	४२.७	३९.५	१६.५
पंजाब	१२,४२७	४६८	३,६५३	४२३	४१	३७	१.९	२.८	४१.४	३७.९	१९.२
राजस्थान	८,७८२	३४०	५,८६०	८६७	४२	३३	०.७	३.१	४२.७	३३.६	१७.६
सिक्कीम	६५	८	७,८४०	४,५३१	५३	४५	१.०	२.३	५३.९	४६.३	उ.ना.
तामीळनाडू	३६,८६९	१,६०२	३,८८५	५८७	४९	३९	२.०	२.७	४९.५	४०.३	३४.७
त्रिपूरा	५३४	२६	५२८	१३५	४०	३२	१०.५	२५.२	४४.९	४२.७	२१.१
उत्तर प्रदेश	१४,४४०	६३६	५,७०६	६६६	३४	३२	०.९	४.१	३४.१	३३.१	१२.४
उत्तराखंड	२,९११	२६७	६,२२१	१,३५८	३८	३१	२.५	५.३	३९.०	३२.२	१४.७
पश्चिम बंगाल	८,६०७	५३७	४,६२९	४४३	३९	४०	२.७	४.८	४०.०	४१.९	१४.४
भारत$	**२,२२,१२०**	**१०,०५०**	**६,०१३**	**८५६**	**४०**	**३६**	**१.७**	**३.४**	**४०.६**	**३६.७**	**२०.५**

$ केंद्रशासित प्रदेश धरुन ^ वार्षिक उद्योग पाहणी वगळता आंध्र प्रदेशमध्ये समाविष्ट * अस्थायी उ.ना. उपलब्ध नाही # राष्ट्रीय नमुना पाहणी, ६८ वी फेरी (२०११-१२) वर आधारित, केंद्रिय नमुना. एकूण लोकसंख्येशी टक्केवारी [नित्य कार्यस्थिती (मुख्य + गौण) एकूण] @ राष्ट्रीय नमुना पाहणी, ६८ वी फेरी (२०११-१२) वर आधारित, केंद्रिय नमुना. एकूण श्रमशक्तीशी टक्केवारी [नित्य कार्यस्थिती (मुख्य + गौण) एकूण]

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

आर्थिक गणना *				दर लाख लोकसंख्येमागे विजेची स्थापित क्षमता (मे.वॅ.)	दरडोई विद्युत निर्मिती (किलो वॅट तास)	वार्षिक दरडोई वीजेचा अंतिम वापर (किलो वॅट तास)			
दर लाख लोकसंख्येमागे आस्थापनांची संख्या	दर लाख लोकसंख्येमागे आस्थापनांमधील रोजगारांची संख्या	वृद्धीदर (%) आस्थापना	वृद्धीदर (%) रोजगार			एकूण	घरगुती	औद्योगिक	कृषि
(२०१३)	(२०१३)	(२००५-१३)		(३१-०३-२०१३)	(२०१२-१३)	(२०१२-१३)	(२०१२-१३)	(२०१२-१३)	(२०१२-१३)
(७०)	(७१)	(७२)	(७३)	(७४)	(७५)	(७६)	(७७)	(७८)	(७९)
७,४८९	१६,६२१	६०.८४	३१.२३	१५.९९	६५३.४८	७९६.३६	१८६.७५	२४४.७२	२३१.९७
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
२,६४५	७,०१८	३४.०९	१७.७३	९.४३	२३०.२२	३७३.७५	१०९.२५	२६.९६	०.००
६,२६१	११,९६८	१००.१७	७८.८४	१.६४	६०.६९	१३४.९१	५१.९४	४३.९२	१.१२
१,६४८	२,८७६	४१.६६	३९.१५	०.५४	३.२९	६७.३५	२८.६४	१६.५९	३.३७
१,९३७	४,३१५	३२.३८	३५.०६	६.९३	२११.४५	५३२.४७	११७.५४	३३८.६७	२.६१
५,३२०	१७,७८०	१८.३५	-१२.२२	९.२८	३१८.४४	१,१९९.१८	५७५.९८	१५४.१५	१.७७
६,६७३	२०,१६१	३४.०५	३८.९५	४.१८	१६१.३७	१,६२०.६५	४५१.३५	९७८.४९	११.३५
६,६०३	१४,९९६	६७.०७	५६.४७	३६.९९	१,४१०.०६	१,०५२.५५	१७५.९८	५२०.७८	२४८.५०
४,६२१	१२,७४६	४२.३४	५३.४४	२२.५३	८२९.५१	१,००६.०४	२१२.८३	३०३.२९	३१७.२३
६,०४४	१४,००९	६०.९८	६८.८१	३९.४६	१,४४३.६२	१,०६७.९०	२३४.६३	६५४.७७	१०.८८
४,०४६	८,६४६	५९.८७	६६.४०	९.११	३६४.०८	४३२.०५	२०६.६४	७९.९२	२४.८३
४,७१३	११,२४५	१४.९७	१५.२४	२०.००	७६७.४२	८५१.९३	१५२.२३	२५८.३०	२८४.४३
१०,१०५	२०,७१४	२१.३३	२६.४९	७.४४	१६५.२८	४८१.७६	२३९.९२	१३०.४६	५.५१
२,८८४	५,९५२	२३.६३	१७.९२	८.४९	३१३.५८	४४४.९६	१०४.९९	११५.०८	१३४.८१
३,०२९	७,३७४	२४.१९	३३.४२	१८.९६	१,०४८.३५	५६९.६२	१५३.६५	२२३.९८	१०१.६२
५,४५१	**१२,७९२**	**४७.५२**	**३६.५४**	**२१.५०#**	**७६५.८७$**	**८७४.७२@**	**१९८.३९@**	**३३१.१५@**	**१८२.३४@**
७,६२२	१३,५८२	१०९.३७	८३.२९	२.०३	६.५२	१५२.२१	८१.८२	१३.५५	०.६३
३,५९८	९,५२८	३१.३४	४१.११	११.७५	२६१.०६	४७१.३८	१५१.१७	२२८.०१	०.१८
४,९४३	१०,४३४	१६.५८	३७.११	८.५९	९९.८२	२८०.९८	१९३.७२	३.२२	०.०८
३,०८१	७,८४३	७८.७४	३०.३४	१.३३	३५.०६	१४३.०७	९६.२९	५.९६	०.०२
४,९६४	१०,४३५	१५.४३	२६.३९	१२.८६	४००.७६	३२८.०६	१०४.०९	१५०.९०	३.७९
५,४५१	१२,८३९	४२.४७	४०.६९	२०.४१	९८३.६०	१,२७२.२०	३२९.७२	४१७.०९	३८२.७८
४,२४१	८,९७९	५१.२०	५३.५५	१४.२५	५६०.०९	६०६.४५	११७.३२	१४१.३३	२६३.५९
६,१८३	१५,२५३	१०२.९२	७७.१४	९.१२	२३४.२०	६२१.६८	२२६.७४	२३७.६६	०.००
७,००३	१४,९८३	१६.११	१३.२२	२२.६८	६६९.७९	९११.४२	२६१.८४	३१९.३५	१६५.१४
६,४७५	११,००२	२८.२८	२१.६७	४.५८	२२३.३९	१९६.०३	१०९.६७	४.५०	११.४०
३,३५४	६,८८२	६७.८०	७५.२६	४.३९	१९२.०५	२६९.२५	९६.१९	७१.३०	४४.६६
३,९८९	१०,४८०	२६.०८	५७.१०	१८.०२	६९७.५८	८४३.०८	१७६.९५	४८०.३२	३८.१४
६,४६६	१२,६४८	४१.२६	२०.३५	८.३१	३९२.९३	४००.००	१२१.९३	१८०.४६	१३.७२
४,८२९	**१०,५४७**	**४१.७३**	**३४.३५**	**१८.३९**	**७९३.२७**	**५८२.२९**	**१५०.९०**	**२०५.८०**	**१२१.१४**

* अस्थायी # महाराष्ट्र राज्य विद्युत निर्मिती कंपनी लि.(महानिर्मिती), टाटा पॉवर, रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर, महावितरण, महाऊर्जा, केन्द्रिय विद्युत प्रधिकरण/ ड्ब्ल्यु आरपीसी

$ महाराष्ट्र राज्य विद्युत निर्मिती कंपनी लि. (महानिर्मिती), टाटा पॉवर, रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर, महावितरण, केन्द्रिय विद्युत प्रधिकरण/ ड्ब्ल्यु आरपीसी

@ महाराष्ट्र राज्य विद्युत वितरण कंपनी लि. (महावितरण), टाटा पॉवर, रिलायन्स इन्फ्रास्ट्रक्चर, बेस्ट

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

राज्य	ग्रामीण विद्युतीकरणाची टक्केवारी	दर लाख लोकसंख्येमागे मोटर वाहनांची * संख्या	प्रति शंभर चौ.कि.मी. क्षेत्रामागे एकूण रस्त्यांची लांबी * (कि.मी.)	प्रति शंभर चौ.कि.मी. क्षेत्रामागे लोहमार्गाची लांबी (कि.मी.)	दूरध्वनीची घनता		एकूण खनिज उत्पादनाच्या किंमतीमधील राज्याचा हिस्सा	दर हजार लोकसंख्येमागे प्राथमिक व माध्यमिक शाळांमधील पटांवरील विद्यार्थ्यांची संख्या
					तारी	बिनतारी		
संदर्भ वर्ष किंवा दिनांक	(२०१२-१३)	(३१-३-२०१३)	(३१-३-२०१३)	(२०१३-१४)	(३०-९-२०१४)	(३०-९-२०१४)	(२०१३-१४)	(२०११-१२)
(१)	(८०)	(८१)	(८२)	(८३)	(८४)	(८५)	(८६)	(८७)
आंध्र प्रदेश	१००.००	१४,६८९#	९५	१.९४	२.२४	७८.८२	६.९३	१५२
तेलंगणा ^	--	--	--	--	--	--	--	--
अरुणाचल प्रदेश	७५.५१	१०,९३३#	३४	०.०१	उ.ना.	उ.ना.	०.१२	२९१
आसाम	९६.१५	६,०१८	३६७	३.१५	०.५७	४९.८५	६.५१	१६४
बिहार	९४.१८	२,९९०#	२०९	३.८६	०.२८	४७.३८	०.०१	२३३
झारखंड	८९.२२	१०,१६७	४६	२.७४	उ.ना.	उ.ना.	१२.०६	२३७
दिल्ली	१००.००	४६,३६७	उ.ना.	१२.३६	१५.२४	२१६.९८	०.००	१८६
गोवा	१००.००	६४,३११	३१०	४.८३	उ.ना.	उ.ना.	०.०१	१३३
गुजरात	९९.८१	२६,०९५	८४	२.६८	२.५६	९०.७८	७.२४	१८३
हरियाणा	१००.००	२६,०३४	९६	३.६९	१.७८	७८.५३	०.००	१६७
हिमाचल प्रदेश	९९.९१	१२,७६१	९६	०.५३	३.४०	१०६.१५	०.०९	१८९
जम्मू व काश्मीर	९८.२४	८,१४१	२०	०.१२	१.३१	६८.६७	०.००	१९१
कर्नाटक	९९.९५	१९,७४६	१५९	१.८४	३.६८	९०.५२	३.३५	१७३
केरळ	१००.००	२३,५२३	५५५	२.७०	७.८०	८८.१६	०.०४	१४४
मध्य प्रदेश	९७.५९	१२,०६२	७२	१.६१	१.०८	५५.९६	६.४७	२४२
छत्तीसगड	९७.१५	१३,४५५	६६	०.८९	उ.ना.	उ.ना.	११.४३	२२३
महाराष्ट्र	**९९.९१**	**१९,१२२**	**१९२**	**१.९८**	**४.३९**	**८७.८१**	**४.०३**	**१७०**
मणिपूर	८६.३०	१०,३६५	९३	०.०१	उ.ना.	उ.ना.	०.००	२२७
मेघालय	८६.२७	७,४१५	५५	--	उ.ना.	उ.ना.	१.१८	२९७
मिझोराम	९३.४९	११,०२८	५४	०.०१	उ.ना.	उ.ना.	०.००	२४२
नागालँड	७०.११	१५,७१९	२३१	०.०८	उ.ना.	उ.ना.	०.००	१५७
ओडिशा	७८.९०	१०,०४४	१७८	१.६२	०.८०	६२.६१	१३.३९	१८०
पंजाब	१००.००	२२,५७५#	१९४	४.५१	३.८६	९९.६४	०.००	१७३
राजस्थान	९७.५३	१४,६९३	७७	१.७२	१.२३	७४.९५	१४.४३	२१२
सिक्कीम	१००.००	७,०९७#	९३	--	उ.ना.	उ.ना.	०.००	२१९
तामीळनाडू	१००.००	२६,६५७	१८४	३.१०	४.००	११०.७१	३.५५	१८३
त्रिपूरा	७१.२१	५,५५९#	२९१	१.४४	उ.ना.	उ.ना.	०.३९	२०३
उत्तर प्रदेश	८८.९२	८,५३२	२४	३.७०	०.४७	५७.६२	१.८९	२३०
उत्तराखंड	९८.९३	१४,४७५	५७	०.६५	उ.ना.	उ.ना.	०.०१	१९५
पश्चिम बंगाल	९९.७३	४,९२१	३५५	४.५९	१.६१	७१.७९	६.८६	१८७
भारत$	**९४.४१**	**१४,३३२**	**१३३**	**२.०२**	**२.२०**	**७४.५५**	**१००.००**	**१९७**

$ केंद्रशासित प्रदेश धरुन ^ आंध्र प्रदेशमध्ये समाविष्ट * अस्थायी # वर्ष २०१२ उ.ना. उपलब्ध नाही

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

स्थूल पटसंख्येचे प्रमाण			पटसंख्येतील लिंग समानता निर्देशांक		विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण		
वर्ग १ ते ८ (६-१३ वर्षे वयोगट)			वर्ग १ ते ८	वर्ग १ ते १२	प्राथमिक शाळा	माध्यमिक शाळा	उच्च माध्यमिक शाळा
मुले	मुली	एकूण					
(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)
(८८)	(८९)	(९०)	(९१)	(९२)	(९३)	(९४)	(९५)
८६.१	८७.७	८६.९	१.०२	१.०२	३०	२६	२८
--	--	--	--	--	--	--	--
११७.६	११२.९	११५.३	०.९६	०.९५	२५	२३	२८
७४.२	७७.३	७५.७	१.०४	१.०८	२८	२०	१४
८८.९	८६.६	८७.८	०.९७	०.९८	८२	७१	४५
१०२.२	१०४.१	१०३.१	१.०२	१.०३	७३@	५५@	४७@
१०९.९	११२.६	१११.१	१.०२	१.०३	४२	३५	३३
११६.९	११२.३	११४.७	०.९६	०.९७	२५	२०	२१
९८.९	९७.२	९८.१	०.९८	०.९५	३६$	४५	३३
८२.४	९०.०	८५.८	१.०९	१.०८	५१	२६	२९
१०१.९	१०२.२	१०२.१	१.००	१.००	१५	१९	२२
८५.०	८६.२	८५.६	१.०२	१.००	२२	१४	१४
९९.२	९७.१	९८.२	०.९८	१.००	१७	२२	३७
९१.४	९०.४	९०.९	०.९९	१.०१	२२	२४	२६
१११.२	११६.३	११३.७	१.०५	०.९८	३८	३९	२३
१०६.५	१०२.६	१०४.६	०.९६	०.९६	२८	४३	२२
९९.०	**९७.५**	**९८.३**	**०.९८**	**०.९८**	**२९**	**३२**	**४०**
११२.७	११७.३	११४.९	१.०४	१.०३	२५	१९	२२
११०.२	११७.९	११४.०	१.०७	१.०८	३२	८	१५
११४.०	१०७.७	११०.९	०.९४	०.९६	१४	९	१५
७९.३	८०.२	७९.७	१.०१	१.०१	२०	२७	३१
९५.२	९३.२	९४.२	०.९८	०.९५	३२	२५	१७
१०१.३	१०१.०	१०१.२	१.००	१.०१	३३	३४	३७
९५.८	९२.५	९४.३	०.९७	०.९१	४८	२२	२८
११५.३	१२१.९	११८.६	१.०६	१.०८	७	१५	१७
११०.९	११२.५	१११.७	१.०१	१.०४	२६	३५	४२
११०.३	११०.८	११०.५	१.००	१.००	१५	२०	२६
९७.७	९८.०	९७.८	१.००	०.९६	७३	६९	४५
८८.७	९१.५	९०.०	१.०३	१.०१	२३	१६	२१
१०१.४	१०७.४	१०४.४	१.०६	१.०७	३०	११३	५३
९७.२	**९७.६**	**९७.४**	**१.००**	**०.९९**	**४१**	**३२**	**३३**

@ वर्ष २००९-१० $ प्राथमिक व उच्च प्राथमिक शाळा समाविष्ट

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

राज्य	गळतीचे प्रमाण						प्राथमिक व उच्च प्राथमिक स्तरावरील संयुक्त शैक्षणिक विकास निर्देशांक	शिक्षकांची प्रति शाळा सरासरी संख्या	स्त्री शिक्षकांची टक्केवारी
	वर्ग १ ते ५		वर्ग १ ते ८		वर्ग १ ते १०				
	मुले	मुली	मुले	मुली	मुले	मुली			
संदर्भ वर्ष किंवा दिनांक	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०११-१२)	(२०१३-१४)	(२०१३-१४)	(२०१३-१४)
(१)	(९६)	(९७)	(९८)	(९९)	(१००)	(१०१)	(१०२)	(१०३)	(१०४)
आंध्र प्रदेश	१५.९	१५.३	२८.६	२७.७	४५.५	४६.३	०.६०३	५.१	४८.२०
तेलंगणा ^	--	--	--	--	--	--	--	--	--
अरुणाचल प्रदेश	३२.५	२९.०	५२.४	४७.१	६२.४	६०.३	०.५४८	५.३	४०.२५
आसाम	३५.६	२८.७	४६.४	५४.१	७४.१	७०.७	०.५२४	४.५	३४.२९
बिहार	३८.०	३०.७	५८.६	५१.१	७०.८	७१.९	०.४९१	५.५	३९.९५
झारखंड	४२.६	४३.२	५४.२	४९.५	७०.९	७०.६	०.५०५	३.७	३२.४४
दिल्ली	--	--	--	४.५	--	--	०.७०५	२४.३	७१.२६
गोवा	४.०	५.५	३.६	६.७	१५.८	१७.४	०.६०१	७.४	७९.११
गुजरात	३८.१	८.३	५०.२	४०.८	४९.५	५९.३	०.६९६	७.२	५५.२३
हरियाणा	७.२	७.०	२.५	--	२३.६	१८.५	०.६४६	८.४	५२.१८
हिमाचल प्रदेश	३.१	४.३	--	३.४	७.३	७.०	०.७१४	५.१	४५.९६
जम्मू व काश्मीर	९.८	६.८	९.६	१३.८	४५.५	४२.६	०.५७०	५.४	४४.४८
कर्नाटक	४.३	४.२	१३.०	१३.८	३७.९	३६.६	०.७१०	५.१	५७.६८
केरळ	--	--	--	--	--	--	०.६९६	१५.७	७६.०४
मध्य प्रदेश	३१.२	२३.१	४६.४	४३.३	३२.०	५३.७	०.५१९	३.५	४१.८९
छत्तीसगड	२८.८	२९.८	४३.६	४३.८	५०.२	५१.४	०.५७१	४.०	४०.७१
महाराष्ट्र	**९.०**	**१०.२**	**२४.३**	**२९.०**	**३५.९**	**३८.८**	**०.६५०**	**६.७**	**४४.१०**
मणिपूर	४५.१	४४.५	५४.५	५२.९	७२.०	७०.३	०.६२८	८.०	४८.५४
मेघालय	६५.६	६०.०	६९.८	६६.१	७६.६	७२.४	०.५४१	३.३	५३.९६
मिझोराम	४१.५	४०.०	३९.३	३९.९	४८.४	४०.२	०.५९७	६.४	४५.२५
नागालँड	३८.५	३८.६	४८.६	४६.७	५५.५	५१.६	०.५८६	८.६	४९.०८
ओडिशा	१७.४	१३.५	५५.८	५८.३	६२.३	६१.६	०.५९९	४.२	४१.०४
पंजाब	--	७.०	--	--	--	२.२	०.६९३	८.१	७२.४६
राजस्थान	४३.२	४३.४	५५.३	५८.५	५४.३	६९.४	०.५९२	५.१	३२.५६
सिक्कीम	१४.७	२.९	५४.८	४२.४	६१.५	५३.१	०.७२२	१०.२	५२.०७
तामीळनाडू	--	--	--	--	४१.०	३५.०	०.७०१	९.०	७३.७१
त्रिपूरा	२७.१	२६.५	४४.८	३९.७	५०.९	४८.३	०.५७७	९.०	२८.९८
उत्तर प्रदेश	१५.३	२२.२	४९.२	५१.३	४४.२	५०.७	०.४६२	४.१	३८.०२
उत्तराखंड	३५.७	३३.७	४१.१	४०.२	३५.१	३७.४	०.६३९	४.२	४५.९२
पश्चिम बंगाल	२७.६	२०.८	४६.२	३७.८	६२.६	५८.५	०.५१५	५.७	४१.९७
भारत$	**२३.४**	**२१.०**	**४१.५**	**४०.०**	**४८.६**	**५२.२**	--	**५.३**	**४७.१६**

$ केंद्रशासित प्रदेश धरुन   ^ आंध्र प्रदेशमध्ये समाविष्ट

भारतातील राज्यांचे निवडक सामाजिक व आर्थिक निर्देशक

स्त्रियांचे लग्नाच्या वेळेचे सरासरी वय	संपूर्ण लसीकरण झालेल्या बालकांची टक्केवारी	माता मृत्यु दराचे प्रमाण #	महिलांवरील अत्याचार$ (संख्या)	बालकांवरील अत्याचार (संख्या)	दर लाख लोकसंख्येमागे रास्त भाव धान्य / शिधावाटप दुकानांची संख्या	दारिद्य रेषेखालील लोकसंख्येची टक्केवारी
(२०१३)	(२००७-०८)	(२०११-१३)	(२०१३)	(२०१३)	(३०-०६-२०१४)	(२०११-१२)
(१०५)	(१०६)	(१०७)	(१०८)	(१०९)	(११०)	(१११)
२०.७	६७.१	९२	३२,८०९	२,५७६	५२	९.२०
--	--	--	--	--	--	--
उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	२८८	८२	१२२	३४.६७
२१.४	५०.९	३००	१७,४४९	५१८	११७	३१.९८
२१.१	४१.४	२०८	१३,६०९	१,५८०	४४	३३.७४
२०.५	५४.१	--	६,५०६	१२९	४४	३६.९६
२२.८	६७.६	उ.ना.	१२,८८८	७,१९९	१२	९.९१
उ.ना.	८९.८	उ.ना.	४४०	२७०	२६	५.०९
२१.६	५४.९	११२	१२,२८३	२,०७६	२८	१६.६३
२१.१	५९.६	१२७	९,०८९	१,६४०	३४	११.१६
२२.५	८२.३	उ.ना.	१,४७८	४२८	६६	८.०६
२४.४	६२.५	उ.ना.	३,५०९	७५	४८	१०.३५
२१.३	७६.७	१३३	१२,०२७	१,३५३	३३	२०.९१
२३.१	७९.५	६१	११,२१६	१,८७७	४१	७.०५
२०.६	३६.२	२२१	२२,०६१	८,२४७	२७	३१.६५
२०.३	५९.३	--	७,०१२	३,७३७	४३	३९.९३
२१.१	**६९.१**	**६८**	**२६,१२९@**	**६,४१०**	**४३**	**१७.३५**
उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	२८५	१२३	१००	३६.८९
उ.ना.	३३.७	उ.ना.	३४३	१८३	१६०	११.८७
उ.ना.	५४.५	उ.ना.	१७७	७८	१२०	२०.४०
उ.ना.	उ.ना.	उ.ना.	६७	८	७२	१८.८८
२१.४	६२.४	२२२	१४,१७३	१,१२३	७०	३२.५९
२२.७	७९.९	१४१	४,९९४	१,३३६	६२	८.२६
२०.७	४८.८	२४४	२७,९३३	२,८८८	३३	१४.७१
उ.ना.	७७.८	उ.ना.	९३	३९	२२३	८.१९
२२.४	८१.८	७९	७,४७५	१,१८८	४९	११.२८
उ.ना.	३८.५	उ.ना.	१,६२८	१००	४७	१४.०५
२१.६	३०.३	२८५	३२,५४६	९,८५७	३४	२९.४३
उ.ना.	६२.९	--	१,७१९	२३२	८६	११.२६
२०.७	७५.८	११३	२९,८२६	२,५३०	२२	१९.९८
२१.३	**५४.१**	**१६७**	**३,०९,५४६**	**५८,२२४**	**४२**	**२१.९२**

उ.ना. उपलब्ध नाही @ राज्य गुन्हे अभिलेख केन्द्र, महाराष्ट्र शासन $ बेरजा जुळणार नाहीत

झारखंड, छत्तीसगड व उत्तराखंड या राज्यांसाठी माता मृत्यु दराचे प्रमाण पूर्वीच्या अविभाजित राज्यांमध्ये दर्शविले आहे.

किंमत : ₹ ४०० (मराठी व इंग्लिश मध्ये उपलब्ध)

हे प्रकाशन http://mahades.maharashtra.gov.in या संकेत स्थळावर सुद्धा उपलब्ध आहे.